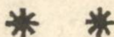
ŞTEFAN ANDREESCU

RESTITUTIO DACIAE

MEMORIA PĂMÎNTULUI ROMÂNESC

ȘTEFAN ANDREESCU

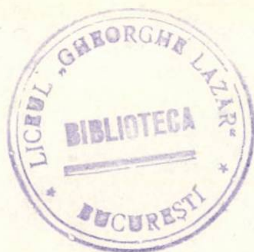
RESTITUTIO DACIAE

ŞTEFAN ANDREESCU

RESTITUTIO DACIAE

* *

RELAŢIILE POLITICE DINTRE ŢARA ROMÂNEASCĂ, MOLDOVA ŞI TRANSILVANIA ÎN RĂSTIMPUL 1601—1659

EDITURA ALBATROS
BUCUREŞTI
1989

ISBN 973-24-0006-4

CUVÎNT ÎNAINTE

Pragul secolului al XVII-lea este pentru totdeauna marcat, în istoria românilor, de fapta lui Mihai Viteazul, unirea sub același sceptru a Țării Românești, Transilvaniei și Moldovei. Însă, tot așa cum această faptă nu a răsărit din senin, fiind pregătită de o sumă întreagă de proiecte, acțiuni și evoluții mentale — de care ne-am ocupat într-o lucrare anterioară — ea nu a rămas nici fără urmări, pe multiple planuri.

Știm prea bine că unirea de la 1599—1600 a fost înfăptuită în contextul unei confruntări militare majore a Europei cu Imperiul otoman, în care statele românești de la Dunărea de Jos au alcătuit unul din avanposturi. Abandonarea poziției de domn tributar al Porții de către Mihai Viteazul și, apoi, războiul victorios pe care l-a purtat contra turcilor, cu reunirea pînă la urmă sub autoritatea sa a tuturor celor trei state, au schimbat radical conținutul raporturilor româno-otomane, în pofida dispariției tragice a marelui voievod. Astfel, după reluarea legăturilor cu Poarta, haraciul nu numai că a fost diminuat considerabil, dar, față de epoca precedentă domniei lui Mihai, a căpătat și o mare stabilitate, fiind de fapt investit din nou cu aceeași semnificație politică pe care o avusese inițial — preț al răscumpărării păcii, iar nu semn de dependență și sursă de venit. Vom avea prilejul să constatăm cît de fără echivoc a exprimat această interpretare un domn ca Radu Șerban sau, mai tîrziu, un Matei Basarab. Din unghiul de vedere al Porții, acum, la începutul secolului al XVII-lea, de primordială însemnătate a devenit însăși conservarea legăturii cu țările române, din pricina poziției strategice deținute de ele, și nu exploatarea lor economică.

În chip neașteptat, la multe decenii după ce Mihai Viteazul ieșise de pe scena istoriei, diplomați europeni aflați în capitala otomană raportau că, în discuțiile de acolo în legătură cu țările române, autoritățile otomane încă îi evocau numele, cînd era vorba să decidă dacă trebuie să intervină sau nu, cu armele, la nord de Dunăre. Amintirea sau mai bine zis spectrul reacției țărilor române sub conducerea eroului de la Călugăreni a constituit deci multă vreme un factor moderator, o autentică frînă, pentru presiunea otomană, îngăduind astfel inițiative politico-diplomatice și de alte genuri alt-

minteri greu de conceput. Reciproc, în lumea românească, fapte de tot felul demonstrează un accentuat grad de cunoaștere a propriilor drepturi și libertăți politice, a propriilor posibilități de redresare a cumpenei, atunci cînd ingerințele Porții — efectuate la miazăzi și răsărit de Carpați mai mult prin interpușii greco-levantini — deveneau cu adevărat stînjenitoare pentru evoluția normală a societății, în limitele autonomiei tradiționale. Iar în fundal a trăit neîntrerupt speranța secretă, care dura de generații, a eliminării complete a dependenței față de Poartă, într-o conjunctură externă favorabilă, cum fusese cea de la finele veacului precedent.

O judecată de ansamblu asupra secolului în zorii căruia stau așezate numele și fapta Viteazului l-a definit, sintetic și expresiv, „veacul de aur" al culturii vechi românești. Într-adevăr, paralel cu evoluțiile politico-ideologice, nu lipsite nici ele de trăsături înnoitoare, în chip special cultura, sub toate formele ei, pășește acum într-o fază originală, devenind deplin individualizată în raport cu celelalte culturi din această parte a continentului și căpătînd implicit un tot mai pronunțat caracter național. S-a conturat astfel un aparent paradox: momentul de unitate politică a premers și anunțat un fenomen care ar fi trebuit de fapt să-l preceadă... La o privire mai atentă, însă, ne dăm seama că multe din împlinirile culturale au mijit încă dinainte, tensiunea politico-militară de la hotarul secolelor XVI—XVII nefăcînd decît să dea un nou impuls acestui proces de lungă durată și să-i garanteze, în perspectivă, succesul, desăvîrșirea. Nu întîmplător, de pildă, însăși cronica lui Mihai Viteazul a fost cel dintîi text de acest fel din Țara Românească scris, după cît se pare, în limba română. Examinarea consecințelor domniei lui Mihai Viteazul, cel puțin pentru jumătatea de secol ce i-a urmat dispariției, ne va îngădui să lărgim arcul de timp dinspre care să privim și să medităm din nou chiar asupra biografiei și operei lui, sporindu-ne șansele de înțelegere adîncă și nuanțată a lor. Este ceea ce nădăjduim să facem în viitor, într-o a treia și ultimă parte a lucrării de față.

AUTORUL

Capitolul I

„MOVILEȘTII" ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ

Reconstituirea succesiunii acțiunilor și proiectelor din prima jumătate a veacului XVII, în legătură cu problema unității celor trei state de la Dunărea de Jos — Țara Românească, Moldova și Transilvania —, are în chip evident menirea de a întregi imaginea tendințelor istorice fundamentale în orizontul cărora s-a înscris și fapta fără precedent încercată de Mihai Viteazul[1]. Dar, înainte de a purcede la exegeza pe care ne-am propus-o poate este bine să circumscriem, din unghiul de vedere al periodizării istorice, epoca ce ne va reține atenția.

Marele istoric francez Fernand Braudel a vorbit de „lungul secol al XVI-lea", care ar cuprinde, la scara ansamblului lumii mediteraneene, răstimpul 1450—1650. Între aceste limite poate fi sesizat, după anume semne, un „prim secol al XVI-lea" (pînă în jurul lui 1550), caracterizat de o rapidă creștere economică și demografică, și care a favorizat marile imperii, al lui Carol Quintul sau Soliman Magnificul. Și un altul, „al doilea secol al XVI-lea" — al lui Filip II al Spaniei! —, marcat de o treptată încetinire economică, cînd de fapt începe refluxul statelor mari, odată cu ridicarea statelor mijlocii sau chiar mici, de felul Franței, Angliei sau Țărilor de Jos[2]. Oare această periodizare a „zorilor epocii moderne" pe plan european are aplicabilitate și în spațiul românesc?

Fără a căuta un „sincronism" cu orice preț — de altminteri, imposibil de susținut! — credem că și la noi a existat un „al doilea secol al XVI-lea", cu trăsături distincte față de restul continentului, dar și cu anumite corespondențe. În puține cuvinte îl putem defini ca un secol de tranziție, care, deși păstrează structuri specifice evului mediu, oferă spectacolul unor fenomene înnoitoare, ușor de observat mai ales în evoluția claselor politice și a culturii. Gh. I. Brătianu, de pildă, nu s-a sfiit să indice chiar o „revoluție" care are loc în viața societății românești către finele veacului XVI — instituirea regimului Stărilor[3]. Această mutație își trage originea în cotitura de la mijlocul aceluiași secol, cînd, datorită triumfului puterii otomane, crește presiunea fiscală a Porții asupra țărilor române. Se dezlănțuie acum o aprigă luptă între domnii trimiși de pe țărmurile Bosforului și boierimea de toate treptele, care se regrupează mai

solidar și caută neîncetat să-și afirme rolul în conducerea statului[4]. Citām în continuare cîteva prețioase reflecții ale lui Brătianu, care l-au făcut să definească cel puțin cea dintîi jumătate a veacului XVII drept o epocă „post-feudală": „Este interesant de observat că sunt și aci aceiași factori de prefacere cari au lucrat în același sens, deși cu rezultate deosebite, în țările Europei apusene: puterea numerarului, a economiei monetare întărite de dezvoltarea negoțului capitalist, și acea a aparatului de stat centralizat în slujba monarhiei. În țările noastre, însă, izolate de marile curente comerciale prin monopolul economic al Constantinopolului, și supuse amestecului continuu al Porții în treburile lor lăuntrice, amîndoi acești factori întăresc structura socială a marii boierimi, accentuînd importanța funcțiunilor și precumpănirea lor asupra proprietății, adîncind în același timp deosebirea ce o desparte de celelalte categorii privilegiate"[5]. Sigur, procesul respectiv a început mai devreme, odată cu cotitura în raporturile cu Poarta, care l-a impulsionat hotărîtor. Deci, din această perspectivă, întreg „al doilea secol al XVI-lea" românesc ar putea fi denumit „post-feudal".

Dacă ne întoarcem privirile și spre tărîmul culturii, nu avem decît să ne gîndim la fenomenul tiparului, care în același „al doilea secol al XVI-lea" se impune definitiv în spațiul locuit de români, ca să ne dăm seama că și în acest plan au loc înnoiri fundamentale, ce țin de timpurile moderne. Dar și aici trebuie neapărat să marcăm deosebirile față de fenomenele din Apusul contemporan. Astfel, de pildă, studiind formarea limbii literare românești, P. P. Panaitescu a remarcat un fenomen în aparență „inexplicabil" — texte scrise de mari boieri sau domni, precum Grigore Ureche, Miron Costin, stolnicul Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir etc., sînt necontenit presărate cu imagini, proverbe și cugetări populare. Așa cum a observat Panaitescu, la originea acestui fenomen cultural se află „întrepătrunderea literaturii orale populare cu cea de curte tot orală", care a caracterizat în Veacul de mijloc evoluția spirituală atît din Apus, cît și din Răsăritul european[6]. Dar această prelungire a simbiozei între cultura elitelor și cea a maselor la noi, pînă foarte tîrziu, în vremea lui Cantemir și Neculce, delimitează o situație net diferită de cea din Europa apuseană, unde, de pe la mijlocul secolului XV se produce o ruptură din ce în ce mai pronunțată între cultura diriguitoare și cea populară, generatoare de tensiuni și confruntări dramatice (persecuții de vrăjitoare, urmărire și pedepsire necruțătoare a tuturor formelor de erezie etc.). Pentru a relua una din concluziile anchetei lui Jean Delumeau, în societatea Renașterii „distanța sporită între cele două culturi pare să fi întărit într-adevăr repulsia elitei față de comportamentele de neînțeles ale unei mase țărănești care îi devenea din ce în ce mai străină". Și, bineînțeles, „această alteritate va naște agresivitate", fiindcă — afirmă el —

„există o nevoie omenească de a te valida pe tine însuți ca bun și normal și de a-ți invalida aproapele ca rău și anormal"[7].

Revenind la desfășurările de ordin politic, vom semnala acum o stare de spirit general-europeană, care s-a manifestat cu tărie în preajma și după încheierea păcii „albe" din 1606, după lungul război dintre Imperiul otoman și cel romano-german. Au apărut atunci zeci de proiecte de izgonire a turcilor din Europa și de împărțire a teritoriilor dominate de ei. Era, în spatele acestor nenumărate proiecte, presimțirea decăderii inexorabile a „omului bolnav", care, însă, în realitate, va mai întîrzia mult timp, obligînd la așteptare și statele succesorale[8]. Unul dintre aceste proiecte, al lui Charles Gonzague, duce de Nevers, a avut incidențe și cu istoria noastră și, de aceea, merită să stăruim asupra lui[9].

Creat în 1618, ordinul „Militia Christiana" a fost instrumentul prin care ducele de Nevers a încercat să grupeze în jurul lui personalități și sprijin la scara întregului continent. În acest scop, în pragul lunii noiembrie 1618 el sosea la Cracovia, în Polonia[10]. Cum se știe, printre membrii de marcă ai ordinului s-au numărat de la bun început fostul domn muntean Radu Șerban și ginerele său Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai Viteazul. Dar ne interesează aici mai cu seamă relațiile ordinului cu noul domn al Moldovei, Gașpar Grațiani (1619—1620)[11], și anume în contextul politic creat de prima campanie a lui Gabriel Bethlen în teritoriile habsburgice, care a însemnat și cea dintîi intervenție a Transilvaniei în războiul de Treizeci de ani[12].

În august 1619 sosea la Varșovia contele Adolf von Althan, oficial trimis de arhiducele Leopold de Habsburg ca să-l reprezinte la botezul unei fiice a regelui Sigismund III Vasa (1 septembrie)[13]. Însă acest emisar al curții imperiale, care era în același timp unul din conducătorii ordinului „Militia Christiana", a zăbovit mai multe luni în Polonia, cu misiunea mai întîi de a obține ajutorul polon — diplomatic și pecuniar — pentru recunoașterea lui Ferdinand de Habsburg ca rege al Boemiei. Pe de altă parte, el mai trebuia să capete consimțămîntul regelui Sigismund pentru recrutarea de oșteni mercenari din Polonia[14]. Apoi, cum între timp s-a produs ofensiva lui Gabriel Bethlen pe direcția Bratislava—Viena, contele Althan și-a dublat sforțările spre a veni în sprijinul imperialilor. Astfel, el a făcut ca în noiembrie 1619 un număr de opt mii de cazaci să pătrundă în Ungaria de Sus, în sprijinul lui George Drugeth Hommonnay, vechi pretendent la tronul Transilvaniei și un alt membru de vază al ordinului nou creat, care provocase acolo, în spatele liniilor lui Bethlen, o răscoală[15]. Totuși, acest ajutor a fost curînd retras, iar Althan, cînd a părăsit Varșovia, în preajma zilei de 14 februarie 1620, nu a putut lua cu el nici un alt soldat[16]. Cum se explică atunci că, în ajunul plecării, el putea declara că are „mari speranțe de a

se înstăpîni asupra Transilvaniei prin mijlocirea noului său Ordin" *(con grandi speranze d'impatronirsi della Transilvania col mezzo del suo nuovo Ordine)*[17]?

Evident, trebuie să ne gîndim numaidecît la contactele directe avute de contele Althan, în răstimpul șederii lui în Polonia, cu domnul Moldovei, Gașpar Grațiani[18]. Și astfel capătă întregul lor sens știrile de care dispunem despre intenția ultimului de a pătrunde în Transilvania și a se alege principe, în locul lui Bethlen, cu concursul sașilor, dintotdeauna favorabili imperialilor[19]. Cea din urmă mărturie despre acest proiect datează din 27 ianuarie 1620[20] cînd deja la Poartă se aflase de intenția otomanilor de a întreprinde o expediție contra Poloniei[21]. Atacul otoman, ce trebuia să ducă și la înlăturarea lui Grațiani, a fost cu siguranță stimulat de acuzațiile principelui Gabriel Bethlen, care încă înainte de 27 noiembrie 1619 era informat de ațîțarea la răscoală a sașilor de către domnul de la Iași[22].

Mazilirea lui Gașpar Grațiani, în august—septembrie 1620, precum și ridicarea lui împotriva Porții, în condițiile în care, în temeiul unei înțelegeri prealabile, o mică oaste polonă, în frunte cu hatmanul Stanislav Zolkiewski, pătrunsese în Moldova, sînt fapte suficient de bine cunoscute[23]. Se pare, însă, potrivit unui izvor tîrziu, că în contextul aceleiași înțelegeri, Grațiani s-a angajat ca, în cazul unei victorii contra turcilor, să supună regatului polon toate cele trei state de la Dunărea de Jos, în schimb el pretinzînd ca pe toată durata vieții să le cîrmuiască de unul singur: „... Promittebat nempe Polonis (și contra Turcos victoria potiretur) tres illos principatus, Moldaviam, Valachiam et Transilvaniam in perpetuum regno Polonico addicendos et incorporandos esse ad liberam Reipublicae Polonae dispositionem, hoc tantum cauto, ut ipse, vita durante, solus omnibus tribus imperaret"[24]. S-a ivit, deci, în această fază a evenimentelor, un autentic proiect „dacic"[25], rămas din păcate fără consecințe, din pricina dezastrului suferit curînd de forțele polone și ale lui Grațiani în lupta de la Țuțora (19 septembrie 1620). Ceea ce trebuie subliniat, însă, este că și în spatele dramaticului episod al defecțiunii lui Grațiani se profilează ordinul „Militia Christiana".

Într-adevăr, printre cei căzuți prizonieri la Țuțora s-a numărat și magnatul polon Samuel Korecki, unul din comandanții corpului expediționar polon. Un act ulterior ne spune că el era „odiatissimo dal Turco, perché oltr'all'esserli un'altra volta scappato di prigione[26], era stato principio e fonte delle cose seguite ultimamente in Valacchia con il Graziani, e di poi della rottura con esso lui"[27]. Or, „il Duca Corezki" era cavaler al ordinului „Militia Christiana", iar contele Althan s-a aflat în strînse contacte cu el pe durata șederii lui în Polonia[28]. Pe de altă parte, în raportul lui din 24 august 1620, în care a consemnat mazilirea lui Grațiani — „client al Casei de Austria și isteț uneltitor împotriva lui Gabriel Bethlen și a aliaților

săi"! — ambasadorul olandez la Poartă, Cornelius Haga, a raportat și că: „Vizirul știa de mult, și mi-a spus și din gură, că acel Grațiani luase Ordinul noii cavalerii creștine întemeiate împotriva acestor țări"[29]. Declanșarea pripită a răscoalei lui Gașpar Grațiani, care a întîmpinat de altminteri opoziția factorilor politici interni[30], a pus în lumină cum nu se poate mai limpede cît de vane erau asemenea inițiative *particulare* de cruciadă, în pofida vîlvei stîrnite uneori în jurul lor[31]. Și, în plus, eșecul consecutiv al proiectelor secrete nutrite de Grațiani constituie o pildă concretă pentru ideea pe care am enunțat-o mai sus — vremea „statelor succesorale", clădite pe ruinele Imperiului otoman, era încă departe de a fi venit...

*

Poate că cel mai sugestiv este înfățișată atmosfera politică din Țara Românească în ajunul și îndată după dispariția tragică a lui Mihai Viteazul (9/19 august 1601) într-o însemnare lapidară din așa-numitul *Letopiseț brancovicesc*: „În Țara Românească au fost voievozi: acum Simeon, acum Buzeștii cu Șerban Radul și acum Radul, fiul lui Mihnea"[32]. Această gravă criză internă a reflectat în realitate confruntarea acerbă pentru dominație la Dunărea de Jos dintre trei mari puteri: Polonia, Imperiul romano-german și cel otoman. Ne interesează aici cu precădere poziția celei dintîi, care-l susținea pe Simion Movilă.

În 30 octombrie 1602, după ce fratele lui Ieremia vodă al Moldovei își pierduse pentru ultima oară tronul și încerca, cu ajutorul tătarilor, să-l recapete, regele Sigismund scria următoarele cancelarului Lituaniei, Leon Sapiecha: „Țara Muntenească s-a tulburat din nou... Țara Moldovei, și aceasta se clatină, iar cît de trebuincioase sînt aceste țări pentru noi și pentru statul nostru, ușor poate vedea oricine, căci ele ne sînt pavăză și scut despre păgîni"[33]. Găsim în acest act exprimată în termeni limpezi concepția geo-politică în funcție de care Polonia a acționat la Dunărea de Jos începînd din anul 1595, cînd l-a instalat la cîrma Moldovei pe Ieremia Movilă. Concepția de față era dublată, cel puțin în privința Moldovei, și de interese economice fundamentale: pe acolo trecea marele drum comercial care lega Polonia de Imperiul otoman și, în plus, de acolo se aprovizionau în produse alimentare regiunile de miazăzi ale regatului (Rutenia)[34].

Beneficiar al „acordului de la Țuțora" (22 octombrie 1595), în virtutea căruia otomanii au consimțit să-l recunoască domn[35], Ieremia vodă nu a fost, însă, un simplu client politic al polonilor, lipsit de orice personalitate. Însuși „condominiul polono-otoman" i-a îngăduit o politică de echilibru, care în final avea drept scop menținerea neștirbită a autonomiei Moldovei. Limitele succesului polon

au fost recunoscute mai întîi de un observator deplin avizat, de talia nunțiului apostolic Germanico Malaspina, care în 2 iunie 1596, la Varșovia, așternea aceste rînduri: „... situația în care se află acum Moldova este astfel... încît nu se poate spune că numita provincie ar fi nici a acestui regat ⟨Polonia⟩, nici a Turcului, nici a Transilvăneanului“[36]. De aceea, în septembrie 1600, cînd l-a adus pentru a doua oară în scaunul domnesc, cancelarul Jan Zamoyski a încercat să-i impună lui Ieremia Movilă un jurămînt care „cuprindea și unirea Moldovei cu statul Poloniei *(Regnum Poloniae)* și chiar și o altă orînduire decît aceea care fusese pînă atunci legea domnilor“[37]. Însă domnul moldovean „a refuzat fățiș să presteze jurămîntul“, fapt care „l-a jignit pe comandant“ (Zamoyski) și chiar „el a început să se gîndească la numirea unui alt domn“[38].

Din punctul de vedere al otomanilor, intervenția polonă din 1595 a avut un rost pozitiv în desfășurarea evenimentelor, deoarece a scos Moldova din Liga creștină, cu care se aflau în război din 1593. Tot pentru a menaja bunele raporturi cu Polonia, în anul 1598, în contextul reînnoirii tratatului de pace cu regatul de la miazănoapte, Poarta a acceptat să-i recunoască lui vodă Ieremia domnia ereditară în Moldova[39]. Iar apoi, în toamna anului 1600, în condițiile înaintării conjugate a forțelor polone și otomane în Țara Românească, împotriva lui Mihai Viteazul, a fost nevoită să cedeze din nou presiunilor diplomatice ale Poloniei și să trimită însemne de domnie lui Simion Movilă, renunțînd astfel la propriul candidat, Radu Mihnea[40]. Sigur, în ochii turcilor zdrobirea lui Mihai Viteazul și desființarea concomitentă a statului întemeiat de el la Dunărea de Jos erau obiectivul prioritar. Restul, cum erau și pretențiile polone de a institui un „condominiu“ și asupra Țării Românești, nu avea o însemnătate atît de mare, pînă la atingerea acestui obiectiv[41].

Se poate spune că domnia lui Simion Movilă în Țara Românească a început îndată după victoria oștilor moldo-polone în bătălia de la Bucovel, din 20 octombrie 1600, deși Mihai vodă nu a trecut hotarul decît în urma luptei de lîngă Curtea de Argeș, din 25 noiembrie[42]. Baza politică internă a noii domnii a constituit-o în primul rînd un grup de boieri munteni pribegi, în frunte cu Dan Danilovici, fost mare vistier și Vintilă Bengescu, fost mare clucer, amîndoi vechi dușmani ai Viteazului. Ei erau adepți hotărîți ai ideii refacerii unirii dinastice a Țării Românești și Moldovei în folosul Movileștilor, cu înscrierea pe linia de forță generată de înțelegerea polono-otomană[43]. De altminteri, din prima clipă Dan Danilovici va deveni mare logofăt în sfatul domnesc al lui Simion Movilă[44].

O altă parte din „cadrele politice“ cu care a înțeles vodă Simion să-și înceapă guvernarea a fost constituită din boieri moldoveni, sosiți cu el în țară. Astfel, încă din 4 decembrie 1600 (st. v.) dregătoria de mare postelnic era ocupată de Dumitrache Chiriță Paleologul,

cumnat al lui Ieremia Movilă[45]. Apoi, după ce a întîrziat să desemneze un mare ban, vedem că din februarie 1601 și această dregătorie, cea mai însemnată, era încredințată tot unui boier moldovean, lui Nestor Ureche, tatăl cronicarului[46]. O asemenea atitudine nu putea decît să irite pe boierii munteni, fapt intuit bine, din capul locului, de cancelarul Jan Zamoyski[47].

În strînsă legătură cu această orientare în politica internă a lui Simion Movilă este de revăzut problema raporturilor lui cu foștii boieri și sfetnici de credință al lui Mihai Viteazul, mai cu seamă frații Buzești. Este adevărat că aceștia au rămas în țară, în loc să-l însoțească în pribegie pe Mihai vodă[48]. Dar de aici nu se poate trage concluzia că ei „îl trădaseră trecînd de partea lui Simion Movilă"[49]. Însăși ezitarea, ca să nu spunem refuzul acestuia din urmă de a le atribui, cu rare excepții[50], funcții în divan vorbește de o atmosferă de tensiune surdă, de suspiciune reciprocă, care nu s-ar fi putut isca dacă în prealabil ar fi avut loc un act de trădare. Pare mult mai probabil că acești mari boieri și foști căpitani ai lui Mihai Viteazul nu au părăsit țara și s-au închinat lui Simion Movilă în temeiul unei înțelegeri cu autenticul lor stăpîn, plecat după ajutoare la împăratul Rudolf II.

Trebuie să reflectăm, pentru lămurirea problemei de mai sus, la cele ce ne spune un hrisov al lui Radu Șerban, emis la Tîrgoviște, în 23 august 1605:

„. . . Iar apoi răposatul Mihai voevod s-a întîmplat de a fost în țara Ardealului, de l-au învins și l-au bătut ungurii[51]; asemenea au venit și Semion vodă cu Leșii atunci și iar au învins și au bătut pe Mihai vodă la gura Teleajănului; apoi a fugit Mihai voevod până la satul Ruda.

Astfel iar a strîns oaste Mihai vodă; atunci a avut multă greutate și nevoie din pricina luptei și în acea nevoie răposatul Mihai voevod nu a putut să găsească de nicăieri să ia bani cu împrumut. Într-aceea cinstitul dregător al domniei mele, jupan Preda mare ban, a împrumutat pe Mihail voevod cu 67000 ⟨aspri⟩ și încă i-a dat și un cal bun și a numărat banii atunci chiar Bărcan vistierul"[52].

Așadar, retras după 20 octombrie 1600 la curțile boierilor Rudeni, Mihai Viteazul, care-și regrupa acolo forțele în vederea unei ultime încercări de a-și respinge inamicii, avea urgentă nevoie de numerar pentru plata lefegiilor. Iar cel ce l-a împrumutat cu o sumă mare de bani a fost tocmai unul din cei trei frați Buzești! Ne întrebăm: gestul acesta ar fi avut vreun sens dacă ei se pregăteau într-adevăr de „trădare"[53]? Scrisoarea banului Udrea Băleanu, prin care solicita salv-conduct de la Ioan Potocki, staroste de Camenița, precum și o „carte de credință" din partea lui Simion Movilă, oglindește fidel ideea în funcție de care toți acești boieri nu au trecut hotarul odată cu vodă Mihai: „. . . și eu sunt fiu de boier din această țară și am

moştenire şi avere în această ţară şi Dumnezeu a dat ţara în mîinile măriei voastre"[54]. Altfel spus, prin închinarea faţă de noul domn, ei păstrau în continuare controlul asupra resurselor economice ale domeniilor lor, de însemnătate vitală în eventualitatea schimbării cursului evenimentelor. De altfel, la 10 iunie 1601, cînd s-a declanşat răscoala care a pus capăt primei domnii a lui Simion Movilă în Ţara Românească, un document ulterior afirmă că „s-au ridicat Buzeştii cu haiducii"[55]. Aşadar, mişcarea din interior s-a bizuit şi pe forţe de mercenari, care, însă, bineînţeles, trebuiau plătite. Şi este deosebit de semnificativ că, pentru răsplătirea unui căpitan de haiduci — „Raţ Ianoş" —, Buzeştii, constituiţi în „locotenenţă domnească" după alungarea lui Simion Movilă, s-au folosit chiar şi de unul din satele lui Mihai Viteazul[56]. Şi-ar fi îngăduit ei oare acest act, dacă nu ştiau că el va fi încuviinţat de vodă Mihai? Ni se dezvăluie astfel, implicit, un element de legătură între răscoala din Ţara Românească şi înaintarea dinspre nord-vest a lui Mihai Viteazul[57].

Un alt izvor care ne ajută să înţelegem cum au stat într-adevăr lucrurile este un document care cuprinde ştirea, comunicată din Constantinopol, la 4 noiembrie 1601, că a fost adus acolo, de către curieri moldoveni, capul lui Andronic Grecul, cel ce i-a răsculat pe munteni contra lui Simion Movilă *(de un cierto Andronico Griego, que dizen fué el que hizo rebellar a los Valacos)*[58]. La fel i se spunea acestui boier şi într-un raport din primăvara anului precedent, cînd Mihai era stăpîn în Transilvania şi Ţara Românească — *Andronico Greco* —, însă, în plus, cu precizarea extrem de importantă că el era „parente del Voievoda"[59]. Avem de-a face cu o rudă după mamă a domnului, Andronic Cantacuzino, fost mare ban şi mare vistier, cel care, în 1593, în calitate de capuchehaie, a contribuit hotărîtor la aducerea lui la cîrma Ţării Româneşti[60]. Pe de altă parte, dacă examinăm puţinele acte rămase de la „locotenenţa domnească" din vara anului 1600, aflăm că în cel dintîi dintre acestea, din 26 iunie (st. v.), printre membrii ei figurează, alături de cei trei fraţi Buzeşti, Radu, Preda şi Stroe, şi de Stoica postelnic Rîioşanul şi „Andronie vistier"[61]. Ni se luminează astfel din plin sensul autentic al mişcării iniţiate înlăuntrul Ţării Româneşti, la auzul primelor veşti sigure despre apropierea de hotarele Transilvaniei a lui Mihai vodă[62].

Fazele rezistenţei Buzeştilor la încercările de revenire ale lui Simion Movilă din vara anului 1601 sînt astăzi îndeajuns de bine cunoscute[63]. Mai puţin s-a insistat, însă, asupra acţiunii diplomatice a „locotenenţei domneşti" în acelaşi răstimp. Constatăm astfel, în intervalul 8 iulie — 3 august, prezenţa la Cluj a unor „soli din Muntenia, care au venit să ceară voievod"[64]. Ei s-au dus acolo, fără doar şi poate, spre a lua contact cu Sigismund Báthory, devenit pentru a treia oară principe al Transilvaniei, după ce la 28 martie a fost adus din Moldova de gruparea de nobili condusă de Ştefan Csáky. Con-

comitent, boierii munteni făceau același demers pentru înlocuirea lui Simion Movilă și pe lîngă Poartă[65]. Este limpede, după noi, că ambele demersuri au ținut de o tactică menită să izoleze, în măsura posibilului, pe Movilești și poloni de aliații lor, în așteptarea rezultatului ofensivei lui Mihai Viteazul și a imperialilor. Fapt este că nici una din aceste tentative nu pare să fi stîrnit vreun ecou, nu pare să fi găsit credit. Solii de la Cluj au fost reținuți pînă în ajunul luptei de la Gorăslău (3/13 august 1601). Iar cît privește pe turci, în septembrie 1601 ei încă îl recunoșteau ca domn legitim al Țării Românești pe Simion Movilă[66].

Asasinatul de pe Cîmpia Turzii (9/19 august 1601) a schimbat complet datele crizei politice cu care era confruntată Țara Românească. În 16/26 septembrie „locotenanța domnească" era încă în funcție[67], ceea ce dovedește că în interior nu se produsese nici o alegere de domn. Evident, această alegere era condiționată de găsirea sprijinului extern care să-i asigure succesul. Astfel, au loc doar tatonări, o delegație munteană aducînd în tabăra lui Basta propunerea de alegere a lui Stroe Buzescu, fidel în trecut imperialilor și care întrunea sufragiile boierimii[68]... Firește, însă, un mare semn de întrebare rămînea atitudinea pe care o va adopta Poarta în noile împrejurări, de după dispariția de pe scena politică a lui Mihai Viteazul. De aceea, în aceeași lună septembrie „locotenența domnească" a căutat să submineze iarăși sprijinul de care beneficia din partea otomanilor cauza lui Simion Movilă. O nouă solie munteană a plecat deci la Poartă, amenințînd că dacă nu li se va da „domn dintre fiii domnilor lor". „atunci de bună voie, toți ne vom lăsa tăiați de sabie și vom da țara nemților și ne vom alege domn de la ei, iar lui Simion voievod nu ne vom închina"[69]. Și, de astă dată, turcii au apreciat că este momentul să curme amestecul polon în Țara Românească. Drept urmare, la 20 octombrie în Constantinopol avea loc ceremonia de investire a lui Radu Mihnea, care, două zile mai tîrziu, pleca spre Dunăre[70].

Dar, exact atunci, adică puțin după jumătatea lunii octombrie, Simion Movilă, cu ajutor polon și de la fratele său Ieremia, a izbutit în sfîrșit să-și ia revanșa, înfrîngînd oștile Buzeștilor și înaintînd pînă la București, după care, la începutul lunii noiembrie, a reocupat scaunul de la Tîrgoviște[71]. Abia acum, retrași către munte, la Cîrstienești, pe valea Topologului, Buzeștii și partizanii lor au purces, la rîndul lor, la o alegere de domn, în persoana lui Șerban paharnicul[72]. Evenimentul s-a produs în jurul datei de 1 noiembrie 1601, căci peste numai cîteva zile, în 5 noiembrie, cu cîteva mii de oameni, ei se aflau deja în tabăra lui Basta de la Dej[73]. Ulterior, această forță va participa la luptele din Transilvania, contra lui Sigismund Báthory, în așteptarea rezultatului soliei lui Stroe Buzescu la curtea imperială — el a sosit la Viena în 12 decembrie, iar în 24

se găsea la Praga —, care trebuia să obțină recunoașterea alegerii noului domn și dezlegare pentru ajutor în vederea instalării lui pe tronul de la Tîrgoviște[74].

Între timp, în Țara Românească, ultimele luni ale anului 1601 s-au consumat sub semnul încercărilor lui Radu Mihnea, cu baza în raiaua turcească de la Giurgiu, de a lua în stăpînire țara, în dauna lui Simion Movilă și a polonilor, care refuzau să se retragă[75]. Cea mai serioasă tentativă a lui Radu Mihnea de a-l elimina pe concurentul său a avut loc în a doua jumătate a lunii februarie a anului următor. Deoarece turcii nu se grăbeau să-i pună la îndemînă mijloace corespunzătoare, desigur spre a nu intra într-un conflict deschis cu forțele polone, tînărul domn a luat legătura cu reprezentanți ai „partidei“ Buzeștilor, rămași în țară, care s-au vădit gata să-i furnizeze sprijinul necesar. Un act otoman recent publicat, o scrisoare a lui Radu din chiar acest moment, proiectează o lumină deosebit de interesantă asupra evoluției evenimentelor, dar ridică totodată și unele semne de întrebare. Aflăm astfel că, în 21 februarie, sub pretextul că merge „iarăși la vînătoare“, el a ieșit din cetatea Giurgiu și s-a întîlnit cu un corp de oaste de „opt sute de călăreți buni în platoșe“. Fusese înștiințat că, în prealabil, „doi dintre frații Buzești au mers, cu mii de oșteni, asupra Tîrgoviștei“, au ocupat scaunul, iar vodă Simion ar fi „scăpat prin fugă“. Radu Mihnea susține că în întîmpinarea lui ar fi pornit chiar „cel de-al treilea frate, Preda, cu numeroși boieri și cu populația“. El, Preda, după întîlnire i-ar fi spus că a întîrziat atît cu executarea voinței padișahului, deoarece „iarna fiind foarte grea, nu am putut veni, neputînd trece de zăpezile din munți“[76]... Așadar, potrivit acestui izvor, înșiși cei trei frați Buzești s-ar fi întors din Transilvania spre a-l înscăuna pe protejatul Porții! Este, dincolo de orice îndoială, o denaturare voită a lui Radu Mihnea, căci, de pildă, știm sigur că Stroe Buzescu, în ajunul zilei de 25 februarie 1602, abia era primit în audiență, la Praga, de către împăratul Rudolf II[77].

Deși exagerat, de ochii autorităților otomane — Radu Mihnea încerca astfel să anihileze rezultatul presiunilor diplomatice la Poartă ale Movileștilor[78] —, sprijinul „partidei“ Buzeștilor a existat într-adevăr. După ce a înaintat pînă dincolo de București, în satul numit „Petre“, probabil Petrești, nu departe de Tîrgoviște, Radu Mihnea, văzînd că nu se poate menține în centrul țării, a preferat să treacă dincolo de Olt. Acolo, la Strehaia, îl găsim emițînd un document la data de 26 februarie 1602 (st. v.). Pe lîngă scriitorul actului, Marco logofăt, în el mai figurează două nume de boieri, în calitate de martori: „jupan Vintilă mare ban și jupan Stoica mare logofăt“.[79] Dacă cel dintîi, Vintilă Corbeanu, se afla pe lîngă Radu Mihnea încă din 23 decembrie 1601 (st. v.)[80], este limpede că cel

de-al doilea boier martor i se alăturase de curînd. El nu este altul decît Stoica din Strîmba și Rîioși, fost membru al „locotenenței domnești“ din vara și de la începutul toamnei lui 1601. Așa cum s-a observat cu drept cuvînt, el a fost trimis de Buzești lîngă Radu Mihnea, ca să poată fi astfel contracarată chiar prin intermediul... favoritului Porții prezența lui Simion Movilă și a polonilor în Țara Românească[81]. Este o întrebare dacă nu cumva încurajarea acțiunii lui Radu Mihnea a avut și rostul politic, la fel de important, de a stimula interesul curții imperiale habsburgice față de evoluțiile de la miazăzi de Carpați. Fapt este că o sursă diplomatică din Praga punea în legătură acordarea mult așteptatei audiențe a lui Stroe Buzescu, menționate mai sus, cu știrile că „turcii l-au izgonit din Țara Românească pe fratele lui Ieremia“ și au instalat în locul lui „pe fiul unuia care a murit în Constantinopol“ (Radu Mihnea)[82], ceea ce însemna revenirea completă a Țării Românești în orbita Porții.

Episodul domniei lui Radu Mihnea în ținuturile de apus ale Țării Românești s-a încheiat odată cu înfrîngerea forțelor lui în lupta de la Crețești, lîngă Craiova, în 5/15 martie 1602, de către oastea lui Simion Movilă, comandată de Potocki, Nestor Ureche și hatmanul moldovean Orăș[83]. Boierii care s-au aflat alături de Stoica Rîioșanul s-au refugiat în munți și de acolo au chemat fără zăbavă pe Radu Șerban și pe imperiali[84]. În urma acestui apel, sau a altuia, anterior, alesul de la Cîrstienești a făcut într-adevăr o primă încercare de a răzbate în Țara Românească, pe la Turnu Roșu, dar avangarda lui, în frunte cu Mîrza, a fost întîmpinată și respinsă la vadul Mureșului de către Ștefan Csáky, în preajma zilei de 20 martie[85]. Abia în vară, cu un sprijin mult mai consistent din partea generalului Basta, Radu Șerban împreună cu Buzeștii a izbutit să-l pună pe fugă pe Simion Movilă[86].

Cînd analizăm cauzele insuccesului lui Simion Movilă în a se menține la cîrma Țării Românești vreme mai îndelungată trebuie să luăm mai întîi în discuție chiar propriile lui mărturii. Astfel, în instrucțiunile din octombrie 1602 pentru solii săi la regele polon, el acuza în chip deosebit comportarea lui Gralus Tarnowski, lăsat de poloni la Tîrgoviște pentru protecția lui, care, de pildă, printre altele, după lupta de la Crețești, și-a slobozit soldații să prade țara și „au făcut mari daune, au călcat boieri munteni, între care chiar pe dumnealui mare logofăt Tudosie, care a fost totdeauna credincios — i-au călcat casa, au prădat toată averea lui și i-au luat cîteva mii de roșii“ (galbeni)[87]. Așadar, nici măcar reședința unuia dintre puținii foști mari dregători ai lui Mihai Viteazul, care au aderat sincer la cauza Movileștilor, logofătul Teodosie Rudeanu, nu a fost ocolită de cetele prădalnice ale mercenarilor poloni. La fel de simptomatică pentru atmosfera din țară este și o poruncă a lui Simion Movilă din

6 aprilie 1602 (st. v.), în favoarea mănăstirii Tismana, „ca să fie alu ei satu anume Tisméana în pace de Léşi, de Moldovéni, de bani, de să n-aib' tréab⟨ă⟩ a merge să-i judece sau să-i praade întru ei şi de cai de olac şi de tooate slujbele dumnii méle..."[88]. Şi din acest document, unic în felul lui, rezultă caracterul de ocupaţie militară, pe care l-a avut necontenit domnia lui Simion Movilă în Ţara Românească. S-a adăugat apoi opoziţia mereu crescîndă a elementelor din rîndurile boierimii muntene, care se vedeau dislocate de la conducerea statului, în favoarea unor boieri aduşi din Moldova. Iar punctul culminant al acestei evoluţii a fost, cum se ştie, uciderea — „fără nici o judecată şi cercetare legală" —, sub simpla bănuială de trădare a boierilor Udrea şi Negrea, în mai 1601, ceea ce i-a adus lui Simion Movilă aspre reproşuri chiar din partea regelui Sigismund III[89].

Este de mirare că, înfăptuită în vremuri şi condiţii atît de grele — şi, pe deasupra, cu totul efemeră! — unirea dinastică a Ţării Româneşti cu Moldova sub cei doi fraţi din familia Movileştilor a lăsat, totuşi, urme concrete, în domeniul legăturilor culturale. Mai întîi ar trebui să cităm o mărturie, o acuzaţie înfăţişată în 1603 înaintea lui Ieremia Movilă, de la care-şi reclamau plata, de către foştii mercenari poloni care-l slujiseră în Ţara Românească pe Simion: „Iar că de la tine cerem plata, facem pe drept aceasta... între altele, pentru că domnul Simion, prin doamna sa şi prin alte persoane, precum şi boierii moldoveni, care au fost cu el în numele tău, au adus toate comorile, precum şi turmele, vitele şi orice bogăţii munteneşti aici, în ţara Moldovei, unde el se află acum cu toate, iar nouă ne revine plata din aceste bunuri munteneşti"[90]. Deşi Simion Movilă, împreună cu mitropolitul şi boierii munteni refugiaţi cu el în Moldova, au negat că „au adus din Muntenia vreo comoară", totuşi lucrurile nu par să fi stat întocmai aşa. S-a împlinit un secol de cînd episcopul Melchisedec semnala existenţa la mănăstirea Suceviţa, mîndra ctitorie a Movileştilor, a unor manuscrise religioase munteneşti — unul cu o somptuoasă ferecătură din 1605, datorată lui Ieremia vodă —, despre care presupunea că au ajuns acolo în urma domniei în Ţara Românească a lui Simion Movilă[91]. Şi, de fapt, acuzaţia de mai sus întăreşte substanţial această bănuială. De altminteri, nu este singurul caz în care vremurile tulburi, campaniile militare, au prilejuit, în chip paradoxal, vehicularea unor bunuri culturale între cele două ţări româneşti extracarpatice. Este suficient să ne gîndim la cele ce scria Udrişte Năsturel, în predoslovia cărţii *Imitatio Christi*, tălmăcită de el în slavoneşte şi tipărită la mănăstirea Dealul în 1647. Un exemplar al unei ediţii în limba latină al acestei cărţi zăcea de multă vreme „aruncat şi prăfuit în casa noastră"; el fusese adus „*împreună cu alte cărţi şi lucruri*" (s. n. — Şt. A.) din Moldova în anul 1616, cu ocazia expediţiei care s-a încheiat cu înfrîngerea polonilor („neamului sarmaţilor"!) şi capturarea de către oştile mun-

tene și ale „agarenilor" a Doamnei Elisabeta Movilă, văduva lui Ieremia vodă[92]. De pe acest exemplar a efectuat Udriște Năsturel tălmăcirea lui...

Merită să subliniem că unul din manuscrisele muntenești ajunse la Sucevița, foarte probabil în 1602, a avut un destin cu adevărat de excepție. Este vorba de un *Tetraevangheliar*, cunoscut astăzi sub indicativul *Sucevița 23*, manuscris realizat în Țara Românească în timpul domniei lui Alexandru vodă Mircea (1568—1577). El a atras neîndoielnic atenția prin puzderia de miniaturi care-l împodobeau (353) și așa se face că Ieremia vodă Movilă a poruncit nu numai să fie ferecat din nou, în 1605, ci și să se lucreze un alt exemplar după acest model. Și astfel, curînd, era isprăvit un alt *Tetraevangheliar* (= *Sucevița 24*), ilustrat cu nu mai puțin de 355 de miniaturi, inclusiv portretul votiv al lui Ieremia Movilă și al familiei sale[93]. Iar această din urmă operă a fost atribuită — foarte plauzibil — lui Anastasie Crimca, ea făcînd legătura între tradiția manuscrisă moldovenească, mult mai sobră, și ceea ce va fi așa-numita „școală miniaturistică de la Dragomirna", caracterizată printr-o anume libertate de expresie, printr-o gamă cromatică exuberantă și o inconfundabilă pecete a gustului pentru pitoresc[94].

Dorința lui Ieremia Movilă de a ctitori un manuscris similar celui de la miazăzi de Carpați, dar „marcat" de portretele familiei sale, este de pus în legătură cu vocația pentru fast a curții sale, o curte a unei noi dinastii domnești, ce stătea să se consolideze sub semnul unor intime raporturi, chiar și de rudenie, cu aristocrația polonă contemporană. Or, înrîurirea gustului aristocratic polon, a modei „sarmatice", asupra curții Movileștilor, a fost nu demult și cu deplin temei demonstrată, prin analiza comparată a portretului lui vodă Ieremia de pe acoperămîntul de mormînt tot de la Sucevița[95]. Însă, în ce ne privește, credem că această influență nu trebuie în nici un caz absolutizată. Moldova Movileștilor rămîne deschisă și spre alte orizonturi de civilizație, cum este cel de tradiție bizantin-ortodoxă, din care, desigur, selectează doar elementele ce convin acestei epoci de înnoire, așezată nu numai la răscruce de secole. Fiindcă, după părerea noastră, succesul dincolo de așteptări al pomenitei înrîuriri muntenești în arta decorării manuscriselor, verificat prin activitatea atelierului de la Dragomirna, continuată chiar și în vremea inamicului mortal al Movileștilor și Poloniei — Ștefan Tomșa — pare a avea și o altă cauză, ce ține de o nouă sensibilitate față de vizual, definitorie pentru omul modern[96].

Un ecou de altă natură al domniei muntenești a lui Simion Movilă este arhitectura de la mănăstirea Secu din Moldova, ctitorie din 1602 a lui Nestor Ureche[97]. Lucrările de restaurare au scos la iveală o sumă de elemente ce mărturisesc despre o certă influență muntenească, mai cu seamă în realizarea plastică a fațadelor bisericii,

dar prelucrată de meșterii locali, moldoveni, conform înțelegerii lor[98]. Prin urmare, marele ban al Craiovei care a fost Nestor Ureche a ținut ca la propria lui ctitorie să fie reprodusă, în bună măsură, și imaginea edificiilor din țara românească învecinată, pe care le-a contemplat neîndoielnic el însuși nu odată... Și poate nu întîmplător modelul a cărui replică este mai ales monumentul de la Secu a fost identificat în biserica mănăstirii Flămînda, fundație a familiei Rudeanu[99]. Aceasta presupune, după noi, o prețuire deosebită, o autentică prietenie nutrită de Nestor Ureche față de marele logofăt Teodosie Rudeanu. Poate chiar că lucrările de la Secu au fost încheiate sub directa îndrumare a acestuia din urmă, în vremea cînd s-a retras în Moldova[100].

În plan politic, singura consecință viabilă, într-adevăr importantă, a trecerii lui Simion Movilă pe la cîrma statului de la miazăzi de Carpați a fost constituirea unei tradiții de legitimitate a prezenței familiei sale în scaunul domnesc al Țării Românești. Mai multe izvoare atestă că boierii munteni ostili lui au susținut că nu-l puteau accepta deoarece nu era un membru al dinastiei locale (*...erat Moldavus et non suae nationis homo sive Valachus*)[101]. Un asemenea argument pare cu totul straniu, de-a dreptul paradoxal chiar, cînd ne gîndim că era vehiculat tocmai de foștii tovarăși de arme ai lui Mihai Viteazul! Dar, desigur, în noile împrejurări, ideea refuzului unui „principe străin", cum era clasat de ei sus și tare Simion Movilă, provenită din „arsenalul ideologic" tradițional, a fost dezgropată pentru a înrîuri succesul demersurilor diplomatice externe[102]. Tot așa cum, cîțiva ani mai devreme, cînd solicitau ajutorul regelui polon spre a-l instala pe tronul Țării Românești pe Simion Movilă, boierii din „partida" adversă, pribegi atunci în Moldova, invocau o altă tradiție politică, anume „vremile de odinioară" cînd „domnul moldovenesc ajungea domn muntean și domnul muntean domn moldovenesc". La care adăugau, însă, și argumentul atît de revelator — „sîntem toți de o limbă și o lege"[103] —, ce a stat neîndoielnic, deopotrivă, la temelia politicii lui Mihai Viteazul, din faza ultimă a evoluției lui.

Oricum, în vara anului 1616, cînd, după transferarea în scaunul domnesc al Moldovei a lui Radu Mihnea, la Poartă s-a pus problema alegerii unui nou domn pentru Țara Românească, vestea că acesta ar putea fi Gavrilaș Movilă, fiul lui Simion, a stîrnit un ecou deosebit de favorabil în interior. Iată ce mărturisește un contemporan, Matei al Mirelor, despre acest episod: Gavril Movilă „... era, în adevăr, fiul lui Simeon din Moldova, care era frate bun cu Irimia, și care și mai înainte, din voința lui Dumnezeu fusese trimis domn aici; țara îl acceptă dară ca pe mîntuitorul ei"[104]. Se pare că pretendentul a apucat chiar să vină în Țara Românească, cînd de la Poartă s-a aflat că decizia a fost schimbată, fiind preferat Alexandru Iliaș.

Să vedem ce s-a întîmplat acum, tot după spusele lui Matei al Mirelor: „Cum auziră de una ca aceasta, boiarii și toți oștenii se strînseră, deliberară și se uniră într-un cuget, de merseră toți, mici și mari, la Gavriil, și așa cum îl aflară, îl ridicară și proclamară domn"[105]... Gavrilaș Movilă a refuzat însă a accepta această alegere a adunării Stărilor din Țara Românească, care-l opunea implicit voinței Porții, și a preferat să-și aștepte ceasul la Stambul[106]. Reacția Stărilor față de fiul lui Simion Movilă în 1616 rămîne totuși, bineînțeles, o mărturie deosebit de grăitoare despre acea tradiție de legitimitate nou creată în Țara Românească, de care pomeneam mai sus.

Politica însăși a lui Gavril Movilă, din clipa cînd a devenit în sfîrșit domn al Țării Românești, în 14/24 august 1618, ar merita un studiu aparte, fiindcă, în total contrast cu cea a părintelui său, ea a întrunit elementele pentru o reconciliere internă, după criza cauzată de domnia lui Alexandru Iliaș[107]. Ne vom mulțumi să semnalăm aici doar cîteva date în legătură cu opțiunile externe ale lui Gavril vodă, în contextul problemei care de fapt ne preocupă. Astfel, de pildă, sacrificarea lui Lupu Mehedințeanu, pe care îl făcuse inițial marele său spătar, ucis din porunca lui Iskender pașa, în pragul lunii noiembrie 1618, în satul Ciocănești de lîngă vadul Silistrei, a fost un gest menit să dea satisfacție influentelor cercuri grecești interne și constantinopolitane, contra cărora boierul muntean a luptat deschis în lunile precedente[108]. Implicit a fost vorba, desigur, și de o demonstrație de fidelitate față de Poartă, ale căror instrumente erau cercurile amintite. Pe de altă parte, încă din 28 august 1618, Gavril Movilă îl trimitea în Polonia pe Mușat postelnicul, ca să anunțe pe hatmanul Stanislav Zólkiewski — protectorul familiei sale — despre intrarea lui în Tîrgoviște, în urmă cu patru zile, precum și ca să-i arate că a primit de la Poartă misiunea să stăruie pe lîngă el să nu intre cu oastea în Moldova și să compromită astfel pacea polono-otomană[109].

Nu este exclus ca, pe temeiul atît al legăturilor cu regatul de la miazănoapte, cît și cu Poarta, Gavril Movilă, împreună cu mama sa, Doamna Marghita, să fi sperat să aducă în curînd și la cîrma Moldovei un membru al familiei lor, probabil unul din frații săi. Ni s-a păstrat mai întîi, la mănăstirea Sucevița, o tipsie de argint aurit, dăruită de Doamna Marghita în intervalul 1 septembrie 1618 — 31 august 1619, adică atunci cînd fiul ei era deja domn al Țării Românești, pe care sînt figurate, în două medalioane, stemele ambelor țări românești extracarpatice, de fiecare dată însă împreună cu armele Movileștilor (două săbii încrucișate). Avem de-a face în chip evident cu sublinierea unui drept dinastic care se extindea peste amîndouă statele în care domnise odinioară, pe rînd, Simion Movilă[110].

Apoi, unul din actele majore de politică externă ale lui Gavril Movilă — strîngerea legăturilor cu Transilvania — pare a fi reflexul imediat al deciziei Porții de a-l numi în scaunul de la Iași pe Gașpar Grațiani, după retragerea lui Radu Mihnea, în februarie 1619. Într-adevăr, delegația de boieri munteni care a pregătit tratatul solemn din luna mai 1619, se afla deja la Cluj în răstimpul 17—21 martie 1619[111]. Și, în relație cu aceeași venire a lui Gașpar Grațiani în Moldova credem că trebuie pusă și aducerea din Polonia în Țara Românească, în aprilie același an, a Doamnei Marghita și a doi din frații lui Gavril Movilă[112]. Se poate deci conchide că hotărîrea Porții a fost socotită drept contrară intereselor familiei și a condus la modificarea uneia din axele politicii domnului muntean.

De altminteri, raporturile lui Gavril Movilă cu Gașpar Grațiani, cel puțin pînă în pragul anului 1620, au fost reci, dacă nu chiar încordate. Caracteristic este, de pildă, refuzul lui Gavril vodă, comunicat printr-o scrisoare din 13/23 ianuarie 1620, de a îngădui unui trimis al lui Grațiani, Pavel căpitanul, să recruteze mercenari din Țara Românească[113]. Iar, în aceeași lună, la auzul veștilor despre apropiata declanșare a campaniei otomanilor contra Poloniei, Gavril Movilă alegea pentru un emisar al său, care trebuia să-l aducă lîngă el și pe fratele său Petru — ultimul rămas la poloni —, drumul Transilvaniei, cel prin Moldova fiind nesigur, căci „Gașpar Vodă nu e confederat nici cu măria-sa ⟨Gabriel Bethlen⟩, nici cu noi și nu are nici o bunăvoință“[114]. Și totuși, în vară, cînd turcii se pregăteau să-l elimine chiar cu forța pe Gașpar Grațiani, la Poartă s-a socotit mai prudent ca, în prealabil, să fie înlocuit și domnul Țării Românești, bănuit desigur de simpatii ereditare față de Polonia[115] . . .

S-au păstrat de la Gavril Movilă două scrisori *in limba română* către vecinul său din Moldova. Una este cea din 13/23 ianuarie 1620, amintită mai sus. În cealaltă, fără dată, dar care pare a fi o „anexă“ a primei, îl anunța pe vodă Grațiani că i-a venit „cuvînt“ de la Poartă că sultanul „rădică oaste“ asupra leșilor. Sînt pomenite totodată și alte scrisori, precedente, redactate foarte probabil tot în românește: „Iar despre Ardeal, tot iaste lucrul, cum am scris domnii tale pănă acum . . . “[116]. Avem deci dovada sigură că pe la 1619—1620 corespondența dintre domnii de la miazăzi și răsărit de Carpați se făcea în limba națională, iar nu în slavonește, limba oficială a cancelariilor medievale. Este încă un element care, alături de înlăturarea obstacolului dinastiilor separate, ne sugerează că ne aflăm de acum și în spațiul românesc pe pragul lumii moderne.

NOTE

1. Am semnalat cîteva elemente în acest sens în prima parte a lucrării de față (Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae (Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1526—1593)*, București, 1980, p. 171—172).

2. Fernand Braudel, *Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. III, București, 1986, p. 307—308 și 367—369; vol. IV, București, 1986, p. 325—327 și 331—332.

3. Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea Stărilor în Principatele Române*, Évry, 1977, p. 106.

4. *Ibidem*, p. 44—45 și 104—105; vezi și Ștefan Andreescu, *La politique de Mircea le Pâtre*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes", t. X (1972), nr. 1, p. 115—122.

5. Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 76; o luare de poziție mai nouă, pe aceeași linie de gîndire, este a lui Răzvan Theodorescu, *Împotriva unor concepții anacronice în periodizarea istoriei țărilor române: Argumentul modernității*, în „Contemporanul", nr. 41/1981, din 9 octombrie, p. 4.

6. P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 215—217.

7. Jean Delumeau, *Frica în Occident (secolele XIV—XVIII). O cetate asediată*, vol. II, București, 1986, p. 328—329.

8. F. Braudel, *op. cit.*, vol. III, p. 368.

9. Vezi, anterior, mai cu seamă studiile lui C. Göllner, *Prezența domnilor români în „Militia Christiana"*, în „Revista Istorică", an. XXIX (1943), nr. 7—12, p. 215—228 și *Beziehungen der rumänischen Wojewoden Radu Șerban, Nicolae Petrașcu und Gaspar Gratiani zur „Milice Chrétienne"*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes", t. VI (1968), nr. 1, p. 71—83.

10. *Elementa ad fontium editiones*, t. XXVIII, Roma, 1972, nr. 504, p. 75.

11. Pentru biografia lui, vezi Manfred Stoy, *Das Wirken Gaspar Gracianis (Grațianis) bis zu seiner Ernennung zum Fürsten der Moldau am 4. Februar 1619*, în „Südost Forschungen", Bd. XLIII, München, 1984, p. 49—122.

12. Vezi, mai nou, în această problemă: Cristina Feneșan, *Die Pforte und das Eingreifen Siebenbürgens in den Dreissigjährigen Krieg*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes", t. XXIV (1986), nr. 1, p. 61—69; Eadem, *Transilvania și războiul de Treizeci de ani*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca", t. XXVI (1983—1984), p. 123—129.

13. *Elementa...*, t. XXVIII, nr. 517, p. 85; nr. 518, p. 86; nr. 519, p. 87; nr. 521 p. 89.

14. *Ibidem*, nr. 522, p. 91—93 și nr. 523, p. 93—94.

15. *Ibidem*, p. 95; nr. 527, p. 100; nr. 529, p. 101; nr. 530, p. 102. Pentru legăturile lui Grațiani cu Homonnay, vezi scrisoarea lui din Iași, 28 octombrie 1619, către Stanislav Koniecpolski, hatman de cîmp al Poloniei, în Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supl. II, vol. II, București, 1895, nr. CCXXIV, p. 471. Domnul îl îndemna pe hatman să-l ajute, căci el garanta că pacea turco-polonă nu va fi ruptă.

16. *Elementa...*, vol. cit., nr. 531, p. 105 și, mai ales, nr. 532, p. 105—106; nr. 534, p. 107; nr. 536, p. 108—109.

17. *Ibidem*, p. 109.

18. Virginia Vasiliu, *Il Principato Moldavo e la Curia papale fra il 1606—1620*, în „Diplomatarium Italicum", II, Roma, 1930, nr. XVII, p. 43; Radu Constantinescu, *Lupta pentru unitate națională a țărilor române (1590—1630). Documente externe*, București, 1981, nr. 310, p. 163—164 și 310.

19. N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. IV, București, 1902, p. CXL—CXLI și 175—176.

20. Hurmuzaki, *Documente...*, XV-2, București, 1913, nr. MDCCLI, p. 884. Vodă Grațiani a cerut de cel puțin două ori încuviințarea Porții ca să intervină în Transilvania (Virginia Vasiliu, *op. cit.*, nr. XX, p. 44). Pentru speranțele pe care și le punea, în această privință, în Iskender pașa, vezi Cristina Rotman, *Zur Frage osmanischer Teilnahme am dreißigjährigen Krieg (Vorabend des um 1620 osmanischen Feldzuges gegen die Moldau)*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes", t. XIII (1975), nr. 3, p. 420—421.

21. Gavrilaș Movilă al Țării Românești, în 23 ianuarie 1620, din cauza acestei informații, încerca să-l aducă din Polonia — prin Transilvania — pe fratele său mai mic, Petru (A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IX, București, 1937, nr. 168, p. 211—212).

22. Victor Motogna, *Relațiunile dintre țările românești și Ardeal în veacul al XVII-lea*, extras din „Anuarul Liceului A. Mureșanu", 1933—1934, Dej, 1935, p. 44. Vezi și mărturia demnă de încredere a lui Polo Minio, care vorbește de legăturile lui Grațiani cu „alcuni malcontenti" din Transilvania, cu ajutorul cărora spera „di farsi elleger Principe" (Joseph Fiedler, *Die Relationen der Botschafter Venedigs über Deutschland und Österreich im Siebzehnten Jahrhundert*, I. Bd., Wien, 1866, p. 89 [=*Fontes Rerum Austriacarum*, Zweite Abtheilung, *Diplomataria*, XXVI Bd.]). Tot Polo Minio arată și rolul jucat de Bethlen, din această pricină, în minarea poziției lui Grațiani la Poartă.

23. Ordinul de mazilire a sosit la Iași în 2 septembrie 1620, fiind de fapt semnalul declanșării răzvrătirii (vezi, între altele, Andrei Pippidi, *Cronica armenilor din Camenița (noi spicuiri privitoare la istoria românilor)*, în „Studii" — Revistă de Istorie, t. 26 (1973), nr. 1, p. 148—149). Motivul mazilirii, alianța cu polonii, rezultă limpede din două acte otomane redactate în

intervalul 18—27 septembrie 1620 (Cristina Feneşan, *Relaţiile Transilvaniei cu Imperiul otoman în anii 1613—1624 în lumina unor documente turceşti*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca“, t. XXI (1978), p. 342 şi anexele III—IV, p. 352—353).

24. Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II, vol. III, Bucureşti, 1900, nr. XXXIX, p. 64. Asocierea, în această fază, a speranţelor secrete ale lui Gratiani de acţiunea Poloniei este logică, dacă ţinem seamă de faptul că el era informat „zilnic“ *(quotidianamente)* de către Ludwig von Molart, rezidentul imperial la Constantinopol, că turcii vroiau cu orice preţ să menţină pacea cu Habsburgii (J. Fiedler, *op. cit.*, I, p. 96; pasaj din relaţia lui Polo Minio omis în traducerea din *Călători străini despre ţările române*, vol. IV, Bucureşti, 1972, p. 482—487).

25. Vezi N. Iorga, *Relations entre boiars moldaves et nobles polonais*, în „Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine“, an. IX (1921), nr. 1—2, p. 142—143.

26. A fugit din închisoarea Yedi-Kule în 28 noiembrie 1617. El era ginere al Doamnei Elisabeta Movilă.

27. *Elementa...*, XXVIII, nr. 572, p. 142—143. Socotim că acest izvor oferă „veriga“ lipsă în interpretarea coerentă a evoluţiei politice a domnului Moldovei, de la legăturile cu „Militia Christiana“, pînă la trecerea pe faţă de partea polonilor (cf. C. Göllner, *Prezenţa domnilor români...*, p. 227; Idem, *Beziehungen...*, p. 82).

28. Th. Holban, *Un plan de cruciată din iniţiativă românească*, în „Revista Istorică“, an. XXI (1935), nr. 4—6, p. 107; *Elementa...*, XXVIII, nr. 522, p. 93. Vezi şi C. Göllner, *Prezenţa domnilor români...*, p. 225.

29. N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XXIII, Bucureşti, 1913, p. 118—119.

30. Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 68.

31. Pînă şi în instrucţiunile pentru contele de Césy, noul ambasador francez la Poartă, instrucţiuni din septembrie 1619, era indicat în chip special să se nege orice amestec al Franţei în organizarea ordinului „Militia Christiana“ (Gérard Tongas, *Les relations de la France avec l'Empire ottoman durant la première moitié du XVIIe siècle et l'ambassade à Constantinople de Philippe de Harlay, comte de Césy (1619—1640)*, Toulouse, 1942, p. 232).

32. Damaschin Mioc, *Ştiri de istorie a românilor în „Letopiseţul brancovicesc“*, în „Studii şi materiale de istorie medie“, vol. IX, Bucureşti, 1978, p. 141.

33. Ilie Corfus, *Noi informaţii despre români în vechi ediţii polone de documente*, în „Revista de Istorie“, t. 31 (1978), nr. 3, p. 490.

34. Vezi remarcile lui Stanislav Karnkowski, arhiepiscop primat al Poloniei, din 17 ianuarie 1596, la Idem, *Intervenţia polonă în Moldova şi consecinţele ei asupra războiului lui Mihai Viteazul cu turcii*, în „Revista de Istorie“, t. 28 (1975), nr. 4, p. 532. La fel de sugestive sînt şi cele ale englezului John Sanderson, care în 15 noiembrie 1600, din Pera, arăta perspectivele de prosperitate ale comerţului în urma înfrîngerii lui Mihai Viteazul, deoarece

„acum“ Moldova și Țara Românească sînt „deschise“, iar Polonia „în mare prietenie“ cu turcii (E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian History (1427—1601), collected from the British Archives*, London, The Hague, Paris, 1964, nr. 208, p. 139).

35. În esență, așa cum se știa, de pildă, la Alba Iulia, în 10 noiembrie 1595, înțelegerea prevedea: „... ut Vaivoda a Polonis in Moldavia constitutus maneat, vexillum autem ab Imperatore Turcico accipiat“ (*Elementa...*, t. XXVII, Roma, 1972, nr. 194, p. 87; vezi și Cristina Rotman-Bulgaru, *Relațiile Moldovei cu Imperiul otoman la începutul secolului al XVII-lea*, în „Revista de Istorie“, t. 29 (1976), nr. 5, p. 684).

36. Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XII, București, 1903, nr. CCCLXXVII, p. 260—261.

37. *Călători străini...*, IV, p. 231.

38. *Ibidem*, p. 230—231. Vezi și comentariul lui N. Iorga pe marginea acestui izvor: *„Ieremia refusă jurămîntul de confundarea țerii sale cu Polonia și alt sistem de a alege Domnii“* (*O culegere de acte despre stăpînirea lui Mihai Viteazul în Ardeal*, în „Revista Istorică“, an. XIX (1933), nr. 10—12, p. 349. Subl. lui N. I.). Altă exegeză, la Ștefan S. Gorovei, *Movileștii*, în „Magazin Istoric“, an. VII (1973), nr. 6, p. 70.

39. Vezi Ștefan S. Gorovei, *O lămurire: domnia ereditară a familiei Movilă*, în „Revista de Istorie“, t. 28 (1975), nr. 7, p. 1 091—1 094; Idem, *La domnia ereditară a Movileștilor*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol“, t. XV, Iași, 1978, p. 529—530.

40. Pentru controversa de la Poartă, dintre dregătorii otomani, anterioară datei de 18 octombrie 1600, vezi Ilie Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, București, 1938, doc. nr. CII, p. 338—339. Despre intenția turcilor de a-l instala pe Radu Mihnea era informat, la 6 noiembrie 1600, și George Basta (*Elementa...*, vol. XXIII, Roma, 1970, nr. 188, p. 3—4). Scrisoarea vizirului caimacam Hafiz Ahmed către regele Sigismund prin care îi comunica acceptarea ca domn a lui Simion Movilă, la Mihail Guboglu, *Mihai Viteazul în documente turcești*, în „Revista Arhivelor“, an. LII, vol. XXXVII, nr. 2/1975, p. 155—157.

41. Ceva mai tîrziu, în mai 1601, cînd Mihai Viteazul se pregătea să reintre pe scena politică de la Dunărea de Jos, într-un raport diplomatic de la Poartă se spunea că sultanul i-a întărit domnia lui Simion Movilă, „contentandosi che stia con la Moldavia et Transilvania sotto la protettione di Polonia; ma, finita la guerra, le cose passarano altrimente“ (Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. MDCCXXX, p. 1 186).

42. Vezi Colonelul Constantin Zagoriț, *Luptele lui Mihai Viteazul cu polonii în toamna anului 1600*, în „Revista Istorică“, an. XXV (1940), nr. 4—6, p. 112—133. În răstimpul dintre cele două lupte Mihai Viteazul s-a menținut doar dincolo de linia Argeșului. Cf. opinia lui I. Ionașcu, *Date noi relative la Radu Mihnea în Țara Românească*, în „Studii“ — Revistă de Istorie, an. XIV (1961), nr. 3, p. 708—709.

43. Vezi Șt. Ștefănescu, *Știri noi cu privire la domnia lui Mihai Viteazul,* în „Studii și materiale de istorie medie", vol. V, București, 1962, p. 183—184.

44. *Documenta Romaniae Historica, B, Țara Românească,* vol. XI, nr. 422, p. 572. Pentru biografia lui politică vezi I. Ionașcu, *Mihai Viteazul și autorii tratatului de la Alba Iulia (1595),* în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj", V, 1962, p. 126—128.

45. Act citat și în nota precedentă. Stabilirea gradului de rudenie cu vodă Ieremia, la N. Iorga, *Lucruri nouă găsite în Basarabia,* în „Revista Istorică", an. VI (1920), nr. 3—6, p. 80. În același act din 4 decembrie 1600, scris la Tîrgoviște, figurează și semnătura, în calitate de martor, a unui alt boier moldovean, Ion Mogîldea, care apare însă cu dregătoriile deținute în Moldova: „vornic și agă" (vezi, pentru el, Ștefan S. Gorovei, *Înrudirile cronicarului Grigore Ureche,* în „Anuar de lingvistică și istorie literară", t. XXIV, Iași, 1973, p. 120).

46. *D.I.R., B,* veac. XVII, vol. I, nr. 2, p. 3 (Act din 26 febr. 1601, st. v.).

47. A. Veress, *Documente...,* vol. VI, București, 1933, nr. 282, p. 300. Zamoyski era de părere ca regele Sigismund să-l îndemne pe Simion Movilă „ca pentru o mai mare liniștire a țării să restituie moșiile și demnitățile boierilor munteni și să nu-i irite prin darea slujbelor muntenești la boieri moldoveni".

48. Totuși, pe lîngă Mihalcea banul, care a mers cu Mihai la Viena și Praga, alți doi boieri, Stoica logofătul, precum și „ein Cuchiari" (un clucer) l-au acompaniat pînă la Satu Mare, după care s-au întors, în 21 decembrie trecînd prin Alba Iulia, cu împuternicirea de a trata cu turcii (Hurmuzaki, *Documente,* XII, nr. MDCXVIII, p. 1 116—1 117).

49. Dan Zamfirescu, *Studii și articole de literatură română veche,* București, 1967, p. 288; punct de vedere însușit — fără a-l cita pe Zamfirescu — de Constantin Rezachevici, *Poziția marii boierimi din Țara Românească față de Mihai Viteazul și Simion Movilă (noiembrie 1600—august 1601),* în „Studii" — Revistă de Istorie, t. 26 (1973), nr. 1, p. 52—57.

50. După cum a remarcat I. Ionașcu, singurul fost mare dregător al lui Mihai căruia Simion Movilă i-a acordat din capul locului încrederea sa a fost Dumitru din Cepturi, Dădești și Ipotești (*Mihai Viteazul și autorii tratatului de la Alba Iulia...,* p. 122—123). Teodosie Rudeanu, care semnează și el ca martor actul din 4 decembrie 1600 (vezi mai sus nota 44), nu a devenit totuși membru al sfatului domnesc al lui Simion Movilă decît mult mai tîrziu, în preajma datei de 1 mai 1602 (*D.I.R., B,* veac. XVII, vol. I, nr. 53, p. 44).

51. Aluzie la bătălia de la Mirăslău, din 18 septembrie 1600.

52. *D.I.R., B,* veac. XVII, vol. I, nr. 186, p. 192 (=*D.R.H., B,* vol. XI, p. 585—586).

53. Ioan Potocki estima la „vreo cincisprezece mii de oameni credincioși" forța de care dispunea vodă Mihai în ajunul luptei de lîngă Argeș; tot el afirmă că țara a fost „liniștită" numai ca urmare a faptului că oastea polonă „a biruit pe Udrea, hatmanul său, lîngă Argeș, precum și pe Mihai însuși,

care era la Ruda, i-a alungat oastea, astfel că a trebuit să fugă peste munţi" (Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea,* Bucureşti, 1983, nr. 2, p. 6 — a se corecta transcrierea toponimului „Rudzie" prin *Ruda*). Aşadar, rezultatul confruntării militare, iar nu vreun act de trădare l-au făcut pe Mihai să părăsească ţara. Un ultim popas, „atunci la ieşirea lui din ţară", pare a fi fost la mănăstirea Bistriţa-Vîlcea (*D.R.H.*, *B*, vol. XI, p. 583—584).

54. A. Veress, *op. cit.*, VI, nr. 231, p. 257. S-a discutat mult asupra datării acestei scrisori; ea este sigur de plasat după lupta de lîngă Curtea de Argeş, în care Udrea „de trei ori" s-a „lovit bărbăteşte cu noi" (polonii), abia la a patra ciocnire cedînd terenul şi retrăgîndu-se spre dealuri. Acelaşi izvor ne spune că „a 12-a zi după luptă" Udrea şi cu alţi boieri „fruntaşi" s-au închinat, la Piteşti, lui Simion Movilă (poema lui Otwinowski, după Al. Guagnin, în tălmăcirea lui P. P. Panaitescu, în „Analele Academiei Române", *Memoriile Secţiunii Istorice,* Seria III, t. IV, Bucureşti, 1925 p. 217). Aşadar, închinarea s-a petrecut abia în 7 *decembrie 1600,* cînd, foarte probabil, vodă Mihai trecuse deja de cîteva zile hotarul. Scrisoarea a fost deci redactată în răstimpul 25 noiembrie—7 decembrie (Cf. C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 55—56).

55. *D.I.R.*, *B*, veac. XVII, vol. II, nr. 221, p. 238. Mişcarea a avut ca bază de plecare Craiova (Cronica lui Simion Massa şi Martin Fuchs, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó,* vol. V, Braşov, 1909, p. 305). Pentru prezenţa Buzeştilor în ţară, în cursul primei domnii a lui Simion Movilă, vezi, pe lîngă actul din 15 mai 1601 (*D.I.R.*, *B,* veac. XVII, vol. I, nr. 16, p. 16), şi cel din 1612 sau 1613, emis de Radu Mihnea (*Ibidem*, vol. II, nr. 129, p. 128).

56. Act din 18 ianuarie 1614, citat în nota precedentă. Vezi şi I. Donat, *Satele lui Mihai Viteazul,* în „Studii şi materiale de istorie medie", vol. IV, Bucureşti, 1960, p. 496—497.

57. Cf. C. Rezachevici, *Bătălia de la Gura Nişcovului (august 1601). Contribuţii privind istoria Ţării Româneşti în epoca lui Mihai Viteazul şi activitatea militară a lui Radu Şerban înaintea domniei,* în „Studii" — Revistă de Istorie, t. 24 (1971), nr. 6, p. 1 146—1 147, care a încercat să demonstreze că boierii munteni au început răscoala *„din iniţiativa lor, urmărind propriile interese, şi nu în legătură cu Mihai"*. Din păcate, domnia sa nu a ţinut seamă de documente de primă mînă, cum este, de pildă, actul lui Simion Movilă din octombrie 1602, în care-l acuză pe comandantul de mercenari polon Tarnowski că „neluînd în seamă primejdia, ce ar fi putut cădea asupra mea după plecarea sa, s-a dus cu oastea în ţara Ardealului, nelăsîndu-mi decît 300 de călăreţi cazaci, şi aceştia ca vai de ei. Aşadar duşmanii mei, Buzeştii, văzînd că lîngă mine nu-i putere pentru respingere, m-au alungat din ţară . . ." (Ilie Corfus, *Documente polone privitoare la domnia lui Simion Movilă în Ţara Românească,* Cernăuţi, 1939, p. 47). Or, momentul acestei părăsiri şi — mai important — motivul ei pot fi determinate cu precizie. În 19/29 mai 1601 detaşamentul de mercenari poloni şi cazaci traversa Ţara Bîrsei, ca să meargă în tabăra lui Sigismund Báthory (*Quellen* . . ., V, p. 304). Explicaţia deplasării

respectivei forțe o găsim în știrile alarmante sosite la Constantinopol, chiar din Țara Românească, de la Simion Movilă, în pragul lunii mai: Mihai Viteazul a fost trimis, cu o oaste de 40 000 de oameni, de către împăratul creștin, ca să „recupereze" Transilvania (Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor, culese din arhivele din Simancas*, București, 1940, nr. CCCXCII, p. 187; Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. MDCCXXX, p. 1186). În aceste condiții se mai poate oare susține că boierii munteni ignorau cele ce erau pe cale să se întîmple?

58. Al. Ciorănescu, *op. cit.*, nr. CDXIII, p. 203—204.

59. A. Veress, *op. cit.*, VI, nr. 90. p. 95.

60. Vezi George D. Florescu, Dan Pleșia, *Mihai Viteazul — urmaș al împăraților bizantini*, în „Scripta Valachica", Tîrgoviște, 1972, p. 152—155. El trebuie identificat cu acel „Mihaloğlu Derviș ban", de care vorbește un set de acte otomane din anii 1592—1593, în calitate de capuchehaie a Țării Românești și Moldovei la Poartă (Mihail Guboglu, *op. cit.*, nr. 2, 4 și 6, p. 145—148), căci, într-adevăr, era fiul lui Mihai Cantacuzino Șeitanoğlu.

61. Act editat de C. Rezachevici, *Bătălia de la Gura Nișcovului...*, p. 1 156. Autorul îl confundă, însă, cu Andrei Călugărul, un boier ucis de Simion Movilă (Idem, *Poziția marii boierimi...*, p. 61).

62. O reacție la sosirea acelorași vești trebuie socotită și, bineînțeles, executarea de către Simion vodă a lui Udrea banul și Negrea spătarul. Nu este exclus ca evenimentul să se fi produs la data de 2/12 mai 1601, cînd a pierit și boierul Chirca, fiul lui Tudor postelnic, îngropat la biserica din Ruda („Bulet. Com. Mon. Ist.", an. XXII (1929), fasc. 61, p. 121).

63. Este vorba mai întîi de victoria în lupta de la Crucea Comisoaei, din 3 iulie 1601, și apoi de cea de la Gura Nișcovului, datată în intervalul 15—22 august 1601 (C. Rezachevici, *Bătălia de la Gura Nișcovului...*, p. 1 145—1 146 și 1 152—1 155).

64. Ștefan Meteș, *Domni și boieri din țările române în orașul Cluj și românii din Cluj*, Cluj, 1935, p. 26—27; vezi și *Quellen...*, V, p. 306.

65. Soila munteană a sosit la Constantinopol către jumătatea lunii august, dar membrii ei au fost întemnițați (Al. Ciorănescu, *op. cit.*, nr. CDI, p. 193 și nr. CDIII, p. 194). La această primă solie se referă și o scrisoare a unui dregător otoman, care precizează și ea că era compusă mai ales din reprezentanți ai Stărilor inferioare din Țara Românească (Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României...*, nr. 3, p. 8).

66. T. Gökbilgin, *Documents on Otoman—Wallachian Relations during the Reign of Michael the Brave*, în „East European Quarterly", VII/3, Fall 1973, nr. VIII, p. 333; *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, 1, *Documente externe*, București, 1982, nr. 241, p. 665—666 (act din 9—18 septembrie 1601).

67. *D.I.R.*, *B*, veac. XVII, vol. I, nr. 24, p. 21.

68. A. Veress, *op. cit.*, VI, nr. 436, p. 464 (raport din 4 oct. 1601, din tabăra de lîngă Sibiu).

69. Th. Holban, *Contribuții la istoria domniei muntenești a lui Simion Movilă*, în „Revista Istorică", an. XXIII (1937), nr. 4—6, p. 153—154. Un act

otoman, păstrat în traducere polonă, precizează că de astă dată au venit „boierii care au strigat, cerînd domnia pentru Radu" (vezi mai sus, nota 65).

70. Al. Ciorănescu, *op. cit.*, nr. CDXIII, p. 203—204; E. D. Tappe, *op. cit.*, nr. 218, p. 144.

71. Din informații oferite de cronistica săsească rezultă că, într-o primă fază a luptelor, încă la 6 octombrie 1601 Simion Movilă era stăpîn pe situație. Dar o parte din boieri a trecut hotarul și, în 13 octombrie se întorceau de la Sibiu cu Mîrzea, căpetenia de haiduci (*Quellen*..., V, p. 315). Simion Movilă anunța pe regele Sigismund despre biruința sa asupra oștii boierilor munteni, din tabăra de lîngă Pitești, la 22 octombrie/1 noiembrie (I. Ionașcu, *Date noi relative la Radu Mihnea*..., p. 703).

72. I. Ionașcu, *Unde a fost satul Cîrstienești*, în „Revista Istorică Română", XIV, fasc. I, 1944, p. 40—56; pentru semnificația evenimentului, vezi Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 116.

73. Cred că trebuie acceptată data de 20/30 octombrie 1601, indicată în unele variante ale cronicii interne (*Istoria Țării Românești (1290—1690). Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 84; cf. I. Ionașcu, *Date noi relative la Radu Mihnea*..., p. 703, care susține că încă din 7 octombrie (st. v.) Radu Șerban era domn). Actul de la Dej, semnat de cei trei frați Buzești, împreună cu alți doi boieri, aga Leca și comisul omonim, la A. Veress, *op. cit.*, VI, nr. 445, p. 470—471.

74. Vezi A. Veress, *op. cit.*, VI, nr. 454—457, p. 482—483. La această solie se referă și inscripția de pe piatra de mormînt a lui Stroe Buzescu, din biserica de la Stănești-Vîlcea (P. V. Năsturel, *Luptele de la Ogretin și Teișani din zilele de 13 și 14 septemvrie 1602 (7111)*, în „A.A.R.", *M.S.I.*, Seria II, t. XXXII, București, 1910, p. 846—848).

75. Somații otomane și corespondență cu privire la această înlocuire, la Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României*..., nr. 2—4, p. 4—11; Idem, *Documente polone privitoare la domnia lui Simion Movilă*..., nr. V—VI, p. 187—191.

76. Act editat de Tahsin Gemil, *Relațiile țărilor române cu Poarta otomană în documente turcești (1601—1712)*, București, 1984, nr. 5, p. 78—82.

77. Hurmuzaki, *Documente*, VIII, București, 1894, nr. CCCXLI, p. 235. De altminteri, într-o altă epistolă a lui Radu Mihnea, în care relatează aceleași evenimente, el comunica bailului Agostino Nani că i-a ieșit în întîmpinare Deli Marcu — fostul căpitan al lui Mihai, căzut în mîna turcilor —, cu opt sute de oameni, iar nu... Preda Buzescu (*Ibidem*, IV—2, București, 1884, nr. CCXXVIII, p. 258).

78. Poarta l-a numit din nou domn al Țării Românești pe Simion Movilă la 29 februarie 1602 (*Ibidem*, Supl. II, vol. II, nr. LXIII, p. 117). În aceeași scrisoare către autoritățile otomane, Radu Mihnea susținea că dregătorul însărcinat cu instalarea lui a fost mituit de Simion și cerea să nu se dea curs stăruințelor capuchehaielor Movileștilor, căci în curînd va trimite o delegație de boieri munteni, care va vădi voința țării (T. Gemil, *op. cit.*, p. 80—81).

79. Act editat după original de G. D. Florescu și D. Pleșia, în „Studii și materiale de istorie medie", vol. V, București, 1962, p. 616—617 (Cf. I. Ionașcu, *Date noi relative la Radu vodă Mihnea*..., p. 714—716).

80. *D.I.R.*, *B*, veac. XVII, vol. I, nr. 31, p. 27. O altă mențiune despre activitatea lui Radu Mihnea din perioada cînd a rezidat la Giurgiu, la I. Donat, *op. cit.*, p. 499.

81. G. D. Florescu și D. Pleșia, *loc. cit.* p. 585.

82. Vezi mai sus nota 77.

83. Vezi despre această luptă mai ales cele ce-i comunica regelui polon din Tîrgoviște, la 21 martie 1602, Simion Movilă (Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II, vol. II, nr. LXV, p. 121).

84. N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XX, București, 1911, nr. XVII, p. 229.

85. Data după *Quellen*..., V. p. 319; despre luptă, vezi relația lui Leonardus Basilius, la Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 337, precum și scrisoarea din Praga, cu data 1 aprilie 1602, a nunțiului Filippo Spinelli, la A. Veress, *op. cit.*, VII, București, 1934, nr. 12, p. 15. Acest ultim izvor indică faptul că Radu Șerban s-a pus în mișcare — desigur de la Satu Mare (*D.I.R.*, *B*, veac. XVII, vol. I, nr. 137, p. 134) —, cu 12 000 de oșteni, la 7 martie. În 12 martie, Radu Buzescu „cu oastea" sosea la Cluj, odată cu Radu Șerban (Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 28).

86. În 14 iulie, o primă coloană, compusă din haiducii lui Mîrzea, pătrundea în Țara Românească pe drumul Sibiului; în 17—18 iulie, un alt detașament de haiduci, de peste patru mii de oameni, trecea prin Țara Bîrsei, urmat peste cîteva zile, în 22 iulie, de însuși Radu Șerban, cu alte cîteva mii de oșteni; această coloană, după ce a traversat Carpații, și-a stabilit tabăra la Năieni (*Quellen*..., V. p. 319). În 3 august, îndreptîndu-se tot către Țara Românească, poposea la Cluj Stroe Buzescu, cu o mie de haiduci (Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 28). Cel dintîi hrisov emis de Radu Șerban din Tîrgoviște este din 16/26 august 1602 (*D.I.R.*, *B*. veac. XVII, vol. I, nr. 66, p. 54—55). Pentru încercarea de revanșă a lui Simion Movilă, cu sprijin din Moldova și de la tătari, isprăvită prin înfrîngerea din 13—14/23—24 septembrie 1602, vezi studiul lui P. V. Năsturel, citat mai sus, în nota 74.

87. I. Corfus, *Documente polone privitoare la domnia lui Simion Movilă*..., p. 48.

88. *D.I.R.*, *B*, veac. XVII, vol. I, nr. 45, p. 37—38.

89. I. Corfus, *Documente polone privitoare la domnia lui Simion Movilă*..., p. 22—23 (vezi și mai sus nota 62). Unele izvoare menționează și birurile grele aruncate peste țară de vodă Simion. Vezi și concluziile analizei lui D. Ciurea, *Domnia munteană a lui Simion Vodă Movilă*, în „Cercetări Istorice", an. XIII—XIV, nr. 1—2, Iași, 1940, p. 113—132.

90. I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României*..., nr. 19, p. 39.

91. Episcopul Melchisedec, *O visită la cîteva mănăstiri și biserici antice din Bucovina*, în „A.A.R.", Seria II, Secț. II, *Discursuri, memorii și notițe*, t. VII, București, 1886, p. 255—257.

92. *Literatura română veche (1402—1647)*, vol. II, București, 1969, p. 278 (trad. G. Mihăilă).

93. Vezi G. Popescu-Vîlcea, *Un manuscris al voievodului Alexandru al II-lea*, Ed. Meridiane, București, 1984, *passim;* Idem, *Un manuscris al voievodului Ieremia Movilă*, Ed. Meridiane, București, 1984, *passim*. Vezi și observațiile lui Ștefan S. Gorovei pe marginea acestor două lucrări, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol", t. XXII/2, Iași, 1985, p. 913—914.

94. Teodora Voinescu, *Contribuții la studiul manuscriselor ilustrate din mănăstirile Sucevița și Dragomirna*, în „Studii și cercetări de istoria artei", an. II (1955), nr. 1—2, p. 91—92 și fig. 2 de la p. 96.

95. Răzvan Theodorescu, *Portraits brodés et interférences stylistiques en Moldavie dans la première moitié du XVIIe siècle*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes", t. XVI (1978), nr. 4, p. 687—709; a se adăuga, pentru înțelegerea adecvată a sensului succesului în Moldova a modei polone a epocii, studiul lui Jerzy Michalski, *Le sarmatisme et le problème d'européisation de la Pologne*, în *La Pologne et la Hongrie aux XVI-e—XVIII-e siècles*, vol. îngrijit de Vera Zimanyi, Budapesta, 1981.

96. Vezi și Ștefan Andreescu, *Destinatarii manuscriselor lui Matei al Mirelor*, în „Revista de Istorie și Teorie Literară", an. XXXIV (1986), nr. 1, p. 133—134.

97. I. Minea, *Cînd s-a clădit m-rea Secul?*, în „Cercetări Istorice", an. V—VII (1929—1931), p. 351.

98. Ioana Grigorescu, *Cercetări la biserica mănăstirii Secu și propuneri de reconstituire*, în „Buletinul Monumentelor Istorice", an. XLI (1972), nr. 1, p. 33.

99. *Ibidem*, p. 34—35. Pentru Flămînda, ctitoria lui Teodosie Rudeanu, probabil din 1583—1584, vezi Victor Brătulescu, *Biserici din Argeș și Vîlcea*, în „Bulet. Com. Mon. Ist.", an. XXVII (1934), fasc. 79, p. 39—40; N. Ghika-Budești, *L'Ancienne architecture religieuse de la Valachie. Essai de synthèse*, București, 1942, p. 36 și pl. XVI (datează biserica „vers 1630"); Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, p. 145.

100. Teodosie s-a înapoiat în Țara Românească abia în 1604 (D. Mioc, *op. cit.*, p. 137; N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1971, p. 86, nota 8). Pentru prezența lui în Moldova în octombrie 1602, vezi Elena Eftimiu, *Documente polone*, în „Revista Istorică", an. XIX (1933), nr. 1—3, p. 23 (datarea actului, după I. Corfus, *Documente polone privitoare la domnia lui Simion Movilă...*, nr. 10, p. 52—55, care a editat și originalul în limba polonă).

101. *Quellen...*, V. p. 306; E. D. Tappe, *op. cit.*, p. 144.

102. Poarta, de pildă, trebuia să respecte autonomia internă a Țării Românești, al cărei simbol era domnul provenit din dinastia locală.

103. N. Iorga, *Scrisori de boieri — Scrisori de domni*, ed. a III-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 42; alte comentarii, la Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae...*, p. 179—180.

104. A. Papiu-Ilarian, *Tesauru de monumente istorice pentru România*, t. I, București, 1862, p. 342.

105. *Ibidem*, p. 342—343.

106. În 29 octombrie 1616 el era proaspăt sosit în capitala otomană (N. Iorga, *„Doamna lui Ieremia Vodă"*, în „A.A.R.", *M.S.I.*, Seria II, t. XXXII, București, 1910, p. 1 069).

107. Atrage atenția, printre altele, primirea în țară a unor foști boieri ai lui Radu Șerban, care-l însoțiseră ani de zile în pribegie, precum Stanciul slugerul sau Oancea logofătul (*D.I.R.*, *B*, veac. XVII, vol. III, nr. 305, p. 344 și *D.R.H.*, *B*, vol. XXII, nr. 43, p. 90). Gavril Movilă a restituit apoi și posesiunile unor familii de boieri întoarse din Moldova, ca în cazul Teodosiei, soția lui Andrei, fostul mare logofăt al lui Mihai Viteazul (*D.I.R.*, vol. cit., nr. 412, p. 455—456). În sfîrșit, el a continuat politica de eliberare — prin răscumpărare — a satelor de rumânie (*Ibidem*, nr. 353, p. 394), inaugurată chiar de părintele său și amplificată de Radu Mihnea (Florin Constantiniu, *Din politica socială a unui prefanariot (Radu Mihnea)*, în culegerea de studii *Stat, societate, națiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982, p. 214—216).

108. Ilie Remus, *Date necunoscute în legătură cu moartea paharnicului Lupul Mehedințeanul*, în „Revista Istorică Română", IX, 1939, p. 277 și 279.

109. Ilie Corfus, *Noi informații despre români...*, p. 491. Pentru Mușat postelnic, căsătorit cu Zamfira, nepoată de fiică a lui Ivan logofăt din Ruda, vezi *D.I.R.*, *B*, veac. XVII, vol. III, nr. 410, p. 452—453. Biografia lui, la N. Stoicescu, *Dicționar...*, p. 213—214.

110. P. Ș. Năsturel, *Asupra stemelor unite ale Moldovei și Țării Românești la începutul veacului al XVII-lea*, în „Studii și cercetări numismatice", vol. II, București, 1958, p. 372—373; Aurelian Sacerdoțeanu, *Sigiliul domnesc și stema țării. Conceptul de unitate a poporului român pe care îl reflectă și rolul avut în formarea ideii de unire*, în „Revista Arhivelor", XI (1968), nr. 2, p. 66.

111. Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 42. Din solie au făcut parte marele logofăt Papa din Greci, postelnicul Apostol Catargi, Tudoran pitarul din Aninoasa, Neagul cămărașul, Voicu logofătul etc.

112. S. Vásáry, *Armeno-Kipcak parts from the Kamenets Chronicle*, în „Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae", t. XXII/2, Budapesta, 1969, p. 158; știre discutată de Ștefan S. Gorovei, *Petru Movilă. Contribuții*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", an. LVII (1981), nr. 10—12, p. 707. Solul lui Gavril Movilă în Polonia a fost de astă dată Vintilă Corbeanu, fost mare vornic (*D.I.R.*, *B*, veac. XVII, vol. III, nr. 443, p. 488).

113. P. P. Panaitescu, *O scrisoare românească a lui Gavril Movilă către Gaspar Gratiani (1620)*, în „Revista Istorică Română", II, 1932, p. 385—386.

114. Vezi mai sus nota 21; altă ediție la I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I (1599—1699), Cluj, 1940, nr. 61, p. 161—162.

115. Cf. Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI—XVIII*, București, 1983, p. 200, care crede — fără a oferi vreo probă documentară — că: „Numai mazilirea lui Gavril Movilă în mai 1620

a împiedicat Țara Românească de a intra în războiul antiotoman". În treacăt fie spus, Gavril Movilă emite hrisoave din Tîrgoviște pînă la 22 iulie/1 august 1620 (*D.I.R., B*, veac. XVII, vol. III, nr. 516, p. 582—583). El a părăsit deci scaunul domnesc în *august* — și nu în „mai" —, fapt confirmat de altfel și de alte izvoare.

116. Th. Holban, *Două scrisori românești de la Gavriil Movilă*, în „Cercetări Istorice", VIII—IX, 1932—1933, nr. 2, p. 72. Vezi și mai sus nota 113.

Capitolul II

RADU MIHNEA CORVIN, DOMN AL MOLDOVEI ŞI ŢĂRII ROMÂNEŞTI

Un raport diplomatic francez de la Poartă, cu data 17 septembrie 1623, consemna un fapt politic insolit, textual: „... ⟨un⟩ lucru care nu s-a mai făcut deloc" *(chose qui ne s'estoit point encore faicte)*. Era vorba de obţinerea de către Radu vodă Mihnea a scaunului domnesc al Moldovei, însă în plus „cu puterea de a-l lăsa pe al său ⟨al Ţării Româneşti⟩ fiului său în vîrstă de cincisprezece ani". Hotărîrea Porţii ar fi fost luată cu numai cîteva zile înainte de detronarea sultanului Mustafa I, care ştim că s-a produs la 10 septembrie. Cel ce a trecut „peste formele obişnuite" *(par dessus les formes accoustumees)*, cu preţul a două sute de mii de scuzi, este indicat în persoana fostului mare vizir, Husein paşa Merre, proaspăt mazilit, la 30 august. Pe de altă parte, Radu vodă ar fi plătit în acelaşi scop şi suma de o sută de mii de scuzi unui nenumit, care ar fi mijlocit întreaga „afacere". În sfîrşit, să mai reţinem din acelaşi izvor şi o succintă caracterizare a lui Radu Mihnea: „... tres gallant homme et fort de ses amis"[1].

Pe temeiul mărturiei de mai sus, dar şi al altora — similare —, istoriografia noastră a atribuit mereu succesul lui Radu Mihnea din 1623 doar acestei operaţiuni, să-i spunem „financiare", precum şi marelui credit politic de care se bucura în genere la Poartă domnul român[2]. Iată însă că un nou izvor, de curînd scos la lumină, îngăduie introducerea fermă în discuţie a unui alt factor, de cu totul altă natură, anume intervenţia diplomatică polonă în favoarea lui Radu Mihnea. În Varşovia, la 14 martie 1624, nobilul polon Cristofor Serebkowicz alcătuia o relatare asupra desfăşurării misiunii sale la Poartă, unde zăbovise vreme de aproape cinci luni. El sosise la Constantinopol la 10/20 iulie 1623, cu însărcinarea de a solicita modificarea în unele puncte a formulărilor din tratatul polono-otoman, în curs de ratificare, precum şi cu cererea expresă de a se proceda din partea otomană la înlocuirea hanului tătarilor, Djanibek Ghirai, şi a domnului Moldovei, Ştefan II Tomşa (1611—1615; 1621—1623). În relatarea lui, solul polon a consemnat pe larg discuţia avută la Poartă, cu marele vizir, în legătură cu chestiunea schimbării la tronul moldovenesc. Iat-o:

„Pe Tomşa, domnul Moldovei, m.s. regele, stăpînul meu, nu vrea să-l aibă vecin, fiindcă este un tulburător şi trădător şi slugă nedreaptă împărătească, ci, potrivit cărţilor tratatului, care concordă cu cele ale sultanului Soliman, are să fie ⟨pus⟩ un astfel de domn, care să nu ne tulbure pe noi cu voi.

Întrerupîndu-mă, vizirul a zis: «Pe cine-l vreţi? Răspunde! Are m.s. împăratul felurite slugi, destule».

Să ne dea pe cine vrea, numai pe Tomşa nu, şi vom fi mulţumiţi; şi anume, iată pe Radu, care, prin virtutea lui, este bun şi merituos împăraţilor voştri. Acesta va şti să păzească vecinătatea bună şi pacea făcută între monarhi.

Vizirul: «Şi veţi fi mulţumiţi cu Radu?»

Răspuns: M.s. regele, stăpînul meu, şi republica, după cum au fost mulţumiţi înainte cu vecinătatea lui, aşa şi acum nu vor fi mai puţin. Am porunci şi instrucţiuni din partea m.s. regelui, stăpînului meu, ca să-l recomand şi să-l promovez la Poarta voastră ca pe un om bun"[3].

Ceva mai departe, în acelaşi document, Cristofor Serebkowicz se va vădi ca autor şi al intervenţiei diplomatice pentru ca Radu Mihnea să aibă îngăduinţa de a lăsa în scaunul domnesc al Ţării Româneşti pe fiul său Alexandru:

„Între timp, pînă ce nu-l înlăturaseră încă pe Cantemir[4], am stăruit să-l mazilească pe Tomşa şi să dea lui Radu domnia Moldovei, iar fiului său pe cea a Munteniei. M-a întrebat din nou Husein vizirul dacă m.s. regele va fi mulţumit, cu Radu, la fel şi republica. L-am asigurat că de bună seamă va fi. Şi îndată mazilindu-l pe Tomşa, a trimis lui Radu steag . . ."[5]

Este limpede că aceste discuţii au avut loc înainte de 9/19 august 1623, cînd atît ambasadorul olandez la Poartă, Cornelius Haga, cît şi cel englez, Sir Thomas Roe, au raportat hotărîrea de mazilire a lui Ştefan Tomşa, ca rezultat al tratativelor polono-otomane. Primul a notat şi numirea, concomitent cu a lui Radu Mihnea în Moldova, a fiului său, care nu ar fi avut decît „aproximativ 12 ani", în Ţara Românească, nu fără plata unei sume de 150 000 de galbeni[6]. Cercurilor diplomatice de la Poartă nu le va scăpa nici în viitor faptul că noul domn al Ţării Româneşti era „foarte tînăr" şi că, în realitate, era „condus de tată" *(. . . molto è giovane, et reto dal padre)*[7].

Cum s-a ajuns la decizia polonă de a sprijini ideea refacerii unirii dinastice a Moldovei şi Ţării Româneşti, care, neîndoielnic, a aparţinut lui Radu Mihnea? Se ştie că în toamna anului 1622 a plecat din Polonia spre Constantinopol, cu o strălucitoare suită, marele sol principele Cristofor Zbaraski, care de fapt el trebuia să încheie tratatul de pace polono-otoman, pe baza prevederilor armistiţiului de la Hotin, din 1621. Solia polonă a străbătut, în cursul lunilor septembrie-octombrie, atît Moldova, cît şi, în chip

oarecum surprinzător, Țara Românească. Pe drum, după ce trecuse de Iași și de satul Scînteia, marele sol a aflat că a fost numit un nou mare vizir, în persoana lui Gürdjü Mehmed pașa (21 septembrie 1622—5 februarie 1623). Cristofor Zbaraski „știa bine, încă de acasă, de la Batista Veveli, că Tomșa se menține în această țară cu sprijinul lui"[8]. Și, într-adevăr, așa cum va semnala Thomas Roe la 14/24 decembrie 1622, Gürdjü Mehmed pașa s-a opus categoric cererii polone de schimbare a domnului Moldovei, înaintate încă de atunci (*... absolutly refuzed to remoue the prince of Bugdania*)[9]. Nu a fost de altfel singurul obstacol ridicat de proaspătul mare vizir în fața pretențiilor polone, ceea ce l-a făcut pe solul polon să zăbovească la Poartă dincolo de așteptările sale, pînă ce el a fost mazilit și înlocuit prin Merre Husein pașa, care, în sfîrșit, a vădit o atitudine favorabilă unei grabnice încheieri a tratatului cu Polonia. Ceea ce ne interesează, însă, aici este că în toamna anului 1622 candidatul susținut de poloni pentru scaunul domnesc al Moldovei nu a fost cu siguranță Radu Mihnea, ci Petru Movilă — viitorul arhimandrit și mitropolit —, așa cum reiese dintr-o scrisoare a regelui Sigismund III Vasa, din 15 octombrie 1622, adresată direct marelui vizir Gürdjü Mehmed pașa[10]. Schimbarea opțiunii polone s-a produs, credem, la înapoierea de la Poartă a marelui sol Cristofor de Zbaraz, cînd acesta a ales din nou să traverseze Țara Românească, ba chiar a făcut un popas la curtea domnească de la Tîrgoviște. Aici, în cursul lunii martie 1623, după ce a examinat versiunea otomană a tratatului, datată 12—21 februarie[11], solul polon și-a vădit întîia oară nemulțumirea față de conținutul textului ce-i fusese înmînat spre ratificare[12]. Apoi, în loc să apuce drumul obișnuit, prin Moldova, sub pretextul nesiguranței cauzate de o recentă incursiune a tătarilor, Cristofor de Zbaraz a preferat să se îndrepte spre Brașov[13]. Tocmai această modificare a itinerariului normal, care arată că mai degrabă el a vrut să evite o întîlnire cu Ștefan Tomșa, ne sugerează că acum a fost croit noul plan de acțiune în privința scaunului domnesc de la răsărit de Carpați[14].

Pentru a înțelege întreaga greutate a implicării polone, de care s-a folosit cu deplin succes Radu Mihnea, va trebui neîndoielnic să lărgim aria de investigație asupra momentului. Astfel, hotărîrea noului mare vizir Merre Husein pașa de a rezolva iute problema păcii cu Polonia, încă în primele douăzeci de zile de la luarea în primire a funcției, a fost determinată de dorința lui de a se concentra atît asupra tulburărilor din Asia, cît și asupra proiectului lui Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei, de a interveni iarăși în războiul european, contra Habsburgilor[15]. Sînt deci interesant de urmărit raporturile dintre Radu Mihnea și Gabriel Bethlen în primăvara și vara anului 1623. Cel mai recent tratat dintre cei doi cîrmuitori era atunci cel din 16 mai 1622. Actul cu această

dată, întocmit în Cluj, prevedea că Bethlen va da adăpost vecinului său de la miazăzi în Transilvania, împreună cu familia și boierii — așa cum îl asigurase și altădată, cînd Radu Mihnea a fost domn în Moldova (1616—1619) —, sau numai îi va îngădui trecerea[16]. La numai ceva mai mult de un an după emiterea actului respectiv, anume la 15 iunie 1623, același Bethlen găsea, însă, de cuviință să-l denunțe la Poartă pe Radu Mihnea ca necredincios sultanului și cerea să fie destituit. Principala acuzație se bizuia tocmai pe tratativele lui Radu Mihnea cu marele sol polon. Anterior, domnul Țării Românești ar fi vrut să aibă o cetate în Transilvania, dar „acum e probabil că regele ⟨polon⟩ i-a promis un domeniu". Pe de altă parte, solul lui vodă Radu, Para clucerul, despre care știm că se pregătea să plece spre Alba Iulia în 25 mai 1623[17], i-ar fi transmis principelui transilvănean că domnul său „niciodată nu se va ⟨mai⟩ duce la Poartă și banii lui de mult i-a trimis la Veneția". Rostul acestei uneltiri a lui Gabriel Bethlen la Poartă era de a obține scaunul domnesc de la miazăzi de Carpați pentru Gavrilaș Movilă, care-l ocupase în răstimpul 1618—1620, iar din anul precedent, 1622 (înainte de 18 august), se căsătorise cu Elisabeta Zólyomi, bogată văduvă de nobil ardelean, devenind astfel supus al principelui[18]. În același mesaj, Bethlen cerea ca Gavrilaș Movilă să nu fie așteptat la Poartă, conform obiceiului, „fiindcă timpul este foarte înaintat și noi trebuie să pornim" (în campania contra imperialilor)[19].

Momentul părea deosebit de prielnic planului lui Gabriel Bethlen în privința Țării Românești. În primăvară și în vară, Poarta a împărțit porunci deosebit de stricte tuturor dregătorilor otomani din vecinătatea Transilvaniei de a se pune, cu forțele lor, la dispoziția principelui, în vederea ofensivei în ținuturile habsburgice[20]. O asemenea poruncă, pentru un ajutor de o mie de oșteni — cinci sute de călăreți și cinci sute de pedestrași —, sosise încă din martie și la curtea de la Tîrgoviște[21]. Și tot atunci, de fapt, s-au ivit și cele dintîi semne ale încordării relațiilor dintre Radu Mihnea și Gabriel Bethlen. Din martie 1623 datează cea dintîi intervenție a principelui transilvănean pe lîngă noul mare vizir, Merre Husein pașa, în favoarea lui Gavrilaș Movilă, care trebuia pus domn în Țara Românească, sub chezășia de credință a lui Bethlen[22]. În paralel, se pare că principele i-a trimis lui Radu Mihnea o scrisoare cu insinuări asupra politicii din trecut a acestuia față de Transilvania. Ni s-a păstrat răspunsul lui Radu vodă, extrem de interesant, din 2/12 aprilie 1623, alcătuit la Tîrgoviște. Domnul explică mai întîi rolul jucat de el în afacerea lui Andrei Géczy, pretendentul care, în anul 1612, cu ajutorul Brașovului, a încercat să-l răstoarne pe principele de atunci, Gabriel Báthory. Géczy, pe cînd se afla la Poartă, „împins de pofta de a ajunge principe, m-a pîrît în cîteva rînduri înaintea

lui Görci[23], spunînd că nu-i sînt binevoitor și arătînd marelui vizir că atîta timp cît îi sînt potrivnic nu poate trece prin țara aceasta și nu poate duce afacerile la bun sfîrșit". Vizirul i-a poruncit să-i fie binevoitor și „să-i dau cîțiva oameni să-l însoțească peste munți". Evocarea episodului se încheie cu remarca: „Dacă aș fi ajutat pe Géczy fără porunca sultanului, măria-ta știi bine ce mi s-ar fi putut îmtîmpla"[24].

În continuare, domnul muntean se dezvinovățește și de participarea lui la expediția din toamna anului 1613 în Transilvania, care a dus la înlăturarea lui Gabriel Báthory: „Cît privește tratatul cu Gabriel Báthory îl păstrez și acum la mine. Îți pot trimite copia, dacă dorești. N-am avut cu el altă înțelegere decît aceasta. Eu m-am obligat să-i merg în ajutor, dacă l-ar fi atacat o țară creștină; am exceptat Înalta Poartă, fiindcă de ea am atîrnat și atîrnăm și acum". Cu alte cuvinte, în ambele împrejurări Radu Mihnea nu a încălcat în nici un fel angajamentele sale față de Transilvania!

Atît la începutul, cît și la sfîrșitul scrisorii se vorbește de detașamentul pentru campania lui Bethlen în nord-vest: „... Am înțeles dorința măriei tale să fie 1 000 călăreți, deși puternicul împărat ⟨=sultanul⟩ ne-a poruncit 500 călăreți și 500 pedestrași. Mă străduiesc zi și noapte ca să-i pregătesc, cît mai curînd și cît mai bine"[25]. Totuși, după numai zece zile, la 13/23 aprilie, domnul se simțea din nou dator să-i scrie principelui, pentru a-i explica zăbava întru executarea poruncii Porții: „... eu n-am vrut să trimit acești oameni în țara ta înainte de a te anunța ... și să te întreb dacă într-adevăr ai nevoie de acești oameni". Pe ocolite — „știm cît de mult ții la pace"! — Radu Mihnea se vădea ostil ideii unui nou război cu Casa de Austria, în care să fie și el implicat[26]. Pînă la urmă, totuși, a trebuit să se supună și să trimită un corp de oaste, sub comanda fostului mare spătar Miho Racotă. În Viena, la 22 iulie 1623, se știa că Bethlen a primit un ajutor de „quattro mille Valacchi", la care în curînd avea să se adauge și un detașament de tătari[27]. Același număr, „4 000 de oameni", este indicat și de Ioan Kemény în memoriile sale, cu precizarea, însă, că era vorba de oșteni atît din Țara Românească, cît și din Moldova. Tot el ne spune că românii au slujit drept avangardă la forțarea trecerii peste rîul Morava, dar au luptat fără energie, lucru de care a fost învinuit spătarul Miho, un „rău războinic"[28]. La jumătatea lunii august, „Mihul spătarul" *(Spottar Mihul)* în fruntea a 1 000 de curteni trecea pe la Bran înapoi, în Țara Românească[29]. Ulterior, la 20 martie 1624, Alexandru vodă Coconul îi confirma stăpînirea peste satul Cioara din județul Teleorman, „cumpărat de răposatul bunicul domniei mele, Mihnea voievod". Cu acest sat îl răsplătise Radu vodă Mihnea pe Miho, „pentru slujba dreaptă și credincioasă pe care i-a slujit-o domniei

lui și țării, cu Bethlen Gabor, craiul din Ardeal; și au făcut mare război cu nemții și au venit de s-au închinat părintelui domniei mele Io Radul voevod, în țara Moldovei și domniei mele cu dreaptă slujbă și cu vărsare de sînge în țări străine"[30]. Prin acest act avem de fapt la dispoziție și o prețioasă mărturie asupra felului cum funcționa, pe plan intern, unirea dinastică a Țării Românești cu Moldova, reînfiripată în septembrie 1623[31].

Ideea refacerii unirii dinastice a celor două țări românești din afara arcului carpatic pare să fi mijit în mintea lui Radu Mihnea încă din 1616, cînd a preluat pentru prima oară cîrma Moldovei, după ce pînă atunci deținuse în două rînduri scaunul domnesc al Țării Românești.

Trebuie precizat totodată că, în 1616, Radu Mihnea a fost primul domn care a trecut direct de pe un scaun domnesc pe celălalt, inaugurînd astfel o tradiție care se va continua și accentua mai ales în secolul XVIII și care a avut netăgăduite merite în sincronizarea evoluției societăților din țările românești extracarpatice. Ideea însăși a schimbării unui tron pentru celălalt a fost la origine românească, deși, bineînțeles, ea a fost practicată apoi în cadrul sistemului de dominație otoman. Mihnea vodă, tatăl lui Radu, mazilit definitiv în februarie 1591, odată sosit la Poartă și convingîndu-se că despre o revenire a sa în scaunul domnesc al Țării Românești nu mai poate fi vorba: „propune să aibă principatul Moldovei, care deja de atîția ani e ținut de un unchi al său ⟨Petru Șchiopul⟩, în așa fel înțeles cu acesta, încît el, acoperit cu aur și de frica de a pierde pe neașteptate, printr-un incident, și statul și averea, și poate și viața, dorește să se retragă și, pe cît se spune, să trăiască ultimii săi ani cu călugării de la Muntele Sinai" (raport venețian din 16 martie 1591). Propunerea nu a fost acceptată și fostul domn Mihnea, cum se știe, a îmbrățișat credința islamică, deoarece și-a temut o clipă chiar viața. Oricum rămîne faptul că ideea politică a mutării de la cîrma unui stat la cea a celuilalt a mijit încă înainte de Mihai Viteazul, ca una din consecințele unirii dinastice din 1574[32].

La 26 septembrie 1617, „în tabăra de la Soroca", vodă Radu, cînd semna cel dintîi tratat al lui cu Gabriel Bethlen, în noua calitate de domn al Moldovei, se intitula: „Nos Radulius Mihniae Dei gratia Moldaviae, Valachiae Transalpinaequae princeps ac eorundem legitimus perpetuusque Haeres etc."[33] Totodată, pe un act emis în Moldova la 28 septembrie 1616, pecetea lui vodă Radu va avea reprezentat, între coarnele bourului, stema statului de la răsărit de Carpați, și corbul cu crucea în gură, adică simbolul heraldic al Țării Românești[34]. Însemnul corbului, introdus acum în emblema țării Moldovei, pare a fi avut funcția de stemă de familie. Ne gîndim, firește, la faptul că Radu Mihnea și-a atribuit curînd, — 20 august 1618, — în chip explicit, aceeași origine ilustră, din familia regală

a Corvinilor, pe care au pretins că o aveau membrii generațiilor anterioare ale neamului său, inclusiv părintele lui, vodă Mihnea (Turcitul)[35] ... „Legenda" a fost „omologată" de însuși papa Grigore XV, care într-o scrisoare pe care i-a adresat-o la 15 mai 1623, după ce a început prin a-i spune: „Dilecto filio nobili viro Radulio Mihno Corvino Valachiae Principi", a pomenit și de așa-zisa origine din patriciatul Romei antice a familiei Corvineştilor![36] Este vrednic de subliniat că și această mărturie precede momentul refacerii unirii dinastice a Țării Românești cu Moldova.

Ultima precizare nu este de prisos. Vom vedea astfel că, ulterior evenimentului, la 15 iulie 1624, în două scrisori redactate în Iași și trimise în Polonia, reapare adaosul „Corvin" pe lîngă numele Radu Mihnea, și anume în contextul unui titlu, de astă dată deplin întemeiat, în care el figura din nou ca „domn și voievod al țărilor Moldovei și Munteniei" *(Radul Michno Corvin, z bożej laski hospodar i wojewoda ziemi Moldawskiej i Multańskiej)*[37]. Este așadar limpede că cele două elemente sînt strîns legate între ele, ceea ce ne face să tragem încheierea că, în ochii lui Radu Mihnea, programul refacerii unirii dinastice a țărilor românești extracarpatice corespundea unei tradiții de familie, așa cum era și tradiția despre originea lui Corvină.

Titlul de mai sus a fost asumat de Radu Mihnea doar în acte externe. Din acest punct de vedere există o perfectă similitudine cu gestul lui Petru Vodă Șchiopul — fratele bunicului său, Alexandru vodă Mircea —, care, în 1588, deși nu era decît domn al Moldovei și nu domnise chiar niciodată în Țara Românească, în privilegiul acordat atunci negutătorilor englezi s-a intitulat „princeps Valachiae et Moldaviae[38]. Este deci vădit că, în relațiile externe, dat fiind că tronul Țării Românești era ocupat în acel moment de nepotul său Mihnea, Petru Șchiopul se socotea cîrmuitor al ambelor țări românești extracarpatice. Iar acest ascendent de autoritate era recunoscut de vodă Mihnea, devreme ce, într-un act intern, din 17 ianuarie 1586, îl vedem folosindu-se de un titlu pe cît de ieșit din comun, pe atît de grăitor: „... Io Mihnea voevod și domn a toată țara Ungrovlahiei, fiul marelui și preabunului Alexandru voevod, *nepotul lui Petru voevod*" (s.n. — Șt. A.)[39]. Dacă interpretarea ce am dat-o titlului latinesc al lui Petru Șchiopul ar putea cumva stîrni îndoieli — de pildă, s-ar putea invoca o influență a tradiției cancelariei polone, în care Moldova era uneori desemnată concomitent cu ambele nume —, atunci se cuvine a atrage atenția că în două acte *în limba română,* din vremea exilului său german, Petru vodă își formula titlul într-un chip care nu mai îngăduie nici o discuție: „... am fostu dom⟨n⟩ de țara Mulduvai și în Țara Muntenescu" sau, pur și simplu, „... dom⟨n⟩ de țara Moldovei și de Țara Munteească"[40]. Trebuie adăugat că amîndouă titlurile abia citate datează

din 1593, iar un an mai tîrziu, după încetarea din viață, la 1 iulie 1594, a lui Petru vodă, pe piatra lui de mormînt din biserica Franciscanilor de la Bolzano se va săpa o inscripție care-l arăta ca provenind „din familia regală Corvină a principilor Valahiei, descendenți din Mihnea“ *(ex Corvina Mihnistarum, Valachiae principum, regia familia)*[41].

Pretenția „Mihneștilor“ de a domni nu numai în Țara Românească, ci și în Moldova, s-a izbit din capul locului, curînd după ce Petru Șchiopul a reușit să dobîndească întîia oară, în vara anului 1574, tronul Moldovei, de o puternică rezistență internă, din pricina tradiției dinastiei separate pentru statul de la răsărit de Carpați[42]. Și este deosebit de semnificativ să constatăm că după mai bine de patru decenii, în 1616, cînd a sosit în Moldova, Radu Mihnea a avut de înfruntat, încă, un obstacol asemănător, ce-i drept, de astă dată mult mai palid. La capătul confruntării dintre Ștefan II Tomșa și pretendentul Alexandru Movilă, susținut de o grupare de nobili poloni, în frunte cu Mihail Wiśniowiecki — cumnatul său![43] — mutarea lui Radu Mihnea de pe tronul Țării Românești pe cel al Moldovei a fost menită să lichideze starea de tensiune dintre Polonia și Poartă și să evite astfel izbucnirea unei confruntări majore între cele două puteri, în condițiile în care fiecare dintre ele trebuia să-și concentreze eforturile într-o altă direcție: Polonia în războiul cu Moscova, iar Imperiul otoman, în noul război cu Iranul safavid, început în 1615[44]. La această reglementare politică s-a ajuns după ce, în mai 1616, la Poartă a sosit un sol polon, Grigore Kochański, care a obținut curînd, în cursul lunii următoare, drept garanție pentru menținerea păcii, atît depunerea caimacamului Gürdjü Mehmed pașa, protectorul lui Ștefan Tomșa, cît și înlăturarea ultimului din scaunul domnesc al Moldovei[45]. A triumfat așadar linia politică a hatmanului Stanislav Zolkiewski, ostil expediției în Moldova a Doamnei Elisabeta Movilă și aliaților ei din „partidul austriac“ din Polonia. Se pare că același sol polon a cerut ca în locul lui Ștefan II Tomșa să fie pus Gavrilaș Movilă, reprezentantul celeilalte ramuri a Movileștilor, pe care o susținea hatmanul. Însă turcii au refuzat să facă și această concesie, acceptînd doar, în primul moment, ca el să ocupe tronul Țării Românești, părăsit de Radu Mihnea[46]. Ulterior, în jocul de influențe de la Poartă a biruit pretendentul Alexandru Iliaș, iar Gavrilaș Movilă va trebui să mai aștepte aproape doi ani pînă să vadă împlinită amintita promisiune. Nu este deloc lipsită de interes, pe de altă parte, o știre din Constantinopol, cu data 9 iulie 1616, potrivit căreia, odată cu desemnarea lui Radu Mihnea pentru tronul Moldovei, s-ar fi ivit și ideea ca la cîrma Țării Românești să rămînă „il figliuol del medesimo Radolo, ma l'esser egli in età molto tenera li pregiudica grandemente“[47]. Este deci probabil că de la bun început, din vara anului 1616, cînd fiul

lui Alexandru nu avea mai mult de cinci-șase ani, Radu Mihnea a încercat să refacă unirea dinastică a celor două state românești...

Radu vodă Mihnea se afla la Iași în 26 iulie 1616 (st.v.), însoțit de Iskender pașa, cu un puternic corp de oaste otomană[48]. Pe drum, noul domn se pare că i-a scris lui Alexandru Movilă, cerîndu-i să părăsească de bună voie scaunul domnesc. Acesta, însă, l-a acuzat că a provocat deliberat intervenția turcească, „...pour s'efforcer de le deposseder de la Moldavie, en laquelle ses predecesseurs n'avoient jamais rien pretendu, et ne pouvoient aussi, suivant les loix fondamentales du pays, et les conventions accordées par le grand Seigneur, lors que les Moldaves s'estoient sousmis à sa domination, par lesquelles nul ne peut estre Vayvode de Moldavie, qui ne soit du pays"[49]. Altfel spus, îi era negat lui Radu Mihnea orice drept la tronul Moldovei, pe considerentul că nu ar fi descins dintr-un domn al acesteia. Avem de-a face, din cîte știm, cu cel din urmă ecou, în relațiile dintre cele două țări românești, al ideii medievale a dinastiilor separate[50]. Și, parcă în chip demonstrativ, Radu vodă Mihnea a adus cu el în Moldova pe Maria, fiica lui Petru Șchiopul, care era deci vară primară cu tatăl său, Mihnea. Iar ea s-a ocupat îndată de situația ctitoriilor familiei, mănăstirile Hlincea și Sf. Sava, de lîngă și din Iași. Pe cea dintîi, înălțată de ea însăși, împreună cu primul soț, Zotu Tzigara, o va scoate de sub ascultarea mănăstirii Dionisiu de la muntele Athos și o va trece sub oblăduirea mănăstirii Galata, „ce să chiamă lavră mare în țara Moldovei", principala ctitorie a lui Petru vodă Șchiopul, „ca să fie totu una cu pomana părintelui mieu"[51]. Ulterior, cînd va sosi în Moldova patriarhul Teofan al Ierusalimului (1618), aflat în trecere spre Moscova, tot doamna Maria va închina mănăstirea Galata Sf. Mormînt de la Ierusalim[52]. Cît despre mănăstirea Sf. Sava, cealaltă ctitorie personală a lui Petru Șchiopul, biserica ei va fi complet reclădită în 1625, adică în anii refacerii unirii dinastice, de o proaspătă rudă prin alianță a lui Radu Mihnea, postelnicul Ianache Caragea, „nepotul jupanului Scărlet"[53]. Prin intermediul acțiunilor doamnei Maria în legătură cu fundațiile moldovene ale familiei „Mihneștilor" avem de fapt posibilitatea să întrezărim în ce măsură venirea lui Radu vodă pe tronul de la Iași a îmbrăcat aspectul unei „restaurații", preludiu necesar al reeditării integrale a ascensiunii politice de odinioară a neamului său[54].

Încă din cele dintîi zile ale cîrmuirii lui în Moldova, conștient de rolul de factor de echilibru ce-i era rezervat, Radu Mihnea a trimis la Varșovia asigurarea că nu vrea să fie „mai puțin credincios" regelui Sigismund III, decît sultanului Ahmed I[55]. Și, într-adevăr, la 12 septembrie 1616, în tîrgușorul Braha, de lîngă Nistru, o delegație polonă și una moldoveană — ultima avînd în frunte pe Anas-

tasie Crimca, mitropolitul Sucevei — au încheiat un tratat, al cărui text din fericire ni s-a păstrat. Principalele prevederi erau acestea:

„Voievodul va fi dator să sporească și să întreţină prietenia bună și statornică dintre rege și sultan și dintre amîndouă statele, de asemenea și cu hanul tătarilor, și să înlăture după putinţă nemulţumirile și vrăjmășia lor. Dacă vreo primejdie s-ar ivi din partea lor, e dator să previe despre aceasta la timp pe rege și pe funcţionarii lui militari.

De asemenea să nu lase pe tătari a trece prin ţara lui, după pilda antecesorilor lui, Petru, Alexandru, Ieremia și Simion, arătînd prin aceasta credinţă și prietenie"[56].

Concomitent, datorită garanţiilor oferite de Radu Mihnea, s-au putut întoarce în Moldova marii boieri Nistor Ureche și Coste Băcioc, care trăiseră în pribegie în Polonia pe toată durata domniei lui vodă Tomșa și a căror extrădare fusese cerută în mai multe rînduri, fără succes, de către Poartă[57]. Pe cel de-al doilea îl întîlnim chiar din 15/25 august 1616 în sfatul domnesc, ocupînd dregătoria de mare vornic de Ţara de Jos[58]. Întoarcerea pribegilor și repunerea lor simultană în drepturi au constituit, negreșit, cele mai bune probe ale bunei credinţe a noului domn în raporturile sale cu regatul polon.

Totuși, în anul imediat următor, era cît pe aci să se declanșeze războiul dintre Imperiul otoman și Polonia, care, oricum, fusese doar amînat prin compromisul descris mai sus. O mărturie de primă mînă, provenind de la însuși hatmanul Zolkiewski, indică faptul că unele cercuri influente de la Poartă, „în urma insistenţei patriarhului grecilor" (Timotei al Constantinopolului), care vroia astfel „a satisface pe moscoviţi", au căutat să-l determine pe sultan să pornească ofensiva contra Poloniei, pentru a le ușura acestora situaţia[59]. Operaţiunile militare au fost într-adevăr iniţiate către sfîrșitul verii anului 1617, sub comanda lui Iskender pașa. La ele au fost chemaţi să participe atît Gabriel Bethlen al Transilvaniei, cît și Alexandru Iliaș al Ţării Românești și Radu Mihnea al Moldovei, cu contingentele lor[60]. În ultimul moment, la 22 septembrie, cînd cele două oști se găseau faţă în faţă, de o parte și de alta a Nistrului, un schimb de solii între Iskender pașa, valiul Bosniei, și hatmanul Stanislav Zolkiewski a dus la încheierea acordului de la Jarucha (locul unde-și așezase tabăra comandantul oastei polone). În textul acordului, Iskender pașa susţinea că scopul expediţiei sale a fost acela de „a nimici pe cazacii tîlhari care, ieșind din ţara leșească, aduc stricăciuni și pagube unor locuri din ţările împărătești cele bine păzite". Drept urmare, partea polonă și-a luat angajamentul să stăvilească pe viitor năvălirile cazacilor, dar și să nu mai intervină în Transilvania, Moldova și Ţara Românească, în timp ce otomanii și-au asumat obligaţia de a-i opri pe tătari să mai efectueze incursiuni de pradă în Polonia[61].

Nu ştim ce rol va fi jucat Radu Mihnea în pregătirea convenţiei polono-otomane de la Jarucha. Sîntem, însă, ceva mai bine informaţi în această privinţă în împrejurările din vara anului 1618, cînd Iskender paşa s-a îndreptat iarăşi spre hotarele polone, unde, din porunca sultanului Osman II, trebuia să ridice o cetate, menită să consolideze sistemul de apărare contra cazacilor. Apropierea lui a fost interpretată în Polonia ca semn de război şi, de asemenea, exista şi temerea unui atac al tătarilor. În consecinţă, oastea polonă a fost concentrată şi se găsea, la 9 septembrie, în frunte cu Zolkiewski, la Orynin, nu departe de Cameniţa Podoliei. De aici, hatmanul comunica regelui Sigismund III conţinutul unei scrisori abia sosite de la Radu Mihnea. Domnul Moldovei îi vestea prin această scrisoare din 1 septembrie, „din tabăra de lîngă satul Chişinău", că se afla în drum spre Tighina, unde pentru data de 4 septembrie fusese convocat de Iskender paşa. Tot acolo trebuia să sosească şi „Calgai sultan" (succesorul desemnat al hanului tătarilor din Crimeea) şi urma să se ţină un sfat. Vodă Radu se arăta sigur că Iskender paşa „s-a apropiat aici nu pentru a rupe tratatul, nici pentru a călca pactele reciproce", ci pentru a aplica înţelegerea din anul precedent. Era adevărat că „aceste oşti tătăreşti, al căror număr este mare, au avut de gînd să cadă" asupra Poloniei. El, însă, a izbutit să împiedice acest lucru intervenind pe lîngă Iskender paşa. Zolkiewski era sfătuit să trimită „fără întîrziere" un sol „la puternicul paşă şi la noi cu scrisoare", prin care să-şi vădească „voia", adică dorinţa de pace[62].

Dacă pericolul de război a putut fi şi de astă dată conjurat, în schimb doi ani mai tîrziu el nu a mai putut fi evitat. Prima fază a confruntării s-a isprăvit, cum se ştie, cu dezastrul polon în bătălia de la Ţuţora (20 septembrie 1620). Gaşpar Graţiani, care fusese numit de turci domn al Moldovei la 4 februarie 1619 şi apoi îi încurajase pe poloni să efectueze expediţia, trecînd de altfel pe faţă de partea lor, a încercat să scape cu fuga, dar a fost ucis prin trădare de unii din însoţitorii săi, în satul Branişte (jud. Bacău)[63]. Radu Mihnea nu a participat la lupte. În septembrie el de abia ocupase din nou scaunul domnesc de la Tîrgovişte, după ce Gavrilaş Movilă, suspectat de turci de secrete simpatii polone, fusese mazilit şi apucase calea pribegiei prin Transilvania. În octombrie el, vodă Radu, putea doar comunica, probabil lui Ştefan Bethlen, fratele principelui transilvănean, ecouri despre dimensiunile înfrîngerii suferite de poloni, inclusiv ştirea morţii hatmanului Zolkiewski — căzut într-o ciocnire cu tătarii, la 8 octombrie —, al cărui cap, trimis la Poartă, a fost văzut de dregătorii munteni în Oraşul de Floci[64].

Anul următor, însuşi sultanul Osman a hotărît să călăuzească o nouă expediţie, care să ducă la zdrobirea şi îngenunchierea definitivă a Poloniei. În aceste circumstanţe deosebit de grele s-au vădit

din plin calităţile diplomatice ale lui Radu vodă Mihnea, care i-au consolidat în ochii polonilor prestigiul de „om al păcii" în relaţiile cu Imperiul otoman. Ni s-a păstrat o scrisoare a lui din 20/30 mai 1621, redactată în Tîrgovişte şi adresată lui Gabriel Bethlen, în care descrie intervenţiile efectuate la Poartă, prin capuchehaiele sale, pentru oprirea campaniei contra Poloniei. El putea astfel anunţa că marele vizir, müftiul şi hogea, precum „şi ceilalţi viziri ar fi foarte bucuroşi şi s-ar sili cu toată puterea ca puternicul împărat să nu plece acum", dar sultanul era prea hotărît să întreprindă expediţia. Exista un singur mijloc de a anihila această decizie şi el a fost sugerat de marele vizir Husein paşa Ohrili (Ohridanul): un sol polon trebuia să vină la Poartă şi să ofere un tribut anual fie şi simbolic, din partea Poloniei, aşa „după cum fac Ardealul, Ţara Românească, Moldova şi multe alte ţări. Îşi plătesc darea anual, sînt în pace pînă în ziua de azi (altfel voia puternicului împărat nu poate fi împiedicată), căci (zicea) legea turcească spune aşa că orice ţară îşi pleacă capul puternicului împărat şi dă dare, niciodată puternicul împărat nu poate merge împotriva ţării aceleia; şi dacă ar vrea să meargă în vreun chip şi pentru vreo pricină, dar imperiul nu îngăduie niciodată ca vreun împărat să strice legile rămase de la strămoşi, aşa zicea"[65]. Implicit, cu acest document, ni se dezvăluie propria concepţie a lui Radu Mihnea asupra statutului lui politic în raport cu Poarta. El era într-adevăr un principe tributar, însă, potrivit chiar legii islamice, aceasta nu însemna că, pe plan intern, dar şi în raporturile cu celelalte state — cu excepţia, bineînţeles, a Imperiului otoman —, vreunul dintre atributele suveranităţii i-ar fi fost ştirbit[66].

Un fapt deosebit de semnificativ, întîmplat se pare la 28 decembrie 1620 (st. v.), ne arată cît de departe mergea în această privinţă gîndul lui Radu Mihnea. Atunci au fost executaţi în Moldova, după ce au fost supuşi la cazne, Dumitru Goia postelnic şi încă un boier, vinovaţi de asasinarea lui Gaşpar Graţiani[67]. Porunca a fost dată chiar de domnul adus de turci la Iaşi, Alexandru Iliaş; acesta, cum ne spune Giovanni-Battista Montalbani, „... instigat încă şi de Radul voievod al Ţării Româneşti, bun catolic, prieten al răposatului principe Graţiani, făcu să fie decapitat ca răsplată pentru trădarea făptuită faţă de principele său natural"[68]. Cu alte cuvinte, deşi fusese un răsculat faţă de Poartă, Gaspar Graţiani rămînea domnul ţării, „unsul lui Dumnezeu", şi nici unul dintre boierii lui nu avea dreptul să ridice mîna asupră-i. Obligaţia de credinţă a boierimii era luată faţă de domn şi, în această perspectivă, aşa cum va susţine de altfel Miron Barnovschi, urmaşul desemnat al lui Radu Mihnea la tronul Moldovei (1626), nu erau deloc vinovaţi tocmai cei ce au stat pînă la capăt alături de vodă Graţiani[69].

Revenind la desfăşurarea evenimentelor din 1621, se ştie că, din punct de vedere militar, confruntarea dintre oştile otomane şi

cele polone s-a încheiat cu un rezultat „alb". Cele șase asalturi generale ale forțelor otomane, cărora li se alăturase și Radu vodă Mihnea cu 6 000 de oameni, contra pozițiilor polone de lîngă Hotin, date în tot lungul lunii septembrie, s-au izbit de astă dată de o dîrză rezistență[70]. Ceea ce ne interesează cu precădere este că din primele zile ale lui septembrie, cînd armata otomană abia își așezase tabăra la Hotin, un emisar al lui Radu Mihnea, Constantin Battista Vevelli, a trecut în liniile polone și a cerut să fie trimis un sol la marele vizir, cu adaosul că „Radul vodă ar fi gata să se străduiască să-i ajute ca să încheie pacea". Ulterior, același emisar va reveni încă de două ori la poloni, în chiar toiul luptelor, ceea ce în final, la 29 septembrie/9 octombrie 1621 a adus încheierea armistițiului[71]. Izvoarele contemporane, inclusiv cele otomane, sînt unanime în a releva rolul major al lui Radu Mihnea în mijlocirea tratativelor de la Hotin[72]. Această acțiune, alături de întreaga lui politică față de Polonia în cursul primei domnii în Moldova, pe care am încercat să o schițăm ceva mai sus, explică prea bine de ce, în vara lui 1623, polonii puteau spune despre el că „au fost mulțumiți înainte cu vecinătatea lui"...

Abilitatea diplomatică a lui Radu Mihnea nu s-a manifestat, însă, numai pe tărîmul raporturilor polono-otomane. Turcii i-au atribuit rolul de mediator și în relațiile cu Moscova, într-o împrejurare prea puțin cunoscută, dar care merită toată atenția, deoarece întregește sugestiv modelul de om politic imitat ulterior, în primii zece ani de domnie, de Vasile Lupu. În chiar anii în care Radu Mihnea s-a aflat, de fapt, la cîrma ambelor principate românești, cazacii și-au întețit în asemenea măsură atacurile navale contra garnizoanelor otomane de pe țărmurile Mării Negre, încît însuși Constantinopolul a ajuns să fie direct amenințat[73]. Pilduitor asupra stării de spirit cauzate de aceste atacuri este un zvon consemnat de ambasadorul englez la Poartă, Sir Thomas Roe, la data de 6/16 mai 1626. Se spunea atunci că nu mai puțin de 700 de șeici căzăcești sînt gata să cadă asupra flotei otomane, iar „toate satele de pe Bosfor, pînă la porțile Constantinopolului tremură, și orașul însuși nu trăiește fără teamă, întreținută de anumite profeții și astrologi, care au prezis o mare lovitură din partea unui neam de la miazănoapte"[74]. Și este semnificativ că o asemenea atmosferă domnea chiar după ce, în vara precedentă, flota otomană din Marea Neagră izbutise să dobîndească o mare victorie contra cazacilor, în bătălia de la Kara-Harman, în Dobrogea!

Radu Popescu, în ale sale *Istorii ale domnilor Țării Românești*, cronică alcătuită la începutul veacului XVIII, a introdus următoarea informație, culeasă dintr-o tradiție de familie: „În zilele lui Alixandru vodă Coconul din Țara Românească și a tătîne-său Radului vodă din țara Moldovei, au dat moscalii turcilor Azacul, cu această pri-

cină, că fiind acea cetate pe apa Donului și pe mîna moscalilor, cazacii să sloboziea cu luntri de întra pe Marea Neagră și făcea multe prăzi în locurile turcești, atît cît și pînă la Țarigrad de multe ori ajungea și mari prăzi și spăime făcea turcilor țarigrădeni și iar întregi se întorcea înnapoi. Ca aceastea văzînd turcul și temîndu-să să nu cumva să le vie altele și mai reale decît acestea, au silit pe Radul vodă ca să le fie la mijloc, cum ar putea cu meșteșug să scoață Azacul de la mîna moscalilor, să pue pază acolo turcească, să nu poată treace cazacii spre Marea Neagră. Și așa de nevoe Radul vodă i-au căutat a trimite soli la Mosc cu rugăciune și spuind că de nu vor da cetatea Azacul, să laudă turcul că va să tae capetele domnilor dentr-amînduao țările și pe celălalt norod va să-l robească, bisearicile va să le strice; și altele ca acestea au scris și s-au rugat să facă bine să dea o cetate și să mîntuiască doao țări, cu mulțime de creștini și bisearici. Ca aceastea auzind moscalii s-au îndurat de au dat cetatea și au întrat turci de pază și de atunci nu mai putea cazacii să să mai sloboază pe apa Donului, să între în Marea Neagră să facă stricăciune turcilor. Solul dar, care au fost trimis de Radul vodă, mergînd cu veaste la turc cum că au dat Azacul moscalii, lîngă alte daruri ce l-au dăruit, i-au făcut și barat[75] înpărătesc, oricît negoț va avea și va merge în Țara Turcească, vamă să nu dea și așa au și fost. Că era din neamul aceluea în țara Moldovii, cu carii am vorbit și eu și mărturisiea că încă țin hrisovul (adecă baratul)...“[76] Sursa lui Radu Popescu pare a fi fost un membru al ramurei din Moldova a familiei Cantacuzino. Presupunerea se bizuie pe faptul că, în anii imediat anteriori și următori episodului relatat de cronică, izvoarele indică frecvent numele lui Toma Cantacuzino drept principal diplomat utilizat de Poartă pentru contactele cu Moscova[77]. Este adevărat, însă, că medierea lui Radu Mihnea în chestiunea Azovului nu este deocamdată verificată prin nici un alt document cunoscut. Totuși este foarte posibil ca ea să fi avut loc, dacă avem în vedere desfășurarea evenimentelor care, din punct de vedere cronologic, corespund întru totul relatării din cronica românească.

La 12/22 iunie 1625, la Constantinopol sosise vestea că un număr de 300 de șeici ale cazacilor au străbătut Marea Neagră pînă la Trapezunt, ale cărui suburbii au fost atacate și devastate de cazaci, probabil cei de la Don, după care s-au retras[78]. Între timp, în absența lor, forțe otomane din Azov au atacat cinci așezări ale cazacilor, iar ca răspuns la această acțiune, după înapoierea acasă, un număr de 2 500 de cazaci au asaltat în două rînduri Azovul, izbutind chiar să pătrundă în oraș. Cu același prilej, ei au atacat, cucerit și dărîmat „pînă la temelie“ — „... pietrele le-au aruncat în apă!“ — și „turnul spre Kalancea“, adică o fortificație otomană care împiedica ieșirea lor de pe Don în Marea de Azov. Ulterior, cazacii au motivat la

cină, că fiind acea cetate pe apa Donului și pe mîna moscalilor, cazacii să sloboziea cu luntri de întra pe Marea Neagră și făcea multe prăzi în locurile turcești, atît cît și pînă la Țarigrad de multe ori ajungea și mari prăzi și spăime făcea turcilor țarigrădeni și iar întregi se întorcea înnapoi. Ca aceastea văzînd turcul și temîndu-să să nu cumva să le vie altele și mai reale decît acestea, au silit pe Radul vodă ca să le fie la mijloc, cum ar putea cu meșteșug să scoață Azacul de la mîna moscalilor, să pue pază acolo turcească, să nu poată treace cazacii spre Marea Neagră. Și așa de nevoe Radul vodă i-au căutat a trimite soli la Mosc cu rugăciune și spuind că de nu vor da cetatea Azacul, să laudă turcul că va să tae capetele domnilor dentr-amînduao țările și pe celălalt norod va să-l robească, bisearicile va să le strice; și altele ca acestea au scris și s-au rugat să facă bine să dea o cetate și să mîntuiască doao țări, cu mulțime de creștini și bisearici. Ca aceastea auzind moscalii s-au îndurat de au dat cetatea și au întrat turci de pază și de atunci nu mai putea cazacii să să mai sloboază pe apa Donului, să între în Marea Neagră să facă stricăciune turcilor. Solul dar, care au fost trimis de Radul vodă, mergînd cu veaste la turc cum că au dat Azacul moscalii, lîngă alte daruri ce l-au dăruit, i-au făcut și barat[75] înpărătesc, oricît negoț va avea și va merge în Țara Turcească, vamă să nu dea și așa au și fost. Că era din neamul aceluea în țara Moldovii, cu carii am vorbit și eu și mărturisiea că încă țin hrisovul (adecă baratul)...“[76] Sursa lui Radu Popescu pare a fi fost un membru al ramurei din Moldova a familiei Cantacuzino. Presupunerea se bizuie pe faptul că, în anii imediat anteriori și următori episodului relatat de cronică, izvoarele indică frecvent numele lui Toma Cantacuzino drept principal diplomat utilizat de Poartă pentru contactele cu Moscova[77]. Este adevărat, însă, că medierea lui Radu Mihnea în chestiunea Azovului nu este deocamdată verificată prin nici un alt document cunoscut. Totuși este foarte posibil ca ea să fi avut loc, dacă avem în vedere desfășurarea evenimentelor care, din punct de vedere cronologic, corespund întru totul relatării din cronica românească.

La 12/22 iunie 1625, la Constantinopol sosise vestea că un număr de 300 de șeici ale cazacilor au străbătut Marea Neagră pînă la Trapezunt, ale cărui suburbii au fost atacate și devastate de cazaci, probabil cei de la Don, după care s-au retras[78]. Între timp, în absența lor, forțe otomane din Azov au atacat cinci așezări ale cazacilor, iar ca răspuns la această acțiune, după înapoierea acasă, un număr de 2 500 de cazaci au asaltat în două rînduri Azovul, izbutind chiar să pătrundă în oraș. Cu același prilej, ei au atacat, cucerit și dărîmat „pînă la temelie“ — „... pietrele le-au aruncat în apă!“ — și „turnul spre Kalancea“, adică o fortificație otomană care împiedica ieșirea lor de pe Don în Marea de Azov. Ulterior, cazacii au motivat la

Moscova acest gest al lor prin faptul că fortificația în cauză se afla așezată pe pămîntul țarului[79]. Probabil că de aici s-a iscat diferendul otomano-rusesc, care a reclamat medierea lui Radu Mihnea[80]. Nu este deloc exclus ca, în intervenția lui pe lîngă țarul Mihail Feodorovici, domnul român să fi profitat de prezența la Moscova a mitropolitului Serghie de Grevena, care la 4 decembrie 1624 se pregătea în Tîrgoviște să plece întracolo[81], cu recomandația lui Alexandru Coconul, de unde apoi s-a întors în Țara Românească, unde-l vom reîntîlni în calitate de egumen al mănăstirii Dealul (1628)[82].

*

Pe lîngă politica iscusită, de echilibru între Imperiul otoman și Polonia, un al doilea factor care a îngăduit succesul lui major din 1623 a fost creditul de care s-a bucurat la Poartă, necontenit, Radu Mihnea. Pentru a explica mecanismul acestei favori nu este suficient să ne referim la sumele de bani, împărțite cu larghețe marilor dregători otomani[83]. Radu Mihnea a beneficiat de un sprijin trainic și de altă natură în capitala de pe țărmurile Bosforului. Căsătoria fiului său Alexandru, în septembrie 1625, cu Ruxanda, fiica unui grec constantinopolitan, „Scărlet saigiu", ne indică direcția spre care trebuie să privim pentru a putea întrezări o dezlegare plauzibilă a problemei.

Miron Costin ne spune despre acest Scarlat că era „vestit om între țarigrădéni", iar Radu Popescu adaugă că era „bogat și cunoscut de toți meghistanii înpărăției, carele avînd voe vegheată despre turci, Radul vodă s-au fost înprietenit el mai denainte vreame, fiindu-i întru multe trebi ale domniei într-ajutor"[84]. Pentru însemnătatea personajului, deosebit de prețioasă este și mărturia strict contemporană a rezidentului imperial la Poartă din răstimpul 1624—1629, Sebastian Lustrier von Liebenstein, cuprinsă într-o scrisoare către papa Urban VIII. După acesta, în scopul dobîndirii unui succes de seamă pentru catolicism în lumea ortodoxă, trebuiau neapărat cîștigate trei familii grecești din Constantinopol, înrudite cu domnii din Țara Românească și Moldova, anume „Skarlatos, Dukas[85] și Kavakos[86]".

Documente din arhivele otomane, recent publicate, ni-l arată pe Scarlat Grama făcînd afaceri cu oi în țările române destul de timpuriu, de prin 1608—1609[87]. Volumul acestor afaceri era foarte ridicat, dacă avem în vedere o poruncă din 22 aprilie 1618 a sultanului Osman II, adresată chiar lui Radu Mihnea, pe cînd era domn în Moldova. Aflăm din actul respectiv că Radu vodă avea, mai întîi, o „veche" datorie de bani față de Scarlat. Apoi, cînd la Poartă s-a cerut capuchehaielor domnului „trimiterea banilor de haraci care erau atunci necesari statului, ‹acești› bani fuseseră trimiși ‹tot› de

către pomenitul Scarlat". S-a socotit că mai vechea datorie a lui Radu Mihnea echivala cu prețul a douăzeci de mii de oi, iar suma proaspăt achitată în contul haraciului cu un număr egal de oi. Drept urmare sultanul îi aducea la cunoștință domnului că oamenii lui Scarlat vor veni să ridice cele patruzeci de mii de oi „din ținuturile care au fost desemnate, fie că este Soroca, fie că este Orhei, fie că este Iași sau altele". Livrarea acestei cantități era apreciată ca o chestiune de stat, deoarece era menită „să îndepărteze criza ‹de oi›, căci aceste oi sînt destinate măreţelor mele bucătării și pieții ienicerilor și aprovizionării Istanbulului"[88]. Este așadar limpede că marele negustor de oi Scarlat era concomitent un mare capitalist, creditor al lui însuși vodă Radu...

Dacă Scarlat rezida permanent la Constantinopol, în schimb rude apropiate ale lui își manifestă din plin prezența în țările române și, fapt semnificativ, nu numai la curtea lui Radu Mihnea. De pildă, la 25 iulie 1617, în „tabără, pe apa Putnei", Alexandru vodă Iliaș al Țării Românești întărea stăpînirea „cinstitului boier al domniei mele Constandin Celebiul, ginerele jupanului Scărlet Grama și cu fiii lui" peste satul Obidiții din județul Ialomița, deoarece acesta l-a împrumutat cu suma de 360 de galbeni „pentru nevoia domniei mele și pentru greutățile țării și pentru multe cheltuieli ce s-au întîmplat domniei mele cu oastea"[89]. În aceleași împrejurări din 1617, dar după ce Alexandru Iliaș a fost „la oaste în țara Moldovii cu Schinder pașa la Rașcov", el i-a dăruit lui „jupan Costandin Cilebiul mare clucer" și satul Budeștii din județul Ilfov, „pentru datoria lui, pe care a avut-o la Alexandru voevod. Iar apoi, jupan Costandin Cilebiul mare clucer, el n-a voit să țină satul Budeștii, ca un boier din altă țară, ci a vîndut satul" lui Radu postelnic din Hierăști, „în zilele lui Gavriil voevod" (Movilă), contra sumei de 600 de galbeni[90]. Este de precizat că „mare clucer" era Constantin Celebiul în momentul emiterii actului în care sînt evocate cele de mai sus, adică la 8 iulie 1624, în cursul domniei lui Alexandru Coconul, cu care de altminteri va fi în curînd cumnat. Un act moldovenesc din 1632 ne dezvăluie numele întreg al personajului, „Costantin Celebi Asani", care pe atunci, în calitate de pîrcălab de Neamț, era membru al sfatului domnesc, de astă dată din Moldova[91].

Altă rudă apropiată a lui Scarlat a fost Ianachi Caragea, mare postelnic în Moldova sub Ștefan vodă Tomșa, în intervalul 1613—1615[92]. El era „nepotul jupanului Scărlet", așa cum subliniază simplu, dar deosebit de elocvent, o serie de acte din Țara Românească, care-l atestă, în deceniul următor, stăpîn — prin cumpărare — al satelor Cetățelele și Vaideei, ambele din județul Ialomița[93]. Așa cum s-a observat, Ianache era fiul unei surori a lui Scarlat Grama[94]. Dar, în plus, prezența lui în sfatul domnesc al lui Ștefan Tomșa face plauzibilă o legătură de rudenie între Scarlat Grama și acest

domn, pînă acum nebănuită. În majoritatea pomelnicelor moldovenești în care figurează numele lui Ștefan II Tomșa, alături de el este trecut și cel al unei Doamne „Axanina“ „Asamina“. În alte cîteva, însă, numele soției domnului este înregistrat sub forma: „Ginevra“ sau „Geanevra“. S-a crezut că ar fi vorba de numele a două soții ale aceluiași domn, dintre care una — Ginevra — ar fi murit încă înainte de martie 1613, cînd „Doamna Axanina“ este menționată în inscripția de pe două broderii, o dveră și un aer (epitaf), dăruite mănăstirii Putna și bisericii Sf. Nicolae Domnesc din Iași[95]. Totuși, de curînd s-a remarcat, cu drept cuvînt, că „Axanina“ trebuie să fie un nume de familie, *Asanina*, ceea ce împacă dintr-o dată contradicțiile constatate în pomelnice[96]. Doamna lui Ștefan II Tomșa s-a chemat deci în realitate Ginevra Asanina, așadar era din același neam de obîrșie bizantină cu Constantin Celebi Asanis, care, la rîndul lui, cum am văzut, era ginerele lui Scarlat Grama. Înrudirea lui Ștefan Tomșa cu Scarlat Grama a precedat în mod sigur înscăunarea celui dintîi în Moldova, devreme ce fiul lui Constantin Celebi, Curt Celebi, putea fi, la 3 aprilie 1623, adică tot sub vodă Tomșa, pîrcălab de Roman[97].

Excursul genealogic de mai sus ne aduce, însă, la încheierea surprinzătoare că refacerea unirii dinastice a Țării Românești și Moldovei, la sfîrșitul verii anului 1623, s-a efectuat în dauna ... unei rude a lui Scarlat Grama[98]. Tocmai de aceea, în schimb, sîntem îndemnați să presupunem că, exact în același moment, pentru sprijinul, fără doar și poate esențial, pe care i l-a acordat la Poartă, Radu Mihnea i-a făgăduit bogatului și influentului grec că se vor încuscri. Nunta a întîrziat foarte probabil pînă în septembrie 1625 doar din pricina faptului că Alexandru trebuia să atingă vîrsta legiuită pentru căsătorie (15 ani)[99]. Oricum, indiferent de puterea, financiară și politică, a lui Scarlat Grama, el rămînea un grec constantinopolitan de origine obscură, un „om nou“. Acceptarea alianței matrimoniale cu un asemenea personaj indică o semnificativă modificare de mentalitate a unui domn ca Radu Mihnea, a cărui legitimitate dinastică era mai presus de orice îndoială.

Mijlocirea creditului politic la Poartă al lui Radu Mihnea de către un om ca Scarlat Grama presupune faptul că domnul român a aderat necondiționat la linia adoptată față de puterea otomană de cercurile grecești constantinopolitane. Această linie a fost excelent definită, încă din 1612, de către bailul venețian Simon Contarini: „Zelul față de religia lor ⟨ortodoxă⟩ și ura pe care o poartă celei catolice romane îi înrăiesc în așa chip, încît nu doresc, printre atîtea chinuri ale lor, schimbarea cîrmuirii, dacă din întîmplare nu li s-ar ivi prilejul — ce nu văd care ar putea fi — ca un principe de ritul lor să încerce să-i înfrunte pe turci; în care caz sînt sigur că s-ar răzvrăti cu toții; și o oarecare scînteie a acestei dorințe

reprimate s-a putut vedea cînd Mihai voievod al Țării Românești s-a mișcat cu principi mari în paguba turcilor; pierdută și această speranță mai mult vană, în loc de a trăi sub oricare principe catolic, preferă să trăiască sub stăpînirea otomană, care în credința și datinile lor nu se amestecă deloc"[100]. Într-adevăr, obediența strictă — cel puțin aparentă — față de Poartă a lui Radu Mihnea, fie ca domn al Țării Românești sau Moldovei, fie în calitate de cîrmuitor efectiv al politicii externe a ambelor state, în răstimpul 1623—1626, se explică prea bine prin ralierea lui la opțiunea politică a acelor medii ortodoxe grecești de care este vorba în relația venețiană citată.

Se știe că una dintre cele mai însemnate personalități eclesiastice cu care Radu Mihnea s-a aflat în strînse legături, a fost Chiril Lukaris. Pe cînd era patriarh de Alexandria, acesta a fost în două rînduri oaspete al curții lui vodă Radu, atît în 1613—1615, cît și în 1620, cînd a fost ales — la 4 noiembrie — patriarh de Constantinopol[101]. La Tîrgoviște, în cursul primei lui vizite menționate, Chiril Lukaris a rostit, în prezența reprezentanților Stărilor mireană și clericală, o predică lămuritoare asupra diferențelor dintre ortodoxie și catolicism, care, în fond, era o diatribă contra Bisericii Romei[102]. Ulterior, după ce a fost înălțat pe treapta de patriarh ecumenic, întreaga lui orientare a fost, așa cum este notoriu, violent anticatolică. Or, ni se pare deosebit de grăitoare împrejurarea că, la 20 decembrie 1625, cînd este atestată prezența în Țara Românească a lui „jupan Scărlet" — sosit desigur încă din septembrie, pentru a asista la ceremonia căsătoriei fiicei lui cu Alexandru vodă Coconul! —, acesta se ocupă de o chestiune legată de „morile părintelui patriarhului, de la Șegarcea"...[103] Este astfel verificată afirmația din 1629 a lui von Liebenstein asupra strînselor relații dintre Scarlat Grama și patriarhul Chiril Lukaris, precum și, implicit, asupra capacității lui de înrîurire a politicii scaunului ecumenic. Prestigiul de care se bucura puternicul personaj de la curtea sultanului în mediile eclesiastice este dovedit, pe de altă parte, și de o dedicație a prelatului grec trăitor în Țara Românească, egumenul Matei al Mirelor de la mănăstirea Dealul, databilă înainte de 14 aprilie 1624 — cînd acesta s-a stins din viață —, în care vedem că i se adresează într-un stil pur encomiastic: „prea cinstitului și prea nobilului printre stăpîni, Domnul Skarlatos învățatul"![104]

Dacă vodă Radu Mihnea a acționat la unison cu Chiril Lukaris sau Scarlat Grama în ceea ce privește manipularea puterii otomane în favoarea propriilor interese, nu credem că politica lui, chiar și religioasă, s-a confundat cu cea a cercurilor grecești pe care le reprezentau cei doi. De pildă, în jocul complicat de interese de la Poartă, domnul român a înțeles să cultive excelente raporturi cu influentul diplomat catolic, Philippe de Harlay, conte de Césy, ambasador al Franței la Constantinopol începînd din 1619, care, la rîndul lui, așa

cum observa N. Iorga, intenţiona „să cîştige sprijinul stăpînitorilor noştri în vederea întinderii catolicismului, a cărui cauză o apăra în Orient, şi prin părţile româneşti“[105]. Contacte cu contele de Césy s-au stabilit şi menţinut chiar prin intermediul unor elemente din anturajul imediat al lui Radu Mihnea, cum era italo-levantinul Bartolomeu Minetti, însuşi cumnatul domnului şi unchiul după mamă al lui Alexandru Coconul — mare stolnic în sfatul domnesc din Ţara Românească în răstimpul 1620—1627 —, folosit de altminteri şi pentru cîteva importante misiuni diplomatice în Transilvania[106]. Apoi, nu trebuie să omitem, chiar dacă au o anume doză de exagerare, mărturiile unor misionari catolici despre opţiunile secrete, pe plan religios, ale lui Radu Mihnea. Astfel, franciscanul Paolo Bonici afirma următoarele într-o „relaţiune asupra Moldovei“ din 1632: „Cînd am sosit în Moldova, l-am găsit pe domnul Radu Corvin ⟨*Radulio Corvino*⟩, venit de curînd în Moldova, după ce lăsase pe soţia şi pe fiul său Alexandru Corvin la conducerea Ţării Româneşti. După ce m-a cunoscut, s-a arătat binevoitor faţă de mine şi luîndu-mă în casa sa, în chip de secretar italian — şi-a dezvăluit sufletul care era de catolic“. Tot după el, vodă Radu „a murit catolic, spovedit şi împărtăşit de mine, în secret de toţi slujitorii curţii sale“[107], susţinere pe care, evident, nu avem cum s-o controlăm! În chip asemănător se exprimă, în 1623, cînd însă Radu Mihnea nu trecuse încă în Moldova, minoritul conventual Andrei Bogoslavić: „În Ţara Românească se află domnul Radu Mihnea Corvin, este de rit ortodox şi este unit cu biserica romană catolică, dar doar în taină, din cauza mai multor considerente... pe care le-am arătat şi în anii trecuţi cînd am venit la Roma, fiind trimis de acest domn la papa Paul al V-lea de fericită pomenire“[108]. Indiferent de temeinicia acestor informaţii este sigur, aşa cum am văzut, că acelaşi Radu Mihnea a încurajat pe cît a putut relaţiile paşnice dintre Poartă şi Polonia, în timp ce Chiril Lukaris a dat încă de prin 1620 primele semne că vrea să lovească, cu ajutorul turcilor, în puternicul bastion catolic reprezentat de acest stat în răsăritul Europei[109].

Poate că una din raţiunile „deschiderii“ secrete către Roma era legată de speranţa intimă pe care Radu Mihnea şi-a pus-o în lumea catolică pentru zdrobirea Imperiului otoman şi eliberarea consecutivă a ţărilor române de sub dominaţia lui. Nu dispunem de nici o mărturie directă în acest sens. Dar acelaşi Paolo Bonici, vorbind despre necesitatea înfiinţării unui seminar catolic la Suceava, adaugă o remarcă de tot neaşteptată, cel puţin pentru vremurile de care ne ocupăm: „Nobilimea din ţară mi-a şi vorbit şi m-a rugat să înjgheb şcoala, pentru a-şi da acolo fiii, ca să înveţe limba latină, — căci ei socotesc ca un fapt sigur că Moldova va fi eliberată din mîinile turcilor şi va fi sub stăpînirea creştinilor — (ceea ce să dea Dumnezeu)“[110]. În lumina acestui izvor capătă noimă un grafit cu litere la-

tine majuscule „de o uimitoare regularitate“, din pronaosul bisericii Sf. Gheorghe din Hîrlău, care se deslușește în chipul următor: „H⟨ic⟩ f⟨uit⟩ Urielus Nasturel. 1625“ (Aici a fost Uriil Năsturel. 1625)[111]. Avem de-a face cu nimeni altul decît Udriște Năsturel, vestitul cărturar și sfetnicul cel mai de credință al lui Matei Basarab, a cărui viitoare politică tainică va fi concentrată tocmai în jurul ideii alianței Țării Românești cu puterile europene catolice... La 8 februarie și 14 martie 1625 el încă se găsea la Tîrgoviște, unde scria hrisoave slavonești pentru cancelaria lui Alexandru vodă Coconul[112]. Se vede, însă, că a fost chemat sau trimis la noua reședință a lui Radu Mihnea de la Hîrlău, al cărei palat, refăcut, fusese inaugurat la 20 octombrie 1624[113]. Să nu uităm apoi că însuși Radu Mihnea a primit în copilărie, cel puțin parțial, o educație de tip occidental: „a fost trimis în Italia și a fost dat acolo la școală“ — cum ne spune contemporanul său Matei al Mirelor[114] — sau „mumă-sa l-au trimis la S-ta Gora, la mînăstirea Iverilor și de acolo călugării l-au trimis la Veneția și fiind isteț la minte, s-au dus la Padova, și au învățat carte din destul“ — cum întregește, ușor eronat în privința itinerariului, cronicarul Radu Popescu[115].

Oricum, este aproape sigur că, asemenea unchiului său Petru Șchiopul, Radu Mihnea se pregătea să se retragă, la un moment dat, nu în Imperiul otoman, ci în apusul Europei. Informația din 1623 despre sumele de bani depuse la Veneția, confirmată și de alte surse[116], era asociată, așa cum am văzut mai sus, de intenția lui de a nu se mai duce niciodată la Poartă. Iar, pe de altă parte, același Paolo Bonici, secretarul lui italian, a consemnat că în cetatea Hotin „principele Radu Corvin avea 300 000 de scuzi pentru a-i trimite prin mine la Roma, ⟨urmînd⟩ să-i cumpăr acolo un domeniu“[117]. Este de bănuit că acest proiect nu a mai putut fi împlinit din pricina morții domnului.

Nunta fiului lui vodă Radu, care a avut loc în imediata apropiere a hotarului dintre Moldova și Țara Românească, „la satŭ la Moviléni, în malul Sirétiului“, a prilejuit o impresionantă demonstrație a unității politice a celor două state: „...era adunate doă țări, țara noastră și Țara Muntenească“ (Miron Costin); adică întocmai ca la o ceremonie similară, din anul 1587, la care participaseră cei doi domni de atunci — unchi și nepot! — Petru Șchiopul și Mihnea II[118]. Au fost de față, pe lîngă soli transilvăneni și poloni, reprezentanții tuturor Stărilor din țările românești extracarpatice: „Scaunele boierilor, din-a-diriapta domnilor boierii de Muldova, iară den-a-stînga boierii muntenéști ținea dvorba și așea și căpeteniile de slujitori“ (cronicarul nu a mai pomenit și de oamenii bisericii!). A fost amenajată o curte *ad hoc:* „Divanuri, case, cerdacuri, anume de această treabă făcute, cu lucrături de îmbe părțile a țărîlor... Și au trăgănatŭ acéia nuntă pănă a doa săptămînă cu mare petre-

cănii și bivșuguri“[119]. Astfel, în chip simbolic, pentru o clipă Moldova și Țara Românească au avut o curte domnească unică! Festivitatea însăși a rămas cu adevărat de pomină, fiindcă pînă la Miron Costin cel puțin două jurnale de solii străine, din 1636 și 1640, au înregistrat locul unde s-a petrecut, indicat desigur de însoțitorii moldoveni ai respectivilor călători. De pildă, în descrierea soliei la Poartă a lui Jerzy Krasinski (1636) se menționează că, pe drumul dintre Tecuci și Focșani, „... am văzut o movilă foarte mare pe mîna stîngă, la o depărtare cam de o milă, care își are povestea ei; între altele este vestită prin faptul că Radul voievod, fost cîndva domn al Moldovei, a serbat sub cerul liber la poalele acestei movile nunta ⟨fiului său⟩ cu fiica unui oarecare cetățean Skurkiel (*sic*! — Scarlat), de neam grec“[120]. Ulterior, în 1640, în jurnalul altui sol polon în trecere pe la noi (Woicieh Miaskowski), se va preciza că acea „movilă înaltă“ a fost *„ridicată în cîmp* în amintirea nunții pe care a serbat-o în acel loc *cu mare strălucire* Radul voievod al Moldovei, pentru fiul său“ (s.n. — Șt. A.)[121]. Ar rezulta deci, potrivit acestei din urmă mărturii, că a fost vorba de o colină artificială, ceea ce subliniază indirect amploarea și fastul deosebit atribuite evenimentului, care, fără doar și poate, în mintea lui Radu Mihnea și a contemporanilor săi depășea semnificația celebrării unei simple alianțe matrimoniale, marcînd de fapt triumful politic al refacerii unirii dinastice a Țării Românești și Moldovei în beneficiul „Mîhneștilor“, cei ce o făuriseră pentru prima oară cu o jumătate de secol mai devreme. Unul dintre martorii asupra cărora măreţul spectacol din 1625 și-a pus amprenta, înrîurindu-le hotărîtor cariera politică, a fost neîndoielnic boierul Lupu Coci, viitorul Vasile vodă, care încă din 1616 se găsea, în Țara Românească, „în casă la Radu Voevod“, însoțindu-l apoi în Moldova, unde s-a și așezat definitiv[122].

*

Vom stărui, în continuare, asupra unui fenomen de istorie culturală, în aparență minor, dar care pînă la urmă se va vădi dătător de seamă în legătură cu ambianța spirituală comună din țările românești extracarpatice, promovată în lungul celor aproape cincisprezece ani cît au fost cîrmuite, alternativ sau împreună, de către Radu Mihnea. Într-un studiu publicat în 1947 și intitulat *Chrysobulles valaques ornés de portraits princiers,* Emil Vîrtosu semnala și discuta un număr de cinci acte din secolele XVII—XVIII, dintre care cel mai vechi poartă data 10 iulie 1614. Este vorba de un hrisov în limba slavă pentru mănăstirea Dealul, care se prezintă sub forma unui sul *(sfitoc)* de nu mai puțin de 2,50 m lungime. Hrisovul are sus, deasupra textului, un cadru înflorat (17,5×22,5 cm), care acoperă aproape toată lățimea hîrtiei și în interiorul căruia, de o parte și de alta a

icoanei Sf. Nicolae — hramul mănăstirii Dealul — sînt pictate portretele lui Radu Mihnea, fiului Alexandru și soției, doamna Arghira. Peste acest chenar au fost reprezentați doi păuni, iar și mai sus, pasărea cruciată, stema Țării Românești. Emil Vîrtosu a observat că apariția unor asemenea hrisoave, excepțional decorate, „semnifică *ipso facto* începutul unui capitol nou în diplomatica românească, cît și adaosuri la capitolul corespondent, încă nestudiat, al miniaturisticii românești". Și tot domnia sa remarca mai departe: „Este deci natural să te întrebi dacă te găsești în prezența unui element apărut spontan în cancelaria principatului Țării Românești, sau dacă, din contră, este rezultatul unei influențe străine exercitate asupra acestei cancelarii". În sfîrșit, deși nu a dat un răspuns la problema pe care în chip just a pus-o, este meritul său de a fi atras atenția, prin analogie cu hrisovul din 1374 pentru mănăstirea Dionisiu de la Muntele Athos, împodobit cu portretele împăratului Alexie III Comnenul al Trebizondei (Trapezunt) și soției lui Teodora, asupra originii bizantine a acestei „mode" înpămîntenite în Țara Românească[123].

Din 1947 încoace, în pofida masivului efort de depistare și editare a actelor interne ale Țării Românești, nu s-a descoperit nici un hrisov, prevăzut cu portrete domnești, anterior celui din 1614, cu toate că altele, mai tîrzii, au ieșit necontenit la iveală. Pe de altă parte, atît E. Vîrtosu, cît și cei ce l-au urmat în publicarea succesivă și comentarea imaginii părții superioare a hrisovului din 1614, l-au socotit în chip consecvent un produs al cancelariei domnești, un „act de cancelarie"[124]. Optica asupra semnificației acestui hrisov trebuie, însă, modificată în funcție de o observație de maxim interes, făcută în 1976, dar care încă nu a fost dezbătută la noi, de cercetătorul american Gary Kent Vikan. Astfel, domnia sa, prin confruntare și comparare cu miniaturile și ornamentele care decorează manuscrisele contemporane semnate de Matei al Mirelor, a sesizat că nu numai ornamentele pictate ale lungului hrisov din 10 iulie 1614, dar și ale unui alt act, cu aceeași dată, destinat tot mănăstirii Dealul, cu un conținut mult mai scurt — o întărire pentru stăpînirea Satului Nou —, trebuie atribuite lui Matei al Mirelor însuși[125]. Mai de curînd, în 1982, într-o teză de doctorat închinată operei de miniaturist a lui Matei, cercetătoarea greacă Olga Gratziou a sporit la patru numărul hrisoavelor a căror decorație ar fi ieșit din atelierul egumenului de la Dealul. Totuși, unul din cele două acte proaspăt introduse în discuție, hrisovul lui Radu Mihnea din martie 1614 (fără mențiunea zilei) dăruit lui Ianachi Caragea mare postelnic pentru seliștea satului Vaideei din județul Ialomița, nu ni se pare convingător atribuit[126] Semnalăm doar în treacăt că scriitorul acestui act este „bătrînul Stan logofăt din Săvești", unul dintre cei mai experimentați logofeți ai cancelariei domnești în epocă, care, după caracteristicile scrisului, credem că a fost el însuși copist de manuscrise[127]. În schimb,

al doilea act pus în lumină de Olga Gratziou, un hrisov al lui Radu Mihnea pentru mănăstirea Dealul din 22 ianuarie 1615, cu o monogramă ale cărei motive florale se regăsesc identice în manuscrisele lui Matei al Mirelor, face parte fără nici o umbră de îndoială din aceeași serie de acte decorate în scriptoriul de la Dealul[128].

Ce putem adăuga în plus față de cele de mai sus? Cîteva observații care țin de critica internă a textului celor trei hrisoave slavone pentru mănăstirea Dealul — două din 10 iulie 1614 și unul din 22 ianuarie 1615 —, precum și cu privire la aspectul lor grafic. Mai întîi vom lua ca termen de comparație un alt hrisov de la Radu Mihnea, tot pentru așezămîntul de la Dealul, cu data 15 iunie 1612[129]. Față de acest act, de la începutul domniei lui Radu Mihnea în Țara Românească, care are precizarea obișnuită a numelui grămăticului — „A scris Nestori logofăt în cetatea de scaun Tîrgoviște" —, toate cele trei acte care ne preocupă nu au indicat în încheiere decît locul de emisiune: „Scris în cetatea de scaun Tîrgoviște". Este un prim indiciu care ne îndrumă spre ideea că însăși redactarea și scrierea lor s-a efectuat în scriptoriul mănăstirii beneficiare. Un al doilea indiciu în acest sens îl constituie formula de blestem din cele trei hrisoave din 1614—1615, „îmbogățită" prin asocierea Sf. Nicolae: „... Să-i fie potrivnic la cumplita judecată Sfîntul ierarh Nicolae din Mira Lichiei, care este hramul sfintei mănăstiri". Acest element lipsește în formula care apare către sfîrșitul hrisovului din 15 iunie 1612, unde este uzată doar cea curentă în cancelaria domnească: „Și să fie cu Iuda și cu de trei ori blestematul Arie și blestemat și afurisit de Domnul Dumnezeu și de cei 318 sfinți părinți de la Nicheia". Reține atenția, de asemenea, chipul ieșit din comun în care figurează titlul lui Radu Mihnea în hrisovul din 22 ianuarie 1615: „... Io Radul voievod, fiul preabunului și răposatului Mihnea voievod, cu mila lui Dumnezeu, domn a toată țara Ungrovlahiei și *al Podunaviei*" (s. n. — Șt. A.). În sfîrșit, însuși modul cum a fost compus textul hrisovului cel lung din 10 iulie 1614, care cuprinde o întărire a tuturor stăpînirilor mănăstirii Dealul, dă de gîndit. Contrar uzanțelor celor mai banale din cancelaria domnească, la începutul primei părți a acestui hrisov, în care sînt confirmate daniile mai vechi primite de mănăstire, nu apare numele și titlul domnului în funcție la data emiterii actului. Acest element obligatoriu în oricare hrisov domnesc răsare abia către jumătatea textului, cînd se trece la înșirarea daniilor propriu-zise ale lui Radu Mihnea, începînd cu Satul Nou, pentru care de altminteri a fost întocmit și hrisovul scurt, cu dată identică.

Numaidecît după numele și titlul domnului, din lectura hrisovului cel lung aflăm că Satul Nou a fost dăruit cînd „... am ieșit să mă închin sfîntului lăcaș ... în mănăstirea zisă Dealul". Apoi, dania este motivată astfel: „Cînd am fost noi acolo, am văzut sfîntul lăcaș stri-

cat și lovit și sărăcit și jefuit și surpat cu totul de unguri" (invazia lui Gabriel Báthory din anul 1611)[130]. Este foarte probabil ca vizita lui Radu Mihnea vodă la mănăstirea Dealul să fi avut loc chiar la data de 10 iulie 1614, abia ulterior fiind deci lucrate și supuse spre semnare domnului, la Tîrgoviște, cele două acte. Bănuim aceasta, deoarece am constatat că, de fapt, ziua de 10 iulie a căzut, în anul 1614, într-o... duminică!

Ținînd seamă de toate cele de mai sus, cît și de tipul de literă folosit nu numai pentru hrisoavele din 10 iulie 1614, ci și pentru cel din 22 ianuarie 1615, care diferă net de minuscula cursivă practicată constant în cancelaria domnească și este, în schimb, asemănător semiuncialei din manuscrisele slavone ale epocii, putem conchide fără teamă de a greși că acest grup de acte a fost integral realizat în scriptoriul de la Dealul. Prin intermediul actelor discutate avem dovada sigură că în scriptoriul condus de marele cărturar grec funcționa și o „secție" slavonă[131].

Să mai zăbovim puțin, acum, la momentul vizitei lui Radu Mihnea la mănăstirea Dealul, consemnat în hrisovul lung, cu portretele domnești, din 10 iulie 1614. Este de presupus, firește, că acest pelerinaj voievodal a constituit un episod important în evoluția legăturilor personale dintre egumenul mănăstirii, Matei al Mirelor, și domn. De aceea bănuim că el a fost pregătit cu grijă de cel dintîi și nu este deloc exclus ca în această împrejurare învățatul prelat grec să se fi gîndit să ofere lui Radu Mihnea acel „plăcut poclon literar" — cum îl denumea Nicolae Iorga —, adică „Povestirea pe scurt despre neașteptata cădere din domnie a lui Șerban Vodă zis și Radu, și despre venirea în Țara Românească a lui Radu Voevod, fiul lui Mihnea". Se știe că această cronică în proză, în limba greacă, nu este altceva decît prefacerea și întregirea *Acolutiei* (Slujbei) Sf. Grigore Decapolitul, redactată anterior tot de Matei al Mirelor[132]. Ultimele evenimente înregistrate de cronică sînt expediția comună, începută în luna septembrie 1613, a lui Radu Mihnea al Țării Românești și a lui Ștefan II Tomșa al Moldovei, cu sprijin turco-tătar, contra principelui transilvănean Gabriel Báthory, precum și asasinarea acestuia din urmă, care a avut loc în ziua de 27 octombrie 1613. Or, cele din urmă rînduri ale cronicii lui Matei al Mirelor consemnează tocmai că „... cei de pe lîngă nebunul de Báthory Gábor", văzînd că nu se pot opune „puterilor alor noștri", s-au sfătuit și „ucigîndu-l cu sabia" pe principe, astfel „au pus capăt războiului; și s-a întors fiecine la ale sale cu pace: Ștefan în Moldova, iar Domnul ⟨Radu Mihnea⟩ la noi"[133]. Este așadar limpede că, la data alcătuirii cronicii sale, cea mai recentă faptă a lui Radu Mihnea vrednică de a fi menționată de egumenul de la Dealul a fost participarea la campania din Transilvania, isprăvită victorios. Și aceasta

era într-adevăr situaţia la data de 10 iulie 1614, cînd credem că s-a produs vizita domnească la mănăstire...

Fixarea anului şi circumstanţelor redactării cronicii în proză a lui Matei al Mirelor are însemnătatea ei. Şi se va vedea îndată de ce. Cum iarăşi bine se ştie, scrierea egumenului de la Dealul a mai trecut printr-o prefacere; ea a fost extinsă pînă la anul 1618, la începutul domniei lui Gavrilaş Movilă, şi, pe de altă parte, transformată în cronică în versuri[134]. Ulterior, forma ultimă a slujit ca izvor, unicul izvor, pentru acoperirea perioadei 1602—1618 din istoria Ţării Româneşti, în cadrul cronicii oficiale, de curte, în limba română, care, probabil, a fost iniţiată în primii ani de domnie ai lui Matei Basarab[135]. Lăsînd la o parte problema acestei compilaţii în limba română, care va sta la baza *Letopiseţului Cantacuzinesc*, din a doua jumătate a secolului XVII, este locul să formulăm întrebarea: odată născută ideea cronicii în limba greacă a Ţării Româneşti, care, însă, se limita la evenimentele de după 1602, nu s-a pus oare curînd şi problema ca ea să fie legată de ceva, de o cronică de la începuturi a statului de la miazăzi de Carpaţi? Ştim, desigur, că în deceniul al doilea al veacului XVII o asemenea cronică exista, dar ea era scrisă *în limba slavă*, cel puţin pînă la Mihai Viteazul[136]. Ar fi deci logic să presupunem că, nu mult după 1614, a fost efectuată o tălmăcire din slavonă în greacă a acestui izvod, ce data din secolul precedent şi care mai tîrziu, la începutul celui de-al patrulea deceniu, a fost tradus tot din slavonă şi în română.

Deducţia noastră nu este gratuită, ci are un scop bine precizat. Letopiseţul arab al Ţării Româneşti, descoperit în Liban de Virgil Cândea, databil puţin după mijlocul secolului XVII, a fost de fapt realizat prin traducerea cronicii interne, dar printr-un *intermediar grecesc*. Cînd a fost lucrată această tălmăcire în limba greacă a cronicii interne a Ţării Româneşti este o chestiune deschisă. Ceea ce este sigur şi a fost observat încă de Virgil Cândea este că intermediarul grecesc se oprea *la anul 1618;* altfel spus, el includea atît traducerea analelor slavone din secolul XVI, pentru răstimpul 1292—1593, cît şi o selecţie de ştiri culese din „Istoria celor întîmplate în Ţara Românească de la Şerban voievod pînă la Gavril voievod" de Matei al Mirelor[137]. Inexistenţa unei continuări a acestei cronici, în limba greacă, a Ţării Româneşti, care să poată apoi fi tălmăcită în arabă de Macarie Zaim, patriarhul Antiohiei, ne îndeamnă să o datăm cîndva, în jurul anului 1618. Aşa ne explicăm forma extrem de simplă, preluată de tălmăcirea arabă, a legendei despre „descălecatul" lui Negru Vodă. Iată textul: „Cel dintîi care a cucerit[138] Ţara Românească a fost Ankro-voievod ⟨Negru Vodă⟩. Venit-a din Ţara Ungurească, adică al-Mağar ⟨Transilvania⟩, şi s-a pogorît pe rîul Dîmboviţa şi a început cucerirea Ţării Româneşti. Şi a zidit o bise-

rică măreață și foarte frumoasă în orașul Cîmpulung. Și a stat în domnie ani 24 și a murit"[139]. Este foarte plauzibil ca textul citat să fi fost tradus direct din slavonă în greacă și să fie de fapt vorba de însăși versiunea genuină a introducerii la cronica Țării Românești, adică povestea „descălecatului", așa cum a fost ea concepută în a doua jumătate a secolului XVI, pe vremea lui Alexandru vodă Mircea. Așadar, contrar părerii lui Virgil Cândea, care a datat intermediarul grecesc utilizat de Macarie Zaim după 1636[140], noi credem că această cronică în limba greacă a Țării Românești a fost întocmită în anii de sfîrșit a celei de-a doua decade a secolului XVII sau în primii din cea următoare, adică pe vremea cînd influența grecească, pe plan economic și politic, dar și cultural, a jucat un rol de seamă, la nivel aulic, în viața societății românești. Mai tîrziu, pe vremea lui Matei Basarab, ea nu și-ar mai fi avut negreșit rațiunea de a exista.

După această lungă paranteză, să ne întoarcem la cele trei hrisoave lucrate în scriptoriul de la Dealul, bineînțeles mai cu seamă la hrisovul cu miniatura conținînd portretele domnești. Identificarea lui Matei al Mirelor ca autor al decorului pictat al acestui act îngăduie pentru întîia oară să se dea un răspuns la întrebarea de odinioară a lui Emil Vîrtosu: „moda" hrisoavelor ornate cu portrete domnești s-a ivit la noi nu spontan, ci datorită înrîuririi unei personalități de excepție, cum a fost în epocă, sub multe aspecte, egumenul de la Dealul, asupra cancelariei din Țara Românească. Faptul că Radu Mihnea a sancționat cu propria-i semnătură inedita creație artistică reprezentată de somptuosul hrisov din 10 iulie 1614, transformîndu-l astfel în act de cancelarie, ne trimite cu gîndul la veleitățile „monarhice" ale acestui personaj, al cărui gust pentru fast și etichetă a rămas în amintirea contemporanilor pînă tîrziu, impresionînd chiar și generația următoare, a unui Miron Costin, care de altminteri l-a și descris în amănunt[141]. În fond, contemplînd hrisovul din 1614, putem merge și mai departe și delimita, cu ajutorul lui, componenta „bizantină" a mentalității lui Radu vodă Mihnea; așa după cum, foarte recent și cu îndreptățire, s-a insistat asupra amprentei italienizante a vieții de la curtea lui, rod al unei alte deschideri mentale a personajului[142].

Este tot meritul Olgăi Gratziou de a fi sesizat că hrisovul din 21 mai 1651, decorat la rîndul lui cu portrete domnești, de astă dată Matei Basarab și doamna Elina, se inspiră în chip vădit din miniatura votivă și din restul podoabei pictate ale celor două hrisoave din 10 iulie 1614[143]. Totuși, nu putem împărtăși în nici un caz concluzia aceleiași cercetătoare, potrivit căreia utilizarea vechilor acte de la Dealul ca model pentru noi acte înseamnă numai sublinierea ideii continuității dinastice și a privilegiilor ei, și nu poate fi privită ca

o înrîurire a practicii atelierului de la Dealul[144]. Cea mai bună dovadă că lucrurile nu au stat așa o constituie răsfrîngerea „modei" lansate de egumenul de la Dealul în Moldova. Într-adevăr, de curînd a ieșit la iveală și cel dintîi hrisov de proveniență moldovenească, prevăzut cu o miniatură, în colțul din dreapta sus, reprezentîndu-l pe Miron vodă Barnovschi. Actul, un pergament (63×73 cm), cu data 9 decembrie 1627, a fost redactat în Iași și cuprinde dania satului Toporăuți din ținutul Cernăuți pentru mănăstirea Uspenia din tîrgul Iași, care este totodată închinată la Ierusalim[145]. Autorul actului este un uricar al cărui nume poate fi des întîlnit în cancelaria Moldovei, Stratilat sau Stratulat Borăleanul, iar miniatura, așa cum cu drept cuvînt s-a observat, îl înfățișează pe domn în chip asemănător, mai bine zis după „tipicul" tablourilor votive din mănăstirile moldovenești, adică susținînd pe mîini imaginea bisericii Uspenia, al cărei ctitor de fapt și era (biserica Barnovschi din Iași)[146]. Să spunem, însă, numaidecît că acest hrisov a fost emis la puțină vreme după ce se stinsese din viață, în scaunul domnesc al Moldovei, Radu Mihnea — 13 ianuarie 1626 — și că, în plus, Miron Barnovschi a fost, după cît se pare, succesorul lui desemnat[147]. Trebuie deci să admitem o anume continuitate de „stil" între domniile lui Radu Mihnea și Miron Barnovschi, mai ales pe direcția dezvoltării legăturilor de tot felul între statele românești extracarpatice, cu atît mai mult cu cît Alexandru Coconul a păstrat tronul Țării Românești pînă în octombrie 1627. Or, există chiar probe indubitabile despre intensificarea schimburilor culturale moldo-muntene, mulțumită climatului politic prielnic al unirii dinastice refăcute de „Mihnești". De pildă, cunoaștem două manuscrise dăruite de Anastasie Crimca, mitropolitul Moldovei, la 24 iunie 1625, mitropoliei din Tîrgoviște. Este vorba de un *Prolog* pentru lunile ianuarie—aprilie și de un altul pentru lunile mai—august. Putem așadar bănui că înaltul prelat moldovean a dăruit Mitropoliei Țării Românești întreaga serie de *Proloage,* pentru tot cursul anului[148]. Interesant este însă că, lucrînd în Moldova, Anastasie Crimca a menționat nu numai că „a făcut" aceste manuscrise „în zilele... domnului nostru Io Radul voievod Mihnevici... domn al țării Moldovei", ci și „în zilele prea iubitului său fiu,... Io Alexandru voievod Mihnevici... domn al țării Ungrovlahiei"![149] „Moda" hrisoavelor decorate cu miniaturi votive a putut prin urmare foarte bine pătrunde din Țara Românească în Moldova pe la jumătatea deceniului al treilea al veacului XVII, dacă nu cumva chiar mai de timpuriu, sub prima domnie a lui Radu Mihnea la răsărit de Carpați[150].

Asemenea interferențe spirituale sînt, după părerea noastră, mai semnificative pentru evoluția ideii unității românilor decît însuși fenomenul mutării marilor dregători dintr-o țară în cealaltă, pe

urmele lui Radu Mihnea, care atunci, în 1623—1624, au fost în majoritate boieri de origine greacă (Hrizea mare vistier, Trufanda mare postelnic, Aslan mare vornic etc.)[151]. La fel de semnificativă, de altminteri, ni se pare în această privință și reacția solidară a societăților din cele două state față de regimul „prefanariot" instituit mai ales de Radu Mihnea, dar menținut și încurajat și de ceilalți domni contemporani lui, reacție ilustrată din plin prin mișcările xenofobe al Stărilor din Țara Românească și Moldova (1618)[152].

Inscripția de pe piatra de mormînt a lui Radu Mihnea, sculptată după ce, la 5 februarie 1626, trupul său, adus „cu mare cinste" de la Hîrlău, a fost îngropat în mănăstirea Sf. Troiță de la București, mîndra și bogata ctitorie a neamului „Mihneștilor" — refăcută din temelie de el însuși! — vădește că „Radul voevod... au fost domnu Țărăi Rumânești și Moldovei"[153]. Iar jos, la vedere, în cîmpul central al pietrei, au fost săpate alături stemele Țării Românești și Moldovei, împreunare care apoi, în lungul timpului, va fi din ce în ce mai des repetată în heraldica românească[154]. Fapt deosebit de semnificativ, textul inscripției a fost conceput și scris *în limba română,* ceea ce proiectează o lumină simbolică asupra principalei opere politice a lui Radu Mihnea, care, dincolo de atmosfera eclectică de la curtea lui, revelată nouă fie prin mărturiile scrise[155], fie prin creația arhitectonică din epocă[156], a avut un caracter *național,* în sensul modern al cuvîntului[157].

„Domniia Radului-vodă celui Mare împărăției, nu domniei sămănătoare și pentru lucrurile și tocmelele casei lui i-au dzis Radul vodă cel Mare"[158]. Epitetul „cel Mare", menționat de Miron Costin în legătură cu numele lui Radu Mihnea, i-a fost într-adevăr conferit de posteritate. O inscripție de la mănăstirea Comana, din timpul lui Matei Basarab, amintește că „în zilile Radului vodă celui Mare" au fost aduse în țară „de la Beciu" (Viena) osemintele lui Radu vodă Șerban[159]. Gestul însuși, al îngăduinței date pentru reînhumarea în pămîntul strămoșesc a rămășițelor predecesorului și rivalului său, cel ce-l ținuse departe de tron timp de zece ani de zile (1602—1611), iar apoi luptase împotriva lui pînă la moarte (1620), ne arată în Radu Mihnea un autentic monarh, pătruns în egală măsură de tradițiile țării și ale propriei familii, dar și de spiritul vremurilor noi[160]

NOTE

1. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supl. 1, vol. II, Bucureşti, 1886, nr. CCCXXIV, p. 223. Izvorul exagerează vîrsta lui Alexandru vodă, fiul lui Radu Mihnea (vezi mai jos n. 7).

2. A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a revăzută, vol. VI, Bucureşti, f. a., p. 42; Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, ed. a II-a revăzută, vol. III, partea I, Bucureşti, 1944, p. 27—28 şi 40; Vitalie Stănică, *Radu Mihnea voievod Corvinul, stăpîn al Moldovei şi Ţării Româneşti (1623—1626)*, în vol. *Ştefan Meteş la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, p. 266.

3. Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone (Secolul al XVII-lea)*, Bucureşti 1983, nr. 52, p. 110.

4. Kantemir paşa era, din 1621, în calitate de paşă al Silistrei, comandantul forţelor tătaro-otomane din Bugeac şi Dobrogea. A trebuit să abandoneze acest post abia în primăvara anului 1625, cînd, totodată, tătarii săi au fost scoşi din sud-estul Moldovei.

5. Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 111. Data sosirii lui Cristofor Serebkowicz la Poartă, după *The Negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Otoman Porte from the year 1621 to 1628 inclusive*, I, London, 1740, p. 165. El a obţinut un nou tratat *(ahd-name)* la 10 octombrie 1623 (Tahsin Gemil, *Ţările române în contextul politic internaţional (1621—1672)*, Bucureşti, 1979, p. 53).

6. N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. IV, *Legăturile Principatelor române cu Ardealul de la 1601 la 1699*, Bucureşti, 1902, nr. XXXIII, p. 183; *The Negotiations of Sir Thomas Roe* ..., p. 170, Pe temeiul raportului olandez descoperit de el însuşi, N. Iorga a fost singurul istoric care a întrevăzut rolul major al polonilor în schimbările de domni din vara lui 1623 (*Ibidem*, p. CLI).

7. Hurmuzaki, *Documente*..., vol. IV, partea 2, Bucureşti, 1884, nr. CCCCLXI, p. 408. La 15/25 iunie 1629, patriarhul ecumenic Chiril Lukaris certifica faptul că Alexandru avea atunci *18 ani*, iar sora lui „Catherina", numai 15 (*Ibidem*, nr. CCCCLXXXVII, p. 429). Este probabil mărturia cea mai demnă de crezare, care vădeşte că fiul lui Radu Mihnea a văzut lumina zilei prin 1610—1611. Ar însemna că la 11 aprilie 1625, cînd a fost făcută remarca veneţiană citată, el nu avea mai mult de 14—15 ani.

8. P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930, p. 18; *Călători străini despre țările române*, vol. IV, București, 1972, p. 502. Atît numirea, cît și destituirea lui Gürdjü Mehmed pașa au fost anunțate de Radu Mihnea principelui transilvănean Gabriel Bethlen (Szylágyi Sándor, *Bethlen Gábor fejedelem levelezése*, Budapesta, 1887, nr. CXCIII, p. 236 și nr. CCIV, p. 245; pentru conținutul altor mesaje din aceeași perioadă ale lui vodă Radu, vezi N. Iorga, *op. cit.*, p. CXLIX). Trecerea prin Moldova a marelui sol polon îl făcea pe Ștefan Tomșa, la 24 octombrie 1622, să creadă că legăturile comerciale normale cu Polonia vor putea fi reluate (Irena Sulkowska, *Noi documente privind relațiile româno-polone în perioada 1589—1622*, în „Studii", XII (1959), nr. 6, p. 99—100).

9. *The Negotiations of Sir Thomas Roe*..., I. p. 115.

10. Hurmuzaki, *Documente*, supl. II, vol. II, București, 1895, nr. CCXXXV, p. 524.

11. Tipărit parțial în tălmăcire românească de Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I (1455—1774), București, 1976, nr. 157, p. 151—154 (mai exact acest tratat este datat la 18 februarie 1623).

12. *The Negotiations of Sir Thomas Roe*..., I, p. 142 și 151—152. Protestul polon a privit clauza în legătură cu Transilvania, care țintea să-i asigure lui Gabriel Bethlen o „neutralitate binevoitoare" a Poloniei, în perspectiva noii sale campanii contra Habsburgilor (T. Gemil, *op. cit.*, p. 51—52; cf. Idem, *La Moldavie dans les traités de paix ottomano-polonais du XVIIe siècle (1621—1672)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", t. XII (1973), nr. 4, p. 701—702).

13. *The Negotiations of Sir Thomas Roe*..., I. p. 142; vezi și N. Iorga, *Socotelile Brașovului și scrisori românești către sfat în secolul al XVII-lea*, în „Analele Academiei Române", *Memoriile Secțiunii Istorice*, seria II, t. XXI, București, 1899, p. 56 (Ducele de Zbaraz a plecat din Brașov spre Bistrița). „Pustiirea năprasnică" a Moldovei și a Poloniei de către tătari este evocată de însuși vodă Ștefan Tomșa, într-o scrisoare din 30 martie 1623, cu remarca: „Prădăciunile și jafurile de-acum au întrecut toate pustiirile acestor țări, săvîrșite în anii din urmă" (trad. la Victor Motogna, *Relațiunile dintre țările românești și Ardeal în veacul al XVII-lea*, extras din „Anuarul Liceului «A. Mureșanu» Dej" (1933—1934), Dej, 1935, p. 50). În replică, o expediție a cazacilor s-a declanșat numaidecît pe coastele Mării Negre. Miron Costin este cel care afirmă că: „Și să nu hie fostŭ nevoința Radului vodă domnului muntenescŭ și după ce slobodzisă turcii pre sol, s-au prilejit de au lovit niște căzaci pre Marea Neagră, deci răpedzise împărăția de olacŭ ceauș, să-l întoarcă pre solul, ce Radul vodă, mainte oblicindu povestea, i-au datŭ de sîrgŭ cale pren Țara Ungurească" (=Transilvania) (*Letopisețul țării Moldovei de la Aaron vodă încoace*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 88).

14. Iată ce ne spune și Miron Costin despre motivul căderii lui Ștefan Tomșa: „Numai, nice într-un chip nu-l lăsa în pace Radul vodă domnul muntenescŭ, ce săpîndu-l totdeauna și astădzi și mîne, i-au venitŭ lui Ștefan

vodă maziliea iară, în care i s-au prilejitŭ și moartea în Țarigrad. Și avuțiia ce au avut, toată au luatu-oă împărățiia" (*op. cit.*, ed. cit., p. 88; vezi și p. 86).

15. *The Negotiations of Sir Thomas Roe...*, I, p. 125, 149 și 152.

16. N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CC—CCI, n. 4. (Pentru tratatul anterior, vezi mai jos nota 33).

17. A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IX (1614—1636), București, 1937, nr. 204, p. 254—255. Oficial, Para clucerul a fost delegat să participe, „după obiceiul străvechi al acestei țări" și „pilda înaintașilor" lui Radu Mihnea, la lucrările dietei de la Alba Iulia, care începuseră la 14 mai. Deși, prin pacea de la Nikolsburg (Mikulov), din 6/16 ianuarie 1622, Gabriel Bethlen a fost silit să renunțe la titlul de rege al Ungariei, în acest act îl vedem pe vodă Radu cultivînd orgoliul principelui transilvănean, pe care îl gratifică, desigur în perspectiva reizbucnirii apropiate a ostilităților cu Habsburgii, cu formula: „... maiestatea-sa regele domnul nostru"!

18. *Ibidem*, p. 250—251. Gavrilaș Movilă a sosit la Bran, după ce a părăsit tronul Țării Românești, la 8 august 1620 (A. Armbruster, *Dacoromano-Saxonica (Cronicari români despre sași — Românii în cronica săsească)*, București, 1980, p. 238). La 9 și 11 mai 1621, el se găsea, împreună cu mama sa Doamna Marghita, în Satu Mare, de unde căutau să ia legătura cu Gabriel Bethlen și să obțină un „loc de odihnă" (A. Veress, *op. cit.*, IX, nr. 183—184, p. 229—232).

19. *Török — Magyarkori állam — okmánytar*, vol. I, ed. Szilády Aron și Szilágy Sándor, Pesta, 1868, nr. CLXI, p. 389—391; izvor pus în valoare mai întîi de N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CL.

20. Tahsin Gemil, *Relațiile țărilor române cu Poarta otomană în documente turcești (1601—1712)*, București, 1984, nr. 77, p. 191—193 (ordin adresat lui Ibrahim pașa, beilerbeiul de Bosnia); pentru alte porunci similare, Mustafa A. Mehmet și Ludovic Demény, *Noi documente turcești privitoare la istoria Transilvaniei din secolul al XVII-lea*, în „Revista Arhivelor", an. XLVII, vol. XXXII, nr. 1, București, 1970, p. 218—219 și Cristina Feneșan, *Relațiile Transilvaniei cu Imperiul otoman în anii 1613—1624 în lumina unor documente turcești*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca", t. XXI, (1978), p. 358—363. Vezi și Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei (1608—1665)*, trad, de G. Duzinchevici și E. Reus-Mîrza, București, 1965, p. 56—57 și 58.

21. Szilágyi Sándor, *Bethlen Gábor fejedelem levelezése...*, nr. CCXV, p. 256: „... De două săptămîni mi-a sosit porunca sultanului, în care îmi poruncește să te ajut, să pregătesc o mie de soldați — cinci sute de călăreți și cinci sute de pedestrași" (scrisoare a lui Radu Mihnea din Tîrgoviște, la 13/23 aprilie 1623).

22. *Ibidem*, nr. CCIX, p. 249—251.

23. Gürdjü Mehmed pașa.

24. Acțiunea lui Andrei Géczy, fost sol al lui Gabriel Báthory la Poartă, a debutat la sfîrșitul lunii mai 1612, cînd el a părăsit țărmurile Bosforului în

calitate de pretendent la tronul Transilvaniei (Radu Constantinescu, *Lupta pentru unitate națională a românilor (1590—1630). Documente externe,* București, 1981, nr. 277, p. 151 și 249). Din București, la 18 iunie 1612, Géczy îl soma pe principele Gabriel Báthory să abandoneze de bunăvoie cîrma Transilvaniei (I. Lupaș, *Documente istorice transilvane,* vol. I (1599—1699), Cluj, 1940, nr. 46, p. 91—95). A fost vorba, în realitate, de prima tentativă a otomanilor de a-l răsturna pe principele transilvănean, cu ajutorul sașilor din Brașov, profund nemulțumiți de politica față de ei a lui Báthory, care ocupase Sibiul și chiar, în martie—aprilie 1612, a întreprins o campanie în Țara Bîrsei. Criza cauzată de pretendența lui Andrei Géczy s-a încheiat în urma înfrîngerii de la Feldioara, din 16 octombrie 1612. În acest context se înscrie tratatul lui Radu Mihnea cu Brașovul din 12 septembrie 1612, cu textul redactat în limba română (*Ibidem,* nr. 47, p. 96—98; vezi și N. Iorga, *Studii și documente...,* vol. X, *Brașovul și românii,* București, 1905, p. 283 și 284—286). Pentru întreaga desfășurare a evenimentelor și rolul echivoc al lui Radu Mihnea, care a înțeles să mențină și legătura cu Báthory, vezi Maja Philippi, *Michael Weiß. Sein Leben und Wirken in Wort und Bild,* Bukarest, 1982, p. 75—92.

25. Traducerea integrală a scrisorii la V. Motogna, *op. cit.,* p. 51—53; discuție la N. Iorga, *Studii și documente,* IV, p. CL.

26. Vezi mai sus nota 21 și N. Iorga, *op. cit.,* loc. cit.

27. Óváry Lipót, *Diplomatarium relationum Gabrielis Bethlen cum Venetorum Republica,* Budapesta, 1886, p. 281.

28. Neagoe Popea, *Memoriile lui Kemény Iános (Traducerea și adnotarea pasagiilor privitoare la români),* București, 1900, p. 17.

29. N. Iorga, *Socotelile Brașovului...,* p. 57. Din toamna anului 1623 nu cunoaștem decît o scrisoare a lui Radu Mihnea, trimisă din Iași, la 16 octombrie, lui Mihai Danch, judecător suprem al scaunelor secuiești Șepși, Kezd și Orbo, în care îi comunica vești despre retragerea tătarilor cu „Cantimer" și despre apropierea oastei polone, în frunte cu hatmanul, la patru zile distanță dincolo de Camenița (I. Minea, *O scrisoare ungurească a lui Radu Mihnea din 16 oct. 1623,* în „Cercetări Istorice", an, V—VII (1929—1931), Iași, 1932, p. 349—350; este pomenit și „craiul nostru" Gabriel Bethlen). Pe de altă parte, la 23 octombrie 1623, Koniecpolski, hatman de cîmp, scria regelui Sigismund că îndată ce Radu Mihnea va ajunge la Iași, „se va înțelege cu el în ceea ce privește menținerea păcii, pînă atunci însă va căuta să nu se dea moldovenilor nici un motiv de dușmănie din partea polonă" (Ilie Corfus, *Noi informații despre români în vechi ediții polone de documente,* în „Revista de Istorie", t. 31 (1978), nr. 3, p. 492). Vezi și mai jos cap. IV, nota 124.

30. *Documente privind istoria României,* B, Țara Românească, veac. XVII, vol. IV, nr. 398, p. 388. Vezi și N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII),* București, 1971, p. 233—234.

31. Un hrisov al lui Radu Mihnea întocmit la Iași, în 15 martie 1624, consemnează, înaintea numelor boierilor martori din sfatul domnesc, și „cre-

dința... preaiubitului fiu al domniei mele Io Alexandru voievod" (*D.I.R.*, *A*, Moldova, veac. XVII, vol. V, nr. 356, p. 265—266). S-ar părea deci că domnul Țării Românești se afla atunci în Moldova, ceea ce înseamnă că formularea din hrisovul pentru Miho Racotă, scris în Tîrgoviște la 24 martie 1624, trebuie înțeleasă *ad litteram*, adică el s-a înfățișat într-adevăr înaintea celor doi domni! Alte aspecte ale administrației interne comune au fost relevate de V. Stănică, *op. cit.*, p. 266—268.

32. Ștefan Andreescu, *Inițiative secrete ale lui Petru Șchiopul*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol", t. XX, Iași, 1983, p. 426—427.

33. *Török-magyarkori állam-okmánytár*, I, nr. CXXIII, p. 193—194 (o traducere românească a actului în „Anale de Istorie", an. XXVII (1981), nr. 1, p. 92). Principala prevedere a actului dat de Radu Mihnea lui Gabriel Bethlen era: „...pînă cînd vom fi domn vom fi credinciosul lui, vom ține cu el la bine și la rău, vom fi prieten prietenilor și dușman dușmanilor lui". Pentru acțiunea de mediere întreprinsă de Bethlen cu aceeași ocazie în vederea împăcării lui Alexandru Iliaș al Țării Românești cu un grup de „vreo 40—50 boieri" munteni refugiați anterior în Transilvania, din pricina „mulțimii de greci" cu care venise în țară domnul și care-i înlăturaseră din dregătoriile de vază, vezi fragmentele de documente reunite de V. Motogna, *op. cit.*, p. 31—32.

34. Damian P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română*, în *D.I.R.*, *Introducere*, vol. II, București, 1956, p. 149.

35. În semnătura pe scrisoarea trimisă din Iași papei Paul V: „Radulius Michno Corvinus Dei gratia Terrarum Moldaviae ac Valachiae Transalpinae Dominus hereditarius que Princeps *Io Radul Voevoda*" (Virginia Vasiliu, *Il Principato Moldavo e la curia papale fra il 1606—1620*, în „Diplomatarium Italicum", II, Roma, 1930, nr. VII, p. 58).

36. Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII, București, 1894, nr. DLXXXVI, p. 404—405. Vezi și Gheorghe Șincai, *Hronica românilor*, în *Opere*, III, București, 1969, p. 23 și Petru Iroaie, *Umanesimo romeno*, Trapani, 1967, p. 168—169.

37. Hurmuzaki, *Documente*, supl. II, vol. II, nr. CCXXXVI—CCXXXVII, p. 525—527. Cele două scrisori erau în legătură cu o solie a lui Radu vodă trimisă la rege. Într-una din ele, adresată chiar lui Sigismund III, confirma credința sa, moștenită de la „predecesorii mei și mărturisită de mine însumi îndată după înălțarea mea la tronul Moldovei și al Munteniei". Astăzi, mulțumită tipăririi unui raport din Cracovia, cu data 6 august 1624, putem ști ceva mai mult asupra obiectului acestei solii: „A Varsavia si trovava un Imbasciatore del Principe di Vallachia con presenti, offerendo e desiderando bona vicinanza, et avvisandomi amico che ciò seguiva, perché era concluso parentado tra una figliola di Sua Maestà Cesarea e questo Serenissimo Principe, con dote del Regno di Ungheria. Del che ne erono contenti quelli Signori, e perciò esso Principe di Vallacchia desiderava la buona amicitia" (*Elementa ad fontium editiones*, vol. XXVIII, Roma, 1972, nr. 592, p. 163). Cu alte cuvinte, a fost vorba de reacția lui Radu Mihnea la vestea perfectării logodnei viito-

rului rege Vladislav IV (1632—1648) cu Cecilia Renata, fiica împăratului Ferdinand II — căsătoria se va celebra la 12 septembrie 1637 —, care însemna o mai pronunțată apropiere între Polonia și Imperiul habsburgic.

Există și o a treia scrisoare, din 26 octombrie 1624, în care Radu Mihnea, refugiat la Suceava în fața invaziei tătarilor, uzează din nou de același titlu și tot în raporturile cu Polonia, anume cu Toma Zamoyski, voievodul de Kiev, căruia îi comunică știri despre îmbunătățirea situației din Moldova și Țara Românească — o serie de prizonieri au putut fi răscumpărați de la tătari! —, precum și despre înfrîngerea lui Abaza pașa în răsărit, de către marele vizir Cerkez Mehmed pașa (Hurmuzaki, *Documente*, vol. cit., nr. CCXXXIX, p. 529—530).

38. P. Cernovodeanu, *Privilegiul comercial acordat negustorilor englezi în Moldova la 1588 și răsunetul său politic în anii Unirii Principatelor*, în „Revista de Istorie", t. 31 (1978), nr. 6, p. 1042.

39. *D.I.R.*, *B*, veac. XVI, vol. V, nr. 238, p. 225 (vezi Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 426).

40. *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 178 și 183 (Ștefan Andreescu, *op. cit.*, loc. cit.).

41. Hurmuzaki, *Documente*, vol. XI, București, 1900, nr. DXCV, p. 451.

42. Vezi Ștefan Andreescu, *Legături politice între Țara Românească și Moldova (1574—1593)*, în „Revista de Istorie", t. 32 (1979), nr. 7, p. 1237—1240; Idem, *Restitutio Daciae (Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1526—1593)*, București, 1980, p. 163—166.

43. Pentru desfășurarea luptelor din Moldova din 1615—1616, vezi mai ales N. Iorga, *Doamna lui Ieremia Vodă*, în „A.A.R.", *M.S.I.*, seria II, t. XXXII, București, 1910, p. 1019—1077 și Victor Motogna, *Domnia întâiu a lui Ștefan Tomșa după izvoarele unguręști*, în „Revista Istorică", an. XI (1925), nr. 1—3, p. 78—88.

44. Cf. Iuliu Peksa, *Zolkiewski și expediția Doamnei Elisaveta Movilă în Moldova*, în „Revista Istorică", an. XIV (1928), nr. 1—3, p. 46—48. În 5 noiembrie 1615, Gabriel Bethlen știa deja că „marele vizir cu grosul armatei a și trecut marea, căci va ierna în Alep" (V. Motogna, *Domnia întâiu a lui Ștefan Tomșa* . . ., p. 83). Ulterior, într-un mesaj din 25 iunie 1616 către nobilimea polonă, Stanislav Zolkiewski îi va acuza pe „autorii acelei năvăliri nebunești în Moldova", că au crezut că sultanului, „ocupat cu războiul persan, nu-i dă mînă a se amesteca în aceasta" (A. Papiu Ilarian, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, t. II, București, 1863, p. 156). Tot în legătură cu declanșarea campaniei din Iran trebuie pusă și reînnoirea fără dificultate, la 1 mai 1616, a tratatului de pace dintre Imperiul otoman și cel habsburgic (E. de Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, t. III, București, 1900, p. 81).

45. Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. CCCLXXXV—CCCLXXXVI, p. 360—361; Idem, *Fragmente* . . ., III, p. 87; N. Iorga, *Doamna lui Ieremia Vodă* . . ., p. 1067 (Radu Mihnea a fost numit domn al Moldovei la 7 iulie 1616); Virginia Vasiliu, *op. cit.*, p. 40—41; A. Veress, *op. cit.*, IX, nr. 93, p. 110.

46. Într-un raport olandez din Constantinopol, cu data 25 iunie 1616, se spunea că Gavrilaş Movilă, fiul lui Simion, era un pretendent „... aliat cu hatmanul cel mare al regelui, şi a fost favorizat de acesta totdeauna mai presus de Alexandru" (N. Iorga, *Doamna lui Ieremia Vodă*..., p. 1067 şi 1069; vezi şi Hurmuzaki, *Documente,* IV-2, nr. CCCCII, p. 373). Interesant că încă la 10 februarie 1616, Stanislav Tarnowski, castelan de Sandomir, observa: „Moldovenii nu vor să primească pe Alexăndrel, şi tot ţin cu Gavrilaş, cu care stau în tabără osebită" (A. Papiu Ilarian, *Tesaur*..., II, p. 150). A existat, deci, chiar între partizanii Movileştilor din Moldova o facţiune potrivnică familiei lui Ieremia vodă!

47. Hurmuzaki, *Documente,* IV-2, nr. CCCLXXXVIII, p. 362—363; cf. N. Iorga, *Doamna lui Ieremia Vodă*..., p. 1041; „... Radu ar fi dorit poate să capete Moldova pentru coconul său, Alexandru".

48. *D.I.R., A,* veac. XVII, vol. IV, nr. 16, p. 10. Radu Mihnea a devenit domn după înfrîngerea şi luarea în captivitate a Doamnei Elisabeta şi a fiului ei Alexandru, în lupta de la Drăcşani, în ţinutul Hîrlăului, din 24 iulie/3 august 1616. Pentru forţele otomane participante la expediţie, vezi datele oferite de Mustafa Naima, în *Cronici turceşti privind ţările române (Extrase),* III (sfîrşitul sec. XVI — începutul sec. XIX), volum întocmit de Mustafa A. Mehmet, Bucureşti, 1980, p. 49.

49. Mărturia lui Charles de Joppecourt, în A. Papiu Ilarian, *Tesaur*..., II, p. 68. După acelaşi izvor, Iskender paşa şi Radu Mihnea au avut cu ei 30 000 de oşteni, din care o treime proveneau din Ţara Românească (*Ibidem,* p. 64—65). Vezi şi fragmentele din această relaţie traduse în *Călători străini despre ţările române,* IV, p. 382—421.

50. În hrisoave, precum cele din 1 februarie şi 12 martie 1617, Radu Mihnea pomeneşte de „unchiul domniei mele, Petru voievod" (*D.I.R., A.* veac. XVII, vol. IV, nr. 131, p. 95 şi nr. 154, p. 115), pentru ca, la 21 noiembrie 1623, odată reinstalat în scaunul de la Iaşi, el să folosească formula: „... cînd ne-a adus domnul Dumnezeu pentru a doua oară în *patria* domniei mele" (*Ibidem,* vol. V, nr. 326, p. 245; s. n. — Şt. A).

51. N. Iorga, *Întoarcerea unei pribege: Doamna Maria Minio,* în „A.A.R", *M.S.I.*, seria III, t. XII, Bucureşti, 1932, p. 227; Idem, *Neamul lui Petru Şchiopul şi vechi documente de limbă mai nouă,* în acelaşi periodic, t. XVIII, 1936/1937, p. 372. În actul din 18 decembrie 1616, Doamna Maria afirmă că „am venitu şi eu cu măria-sa" (Radu Mihnea), cînd l-„au dăruitu" Dumnezeu „cu Domniia ţărăi Moldovei" (vezi şi *D.I.R., A.* veac. XVII, vol. IV, nr. 102, p. 72—73).

52. N. Iorga, *Neamul lui Petru Şchiopul*..., p. 373—374. Din 26 martie 1618 datează hrisovul lui Radu Mihnea pentru închinarea Galatei (Hurmuzaki, *Documente,* vol. XIV, partea I, Bucureşti, 1915, nr. CCXIV, p. 113).

53. N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova,* Bucureşti, 1974, p. 471—473. Recentele săpături arheologice au revelat că primul edificiu ecleziastic, construit după un plan de tip „cruce greacă înscrisă" — practicat anterior numai în Ţara Românească! — în

cursul celei de-a doua domnii a lui Petru Șchiopul, a fost „integral demolat într-un moment imediat anterior anului 1625" și reclădit „pe amplasamentul construcției inițiale, dar pe fundații noi, subordonate *unei soluționări arhitectonice mult diferite de cea a clădirii demolate*" pînă în luna mai 1625, sub privegherea maistrului șef Gheorghe din Constantinopol (Nicolae N. Pușcașu, Voica-Maria Pușcașu, *Mărturii de civilizație și urbanizare medievală descoperite în vatra istorică a Iașilor*, în „Monumente Istorice și de Artă", an. XIV, nr. 2/1983, p. 33). Vezi și mai jos notele 93 și 156.

54. Ideea poate fi susținută și prin urmărirea legăturilor dintre familia fostului ginere și mare spătar al lui Petru Șchiopul, Zotu Tzigara, pe de o parte, și familia lui Radu Mihnea, de alta. La 1 octombrie 1625, prin testament, Apostol Tzigara, fratele lui Zotu, lăsa școlii de pe lîngă biserica San Giorgio dei Greci din Veneția „un libro che hò scritto a penna in lettera greca, intitolato Cronografo, cioè Cronaca", cu condiția ca în termen de un an acest manuscris să fie tipărit sub numele său (N. Iorga, *Foaia de zestre a unei domnițe moldovenești din 1587 și exilul din Veneția al familiei sale*, în „A.A.R.", *M.S.I.*, seria III, t. VI, București, 1927, p. 240). Era vorba de *Cronograful lui Dorotei al Monembaziei*, o compilație de istorie universală executată „din porunca lui Petru Vodă" (Șchiopul) și care a văzut într-adevăr lumina tiparului în 1631, la Veneția, în prefața-dedicație Apostol Tzigara închinînd cartea lui Alexandru Coconul, deoarece el era strănepotul lui Alexandru vodă Mircea, care a fost fratele lui Petru Șchiopul: „Căci după cum, potrivit legii, rudele de sînge cele mai deaproape intră în moștenirea avutului strămoșilor, așa și cartea această nu poate să aibă alt moștenitor decît pe Alexandru Vodă" (D. Russo, *Studii istorice greco-române (Opere postume)*, publicate sub îngrijirea lui Constantin C. Giurescu, t. I, București, 1939, p. 68—69 și 82).

55. Virginia Vasiliu, *op. cit.*, p. 40: știre din Varșovia, cu data 26 august 1616, potrivit căreia Radu Mihnea, care a fost pus „în locul lui Tomșa în stăpînirea Moldovei... ține și Țara Românească" *(che tiene anco la Vallacchia)*.

56. „Revista Istorică", an. XIII (1927), nr. 10—12, p. 389 (trad. rom. de P. P. Panaitescu) și an. XIV (1928), nr. 1—3, p. 51 (text polon).

57. Hurmuzaki, *Documente*, supl. II, vol. II, nr. CXCIV, p. 382 și nr. CCVIII, p. 422 și 424; vezi și Virginia Vasiliu, *op. cit.*, loc. cit.

58. N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători...*, p. 347—348. Conform relației lui Joppecourt, Coste Băcioc „împreună cu o trupă de 2000 de tătari (!) și moldoveni", l-a părăsit în iulie 1616 pe Alexandru Movilă și a trecut de partea lui Radu Mihnea *(Călători străini despre țările române*, IV, p. 412—413). Acesta ar putea fi motivul includerii lui rapide în sfatul domnesc.

59. Iuliu Peksa, *op. cit.*, p. 49. În 9 august 1617 la Roma sosise din Polonia știrea că mișcările turcești „contro quel regno erano per divertire quel Principe dall'impresso (sic!) della Moscouia", ca de altfel și ultima invazie a tătarilor în Podolia, care, totuși, pe drumul de înapoiere au putut fi nimiciți de cavaleria polonă (Anton Mesrobeanu, *Nuovi contributi sul vaivoda Gas-*

pare Graziani e la guerra turco-polacca del 1621, în „Diplomatarium Italicum", III, Roma—București, 1934, nr. XXXIII, p. 175). O știre similară, din 23 septembrie 1617, confirma că „... il Rè di Suetia in Polonia et il Turco in Podolia trauagliuano li confini del Regno per diuertirlo dall'impresa di Moscouia et sturbarli cosi grand' accrescimento di stato" (*Ibidem*, nr. XLI, p. 178).

60. Un raport venețian din Constantinopol, datat 30 mai 1617, atestă atît dorința de pace a Poloniei cu Poarta, cît și faptul că Radu Mihnea a fost rugat de hatmanul Zolkiewski să slujească drept mediator: „... sollecitando il General de'Polachi il detto Vaivoda di Bogdania ad esser egli mediator di questo accomodamento". Și, potrivit aceleiași surse, Radu vodă a scris într-adevăr marelui vizir Halil pașa, indicînd în detaliu condițiile oferite de poloni (Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. CCCLXVI, p. 358). În legătură cu acest demers și cu sosirea consecutivă în capitala otomană a unui sol polon trebuie pusă scrisoarea, databilă în iulie 1617, „de pe șesul Buzău", a lui Iskender pașa, numit serdar împotriva cazacilor, către Sigismund III, în care, după ce înșiră forțele de care dispunea, arată că de la Poartă a venit la el „scribul Ismail-beizade, care este supusul vostru" și i-a cerut să zăbovească acolo cîteva zile, pînă cînd se va verifica buna credință a polonilor (Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești*... I, nr. 155, p. 149—150). Pentru poziția habsburgică față de conflictul polono-rus în pregătire și față de problema otomană, vezi Walter Leitsch, *Moskau und die Politik des Kaiserhofes im XVII. Jahrhundert*, I. Teil (1604—1654), Graz-Köln, 1960, p. 117—119 și 205—207.

61. T. Gemil, *Relațiile țărilor române cu Poarta otomană*..., nr. 67, p. 173—176. Comentarii la Iuliu Peksa, *op. cit.*, p. 49—50 și Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman (pînă la 1656)*, București, 1978, p. 318.

62. Ilie Corfus, *Documente*..., nr. 40 și nr. 41, p. 93—96; versiunea latină a scrisorii lui Radu Mihnea, la Virginia Vasiliu, *op. cit.*, p. 59. Pentru temerile polone, vezi și scrisoarea lui Gabriel Bethlen din 11 iulie 1618 (Alba Iulia), către Iskender pașa, în care se oferea: „Le pot însă scrie ce-am aflat, anume că măria-ta nu mergi asupra lor, ci împotriva tîlharilor de cazaci, unde ai de gînd să ridici o cetate" (Victor Motogna, *Relațiunile dintre țările românești*..., p. 37—38).

63. Pentru data numirii lui Grațiani, vezi E. de Hurmuzaki, *Fragmente*..., III, p. 91. Miron Costin a dat două motive pentru cererea lui Radu Mihnea de a părăsi tronul Moldovei, dintre care primul pare mai mult un pretext: „... s-au războlit de ochi și poate hi, vădzîndu că nu va putea tréce, să nu să îngroașe între turci și între leși lucruri de sfadă, singur s-au poftit la împărăție să-i vie mazilia să poată merge la Țarigradu pentru leacul ochilor" (*op. cit.*, ed. cit., p. 66). Această interpretare este întărită dacă avem în vedere că încă la 1 septembrie 1619, la Constantinopol era notat faptul că el „aspira di tornar in Valachia ove è stato per dieci anni, et più" (sic!) (Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. CCCCXVI, p. 382). Altă opinie despre rațiunea abdicării voluntare din 1619 — gest unic în epocă! — la I. Caproșu, *Despre politica internă a lui Radu Mihnea și răscoalele țărănești din prima lui domnie în Moldova*, în „Studii și cercetări științifice", *Istorie*, an. XIII,

fasc. 1, Iași, 1962, p. 102 (din pricina răscoalelor succesive, domnul s-a convins „singur că nu mai poate guverna această țară").

64. I. Mihnea, *O scrisoare a lui Radu Vodă Mihnea despre dezastrul polon în Moldova în anul 1620*, în „Cercetări Istorice", an. VIII—IX (1932—1933), nr. 1, Iași, 1933, p. 230—231; alte ecouri parvenite la curtea munteană pot fi regăsite în scrisoarea patriarhului Chiril Lukaris, aflat atunci pe lîngă Radu Mihnea, care la 20/30 septembrie știa că „Iskender pașa a scris lui Radu voievod, Domn al Țării Românești ca să vină la el cît mai iute cu tabăra sa și mi se pare că va și trimite oastea pedestră, cîtă a strîns-o, dar vodă nu se va duce el însuși" (*Călători străini despre țările române*, IV, p. 478—479). Numirea din nou pe tronul Țării Românești a lui Radu Mihnea a devenit cunoscută bailului venețian la Poartă pe data de 28 iulie 1620, cînd se spunea totodată că el s-ar fi angajat să plătească „un carazo anticipato, che può importar 40 mille scudi in circa" (Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. CCCCXXIV p. 386). Pentru desfășurarea campaniei otomane din 1620, vezi Aurel Decei, *op. cit.*, p. 318—319).

65. A. Veress, *op. cit.*, IX, nr. 186, p. 235.

66. Este deosebit de instructiv de comparat concepția despre statutul țărilor române în relațiile cu turcii a lui Radu Mihnea, cu cea a fostului domn Radu Șerban, așa cum reiese ea dintr-un memoriu înaintat în 1618 consiliului imperial habsburgic, într-un moment în care prințul pribeag credea că Poarta va consimți să primească reîntoarcerea lui în scaunul domnesc al Țării Românești, în locul lui Alexandru Iliaș. După Radu Șerban, sultanii oridecîte ori au încercat să ia în stăpînire, cu armele și cu mari cheltuieli, Țara Românească au suferit înfrîngeri, mulțumindu-se să o aibă doar ca aliată pînă la urmă. De aceea, tributul pe care îl dă Țara Românească turcilor este pentru păstrarea „vecinătății și a prieteniei" (*pro vicinitate et amicitia conservanda*), iar nu un semn al dependenței față de ei (Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, București, 1882, nr. DII, p. 581—582; același text, atribuit greșit lui Radu Mihnea, la Elena Eftimiu, *O relație a lui Radu Mihnea (sic!) către Consiliul secret al regelui Ungariei, din 1618*, în „Arhivele Olteniei", an. VII (1928), nr. 39—40, p. 413—414 și 441—442).

67. Andrei Pippidi, *Cronica armenilor din Camenița (Noi spicuiri privitoare la istoria românilor)*, în „Studii", t. 26 (1973), nr. 1, p. 151.

68. N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor (al doilea memoriu)*, în „A.A.R.", *M.S.I.*, Seria II, t. XXI, București, 1899, p. 50—51.

69. Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980, p. 138.

70. Vezi A. Decei, *op. cit.*, p. 319—323.

71. A. Pippidi, *op. cit.*, p. 153. Vezi și Anton Mesrobeanu, *op. cit.*, nr. CLXXV, p. 226, 230, 232, 233 și 234; Hurmuzaki, *Documente*, supl. II, vol. II, nr. CCXXXIII, p. 520; *Călători străini despre țările române*, IV, p. 491—492 și 494; Ilie Corfus, *Noi informații despre români în vechi ediții polone de documente*, în „Revista de Istorie", t. 31 (1978), nr. 3, p. 493. În 12 septembrie

1621, „în tabăra de la Hotin", Radu Mihnea îi comunica hatmanului Chodkiewicz că „a sosit" Constantin Battista Vevelli cu un răspuns nesatisfăcător de la poloni. Între altele, domnul observa: „Zilele se strecoară una după alta. Tătarii ard și pradă. Căutați la Germania: folositu-i-au îndelungatele sale războaie? O știți și d-voastră. Perșii, de asemenea, după o zadarnică luptă, după atîtea suferințe și pagube, tot încă au fost siliți de a cere pace". La 14 septembrie, hatmanul îl ruga stăruitor pe vodă Radu să mijlocească pacea (vezi B. P. Hasdeu, *Archiva Istorică a României*, t. I-1, București, 1865, p. 90—91).

72. Vezi mai ales poemul lui Vaclav Potocki, din a doua jumătate a sec. XVII, publicat de M. Kasterska, în vol. *Închinare lui Nicolae Iorga, cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani*, Cluj, 1931 (valoarea izvorului a fost subliniată de N. Iorga, în „Revista Istorică", an. XVIII (1932), nr. 4—6, p. 180) și cronicile lui Kiatip Celebi și Mustafa Naima, în *Cronici turcești privind țările române*..., II, p. 86 și III, p. 64. Interesant este că, potrivit unei relatări venețiene de la Poartă din 30 aprilie 1622 în legătură cu chestiunea pretendenților la tronul Moldovei din acel moment, se zvonea că turcii vor recurge la o alegere provizorie „... sin tanto che il figliuolo di Radulo principe di Valacchia sia maggiore, al quale per li buoni servitii prestati in questa guerra dal padre, si disegna conferirlo" (Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. CCCCXXXVII, p. 394). Rezultă că Radu Mihnea a încercat să profite numaidecît de succesul său diplomatic spre a relua proiectul apărut încă din 1616 în mintea lui. Asupra conținutului armistițiului de la Hotin, vezi discuția la T. Gemil, *La Moldavie dans les traités de paix ottomano-polonais*..., p. 696—698.

73. La 20 iulie 1624, de pildă, 150 de șeici ale cazacilor de la Don au pătruns prin surprindere pe Bosfor, jefuind și masacrînd populația din două localități din imediata apropiere a Constantinopolului (A. Decei, *op. cit.*, p. 340—341).

74. *The Negotiations of Sir Thomas Roe*..., I, p. 509.

75. *Berat* — diplomă de investire, de acordare a unei posesiuni feudale condiționate sau a unui venit.

76. Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. Const. Grecescu, București, 1963, p. 91—92.

77. Întîia oară Toma Cantacuzino a plecat spre Rusia în aprilie 1621, în cadrul unei ambasade a sultanului și a patriarhului Constantinopolului, Chiril Lukaris (Gunnar Hering, *Ökumenisches Patriarchat und europäische Politik (1620—1638)*, Wiesbaden, 1968, p. 44).

78. *The Negotiations of Sir Thomas Roe*..., I, p. 410.

79. N. A. Smirnov, *Rossiia i Turțiia v XVI—XVII v.v.*, t. II, Moscova, 1946, p. 19—20.

80. Cf. opinia lui Dumitru Velciu, *Un izvor nesemnalat al „Anonimului brîncovenesc"*, în „Revista de Istorie și Teorie Literară", an. XXXII (1984), nr. 3, p. 88—90, care, studiind același pasaj din *Istoriile* lui Radu Popescu, dar din alt punct de vedere, a ajuns la încheierea că el „prezintă o gravă inad-

vertenţă cronologică", cedarea Azovului de către ruşi neavînd loc decît în 1642. Noi nu credem că Radu Popescu sau informatorul lui moldovean ar fi făptuit vreo confuzie. Acelaşi cronicar a ştiut foarte bine să insereze, pe baza lucrării episcopului polon Paul Piasecki, data corectă a noului atac al cazacilor, care a dus chiar la cucerirea Azovului — 1637 —, ceea ce ne îndeamnă să socotim că el nu a căzut pradă unei banale erori, cînd a pomenit de medierea lui Radu Mihnea. De altfel, Dumitru Velciu nu a cunoscut nici unul din elementele documentare la care am făcut apel spre a verifica dacă afirmaţiile lui Radu Popescu sînt plauzibile.

81. Vera Merenco, *Din legăturile cu Moscova (după materialul adunat de Gr. Tocilescu şi I. Bogdan)*, în „Revista Istorică", an. XXIII (1937), nr. 1—3, p. 73—74.

82. Este atestat ca egumen la Dealul la 1 mai 1628 (*D.R.H.*, *B*, vol. XXII, nr. 62, p. 122 şi 124—125; remarca aparţine lui Andrei Pippidi, *Tradiţia politică bizantină în ţările române în secolele XVI—XVIII*, Bucureşti, 1983, p. 193, nota 243).

83. Una din sursele extraordinare de venit a lui Radu Mihnea a fost îngăduinţa de răscumpărare în masă de vecinie a satelor domneşti, măsură luată în Ţara Românească în anul 1614 (Florin Constantiniu, *Din politica socială a unui prefanariot (Radu Mihnea)*, în vol. *Stat, societate, naţiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982, p. 213—217).

O anume „cotă" a încrederii din partea turcilor provenea desigur din faptul că tatăl lui Radu Mihnea trecuse la islamism (N. Iorga, *Renegaţi în trecutul ţerilor noastre şi al neamului românesc*, în „A.A.R.", *M.S.I.*, seria II, t. XXXVI (1913—1914), Bucureşti, 1914, p. 801—802), el însuşi aducînd cu sine în Ţara Românească, iar apoi în Moldova, unde s-au convertit la creştinism, pe fraţii rezultaţi din noua familie, musulmană, a lui „Mehmet bei" de Nicopole (Idem, *Fraţii păgîni ai lui Radu Mihnea*, în „Revista Istorică", an. X (1924), nr. 4—6, p. 81—82). Unul din aceşti fraţi, „Potarnak Mustafa" — „om înaintat în vîrstă, gros şi mare, care fusese creştin şi s-a turcit" —, mai trăia încă în 1636 la Silistra, unde se găsea şi un palat „construit de răposatul Radul voievod, domnul Moldovei" (*Călători străini despre ţările române*, vol. V, Bucureşti, 1973, p. 123). Adăugăm aici amănuntul, cules dintr-un act din 2 noiembrie 1636, că Radu Mihnea avea stăpîniri chiar în apropierea capitalei otomane: „Deci cîndu au fost la satul Radului voevod la Agripiia aproape de Ţarigradu, eşit-au chihaialele înaintea haraciului . . . " („Biserica Ortodoxă Română", an. LXXXII (1964), nr. 11—12, p. 1090).

84. Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 91; Radu Popescu, *op. cit.*, ed. cit., p. 91. Pentru asemănările dintre relatarea lui Radu Popescu şi însemnările lui Miron Costin despre „momentul" Radu Mihnea, care „prin caracterul lor aproximativ" au putut fi doar rodul „relatării orale a unei terţe persoane" către autorul *Istoriilor*, vezi Dragoş Sebastian Neamţu, *Paternitatea şi datarea cronicii „Istoriile domnilor Ţării Româneşti"*, în „România literară", an. II (1969), nr. 50, p. 12—13. Vezi şi *Istoria Ţării Româneşti (1290—1690). Letopi-*

setul Cantacuzinesc, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 94—95.

85. Un Duca, comis, a fost folosit în 1624 în tratativele cu tătarii, „tot la hanul și la Șahan Chiri sultan cînd au robit tătarii Țara Românească și vroiau să robească și țara noastră" (Moldova) și, mai apoi, într-o împrejurare similară de la începutul anului 1626, în ajunul morții lui Radu Mihnea (N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*..., p. 397).

86. Gunnar Hering, *op. cit.*, p. 128—129; A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină*..., p. 113.

87. T. Gemil, *Relațiile țărilor române cu Poarta otomană*..., nr. 40, p. 136—137. Sultanul Ahmed I scria, la 11 februarie 1609, lui Constantin Movilă, domnul Moldovei: „...oamenii tăi luînd bani, la Istanbul, de la măcelarul numit Scarlat, se obligaseră ca, în schimbul lor, să-i trimită oi din acea parte"; cînd, însă, în Moldova a venit un om al lui Scarlat ca să ridice oile, i s-a spus că, „din pricina iernii, oile muriseră" și de aceea nu se mai putea achita cu oi întreaga sumă de bani datorată; sultanul poruncea să se respecte obligația asumată, iar dacă totuși nu era posibil, restul să fie acoperit cu „boi și bani".

88. *Ibidem*, nr. 70, p. 179—181.

89. *D.I.R.*, *B*, veac. XVII, vol. III, nr. 134, p. 164—165.

90. *Ibidem*, vol. IV, nr. 452, p. 443—444.

91. *D.R.H.*, *A*, vol. XXI, nr. 91, p. 103 și nr. 203, p. 260. Anterior a fost, în Țara Românească, marele clucer al lui Alexandru Coconul, în răstimpul 8 iulie 1624—12 septembrie 1626 (Marieta Adam, *Lista unor dregători de categoria a doua, în secolele XV—XVII (Țara Românească)*, în „Studii și materiale de istorie medie", vol IX, București, 1978, p. 187). Aici trecuse din Moldova, unde Radu Mihnea îl făcuse pentru prima oară pîrcălab de Neamț (25—27 martie 1624) (N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*..., p. 157—158).

92. N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*..., p. 368—369. Un act din 25 martie 1624, care cuprinde o întărire de stăpînire dată de Radu Mihnea pentru toate satele lui Ianache din Moldova, dovedește prezența lui acolo încă de pe vremea lui Constantin Movilă (1607—1612), adică tot atunci cînd îl aflăm pentru prima oară pe Scarlat făcînd afaceri cu oi în aceste părți (*D.I.R. A*, veac XVII, vol. V, nr. 365, p. 277).

93. *D.R.H.*, B, vol. XXII, nr. 168, p. 340 și vol. XXIII, nr. 12, p. 24—27.

94. A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină*..., p. 113, cf. I, C. Caragea, *Ceva despre Postelnicul Iani Caragea*, în „Revista Istorică", an. VII (1920), nr. 1—2, p. 61—62.

95. Ștefan S. Gorovei, *Contribuții la genealogia familiei domnitoare Tomșa*, în „Revista Arhivelor", an. XLVIII, vol. XXXIII, nr. 3, București, 1971, p. 375, 377—378 și 379.

96. A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină*..., p. 201, nota 291.

97. N. Stoicescu, *Lista marilor dregători moldoveni (1384—1711)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol", t. VIII, Iași, 1971,

p. 414. Pentru filiație, vezi C. A. Stoide, *Curt Celebi*, în „Revista Critică", X (1936), nr. 1, p. 35.

98. Două rapoarte ale ambasadorului englez la Poartă vădesc faptul că, în pragul anului 1624, Ștefan Tomșa a mai făcut o încercare de a obține tronul Moldovei, promițînd „o mare sumă de bani pentru susținerea expediției din Asia", dar încercarea lui a fost zădărnicită de oamenii lui Radu Mihnea (*The Negotiations of Sir Thomas Roe...*, I, p. 213 și 214). Din cîte știm sînt ultimele mărturii care-l atestă pe fostul domn moldovean încă în viață.

99. Stelian Marinescu, *Dispozițiuni de drept laic în Pravila de la Govora din 1640*, în „Biserica Ortodoxă Română", an. LXXXI (1963), nr. 3—4, p. 324.

100. Nicolò Barozzi și Guglielmo Berchet, *Le relazioni degli stati europei lette al Senato dagli ambasciatori veneziani nel secolo decimosettimo — Turchia*, volume unico, parte I, Veneția, 1871 [pe copertă: 1873], p. 164. Merită reținută mențiunea cu privire la Mihai Viteazul, în legătură cu „Marea Idee" a restaurării împărăției bizantine.

101. Pentru data alegerii, vezi Gunnar Hering, *op. cit.*, p. 27. Miron Costin, în a sa *Cronica țărilor Moldovei și Munteniei* [=Cronica polonă], a făcut strania afirmație că „... după întîiul război de la Hotin domnul Radul a dat clerul acestei țări ⟨Moldovei⟩ sub ascultarea patriarhilor de Constantinopol" (*Opere*, ed. cit., p. 214), care nu poate fi interpretată decît ca un ecou al strînselor legături dintre ambele țări române, aflate între 1623—1626 sub cîrmuirea lui Radu Mihnea, și scaunul constantinopolitan, ocupat în aceeași vreme (4 nov. 1620—12 aprilie 1623; 22 septembrie 1623—4 octombrie 1633) de Chiril Lukaris (N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, *Monarhii*, București, 1938, p. 8). Prietenia dintre înaltul ierarh și domnul român în perioada anterioară poate fi dedusă din ostilitatea manifestă a patriarhului Timotei II al Constantinopolului (1612—1620) față de prelații din preajma lui Radu Mihnea. Astfel, în septembrie 1616, numaidecît după trecerea lui vodă Radu în Moldova, Timotei II a procedat la caterisirea mitropolitului Țării Românești Luca din Cipru, măsură „nemai întîlnită în întreaga istorie a legăturilor dintre Marea Biserică și Mitropolia Ungrovlahiei", care, totuși, a rămas fără urmări practice (Alexandru Elian, *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu celelalte Biserici Ortodoxe (De la întemeiere pînă la 1800)*, în „Biserica Ortodoxă Română", an. LXXVII (1959), nr. 9—10, p. 920). Un act otoman recent publicat lasă să se întrevadă și o încercare de intervenție a lui Timotei II în politica ecleziastică din Moldova a lui Radu Mihnea. Se știe că acesta a intrat în conflict cu mitropolitul Anastasie Crimca, pe care l-a înlocuit prin iunie 1617 cu un grec, Teofan III (Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2, București, 1981, p. 7). Pare probabil că fostul mitropolit a făcut apel în cursul confruntării cu domnul la autoritatea patriarhului ecumenic, deoarece o poruncă a sultanului Ahmed I confirmă — desigur, la cererea lui vodă Radu de astă dată! — autonomia Bisericii moldovenești în raport cu scaunul ecumenic: „Și chiar dacă supărările sînt produse de amestecul patriarhiei grecești, să nu îngădui nimănui ca, de acum înainte, să facă ceva contrar tradiției, căci nici aceștia nu se amestecă

din vremuri vechi". (T. Gemil, *Relațiile țărilor române cu Poarta otomană*..., nr. 68, p. 177—178). Pentru vocația de autocefalie ecleziastică a Moldovei la sfîrșitul secolului XVI, vezi Cesare Alzati, *Terra romena tra Oriente e Occidente. Chiese ed etnie nel tardo '500*, Milano, 1982, p. 218 și 236—237.

102. Const. Erbiceanu, utilizînd un manuscris grecesc din 1628 provenit de la mănăstirea Sf. Sava de la Iași, a publicat predica în „Revista Teologică", an. III (1885), nr. 30, p. 239—240 și nr. 33, p. 261—262. Cf. opinia lui Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină*..., p. 195.

103. *D.I.R., B*, veac. XVII, vol. IV, nr. 593, p. 579. Pentru această posesiune personală a lui Chiril Lukaris, vezi și N. Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, ed. a II-a, vol. I, București, 1929, p. 257. La 16 octombrie 1625, într-un act emis la București de Alexandru Coconul pentru mănăstirea Snagov se menționează că „ispravnic" al hrisovului a fost „jupan Scărlet, socrul domniei mele" (*D.I.R., B*, vol. cit., nr. 583, p. 569).

104. L. Politis, *Un copiste éminent du XVIIe siècle: Matthieu métropolite de Myra*, în „Studia Codicologica", Berlin, 1977, p. 388. Pentru o scrisoare și un scurt tratat de geografie trimise de marele învățat Teofil Coridaleu tot lui Scarlat, vezi Cléobule Tsourkas, *Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans. La vie et l'oeuvre de Théophile Corydalée (1563—1646)*, Bucarest, 1948, p. 46—47, 53, 77—79.

105. N. Iorga, *O scrisoare a lui Alexandru Vodă Coconul către ambasadorul francez Césy*, în „Revista Istorică", an. VII (1921), nr. 10—12, p. 215 și 216—217. Scrisoarea din 2 mai 1626, în care Alexandru Coconul evoca „buona amicitia et fratellanza" dintre răposatul său tată și de Césy, a fost retipărită de Al. Ciorănescu, *O scrisoare a lui Alexandru Coconul*, în „Revista Istorică", an. XXI (1935), nr. 4—6, p. 109—110. O altă epistolă, din 25 octombrie 1626, în care Alexandru vodă pomenește iarăși de „vechea și buna" legătură dintre Radu Mihnea și ambasadorul francez și, pe de altă parte, de faptul că „il signor Minetti, nostro zio" — proaspăt întors de la Constantinopol — „ne à relatato del bon amore" al lui Césy față de domnul Țării Românești, a fost editată tot de N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. I, București, 1895, p. 64—65.

106. În 1623 misionarul catolic Andrei Bogoslavić afirma următoarele despre anturajul lui Radu Mihnea: „La curtea sa sînt mulți nobili catolici și printre alții este cumnatul sus-numitului domn" (*Călători străini despre țările române*, V, p. 8). Pentru misiunile diplomatice ale lui Bartolomeo Minetti în Transilvania, la Gabriel Bethlen, în 1621 și 1624 (două), vezi N. Iorga, *Socotelile Brașovului*..., p. 50, 58 și 59.

107. *Călători străini*..., V, p. 25—26.

108. *Ibidem*, p. 8. Bogoslavić a fost purtătorul scrisorii din 1618 către papă a lui Radu Mihnea, care „îl făcuse secretar al său pentru limbile latină și italiană", trimițîndu-l și în alte părți cu misiuni (*Ibidem*, p. 252).

109. Gunnar Hering, *op. cit.*, p. 39 și 81. În fond, în 1602, cu tot ajutorul turcilor, Radu Mihnea nu a putut să se mențină în Țara Românească tocmai din pricina opoziției hotărîte a polonilor. Aici își are probabil originea teama

superstițioasă a lui față de o confruntare cu Polonia, de care amintește, în legătură cu împrejurările din martie 1616, Charles de Joppecourt: „...și-a amintit că un anume italian care se ocupa cu prezicerea viitorului, îi spusese odinioară că dacă se va încăiera vreodată cu polonii, viața îi va fi în primejdie" (*Călători străini*..., IV, p. 405).

110. *Călători străini*..., V, p. 27—28. Un „Matei clucerul dascalul", care semnează grecește pe un zapis din 16 martie 1626 și care ar fi avut rosturi de profesor la Rîmnic, în Țara Românească, este semnalat de A. Sacerdoțeanu, *Noi documente de cultură românească veche, II. Un dascăl de învățămînt superior la Rîmnicu-Vîlcii, în 1626*, în „Glasul Bisericii", an. XXVI (1967), nr. 1—2, p. 105—106.

111. P. S. Năsturel, *Însemnări din Hîrlău și împrejurimi*, în „Monumente și muzee", I, București, 1958, p. 218; vezi și I. Minea, *În legătură cu grafitele de la biserica Sfîntul Gheorghe din Hîrlău*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", XIX (1926), fasc. 47, p. 80 și 84.

112. *D.I.R.*, *B*, veac. XVII, vol. IV, nr. 498, p. 483 și nr. 503, p. 487 (P. S. Năsturel, *op. cit.*, p. 220).

113. Grafitul grecesc din pronaosul bisericii Sf. Gheorghe, cu numele lui Trufanda postelnic și al lui „Ioan al lui Manta", probabil cei ce au privegheat lucrările de refacere ale „cetății" de la Hîrlău, la P. S. Năsturel, *op. cit.*, p. 217; vezi și I. Minea, *În legătură cu grafitele*..., p. 79 și 85.

114. N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine*..., p. 22.

115. Radu Popescu, *op. cit.*, ed. cit., p. 89. Cronicarul a „auzit den bătrîni" că Radu Mihnea „au fost om foarte înțelept și învățat, grecește, letinește, frîncește"; Matei al Mirelor spune numai că, pe lîngă „carte elinească și grecească", pe care a învățat-o „pe deplin" în Italia, ulterior, la Constantinopol „a mai învățat și carte și limbă arăbească" (loc. cit., p. 22—23). Studiile lui Radu Mihnea la Padova sînt improbabile. În schimb, legăturile strînse ale familiei „Mihneștilor" cu mănăstirea Iviron de la Muntele Athos sînt binecunoscute pentru a accepta un popas al tînărului vlăstar domnesc acolo (Radu Crețeanu, *Traditions de famille dans les donations roumains au Mont Athos*, în culegerea *Études byzantines et post-byzantines*, vol. I, București, 1979, p. 136—137). Pentru prezența lui la Veneția, în 1595, unde tatăl său îi scria, la 4 august: „...mult m-am bucurat... de sîrguința cu care înveți literile", vezi N. Iorga, *Contribuțiuni la istoria Munteniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în „A.A.R.", *M.S.I.*, Seria II, t. XVIII, București, 1896, p. 105—106 (vezi și p. 103).

116. Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. CCCCXLVI, p. 399, nr. CCCCXLIX, p. 402 și nr. CCCCLIX, p. 407. În legătură cu aceste depuneri de bani trebuie pusă călătoria la Veneția a lui „Rissa", poate însuși marele vistier Hrizea din Bălteni, pe care Radu Mihnea, în 8 februarie 1622, din Tîrgoviște, îl recomanda cîrmuirii Republicii Raguza, amintind totodată și de trecerea lui pe acolo (Radu Constantinescu, *op. cit.*, nr. 312, p. 165 și 257).

117. *Călători străini*..., V, p. 21—22.

118. Apropierea dintre cele două momente a fost sesizată de N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 9.

119. Toate citatele, din Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 91. Prezența la Alba Iulia, la 15 august 1625, a doi soli, unul din Țara Românească, celălalt din Moldova (Óváry Lipot, *op. cit.*, p. 158) a avut probabil rostul de a-l invita la nuntă pe principele Gabriel Bethlen. Asupra unei invitații similare, transmise în Polonia castelanului Cracoviei, Zbaraski, vezi Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II, vol. II, nr. CCXL, p. 530.

După Gheorghe I. Brătianu, în textul lui Miron Costin, în loc de „doă țări", ar trebui să înțelegem „două Stări", „fiecare cu treptele ei, ierarhic deosebite: boierimea de divan și moșie, și reprezentanții ostășimii privilegiate, curteni moldoveni și roșii munteni" (*Sfatul domnesc și adunarea Stărilor în Principatele române*, Évry, 1977, p. 221). Fără a exclude și acest sens, credem totuși că semnificația primordială a imaginii evocate de cronicar este cea a întîlnirii, sub semnul unității dinastice, a elitelor politice ale celor două state românești.

120. P. P. Panaitescu, *Călători poloni*..., p. 28; *Călători străini*..., V, p. 118; Ion Neculce, în *O samă de cuvinte* a înregistrat și tradiția potrivit căreia Scarlat „cel bogat de la Țarigrad" ar fi fost căsătorit cu... o fiică a lui Iliaș Rareș. El folosește această tradiție spre a sublinia că și Constantin Mavrocordat de fapt „să trage de pre strămoașe-sa neam din domnii cei vechi moldovenești" (ed. cit., p. 17 și 19). S-ar putea să nu fie altceva decît o invenție genealogică, apărută cu același scop, în preajma nunții fiului lui Radu Mihnea.

121. P. P. Panaitescu, *Călători poloni*..., p. 39; *Călători străini*..., V, p. 156. Conform relației secretarului solului, nunta s-a făcut acolo fiindcă Radu Mihnea „nu avea nici o clădire atît de încăpătoare, ca să poată cuprinde o așa mare mulțime de oameni, cum s-a adunat atunci". Amintește că la ceremonie „era de față și un sol al regelui Poloniei și mulți demnitari mai mici ai Coroanei polone". Cît despre movilă, „este în ființă de cîteva veacuri și vă rămîne în veci după părerea mea" (!) (*Ibidem*, p. 171).

122. Ioan C. Filitti, *Notițe*, în „Arhivele Olteniei", an. XII (1933), p. 447—448. „Moartea de sabie" a lui Leca spătarul, la care a asistat viitorul Vasile Lupu, este una din puținele execuții pentru „hiclenie" poruncite de Radu Mihnea. Evenimentul a avut loc între 24 februarie—8 martie 1616 (N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*..., p. 202—203) și ar fi fost cauzat, după Joppecourt, de sfatul dat de Leca lui Radu Mihnea de a se retrage din Moldova, din fața polonilor, sub pretextul unei invazii a tătarilor în Țara Românească (*Călători străini*..., IV, p. 405).

Pe de altă parte, semnificația nunților domnești din preajma hotarului pentru ideea unității politice a statelor românești extracarpatice s-a păstrat intactă și la sfîrșitul secolului XVII, cînd, în 1693, Constantin Brîncoveanu a izbutit să obțină tronul Moldovei pentru Constantin Duca și apoi i-a dat în căsătorie pe fiica sa Maria. Neculce ne spune că „era să facă nunta la Focșani, ce numai fiindu toamna, vreme de iarnă, au făcut nunta la Iași" (*Cro-*

nica lui Ion Neculce copiată de Ioasaf Luca (manuscrisul „Mihail"), București, 1980, p. 58).

123. Emil Vîrtosu, *Chrysobulles valaques ornés de portraits princiers*, Bucarest, 1947, p. 4—5 și 11—13 (extras din „Balcania", X). Cf. A. Sacerdoțeanu, *O curiozitate diplomatică*, în „Hrisovul", VII, 1947, p. 228—229.

124. Veronica Vasilescu, *Ornamentația și miniaturile documentelor din Țara Românească pînă la Constantin Brîncoveanu*, în „Revista Arhivelor", an. XI (1968), nr. 2, p. 258—260; Traian Ionescu-Nișcov și Maria Soveja, *Acte de cancelarie domnească. Ornamente și miniaturi*, București, 1974, fig. III; G. Popescu — Vîlcea, *Miniatura românească*, București, 1981, p. 117—118 și fig. 94; vezi și reproducerile alb-negru din *D.I.R.*, *B*, veac. XVII, vol. II, p. 553—558.

125. Gary Kent Vikan, *Illustrated manuscripts of Pseudo — Ephraem's „Life of Joseph" and the „Romance of Joseph and Aseneth"*, Princeton, p. 524—525. Textul hrisovului cel scurt din 10 iulie 1614, în *D.I.R.*, *B*, veac. XVII, vol. II, nr. 266, p. 294—296 (vezi și reproducerea foto de la p. 552).

126. Olga Gratziou, *Die dekorierten Handschriften des Schreibers Matthaios von Myra (1596—1624). Untersuchungen zur griechischen Buchmalerei um 1600*, Athen, 1982, p. 81.

127. *D.I.R.*, *B*, veac. XVII, vol. II, nr. 239, p. 263—265 (text) și p. 538 (foto). În acest act, Radu Mihnea îl numește pe Ianache „bunul nostru prieten"!

128. *Ibidem*, nr. 316, p. 359—360 (text) și p. 577 (foto).

129. *Ibidem*, nr. 88, p. 85—87.

130. *Ibidem*, nr. 267, p. 299.

131. Documentele atestă că în ziua de Bobotează (6 ianuarie) a anului 1612 a avut loc un sobor, la care au participat pe lîngă arhiereii și egumenii din Țara Românească și un grup de ierarhi străini — Partenie al Ohridei, Ioasaf al Grevenei și Ioachim al Dristei —, în care s-au discutat pagubele suferite de pe urma invaziei lui Gabriel Báthory, din anul precedent (*Ibidem*, vol. III, nr. 379, p. 418 și nr. 382, p. 424). Este probabil că reorganizarea scriptoriului de la Dealul s-a efectuat după acest sobor, ceea ce am numit „secția" slavonă avînd drept sarcină să contribuie la acoperirea nevoilor curente de carte bisericească, ale mănăstirii unde funcționa scriptoriul, dar și ale altor mănăstiri. S-a remarcat de altminteri că producția de carte manuscrisă în limba greacă din epocă, provenită din țările române, oferă aspectul unei arte aristocratice, „etalează o somptuozitate extraordinară", contrar celei de la Muntele Athos, care se caracterizează prin „austeritate monastică" (Linos Politis, *Un centre de calligraphie dans les Principautés danubiennes au XVIIe siècle. Lucas Buzau et son cercle*, în *Dixième Congrès International des Bibliophiles*, Athènes, 1977, p. 2—3, extras). Într-adevăr, controlînd identitatea destinatarilor manuscriselor lui Matei al Mirelor, de pildă, constatăm că în majoritate covîrșitoare sînt fie înalți prelați, precum chiar Ioachim al Dristei, căruia îi dăruiește un *Liturghier* la 20 decembrie 1611 (Olga Gratziou, *op. cit.*, p. 160—161), fie membrii ai aristocrației grecești instalate în țările române.

132. N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine...*, p. 25—26.

133. *Ibidem*, p. 24; cronologia evenimentelor din toamna anului 1613, la N. Iorga, *Socotelile Brașovului...*, p. 137—138 (Radu Mihnea s-a întors în Țara Românească, pe la Bran, către sfîrșitul lunii noiembrie).

134. Vezi, mai ales, D. Russo, *Matei al Mirelor*, în *Studii istorice greco-române...*, I, p. 162—166.

135. Dan Zamfirescu, *Matei al Mirelor și „Letopisețul Cantacuzinesc"*, în volumul său *Studii și articole de literatură română veche*, București, 1967, p. 184—204; Ștefan Andreescu, *Din nou despre prima cronică a Țării Românești*, în „Biserica Ortodoxă Română", an. C (1982), nr. 9—10, p. 861—867.

136. P. P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei în Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie medie", vol. V, București, 1962, p. 206—209 și 214. Pentru o continuare, pînă în 1618, a cronicii lui Mihai Viteazul, atribuită lui Teodosie Rudeanu, care, însă, nu a fost preluată în *Letopisețul Cantacuzinesc*, vezi Damaschin Mioc, *Știri de istorie a românilor în „Letopisețul brancovicesc"*, în aceeași publicație, vol. IX, p. 133—142.

137. Virgil Cândea, *Letopisețul Țării Românești (1292—1664) în versiunea arabă a lui Macarie Zaim*, în „Studii", t. 23 (1970), nr. 4, p. 675 și 678, dar mai ales 679.

138. „Cucerit" este o echivalență pentru cuvîntul românesc „descălecat" (Ștefan S. Gorovei, *Tradiția „descălecatului": înțelesuri și confuzii*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol", t. XX (1983), p. 92—93 și 101).

139. Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 681. Adaos marginal: „Ankro înseamnă pe limba românească «negru», căci era negru, de aceea s-a și numit pe turcește țara *Kara Falakh*, sau Valahia Neagră, după numele lui". Anul întemeierii Țării Românești figurează în titlu: „...și începutul este în anul 6800 al lumii". La origine credem că el făcea parte integrantă din textul citat *supra*.

140. *Ibidem*, p. 678. Altă opinie despre datarea intermediarului grecesc folosit de Macarie Zaim, la Sergiu Iosipescu, *Letopisețul Cantacuzinesc și tradiția istorică a originilor principatului Țării Românești*, în „Revista de Istorie", t. 33 (1980), nr. 10, p. 1882.

141. N. Iorga, în vol. VI din *Istoria românilor*, subintitulat chiar *Monarhii*, a rînduit pe Radu Mihnea, printr-un admirabil portret, ca întîiul din seria de domni români ai veacului XVII cărora li se potrivește această denumire.

142. A. Pippidi, *op. cit.*, p. 194—195. Vezi și N. Iorga, care vorbește, mai ponderat, de „... personalitatea, în parte occidentală, a lui Radu Mihnea" (*Istoria românilor*, VI, p. 5).

143. Originalul pe care l-am examinat direct, se păstrează la Arh. Stat. Buc., *Mănăstirea Dealul*, II/1. Cea mai recentă reproducere foto a miniaturii cu portretele lui Matei Basarab și doamnei Elina, la Gheorghe Buluță și Sultana Craia, *Manuscrise miniate și ornate din epoca lui Matei Basarab*, București, 1984, pl. XL. În textul slavon al hrisovului reține atenția numele egumenului Ioan. El este același cu Ioan arhimandritul, care în 1646, în tipografia de la mănăstirea Dealul, a scos un *Liturghier* slavonesc. Pe verso-ul paginii de

titlu, această carte prezintă o gravură, care și ea îi înfățișează pe Matei vodă și pe soția lui, în picioare, de o parte și de alta a icoanei Sf. Nicolae, cu mîinile îndreptate spre el, adică aidoma cu perechea domnească din miniatura hrisovului din 10 iulie 1614 (I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche (1508—1830)*, t. I, București, 1903, p. 153, fig. 138; cf. Dragoș Morărescu, *Un xilograf necunoscut al lui Matei Basarab; arhimandritul Ioan*, în „Arta", an. XXVIII (1981), nr. 9, p. 3—4, care crede, după noi fără temei, că-l poate identifica pe Ioan cu autorul ilustrației din *Pravila de la Govora*). Este așadar limpede că între reprezentările din 1646 și 1651 există o strînsă legătură, ambele constituind replici ale celei din 1614. Observăm în plus că numele Radul Sîrbul, așternut în josul textului hrisovului din 1651, este adăugat ulterior, iar în formula de blestem este iarăși asociat Sf. Nicolae. Sînt argumente că avem de-a face din nou cu o creație integrală a scriptoriului de la Dealul.

144. Olga Gratziou, *op. cit.*, p. 107, nota 235.

145. Textul a fost publicat în *D.R.H.*, *A*, vol. XIX, nr. 266, p. 348—353. Miniatura hrisovului a fost semnalată, fără însă a fi pusă în legătură cu hrisovul din 1614, din Țara Românească, de Marina Ileana Sabados, *Portretul lui Miron vodă Barnovschi*, „Noi cercetări în domeniul istoriei artei românești", București, 1983, p. 49—50.

146. *Ibidem*, p. 50. „Formula iconografică" adoptată de miniaturistul moldovean nu exclude, după opinia noastră, existența înrîuririi muntenești, prin însăși ideea ilustrării hrisovului.

147. Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. CCCCLXIV, p. 413.

148. Ștefan S. Gorovei, *Anastasie Crimca. Noi contribuții*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", an. LV (1979), nr. 1—2, p. 154. Vezi și N. Iorga, *Istoria Bisericii românești*..., I, ed. cit., p. 250—251.

149. Damaschin Mioc, *Materiale românești din arhive străine*, în „Studii și materiale de istorie medie", vol. VI, București, 1973, p. 345. O sumară cercetare în fondul de manuscrise slave de la Biblioteca Academiei R. S. România ne-a consimțit observația că și în scriptoriul condus de celălalt mare cărturar grec din Țara Românească, mitropolitul Luca, se copiau activ manuscrise slavone, mai ales întreaga serie a *Mineielor* (vezi B.A.R.S.R., *ms. slav. 454*, f. 165 v.: *Minei* pe luna iunie, copiat pentru Mitropolie, în 1619—1620, din porunca lui Luca, de către ieromonahul Efrosin. Din aceeași serie fac parte și *mss. slav. 423, 459, 462* și *465*). Cum *Proloagele* sînt în fond o scriere complementară în raport cu *Mineiele* — cele dintîi cuprind viețile de sfinți *in extenso*, în vreme ce în celelalte ele sînt doar rezumate, în continuarea slujbelor de sfinți din fiecare zi a anului —, darul lui Anastasie Crimca trebuie înțeles în funcție de preocupările scriptoriului Mitropoliei de la Tîrgoviște.

150. Vezi în această privință N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. II adăugită, vol. I, București, 1928, p. 274.

151. În 1612, cinci din cei nouă membrii ai sfatului domnesc al lui Radu Mihnea erau greci (Ion Ionașcu, *Le degré de l'influence des Grecs des Principautés Roumaines dans la vie politique de ces pays*, în vol. *Symposium*

„*L'époque phanariote*" *(21—25 octobre 1970)*, Salonic, 1974, p. 217). Pentru boierii greci care l-au însoţit în Moldova, în cursul primei lui domnii acolo, vezi I. Caproşu, *op. cit.*, p. 96—97. Cît despre cei ce au venit sau revenit cu el în Moldova, în 1623—1624, vezi P. Ş. Năsturel, *op. cit.*, p. 217—218. Cf. Vitalie Stănică, *op. cit.*, p. 267.

152. Un raport imperial de la Poartă, din 20 septembrie 1618, consemnează că: „După exemplul urmat de succes al Munteniei, Moldovenii au încercat şi ei o schimbare de domni şi s-au răsculat contra lui Radu Vodă, fiul lui Mihnea" (E. de Hurmuzaki, *Fragmente*..., III, p. 92). Prin urmare, răscoala din Moldova, din 1618, a izbucnit sub influenţa mişcării lui Lupu Mehedinţeanu, din iunie acelaşi an, declanşate în Ţara Românească împotriva lui Alexandru vodă Iliaş şi a cohortei de dregători şi creditori greco-levantini din jurul lui (vezi şi I. Caproşu, *op. cit.*, p. 98—99).

153. *Inscripţiile medievale ale României*, vol. I, *Oraşul Bucureşti*, Bucureşti, 1965, nr. 318, p. 346. Reclădirea bisericii mănăstirii Sf. Troiţă — cunoscută ulterior sub numele „Radu Vodă" —, încheiată în 1615, după un plan identic celei anterioare, din vremea lui Alexandru Mircea, dar la dimensiuni ceva mai extinse, a fost verificată în cursul recentelor lucrări de restaurare, care i-au redat înfăţişarea originară (Ştefan Balş, *Restaurarea bisericii Radu Vodă din Bucureşti*, în „Monumente Istorice şi de Artă", an. XLIV (1975), nr. 1, p. 51).

154. P. Ş. Năsturel, *Asupra stemelor unite ale Moldovei şi Ţării Româneşti la începutul veacului al XVII-lea*, în „Studii şi cercetări de numismatică", vol. II, Bucureşti, 1958, p. 371—373.

155. Poate că cea mai sintetică definire a multiplelor „deschideri", în planul scrisului, ale epocii ce poartă pecetea personalităţii lui Radu Mihnea ne-o oferă un comentariu din Varşovia, la data de 12 februarie 1621, pe marginea unei scrisori, cu oferta de mediere între Polonia şi Imperiul otoman, adresată de domnul român regelui şi senatului polon. Ea ar fi fost redactată „mezzo latino, mezzo grecco e mezzo ⟨sic!⟩ italiano" (Anton Mesrobeanu, *op. cit.*, nr. CXXX, p. 202).

156. Deosebit de expresiv este cazul arhitecturii bisericii Sf. Sava din Iaşi, care a fost reconstruită în 1625 sub o evidentă influenţă a arhitecturii musulmane — „cu două turle mari turceşti, adică asemănătoare turlelor de la noi" (Paul de Alep) —, edificiu revelatoriu pentru personalitatea ctitorului, Ianache Caragea, cu atît de strînse legături la Stambul (Răzvan Theodorescu, *Manierism şi „prim baroc" postbizantin între Polonia şi Stambul: cazul moldav (1600—1650)*, în „Studii şi cercetări de istoria artei", Seria *Artă Plastică*, t. 28 (1981), p. 82—85). Dar, concomitent, mai exact în 1626, un alt sfetnic de credinţă al lui Radu Mihnea, Hrizea, reclădea biserica mănăstirii Bălteni din Ţara Românească — loc sacru pentru „Mihneşti", deoarece acolo fusese ucis în 1447 Vlad Dracul, strămoşul lor — după un plan tradiţional, ce aminteşte prin galeria exterioară pronaosului de bisericile de la Stăneşti şi Căluiul, din veacul precedent. Asupra ansamblului de arhitectură din 1627 de la Şte-

fănești-Vale, vezi Radu Greteanu, *Mușat slugerul din Pietroșani și curtea sa din preajma orașului Pitești*, în „Argeș", an. III (1968), nr. 5, p. 24.

157. N. Iorga a făcut observația că inscripția de pe piatra de mormînt a lui Radu Mihnea este „cel mai vechiu epitaf domnesc, după al lui Mihai Viteazul, scris în românește, nu în slavonește" (*Istoria Românilor prin călători*..., I, p. 272). Tot Iorga sublinia că, în aceeași epocă de început de secol XVII, un tratat, cum era cel încheiat la 8 iulie 1618 între reprezentanții Stărilor Țării Românești și Gabriel Bethlen al Transilvaniei, era de acum scris în românește („Revista Istorică", an. XXIII (1937), nr. 7—8, p. 283), la fel de altminteri cu cel al lui Radu Mihnea cu Brașovul, din 12 septembrie 1612 (vezi mai sus nota 24). Să nu uităm apoi că, în 1620, călugărul Mihail Moxa își întocmea la rîndul lui, din porunca episcopului Teofil de Rîmnic, compilația de istorie universală în limba română (B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, ed. G. Mihăilă, vol. I, București, 1983, p. 299—400). Asupra fenomenului deosebit de caracteristic al înmulțirii neîncetate a actelor interne în românește, vezi Ioan Bianu, *Documente românești*, partea I, *Epoca dinainte de Matei Basarab (1632) și Vasile Lupu (1634)*, t. I, fasc. 1—2 (1576—1629), București, 1907, 208 p. (reunește 227 documente, dintre care numai 5 sînt din secolul XVI).

158. Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 89.

159. *Inscripțiile medievale ale României*..., nr. 643, p. 526.

160. Un gest similar ca semnificație l-a constituit permisiunea dată lui Pătrașcu postelnic, „fiul legiuit" al lui Petru vodă Cercel, de a se întoarce în Țara Românească, unde se afla în 1623 (*D.I.R.*, *B*, veac. XVII, vol. IV, nr. 285, p. 269 și nr. 343, p. 336—337).

Capitolul III

TRANSILVANIA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XVII: ACȚIUNI ȘI PROIECTE PENTRU UNITATEA SPAȚIULUI CARPATO-DANUBIAN

Tratatul de pace de la Zsitvatorok, încheiat la 11 noiembrie 1606, pentru viitorii douăzeci de ani, între Imperiul romano-german și cel otoman, a fixat în bună măsură cadrul extern în care vor evolua politic mai ales Transilvania și Țara Românească[1]. Acest eveniment de răscruce a fost, însă, anticipat de o primă reglementare a raporturilor dintre cele două mici state de la Dunărea de Jos și Poartă. Radu Șerban, domnul Țării Românești, care încă în 1603, prin biruința dobîndită lîngă moara de hîrtie a Brașovului (17 iulie), în dauna lui Moise Székely, protejatul turcilor, contribuise decisiv la restabilirea dominației habsburgice asupra Transilvaniei[2], anul următor, în cursul tratativelor dintre imperiali și tătari, și-a vădit întîia oară intenția de a relua legăturile cu Poarta[3]. Turcii au ieșit grabnic în întîmpinarea dorinței vajnicului războinic, trimițîndu-i, în decembrie 1604, prin intermediul lui Hidir (Hîzîr) pașa, dregătorul însărcinat să vegheze la Dunăre, cu un puternic corp de oaste otoman, steagul de domnie[4]. Dar despre o pace propriu-zisă nu se poate vorbi decît din aprilie 1605, cînd o delegație de boieri munteni a sosit la Constantinopol[5]. Momentul va fi evocat, cîteva luni mai tîrziu, de însuși Radu Șerban, în textul unui hrisov prin care dăruia lui „jupan Costea Chihaia" satul Glupavii, „... pentru dreapta și credincioasa slujbă pe care a slujit-o domniei mele și țării domniei mele la cinstitul împărat la Țarigrad, de a închinat cinstitului împărat țara și a făcut pace întregii țări și tuturor săracilor domniei mele"[6]. Așa cum a remarcat Nicolae Iorga, prin acest act se sfîrșește de fapt „întîia perioadă" din politica lui Radu Șerban față de Transilvania și de imperiali, în cursul căreia slujise consecvent și cu toată energia interesele creștine[7].

Radu vodă Șerban reluase legăturile cu Poarta atît pentru a pune capăt pustiitoarelor incursiuni turco-tătare, cît și pentru a ridica o stavilă indirectă în calea amenințării necontenite reprezentate de Simion Movilă, sprijinit de fratele său, Ieremia vodă al Moldovei[8]. La acestea s-a mai adăugat și un alt factor: în toamna anului 1604 a început mișcarea lui Ștefan Bocskay, unchiul fostului principe Sigismund Báthory, dirijată cu succes contra imperialilor și care a fost numaidecît încurajată și efectiv sprijinită de turci. Proclamat prin-

cipe la 19 noiembrie 1604, Bocskay era practic, în primăvara anului următor, stăpînul întregii Transilvanii, cu excepția orașelor săsești și a Clujului[9]. După un răstimp de ezitare, în care totuși a trimis în sudul Transilvaniei un detașament ce a acționat în favoarea imperialilor[10], Radu Șerban, dîndu-și seama că de astă dată Habsburgii nu vor mai putea să controleze situația, a decis, la rîndul lui, să recunoască pe noul cîrmuitor. Cît de oportună a fost această schimbare de front o dovedește din plin o serie de acte din primăvara anului 1605, inclusiv cîteva otomane, recent publicate.

Prin două scrisori, ambele din 25 martie 1605, Ștefan Bocskay își vădea ostilitatea față de Radu Șerban. În una din ele, adresată marelui vizir Lala-Mehmed pașa, îl acuza pe vodă Radu de nesinceritate în supunerea lui față de Poartă și recomanda numirea pe tronul Țării Românești a lui Simion Movilă, pe care făgăduia să-l ajute dinspre Transilvania[11]. În cealaltă, trimisă lui Ieremia Movilă, îi comunica domnului Moldovei demersul la Poartă în favoarea fratelui său și îi cerea, în scopul coordonării operațiunilor militare împotriva lui Radu Șerban, să ia contact cu comandanții săi, Ioan Petky și Ladislau Gyulaffy, care primiseră ordine în acest sens[12]. În toiul pregătirilor, care erau menite să readucă în sfîrșit sub autoritatea sa Transilvania, sultanul Ahmed I a consimțit, la 23 aprilie 1605, să răspundă pozitiv lui Ieremia Movilă în privința desemnării lui Simion pentru scaunul domnesc al Țării Românești, cu condiția ca, în prealabil, să contribuie, cu cei treizeci de mii de oșteni pe care anunțase că îi are gata, la instalarea definitivă a lui Ștefan Bocskay la cîrma Transilvaniei. Totodată, sultanul îl vestea pe domnul Moldovei despre plecarea spre Belgrad a marelui său vizir, ce urma să conducă ultima campanie otomană în Ungaria contra Habsburgilor, care va aduce cucerirea Granului[13].

În aceste împrejurări grele a sosit la Poartă, în aprilie 1605, solia lui Radu Șerban. Ce a cerut ea, în schimbul colaborării domnului muntean la efortul militar din Transilvania, ne-o dezvăluie un alt act otoman de curînd scos la iveală. Este vorba tot de o scrisoare a sultanului, din 3 mai 1605, care începe prin a rezuma mesajul lui vodă Radu: „dacă Simion voievod, care a fost trimis cu oaste de către voievodul Moldovei pentru a-l ajuta pe stăpînitorul de acum al Transilvaniei, Bocskay Ștefan — să aibă parte de un bun sfîrșit! — va trece prin lăuntrul Țării Românești, atunci este posibil să se ivească vreo tulburare; slujba poruncită să fie anulată". În continuare, sultanul îl asigura pe Radu Șerban că a luat măsuri ca oastea moldovenească să nu încerce să treacă prin Țara Românească, ci să folosească pasurile de la hotarul moldo-transilvănean (Bistrița și Trotuș)[14]. Totuși, numai cîteva zile mai tîrziu — oricum, înainte de 12 mai —, era emisă o altă poruncă a lui Ahmed I, pentru Ieremia

Movilă, în care se menționa că trebuie să expedieze „degrabă" trei mii de călăreți și două mii de pușcași pedeștri „din oastea Moldovei", care urmau... „să treacă pe la Tîrgoviște, și, ajungînd prin Cluj, să se afle în ajutor și sprijin, așa cum va crede de cuviință" Ștefan Bocskay![15] Indicarea acestui itinerar este în sine grăitoare pentru încrederea fragilă de care se bucura la Poartă proaspătul „convertit" politic Radu Șerban[16]. Ordinul respectiv pare a fi, pe de altă parte, și efectul unei noi și insistente intervenții a lui Bocskay, care a avut loc chiar la sfîrșitul lunii aprilie, pentru înlăturarea lui vodă Radu — acuzat de trădare; — și înlocuirea lui cu Simion Movilă[17]. Și, într-adevăr, în cursul lunii iunie, Simion Movilă, cu „circa patru mii de oșteni", a încercat să pătrundă în Țara Românească, fiind însă oprit și respins, cu pierderi, de oastea lui Radu Șerban, prevenit de manevră și care, deci, la rîndul lui, nu s-a lăsat înșelat de asigurările otomane[18].

Cheia rezolvării crizei o va oferi în final stabilirea relațiilor directe între domnul Țării Românești și noul principe transilvănean. La Viena, în 6 iulie 1605, se aflase că Radu Șerban a trimis un sol al său la Cașovia (Kaschau, Košice), unde atunci încă se mai găsea Bocskay. Dar autorităților habsburgice această prezență nu le stîrnise neliniștea, ele apreciindu-o doar ca un gest demonstrativ, menit să evite o intervenție a oștilor otomane ce tocmai se îndreptau, nu departe de hotarele Țării Românești, spre Ungaria[19]. Fără îndoială, la Viena și Praga se aștepta ca pînă la urmă domnul român să repete acțiunea din 1603, o speranță pe care o vor nutri de altfel și ulterior cercurile politice de la curtea imperială[20]. Însă, după ce și Universitatea sașilor a consimțit să-l recunoască principe pe Bocskay, o delegație a Stărilor transilvănene a sosit la Tîrgoviște, unde, la 5 august 1605, a încheiat un tratat cu Radu Șerban și boierii săi. Acest tratat, pentru a relua o observație a lui Nicolae Iorga, însemna „o nouă fază în istoria relațiilor dintre Muntenia și Ardeal"[21].

În actul lui, Radu vodă declara mai întîi că jură credință, ca aliat, lui Ștefan Bocskay, utilizînd formula curentă: „voi fi prieten prietenilor și dușman dușmanilor lui în toată viața mea". Din partea a doua a actului, merită semnalată clauza prin care domnul își asuma angajamentul de a-l retrage cît mai curînd din Transilvania pe căpitanul său Gheorghe Raț, împreună cu forțele de care dispunea acesta[22]. Cît privește actul paralel, întocmit în aceeași zi de solii transilvăneni, atrage atenția cu precădere clauza în legătură cu Simion Movilă — dacă el ar mai fi plănuit să atace Țara Românească, transilvănenii promiteau să-l convingă să nu o facă, ba chiar să încerce să-l determine pe principele Bocskay să dea ajutor lui Radu Șerban. Tot atîta interes prezintă și clauza referitoare la sprijinul diplomatic la Poartă al transilvănenilor pentru vodă Radu, ca el

să-și poată astfel păstra scaunul domnesc întreaga viață. În sfîrșit, dacă domnul ar fi fost totuși silit să părăsească Țara Românească, lui și boierilor lui li se oferea azil în Transilvania[23].

Peste puțin timp, în 15 august 1605, Radu Șerban pregătea în Tîrgoviște o solie specială către sfetnicii lui Ștefan Bocskay, al cărei scop era ca, în temeiul alianței proaspăt perfectate, să obțină îndepărtarea din Transilvania a lui Simion Movilă, iar dacă nu va accepta, „cînd va fi vremea potrivită", principele să-l ajute contra lui[24]. Este limpede că această solie a fost încununată de succes, deoarece la 28 octombrie 1605 la Poartă era emisă o poruncă a sultanului Ahmed I către Simion, „fost voievod al Țării Românești", prin care i se cerea să nu mai adaste „la hotarele țărilor Moldova și Transilvania și Țara Românească", ci să-și împrăștie oștirea și să se întoarcă lîngă fratele său Ieremia, fără să încerce să pricinuiască „supărări și silnicii, de vreun fel, raialei Țării Românești"[25]. Acesta a fost primul efect palpabil al noii legături politice transilvano-muntene, căci fără o intervenție a lui Bocskay la Poartă un asemenea ordin în favoarea lui Radu Șerban nu ar fi fost desigur dat[26].

Dorința lui Ștefan Bocskay de a întreține relații pașnice cu vecinii de la răsărit și miazăzi și-a găsit expresia, în cursul anului următor, în gestul desemnării unor reprezentanți ai săi, care, alături de delegați moldoveni și munteni, trebuiau să cerceteze și să rezolve conflictele locale, de la hotar. Două asemenea comisii mixte s-au întrunit, la 28 mai și 3 octombrie 1606, pe Valea Jiului și — respectiv — la Brașov, încheind înțelegeri cu privire la regiunile limitrofe și regimul pășunatului de o parte și de alta a munților dintre Transilvania și Țara Românească[27]. O altă comisie a fost reunită în vară, cu oarecare întîrziere, din cauza îmbolnăvirii lui Cîrstea vornicul, delegatul lui Ieremia Movilă, în vederea examinării plîngerilor locuitorilor din ținuturile Trei Scaune, Ciuc, Gurghiu și Gheorghieni, adică din zonele „unde sîntem învecinați cu moldovenii", și ale celor din ținuturile moldovenești corespunzătoare[28]. Aceste evoluții pozitive au fost curmate însă, temporar, de dispariția lui Ștefan Bocskay, la 4 ianuarie 1607, după cît se pare otrăvit din îndemnul imperialilor[29].

Actele otomane în legătură cu succesiunea lui reflectă sugestiv nesiguranța Porții cu privire la păstrarea în continuare a Transilvaniei în orbita ei de influență. Ni s-a păstrat, de pildă, un raport de la sfîrșitul lunii ianuarie 1607 al marelui vizir Murad Kuyudju pașa, aflat atunci în Belgrad, în care recomanda ca în locul lui Bocskay, potrivit chiar dorinței răposatului principe, Poarta să-l numească pe Valentin Hommonay. Este de relevat mențiunea din act după care „sus-numitul Bocskay știind că va fi otrăvit de unul din oamenii săi apropiați și nu va scăpa", i-a cerut încă din toamnă atît lui Derviș

Mehmed pașa, fostul mare vizir — ucis la 9 decembrie 1606 —, cît și lui Kuyudju Murad pașa, în acea vreme angajat, în calitate de comandant al expediției de la hotarele apusene, în tratativele otomano-habsburgice pentru pacea de la Zsitvatorok, să sprijine preluarea succesiunii lui de către Hommonay. Vizirul era informat că înmormîntarea lui Bocskay va avea loc „după cinci săptămîni de la decesul său", la Alba Iulia, și el știa în plus că, conform obiceiului, îndată după ceremonie, adunarea notabililor transilvăneni deliberează și îl proclamă pe noul principe. De aceea, un reprezentant otoman trebuia să ajungă în Transilvania înainte ca dieta să se pronunțe și să comunice participanților voința Porții. Kuyudju Murad pașa anunța deci că, după consultări prealabile cu doi înalți dregători otomani, ce se găseau desigur în preajma sa[30], a procedat deja la trimiterea diplomei de investitură *(berat)* pentru Hommonay, prin capugibașa Mustafa aga, deoarece „pînă ce aceste hîrtii vor ajunge și se vor întoarce de la Reședința fericirii ⟨Constantinopol⟩, va trece vreme", iar starea de nesiguranță din zonă reclama măsuri imediate. Transpare din același prețios document teama față de un eventual amestec al Habsburgilor în Transilvania — ei au fost înștiințați că Hommonay a fost numit „potrivit testamentului" lui Bocskay și „s-a reînnoit cererea ca țara lor să nu fie încălcată și atacată", deoarece chestiunea succesiunii nu trebuia să tulbure pacea generală abia instaurată! — dar și față de atitudinea lui Radu Șerban, suspectat încă pentru trecutul lui[31].

Lucrurile s-au petrecut, însă, altminteri decît le-a gîndit și văzut, din Belgrad, marele vizir. Dieta transilvăneană s-a întrunit într-adevăr, dar la Cluj, în 8 februarie 1607, și, două zile mai tîrziu, a decis să-l aleagă pe Sigismund Rákóczy. Astfel, solul otoman, Mustafa aga, a fost pus în fața faptului împlinit și a fost „convins" ca, în diploma de investitură pe care o purta cu el — și al cărei original s-a conservat de asemenea pînă astăzi — numele lui Hommonay să fie șters și înlocuit cu cel al lui Sigismund Rákóczy![32] Numai așa aparențele au putut fi salvate, întreaga împrejurare vădind din plin cît de relativă era deocamdată dependența Transilvaniei în raport cu Poarta otomană... A trebuit să vină domnia lui Gabriel Báthory, cu politica ei nesăbuită față de țările române, pentru ca Poarta să profite și să-și restabilească temeinic dominația la Dunărea de Jos.

Una din primele preocupări ale lui Sigismund Rákóczy a fost aceea de a reface legăturile cu Țara Românească și Moldova din timpul predecesorului său. În martie își făceau apariția la curtea lui soli cu felicitări pentru alegere, atît de la Radu Șerban, cît și de la Simion Movilă, urmașul lui Ieremia în scaunul moldovean[33]. Iar la începutul lunii următoare, un emisar al principelui, Baltazar Szilvássy, pleca, mai întîi în Țara Românească — ceea ce, sublinia Nico-

lae Iorga, semnifica o recunoaștere a puterii mai însemnate a domnului de la miazăzi și a statului lui[34] — apoi în Moldova, cu misiunea de a întocmi noi tratate[35]. Totuși, în chip surprinzător, de-abia în 22 iunie 1607, în Cluj, Lupul vistier, solul lui Radu Șerban, semna un act de alianță provizoriu, care avea să se „spargă", „cînd va face domnul nostru Radul voevod hrisov de jurămînt"[36]. Pare așadar probabil că domnul Țării Românești a așteptat să cunoască în prealabil poziția curții habsburgice față de alegerea lui Sigismund Rákóczy. Așa ne explicăm, de altfel, știrea care circula în aprilie în mediile diplomatice de la curtea imperială despre o ofertă a lui de a interveni din nou în Transilvania, pentru a o recîștiga pe seama împăratului creștin[37]. Și tot în acest context trebuie examinată afirmația „neașteptată", din luna mai, descoperită de Iorga, a lui Gottfried Kolonitsch, căpitanul imperial din Fülek: „Ardelenii se țin foarte liniștiți, dar, cum merge zvonul în taină, ar voi să aducă în țară pe Radu vodă și să-l așeze și să-l proclame în locul lui Rákóczy"[38]. La ora actuală această știre nu mai constituie un unicat, deoarece dispunem de o alta, similară, pentru împrejurările din vara anului 1611, cînd Radu Șerban devenise iarăși practic, la fel ca în 1603, stăpînul Transilvaniei. Ne vom ocupa de ea ceva mai departe, la locul cuvenit. Deocamdată ne mulțumim să mai adăugăm că, de fapt, imperialii nu l-au recunoscut niciodată, în chip formal, pe Sigismund Rákóczy, așa cum se întîmplase într-un tîrziu, la 24 septembrie 1606, cu predecesorul său[39]. Iar, pe de altă parte, Radu Șerban, care, trei ani mai devreme, în cadrul unei ceremonii solemne, primise stindardul imperial și diploma de investitură, semnată la 10 decembrie 1603 de împăratul Rudolf II[40], înainte de a relua legăturile cu Poarta ceruse și obținuse consimțămîntul curții habsburgice[41]. Deci se poate spune că el domnea în continuare în numele împăratului creștin! Așa ne explicăm și de ce într-unul din proiectele cu privire la recuperarea Transilvaniei și a întregului spațiu carpato-danubian, puse pe seama împăratului Rudolf II în primele luni ale anului 1607, se prevedea trimiterea lui Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai Viteazul, în Moldova și nu în Țara Românească, la cîrma căreia trebuia să rămînă Radu, „pentru marea sa credință vădită mereu față de Casa de Austria"[42]. Este un indiciu suplimentar despre menținerea neîntreruptă a contactelor dintre vodă Radu și curtea de la Praga. Și indirect, pe acest fundal, capătă un temei în plus și informația asupra existenței, în mediul factorilor politici transilvăneni, a unui curent de opinie favorabil ideii aducerii în fruntea principatului a domnului român, desigur în condițiile unei acțiuni patronate de Habsburgi.

Oricum, la sfîrșitul anului 1607 și începutul celui următor, scena politică de la Dunărea de Jos avea să fie dominată de conflictul pen-

tru tron din Moldova, izbucnit în urma morții lui Simion Movilă (24 septembrie 1607), între fiul său Mihăilaș și vărul lui primar Constantin, fiul mai mare al lui Ieremia Movilă, conflict în care a fost implicat din plin și Radu Șerban[43]. Cît despre situația din Transilvania, acolo, sub presiunea tînărului pretendent Gabriel Báthory, care a știut să atragă de partea lui pe haiducii răsculați din vestul provinciei[44], principele Sigismund Rákóczy a fost silit, la 5 martie 1608, să abdice. Iar noul principe a vădit de la bun început ambiții de supremație politică în raporturile cu statele românești învecinate. Astfel, Michael Weiss, demnitarul brașovean care a făcut atît de mult în anii anteriori pentru medierea legăturilor pașnice transilvano-muntene, a notat, în însemnările lui analistice, că încă la 10 aprilie, adică la numai o lună de la înscăunarea lui Gabriel Báthory, a luat cunoștință, printr-o scrisoare a cancelarului Ștefan Kendy, despre voința principelui de a-l ajuta pe pretendentul Mihai Cămărașul — adăpostit de cîțiva ani în suburbia românească a Brașovului — să pună mîna pe scaunul domnesc al Țării Românești[45]. Weiss, devenit între timp prieten personal al lui vodă Radu[46], a făcut tot ce a putut pentru a descuraja o asemenea inițiativă. Pînă la urmă, în adunarea convocată de principe la Alba Iulia în 10 mai, cu scopul special de a discuta problema eliminării lui Radu Șerban, Weiss a izbutit să obțină decizia de a se reînnoi pacea cu Țara Românească. Curînd, o solie transilvăneană, din care făcea și el parte, alături de Ioan Imreffy, primul sfetnic al principelui, a traversat munții și, în 31 mai 1608, la Curtea de Argeș, în mănăstirea lui Neagoe Basarab, a încheiat cu Radu vodă și boierii lui un nou tratat de alianță între Transilvania și Țara Românească[47]. Cîteva zile mai tîrziu, la 5 iunie, din Tîrgoviște, domnul muntean găsea de cuviință să vestească, prin trei scrisori, existența acestui act împăratului Rudolf II, fratelui său, arhiducele Mathias, precum și Stărilor din Ungaria de Sus[48].

Relațiile cu Moldova, unde din ianuarie 1608 tronul fusese ocupat definitiv de Constantin Movilă, au debutat sub auspicii mult mai favorabile, dar s-au deteriorat curînd, din pricina atitudinii lui Báthory. Inițial, așa cum a notat Michael Weiss, principele, printr-un emisar secret, a cerut ajutor militar de la Constantin Movilă pentru înlăturarea lui Radu Șerban. Domnul moldovean a salutat cu bucurie planul și a făgăduit să-și dea concursul[49]. Ostilitatea lui Constantin Movilă este deplin explicabilă, dacă ne gîndim că, în confruntarea recentă cu vărul său Mihăilaș, Radu Șerban îl sprijinise pe acesta din urmă[50]. Putem deduce așadar că, la sfîrșitul primăverii anului 1608, raporturile dintre Moldova și Țara Românească erau încă încordate. Iar, pe de altă parte, înțelegem ușor de ce Radu Șerban a acceptat numaidecît, fără nici o dificultate, să refacă legă-

turile politice cu Transilvania, prin recunoașterea noului principe de acolo.

Același Ioan Imreffy, după ce s-a înapoiat din Țara Românească, a fost pus și în fruntea soliei care s-a dus în Moldova, unde, la Iași, în 18 iulie 1608, vodă Constantin Movilă a semnat actul lui de alianță cu Gabriel Báthory, în care, în preambul, era subliniată ideea nevoii reciproce de menținere a tradiționalei prietenii a celor două state învecinate[51]. Tratatul a fost, însă, ratificat solemn abia toamna tîrziu, cînd și orașele săsești Sibiu, Sighișoara, Brașov, Mediaș și Bistrița au fost obligate să adere la el printr-un act separat, din 22 noiembrie 1608, al cărui text de asemenea ni s-a păstrat[52]. Totuși, foarte curînd, în pragul lunii iunie a anului următor, Gabriel Báthory a denunțat acest tratat, trimițîndu-l în Moldova pe Michael Weiss ca să restituie actul lui Constantin Movilă și să-l ceară pe cel al principelui. Motivul: în iulie precedent, Ioan Imreffy pretinsese de la domnul Moldovei și un tribut de 8 000 de florini, primind, după cît se pare, o promisiune verbală în acest sens. Dar, nici după al treilea termen fixat de principe, suma respectivă nu fusese achitată[53]. Weiss a sosit la Iași în 7 iulie 1609, însă în audiența la domn, acordată lui în 10 iulie, acesta și sfetnicii lui au refuzat să rupă tratatul. În final, cîteva zile mai tîrziu, solul a abandonat pur și simplu actul lui Constantin Movilă, fără a izbuti să recupereze și documentul similar al lui Gabriel Báthory, așa cum i se poruncise[54]. Ulterior, în 12 noiembrie același an, un sol al lui Constantin Movilă, vistierul Precop Caraiman, s-a înfățișat la Alba Iulia, cu bogate daruri și 2 000 de florini, precizînd că și restul sumei pretinse drept tribut va fi plătit într-un scurt răstimp[55]. Principele a acceptat darurile, dar nu și banii, arestîndu-l pe sol și trimițîndu-l la Brașov, cu porunca să fie reținut pînă în clipa cînd de la curtea din Iași va veni actul semnat de el. Lucru care s-a întîmplat, probabil, în ajunul zilei de 23 martie 1610, deoarece abia atunci a putut pleca din Brașov spre casă solul moldovean[56]. Concomitent au început să circule, ca de altminteri și în primăvara anului precedent[57], zvonuri despre pregătiri de război ale lui Báthory, care ar fi vrut să instaleze în Moldova un alt domn. Totuși, în 5 mai 1610, la Cracovia se știa că principele a fost silit să-și abandoneze planul, dar numai în urma unui ordin expres din partea sultanului[58].

Întreaga stare conflictuală din relațiile cu Moldova, evocată mai sus, luminează din plin țelurile de dominație ale lui Gabriel Báthory. În legătură cu suma de bani pretinsă de la Constantin Movilă, Nicolae Iorga a șovăit, scriind că în ea „poate nu trebuie a se vedea un tribut“[59]. Însă, în 1612, pretendentul Andrei Géczy îi punea în față lui Báthory, printre altele, și următoarea acuzație, care nu mai lasă loc pentru nici un dubiu: „Nemulțumindu-te cu atîta, ai arun-

cat bir anual asupra Munteniei și Moldovei și peste împăratul (semețindu-te) spre ruina țării și a creștinilor, cu care prea puternicul împărat ⟨=sultanul⟩ avea alianță, ai cerut bani în fiecare an"[60]. Presiunile la care era supusă Moldova l-au îndemnat pe Constantin Movilă să caute împăcarea cu domnul Țării Românești. Nu cunoaștem momentul exact cînd aceasta s-a produs. Oricum, ea era un fapt împlinit în martie 1610, cînd Radu Șerban îl trimitea pe boierul său, Papa vistierul din Greci, în Polonia, ca să-i cumpere acolo un castel în care, la nevoie, să se poată retrage[61]. Noua alianță moldo-munteană va constitui un factor hotărîtor în evoluția ulterioară a evenimentelor.

Principele Gabriel Báthory a convocat o dietă la Bistrița pentru data de 25 martie 1610[62]. Un grup de nobili, în frunte cu însuși cancelarul Ștefan Kendy și generalul Baltazar Kornis, nemulțumiți de conduita lui, au pus la cale să-l surprindă și să-l ucidă pe drum, la un popas de noapte, dar conspirația a fost descoperită[63]. Baltazar Kornis a fost prins, însă alți membri ai conjurației, printre care și cancelarul Kendy, au scăpat cu fuga, peste hotar, unii în Moldova și Țara Românească[64]. De acum încolo, relațiile dintre Báthory și Radu Șerban vor evolua sub semnul unei accentuate suspiciuni reciproce *(erat alter de altero non in parvo timore et metu)*, generată în primul rînd de teama principelui că nobilii ardeleni pribegi din Ungaria de Sus s-au înțeles cu imperialii și au luat legătura cu domnul Țării Românești, pentru a-l ataca din două direcții[65]. De fapt, așa cum atestă o scrisoare din 15 mai 1610, a nunțiului apostolic Placido de Marra, la Viena parvenise în original un proiect, semnat de doisprezece fruntași ai opoziției din sînul nobilimii transilvănene, care, în vederea răsturnării lui Báthory, prevedea — pe lîngă ajutorul de la Habsburgi și o răscoală a secuilor și sașilor — atragerea în lupta contra „tiranului" a domnilor Moldovei și Țării Românești. Dar în cercurile bine informate se știa deja că nu se va da curs acestui proiect[66]. Deocamdată, palatinul George Thurzó s-a îndreptat spre Transilvania și, în localitatea Tășnad, la 9 iunie 1610, s-a întîlnit cu Gabriel Báthory și i-a cerut să modifice tratatul încheiat în toamna anului 1608 cu Mathias de Habsburg, devenit atunci rege al Ungariei, în sensul anulării clauzei care, în cazul izbucnirii unui război între imperiali și Poartă, nu-i silea pe transilvăneni să participe la efortul militar antiotoman[67]. Întîlnirea nu a dat nici un rezultat. A fost, în realitate, o încercare a autorităților habsburgice de a se lămuri asupra opțiunii politice fundamentale a principelui, bănuit de prea strînse legături cu otomanii[68]. Însă, ceva mai tîrziu, în toamnă, Gabriel Báthory va denunța la Poartă această inițiativă habsburgică, pentru a-l încredința pe sultan că pacea generală nu va mai dura mult, iar lui trebuie să i se dea mînă liberă ca să înlăture pe domnii

din Moldova și Țara Românească, numai astfel el fiind în stare să creeze, din cele trei state de la Dunărea de Jos, un obstacol serios în calea previzibilei mișcări a imperialilor...[69]

În 11 iulie 1610, la Cluj, în prezența solilor Țării Românești și Moldovei, a fost executat Baltazar Kornis. Cu acest prilej, Báthory a refăcut tratatul de alianță cu Constantin Movilă[70]. În aparență, deci, confederația celor trei state era restabilită și continua să funcționeze[71]. Dar, în paralel, tot în iulie, în tabăra polonă de lîngă Smolensk își făcea apariția, alături de solul Moldovei, un reprezentant al lui vodă Radu Șerban al Țării Românești, care, în numele stăpînului său, depunea jurămînt de credință față de regele Poloniei[72]. Iar, pe de altă parte, grupul de pribegi ardeleni, văzînd imobilismul autorităților habsburgice la cererile lor de ajutor, se pusese, la rîndul lui, sub protecție polonă, fostul cancelar Ștefan Kendy începînd să recruteze mercenari în vecinătatea hotarului cu Moldova. Aceste desfășurări nu au scăpat Habsburgilor, care au estimat că se ivise pericolul ca polonii să-și instituie controlul asupra Transilvaniei, în condițiile declanșării luptei pentru eliminarea de la cîrma acesteia a lui Gabriel Báthory[73]. De aceea, la 1 decembrie 1610, un emisar habsburgic, Cesare Gallo, era trimis în țările române, cu împuternicirea de a încheia tratate de alianță între curtea imperială și cei doi domni, îndreptate împotriva lui Báthory, dar menite totodată să-i atragă sau mențină — cazul lui Radu Șerban! — pe ei înșiși în orbita de influență a Casei de Austria[74]. La capătul anului 1610 vechea rivalitate polono-habsburgică pentru dominația asupra spațiului carpato-danubian era, prin urmare, pe punctul să se reaprindă.

Tot acum, însă, evenimentele au început să se precipite, din inițiativa lui Gabriel Báthory. Se pare că la aceasta au contribuit dezvăluirile lui Sigismund Sarmaságy, unul dintre fugarii din Polonia, care în noiembrie a preferat să se întoarcă în Transilvania și să ceară iertare principelui[75]. Așa se face că, în 17 decembrie 1610, principele a ocupat Sibiul, sub acuzația că Senatul orașului a conspirat împotriva sa împreună cu Radu vodă Șerban și cu Ștefan Kendy[76]. Apoi, în fruntea oștilor sale, s-a îndreptat către Țara Bîrsei, iar de acolo, în 27 decembrie, a plecat peste munți, în Țara Românească[77]. Radu Șerban, care desigur că nu se aștepta la un asemenea atac masiv în plină iarnă, cînd traversarea munților era atît de dificilă din pricina zăpezii, a fost practic luat prin surprindere și nevoit să se refugieze în Moldova[78]. În 7 ianuarie 1611, Gabriel Báthory se afla în Tîrgoviște, de unde trimitea în grabă în solie la Poartă pe Paul Keresztesy, banul de Lugoj și Caransebeș, ca să-și justifice acțiunea, întreprinsă în pofida cererii insistente a sultanului, transmisă lui chiar la începutul lunii decembrie, de a nu

ţulbura în nici un fel liniştea din aceste părţi[79]. Principele solicita la Poartă să i se recunoască stăpînirea asupra Ţării Româneşti[80]. De altminteri, din prima clipă el şi-a modificat titlul în chipul următor: „... Dei gratia Transylvaniae, Valachiae Transalpinaeque Princeps, partium regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes etc." Iar actele ce le-a emis pe durata şederii în Ţara Românească au fost prevăzute cu menţiunea: „in sede nostra principali Tergouistia"[81]. Pe de altă parte, banul Paul Keresztesy a fost însărcinat să ia contact cu pretendentul Ştefan Bogdan, care de mai multă vreme adăsta la Poartă, pentru a încheia cu el un act de înţelegere formal, în temeiul căruia Báthory se angaja să-l aşeze în scaunul domnesc al Moldovei, în locul lui Constantin Movilă[82]. Unele ştiri par să ateste că principele vroia să-i dea în căsătorie pe sora sa[83]. Mărturiile de care dispunem dezmint categoric opinia pe care Gabriel Báthory a încercat s-o acrediteze ceva mai tîrziu, la curtea imperială habsburgică, anume că el a acţionat limitat, numai ca să dejoace urzelile lui Radu Şerban, fără să fi „plănuit lucruri mai mari", deoarece „n-a îngăduit să fie atinsă măcar Moldova, cu toate că ea atunci nu era pregătită de război"[84]. În realitate, a aşteptat doar acceptarea de către Poartă a faptului împlinit, cucerirea de către el a Ţării Româneşti, spre a putea purcede fără teamă din această direcţie la executarea viitorului pas.

Cele aproximativ două luni de stăpînire a principelui în Ţara Românească ne arată că s-a ţintit practic o anexare a acesteia. În afara titlului de „prinţ al Transilvaniei şi Valahiei Transalpine", pe care şi l-a asumat, ne gîndim acum la trei acte ce ni s-au păstrat, din 26 ianuarie, 20 şi 26 februarie 1611, care pun în lumină politica lui Gabriel Báthory de deposedare a boierimii autohtone şi de „colonizare" cu elemente ale nobilimii maghiare din Transilvania[85]. Totodată, atrage atenţia, în acelaşi sens, înverşunarea cu care au fost prădate şi avariate, am spune în chip sistematic, mai toate marile mănăstiri ale Ţării Româneşti[86]. În sfîrşit, lămuritoare sînt şi alte două mărturii, dintre care una aparţine lui Gabriel Báthory însuşi, iar cealaltă lui Ioan Imreffy, principalul său consilier şi, de fapt, autorul din umbră al loviturii din Ţara Românească. La 10 martie 1611, încă aflat în Tîrgovişte, principele scria unui înalt dregător otoman că s-a conformat deciziei sultanului şi i-a cedat scaunul domnesc al Ţării Româneşti lui Radu Mihnea. El nu-şi ascundea, însă, nemulţumirea şi adăuga: „Cît priveşte ceea ce a scris mărita voastră domnie, că nu trebuie să urmez pilda acelui tîlhar de Mihai vodă, dacă preaputernicul împărat ⟨=sultanul⟩ a putut încredinţa unui asemenea tîlhar o provincie atît de mărită ⟨ca Transilvania⟩ şi un neam ca al nostru, cu atît mai mult ⟨ar fi putut încredinţa⟩ unui principe de stirpe crăiască pe muntenii neputincioşi *(impotentes Wa-*

lachos) și fără de stăpîn, de unde se vede că mai multe i s-au dat acelui tîlhar decît, acum, omului de bine. Ci pe Mihai vodă nu puterea împărătească, ci aceea a ungurilor l-a izgonit din Transilvania, iar rămășițele lui din Muntenia *(Transalpina)*, dușmane împăratului, nimeni n-a putut să le gonească, pînă la noi, care am mers asupra lor"[87]. Așadar, printre rînduri, expediția în Țara Românească este înfățișată ca o replică finală a „ungurilor" transilvăneni la acțiunea lui Mihai Viteazul. Iar Imreffy, într-un lung mesaj către Sigismund Forgách, generalul imperial din Cașovia, redactat în Sibiu, la 19 aprilie 1611, susținea că principele „l-a lăsat acum în Țara Românească" pe Radu Mihnea „nu ca pe un prieten al său, sau ca pe un vecin, ci ca pe o slugă a sa", cu completarea: „Și pentru Moldova găsim om asemenea și numai supus și numai de am putea reocupa hotarul națiunii maghiare, Dumnezeu și vremea ne va învăța"[88]. Cu alte cuvinte, așa cum a conchis Nicolae Iorga, Gabriel Báthory „aducea nu numai numele unei dinastii așa de mîndre, dar și idealul lui Sigismund: *Dacia supt hegemonia Ungurilor din Ardeal*". Iar, pe de altă parte, el vroia „suprimarea privilegiilor săsești și *prefacerea Sibiului în capitală a regatului dac*"[89]. Faptele și mărturiile trecute în revistă și de noi verifică, credem, din plin această încheiere. Cu precizarea că, după opinia noastră, modificarea introdusă de Iorga în tălmăcirea românească a actului lui Imreffy — „neamul unguresc" în loc de „națiunea maghiară"[90]! — nu ni se pare absolut necesară. Conflictul lui Báthory cu sașii transilvăneni are un pronunțat caracter de luptă națională, în accepțiunea noțiunii atribuită de istorici epocii moderne[91]. Și am îndrăzni să-l asemuim cu dramaticele confruntări dintre români și greci, fenomen intern care va domina chiar în aceeași epocă evoluția societăților din Țara Românească și Moldova.

Care erau cu adevărat raporturile lui Gabriel Báthory cu noul domn al Țării Românești, numit și trimis de la Poartă? Mai întîi trebuie precizat că Radu Mihnea a fost *cerut* de un grup de boieri și ierarhi, printre care însuși mitropolitul Luca, cu toții refugiați peste Dunăre din pricina invaziei. Cronicarul Matei al Mirelor lasă chiar să se înțeleagă că a avut loc o adunare a Stărilor, compusă din pribegii care răzbătuseră în teritoriu otoman, și care a deliberat asupra soluțiilor de salvare a țării de pustiitoarea ocupație a ostașilor principelui. Cu acest prilej s-a ajuns la hotărîrea de a se face apel la sultan și de a fi chemat pe tron Radu Mihnea, pretendent agreat de turci[92]. Altfel spus, dintre două rele a fost ales cel mai mic, cel puțin în acel moment de gravă criză. Iar opțiunea respectivă a dat rezultatul scontat, deoarece Báthory nu a cutezat să se opună deciziei Porții și a consimțit să se retragă. Zece zile după ce el părăsea Tîrgoviștea, acolo își făcea intrarea Radu Mihnea, întîm-

pinat de Gabriel Bethlen, care i-a lăsat spre pază un detaşament de 400 de călăreţi. Un martor ocular al evenimentelor, cronicarul Francisc Mikó, explică astfel gestul desemnării lui Gabriel Bethlen pentru primirea noului domn în capitala sa: „... să fie de faţă, cînd se va aşeza în scaunul domnesc, ca după aceaia cunoscînd că noi am fost pricina de au dobîndit domnia muntenească, cu vreme, cînd se va ferici, Gavriil Batori încă se capete *ceva dar pre an de la dînsul*“ (s.n. — Şt. A.)[93]. Pare deci probabil că, din capul locului, principele i-a pretins lui Radu Mihnea un tribut, în schimbul ajutorului său militar, dar şi ca semn al dependenţei faţă de el. Este sigur, pe de altă parte, că între cei doi a fost încheiat un tratat. Un asemenea act este pomenit în scrisoarea lui Ioan Imreffy, din 19 aprilie 1611. Dar mai curînd atunci pare să fi fost vorba doar de o înţelegere personală între Radu Mihnea şi Báthory, în care figura, poate, şi angajamentul celui dintîi de a plăti un „dar“ anual[94]. Un tratat formal, ratificat şi de reprezentanţii Stărilor din Ţara Românească, nu a fost, însă, încheiat decît mai tîrziu, probabil la sfîrşitul anului 1611[95]. Iar acesta, potrivit chiar mărturiei lui Radu Mihnea, nu se deosebea decît sub un singur aspect de formulările îndătinate: dintre inamicii potenţiali ai celor doi parteneri era exceptat sultanul, în raport cu care nu mai erau ţinuţi să-şi acorde reciproc ajutor[96]. Este primul tratat dintre Ţara Românească şi Transilvania despre care avem ştiinţă că includea o astfel de prevedere, ce oglindea dependenţa comună de Poartă. Semnificativ credem a fi faptul că, la o cerere de bani din partea lui Báthory, Radu Mihnea îi răspundea practic cu un refuz, scuzîndu-se în 12/22 decembrie 1611, că Ţara Românească a fost „pustiită de toate“, căci „războiul în această ţară n-a ţinut o lună sau două, ci un an deplin“[97]. Şi în plus, episodul „domniei“ lui Gabriel Báthory în Ţara Românească era astfel evocat într-un act intern, din 18/28 aprilie 1612, al lui Radu vodă Mihnea: „... atunci s-a întîmplat ţării schimbare, de a ieşit Radul vodă Şerban din ţară şi au venit aici în ţară ungurii cu Batăr Gabor craiul Ardealului, de au robit şi au jefuit toată ţara“[98]! Se vede aşadar limpede că, atît în fapte, cît şi în concepţie, „supunerea“ Ţării Româneşti faţă de voinţa lui Báthory, cel puţin în faza a doua a domniei lui Radu Mihnea, după revenirea lui în scaun, în toamna lui 1611, a fost foarte relativă. Am făcut această precizare, deoarece principele, cu neţărmurit orgoliu, şi-a menţinut mereu în titlu numele Ţării Româneşti, ba chiar a pretins de la autorităţile habsburgice, în cursul tratativelor din primăvara anului 1611, să i se recunoască adaosul[99].

Între timp, dacă pe faţă Habsburgii au continuat pertractările cu Báthory, în secret au pregătit răsturnarea lui. În 20 şi 28 februarie 1611, emisarul Cesare Gallo încheia, la Roman şi Iaşi, tratate de

alianță cu Radu Șerban și, respectiv, Constantin Movilă, în temeiul cărora aceștia, în momentul punerii în mișcare a oștilor lor către Transilvania, aveau să beneficieze, dinspre apus, de sprijinul militar al imperialilor[100]. În 27 mai 1611, Radu Șerban încă se găsea în tabăra de lîngă Roman, unde-și concentrase forțele, alcătuite în principal, pe lîngă oșteni moldoveni, din mercenari poloni și cazaci[101]. El a trimis înainte, în Țara Românească, pe fostul său mare sluger Stanciul, care a adus în taină, unui grup de mari boieri, „Mîrzeștii" — de la numele fostului mare spătar Mîrzea, care îi conducea! —, precum și roșilor, prin care se înțeleg cetele de mici boieri organizate militărește, vestea că el este pe punctul să treacă hotarul[102]. Aceștia s-au răsculat numaidecît și la Iași, în 5 iunie 1611, se știa deja că au pus stăpînire pe țară, după ce au nimicit detașamentul de haiduci și secui al lui Ioan Lugossi, rămas pe lîngă Radu Mihnea din porunca lui Báthory[103]. Iar domnul numit de Poartă, părăsit de toți, și-a aflat scăparea cu fuga, în raiaua de la Giurgiu[104]. Pe de altă parte, în 29 mai 1611, principele transilvănean, informat de cele ce erau pe cale să se întîmple în Țara Românească, făcea apel la Poartă, încercînd să provoace un atac turco-tătar, sub motivul că, dacă acțiunea lui Radu Șerban va izbuti, există perspectiva ca ambele state extracarpatice să încapă definitiv în orbita politică a Poloniei. El se oferea să pătrundă dinspre miazănoapte în Țara Românească, iar apoi să intervină și în Moldova, unde cerea ca în locul celuilalt „trădător", Constantin Movilă, să fie pus protejatul său, Ștefan Bogdan[105].

Confruntarea decisivă dintre cei doi protagoniști ai evenimentelor din 1611, Radu Șerban și Gabriel Báthory, în chip evident nu mai putea întîrzia. Cel dintîi, odată stăpîn pe Țara Românească, și-a strîns oștile și în 19 iunie se găsea cu tabăra la Buzău, de unde anunța pe palatinul George Thurzó că va trece îndată munții. De aceea cerea aplicarea tratatului din iarnă, adică făgăduitul atac habsburgic dinspre Ungaria de Sus[106]. Vodă Radu, în cursul aceleiași luni, s-a înțeles pe ascuns cu Michael Weiss, acum primar al Brașovului, hotărît să-l doboare pe Báthory, din pricina ocupării Sibiului și a amenințării pe care acesta o reprezenta, în perspectivă, pentru toate comunitățile săsești din Transilvania[107]. De partea lui, principele și-a adunat și el forțele și a înaintat în Țara Bîrsei, trimițînd un puternic detașament la Bran, ca să blocheze trecătoarea de la Rucăr, pe unde credea că va încerca să pătrundă vodă Radu[108]. Acesta, însă, s-a folosit nu de vreunul din pasurile obișnuite, ci de cărările umblate doar de păstori de pe plaiurile Teleajenului[109]. Iar în ziua de 10 iulie 1611, lîngă Brașov, domnul Țării Românești a cîștigat o strălucită victorie, silindu-l pe Báthory să se refugieze, cu rămășițele oștilor sale, între zidurile Sibiului[110].

De abia acum, în urma acestei biruințe, s-au pus în mișcare, în sfîrșit, și Habsburgii. Mobilul real al intrării în acțiune a acestora ne este dezvăluit de două scrisori ale palatinului George Thurzó, ambele din 17 iulie 1611. În prima, adresată regelui Mathias de Habsburg, el comunica știrea înfrîngerii lui Báthory și anunța măsurile ce le va lua în noile împrejurări — va trimite, cu oști, în Transilvania, fără nici o zăbavă pe Sigismund Forgách, iar pe Cesare Gallo, într-o nouă misiune diplomatică pe lîngă cei doi voievozi români, ca nu cumva „românii și polonii să cuprindă țara"[111]. Mai lămuritoare este cealaltă scrisoare, cu instrucțiunile pentru Cesare Gallo. Printre altele, solul trebuia „să atragă atențiunea lui Radu că nu are nici un drept la Ardeal și că e dator să-l cedeze Craiului"[112]. Deci, în tabăra habsburgică exista teama ca vodă Radu să nu profite de situație și să repete gestul lui Mihai Viteazul de a se înstăpîni asupra Transilvaniei și, în plus, din punct de vedere politic, atît Țara Românească, cît și Transilvania, „să se alăture la regatul polon"[113]. De aceea, în vreme ce Radu Șerban s-a îndreptat către Sibiu, generalul Forgách a pătruns, la rîndul lui, în Transilvania și, după ce a ocupat Clujul, în 4 august 1611 se găsea la Sebeșul Săsesc, la distanță de „patru mile" de oștile domnului muntean. Generalul aflase că vodă Radu ar fi convocat pentru 1 august o dietă a nobilimii ardelene la Cincul Mare, dar nu știa ce rezultat a avut această adunare sau dacă măcar s-a putut întruni[114].

În acest context răsare următoarea știre, consemnată la Poartă, în 6 august 1611, de bailul Simon Contarini: „. . . Se spune că bătrînii ⟨=sfetnicii de frunte⟩ Transilvaniei ar fi pentru trimiterea la această Poartă a oamenilor lor, pentru ca să le fie lăsat principe al acelei țări Șerban, nemaivrînd să se supună iarăși lui Báthory" *(Dicono, che li antiani della Transilvania sieno per inviar a questa Porta loro huomini perchè sia lasciato loro Serban in Prencipe di quel paese non volendosi più rissottomettere al Battori)*[115]. Acesta este al doilea izvor, după cel din 1607, care indică existența, în mediul politic transilvănean, a unui curent favorabil ideii aducerii la cîrma principatului a domnului muntean. Și tocmai fiindcă dispunem de două mărturii, de origine diferită, dar care vorbesc de unul și același lucru, sîntem ispitiți să le acordăm credit. Putem conchide astfel, desigur în chip provizoriu și cu prudența necesară, că experiența lui Mihai Viteazul a lăsat urme durabile în viața societății transilvănene, anumiți factori politici dinlăuntrul principatului fiind înclinați să accepte repetarea ei, cel puțin sub urmașul și demnul său continuator, care a fost Radu Șerban.

Dieta convocată de Radu Șerban, care avea să decidă asupra viitorului politic al Transilvaniei, nu s-a putut ține. A urmat o altă convocare a Stărilor transilvănene, la Mediaș, pentru ziua de 25 au-

gust, făcută de astă dată în numele ambilor comandanţi ai forţelor care-l asediau în Sibiu pe Gabriel Báthory[116]. Habsburgii aşteptau de la această dietă o modificare în favoarea lor a statutului politic al Transilvaniei. Într-adevăr, după cît ne spun anumite surse, ea ar fi trebuit să aleagă nu un principe, ci „un guvernator sau un voievod", de fapt trei candidaţi la acest post, dintre care unul avea a fi desemnat ulterior de regele Mathias al Ungariei[117]. În felul acesta Transilvania ar fi devenit o simplă provincie a Casei de Austria. De partea lui, Radu Şerban nu pare să fi nutrit, cel puţin aparent, nici o ambiţie politică. O dovadă retrospectivă este raportul din 18 februarie 1612 al lui Hans von Mollart, înalt consilier habsburgic, în care, între altele, era discutată, la solicitarea regelui Mathias II, chestiunea încrederii faţă de fostul domn muntean: „. . . Radu a fost statornic tot timpul faţă de maiestatea-voastră regală, a intrat la momentul potrivit în ţară ⟨=Transilvania⟩, peste Báthory şi nici nu a abuzat de norocul său, cum ar fi putut de fapt să o facă, s-a arătat a fi dispus să obţină Transilvania, împotriva lui Báthory, pentru maiestatea-voastră regală"[118]. Pare aşadar probabil că, în împrejurările din 1611, la fel precum în anul 1603, Radu Şerban nu a avut în vedere decît restabilirea controlului imperialilor înlăuntrul arcului carpatic, ceea ce i-ar fi asigurat o perspectivă mult mai liniştitoare în raporturile cu Poarta.

Însă la Poartă evenimentele din iarna şi de la începutul verii lui 1611 au fost interpretate ca semne ale unei extrem de periculoase evoluţii pentru interesele otomane la Dunărea de Jos[119]. Bailul Simon Contarini, în relaţia lui concluzivă înfăţişată Senatului veneţian în 1612, arată că cel dintîi motiv al hotărîrii sultanului Ahmed I de a pune capăt războiului cu Iranul Safavid, care dura din 1603, a fost teama ca polonii, din pricina orientărilor lui Constantin Movilă şi Radu Şerban, să-şi realizeze în sfîrşit obiectivul de a exercita „simultan" un protectorat politic asupra Moldovei şi Ţării Româneşti[120]. Tot el a remarcat, în chip cum nu se poate mai just, că, de fapt, turcii s-au folosit de Gabriel Báthory ca de un instrument pentru înlăturarea lui Radu Şerban, care rămăsese în ochii lor un domn pus în Ţara Românească de împăratul creştin, în timpul războiului trecut, şi „numai apoi confirmat" de sultan. Ca atare, ei au dorit să se revină la situaţia dinainte, cînd „domnii erau trimişi de la Poartă în Ţara Românească şi Moldova", fără ca nici împăratul creştin în prima, nici regele polon în cealaltă să se poată amesteca în vreun fel[121]. Altfel spus, programul otoman din 1611, pentru aplicarea căruia turcii au vrut să fie dezlegaţi de problema frontului asiatic, a fost restabilirea completă a dominaţiei în Ţara Românească şi Moldova. Pe de altă parte, potrivit aceluiaşi excelent observator, nici Gabriel Báthory, în pofida serviciului adus Porţii prin ataca-

rea lui Radu Șerban, nu se bucura de o prea mare încredere, tonul și insistența cu care el a solicitat să i se recunoască stăpînirea peste Țara Românească — unde, după Contarini, ar fi vrut să instaleze „un suo nipote"! — stîrnind bănuiala că, în taină, ar fi putut fi înțeles cu Habsburgii[122]...

Redobîndirea Țării Românești de către Radu Șerban și, apoi, intrarea lui în Transilvania, cu rezultatul cunoscut, au întărit decizia autorităților otomane de a nu mai îngădui cu nici un preț menținerea *statu-quo*-ului creat în urma războiului cu Liga creștină. De aceea, în vara lui 1611, Poarta a pus în joc mijloace militare considerabile, care l-au silit pe Radu Șerban să abandoneze asediul Sibiului și, în septembrie, să răzbată cu greu, prin Țara Românească invadată, din nou în Moldova, de unde a apucat pe calea unui exil fără întoarcere[123]. După succesul reașezării lui Radu Mihnea pe tronul Țării Românești, turcii s-au grăbit, așa cum a notat iarăși bailul venețian, să purceadă și la scoaterea Moldovei din orbita de influență a Poloniei[124], situație în fond lăsată moștenire tot de războiul din răstimpul 1593—1606, de care regatul de la miazănoapte — fără să participe la el! — a profitat, instalînd la cîrma ei familia Movileștilor. Și astfel, în decembrie 1611, în scaunul domnesc de la Iași era pus, cu ajutorul unor forțe turco-tătare, Ștefan Tomșa, pretendent protejat de caimacamul Gürdjü Mehmed pașa, și care nu avea rude și proprietăți în Polonia, precum Constantin Movilă, ci... un socru la Constantinopol[125]! Noul domn, în bătălia de la Cornul lui Sas (5/15 iulie 1612), a înfrînt oastea cu care Constantin Movilă, susținut de cumnatul său Ștefan Potocki, spera să-l izgonească și a inaugurat o politică internă dură, marcată de execuții de boieri și confiscări de domenii, în scopul lichidării „partidei" filo-polone, pe care se bizuiau și pretențiile Movileștilor[126].

Am recurs intenționat, în cele de mai sus, pentru deslușirea esenței fenomenelor petrecute în cursul anului de răscruce 1611, la estimările unui observator contemporan de talia diplomatului venețian Simon Contarini. El nu numai că a sesizat modificarea majoră intervenită în țările românești extracarpatice prin așezarea în fruntea lor a lui Radu Mihnea și a lui Ștefan Tomșa, adică ruperea echilibrului între marile puteri ale timpului ce se confruntau mai mult sau mai puțin direct pentru dominația asupra spațiului de la nordul Dunării de Jos, în favoarea Imperiului otoman, dar a intuit perfect corect și șansele de viitor ale lui Gabriel Báthory. Astfel, el a prevăzut că turcii, care-l suspectau deja pe principe de instabilitate politică, vor purcede la un moment dat și la înlocuirea lui. Ba chiar Contarini, cu nedezmințită finețe politică, a mers pînă acolo încît a întrezărit și faptul că Báthory, într-o atare situație, va încerca să

se împace *in extremis* cu domnii români detronați, ca să antreneze, prin intermediul lor, Imperiul habsburgic și Polonia, în lupta pentru recuperarea celor trei state[127]. Cum se știe, într-adevăr, după o primă tentativă, neizbutită, de a provoca, cu ajutorul Brașovului, în anul 1612, căderea lui Gabriel Báthory[128], în vara anului următor Poarta a organizat o expediție de anvergură, cu participarea lui Radu Mihnea și a lui Ștefan Tomșa, care a adus rezultatul scontat[129]. Și astfel, la 23 octombrie 1613, „ales“ de Stările ardelene întrunite la Cluj, își va începe o lungă domnie Gabriel Bethlen de Ictar.

Programul politic al noului principe poate fi deslușit din unele afirmații pe care le-a făcut în contextul evenimentelor din cursul anului 1611. De pildă, el spunea atunci răspicat că turcii nu vor îngădui niciodată să se piardă controlul asupra Transilvaniei, deoarece „dacă s-ar desface Ardealul, atunci s-ar desface și cele două țări românești și de aici s-ar trage pieirea imperiului întreg“. Este cuprinsă în această afirmație a lui și o recunoaștere implicită a interdependenței politice totale a celor trei state din spațiul carpato-danubian. Pe de altă parte, în același text, redactat la Deva, în 19 iulie 1611, Gabriel Bethlen a vădit un punct de vedere extrem de pesimist față de capacitatea imperialilor de a păstra Transilvania, în confruntarea cu „superputerea“ de pe țărmurile Bosforului: „Să lase ei în pace Ardealul, să nu umble să-l cuprindă, căci dacă nu l-a putut ținea Ferdinand împotriva turcilor“ — referire la împrejurările din anul 1556! — „cu atît mai puțin îl vor putea ei păstra“ (acum). În sfîrșit, pentru el statutul politic cel mai potrivit pentru Transilvania rămînea cel al principatului, singura formulă capabilă să garanteze o autonomie *de facto* față de ambele mari puteri: „Mai bine va fi dacă Ardealul își va avea principele său ales, atît cu privire la nemți, cît și la turci“[130]. Sînt acestea toate gînduri care prefigurează admirabil orientările fundamentale ale lui Bethlen, din momentul în care va ajunge la cîrma Transilvaniei.

După aplanarea conflictului cu sașii — principele a consimțit să părăsească Sibiul în februarie 1614 —, nu fără contribuția autorităților otomane[131], la 1 iulie 1614, la cererea expresă a lui Gabriel Bethlen, sultanul Ahmed I a emis un act de legămînt *(ahd-name)*, destinat Stărilor transilvănene, în care era confirmată autonomia internă, politică și religioasă, a Transilvaniei. Două clauze din acest act țînteau să împiedice legături prea strînse cu statele românești extracarpatice. Domnii Moldovei și Țării Românești, ca de altminteri și regele polon, nu aveau voie „de a cumpăra cetate dintre cetățile Transilvaniei“. Iar, dacă vreunul din domnii români s-ar fi „răsculat“ față de Poartă, era interzis transilvănenilor să-i acorde drept de trecere sau azil[132]. Pe de altă parte, în schimbul înscăunării lui, principele Bethlen a fost silit să făgăduiască turcilor că va

ceda cetățile Lipova și Inău, gest care trebuia, alături de pacificarea internă, să ofere Porții dovada concretă asupra veritabilelor sale intenții. Sub acest din urmă aspect, el a încercat, însă, să tergiverseze, în pofida presiunilor, chiar militare, ale otomanilor[133]. Așa se face că abia în iunie 1616 turcii au izbutit, cu forța, să reocupe Lipova.

Nu ni s-au păstrat textele tratatelor încheiate de Gabriel Bethlen cu Radu Mihnea al Țării Românești și Ștefan Tomșa al Moldovei. Tot ce știm este că, în 26 octombrie 1613, cei trei cîrmuitori și-au jurat reciproc „a trăi ca frații și a nu se părăsi unul pe altul pînă la moarte", bineînțeles de această înțelegere avînd a beneficia în viitor sultanul[134]. Totuși, în noul cadru politic astfel creat, legăturile de tot felul dintre cele trei țări au putut fi reluate, la fel ca în vremea lui Bocskay[135]. Și este vrednic de subliniat că în însăși ambianța de la curtea imperială habsburgică, curînd după instalarea lui Bethlen, și-a făcut loc opinia potrivit căreia autonomia Transilvaniei, sub protectorat turcesc, era mai de folos creștinătății, decît o trecere a ei pe față de partea Casei de Austria, care nu i-a putut niciodată garanta un ajutor suficient[136]. Dar o asemenea opinie justifica, de fapt, așa cum observa I. Lupaș, „orientarea politică a acestei țări spre Răsărit", adică în primul rînd spre Moldova și Țara Românească[137].

*

Proiectul așa-numitei „Dacii protestante", atribuit principelui Gabriel Bethlen, a fost și continuă să fie controversat. De aceea, am socotit util să recurgem, din nou, direct la izvoare, ce-i drept puține la număr. Primul grup de documente referitoare la această problemă datează de la sfîrșitul anului 1624 și din prima jumătate a celui următor. A doua intervenție a principelui transilvănean în războiul de Treizeci de ani abia se încheiase, prin pacea de la Viena (22 aprilie—8 mai 1624), care-l obliga să renunțe la ducatele sileziene Oppeln și Ratibor și îi reducea subvenția primită din partea Habsburgilor de la 50 000 la 30 000 florini pe an.[138] În paralel cu tratativele purtate cu turcii în Ungaria, curtea imperială habsburgică dorea acum să și-l apropie cît mai mult pe Bethlen, pentru a evita pe cît posibil un viitor conflict în această zonă. La rîndul lui, principele dădea semne ale unei reorientări politice, mergînd pînă la afirmarea intenției de a se face catolic, ceea ce ar fi constituit proba cea mai evidentă a părăsirii taberei puterilor protestante angajate în lupta contra Habsburgilor.[139] În această atmosferă a fost redactat la Viena, în 28 decembrie 1624, un raport al ambasadorului venețian Marco Antonio Padavin.

El începe prin a spune că, în pofida suspiciunilor curții de la Viena față de manifestările de prietenie ale lui Bethlen, la insistențele ambasadorului Spaniei — care nu mai vroia să-l „vadă pe împărat angajat în această parte" — a fost luată decizia să fie trimis în Transilvania un personaj important, „care va fi cancelarul Ungariei, episcop, care se va strădui să dezvăluie intenția acelui principe; și fiind bine a-l determina să dea un oarecare semn hotărît asupra gîndului lui de a se face catolic, în chip special să încerce ⟨să-l facă⟩ să înceapă să restituie o anume parte din bunurile oamenilor bisericii; și vădindu-se avid de titluri de rege, să-i ofere ocazia să cîștige acum, cînd vremea e oportună, Moldova și Țara Românească; apoi ar putea să-l atragă și cu alte asemenea promisiuni cu privire la dorințele lui; și dacă va accepta, să fie încă și arbitru în relațiile ⟨imperiului romano-german⟩ cu turcii, cînd se va întîmpla să spună adevărul în demonstrațiile lui" *(che sarà il Cancelliero d'Ungheria Vescovo, il quale procurerà di scoprir l'animo di quel Prencipe; et essendo buono d'indurlo a dare qualche patente segno della sua intentione al farsi Cattolico, et particolarmente tentare, che cominci a rilasciare qualche parte dei beni d'Ecclesiastici, et mostrandosi avido de titoli di Re, aprirle l'occasione di far gl'acquisti hora, che riesce opportuna, di Moldavia et Valachia; che poi potrassi compiacerlo di quanto potesse desiderare, con altri simili concetti; et se assentirà, che sia anco arbitre ne gl'affari con Turchi, quando dia capara di dire da vero nelle sue essibitioni).*[140] Inițial avem deci de-a face cu o propunere habsburgică, menită să satisfacă orgoliul lui Gabriel Bethlen prin acordarea titlului de rege, dar nu al Ungariei, pe care și-l asumase cîțiva ani mai devreme, fiind apoi silit să-l abandoneze[141], ci al unui regat compus din Transilvania, Moldova și Țara Românească.

De ce apreciau cercurile conducătoare habsburgice momentul ca „oportun" pentru dobîndirea de către Bethlen a controlului asupra țărilor românești extracarpatice? Mai explicit în această privință este un document din 15 ianuarie 1625, care cuprinde o instrucțiune a Senatului venețian pentru bailul din Constantinopol, Zorzi Giustinian, de a supraveghea îndeaproape mersul „afacerii" relatate de rezidentul de la Viena, considerată ca „foarte importantă". În fapt, este rezumat, dar cu unele întregiri, chiar textul pe care l-am reprodus mai sus. Cităm fraza esențială: „și pentru că se arată vanitos rîvnind la titlul de rege, îi va arăta calea de a-l obține cu ușurință, cu prilejul favorabil care se oferă acum, cînd turcul e ocupat să dobîndească Moldova și Țara Românească; apoi i se va da titlul de rege al acestor locuri, și asta i se propune spre a-l face să-și îndrepte gîndurile în altă parte". *(Et perchè pare si mostri vanaglorioso di titolo di Re, li aprirà la strada al modo, di facilmente conseguirlo con opportuna occasione che si presenta hora, che il Turco è occu-*

pato di aquistar la Moldavia et Vallachia; de quai luochi poi se le darà il titolo di Re, et ciò se li propone per far che volti li pensieri ad altra parte).[142] Intervenția lui Gabriel Bethlen la răsărit și miazăzi de Carpați era prin urmare „oportună" deoarece turcii erau atunci preocupați de recîștigarea celor două state românești. Este desigur o referire la proaspăta și teribila invazie a tătarilor din Crimeea, care în august 1624 a lovit mai întîi Moldova, pentru ca în luna septembrie să se extindă și asupra Țării Românești.[143] Tătarii, aflați în conflict cu Poarta, au ținut ocupate cele două țări românești pînă toamna tîrziu, solicitînd în ultimă instanță, ca o condiție *sine qua non* a retragerii lor și a restabilirii suzeranității otomane la Dunărea de Jos înlocuirea de pe tron a lui Radu Mihnea și a fiului său Alexandru, domnii Moldovei și Țării Românești.[144] Rezultă astfel că Habsburgii vroiau să-i propună lui Bethlen să pătrundă și să ia în stăpînire țările române sub pretextul izgonirii tătarilor și al restaurării autorității Porții acolo. Ulterior, ei ar fi acordat principelui transilvănean titlul de rege și, în perspectivă, i-ar fi încredințat rolul de „arbitru" în relațiile cu Imperiul otoman.

Emisarul habsburgic a plecat într-adevăr spre Transilvania în ajunul zilei de 4 ianuarie 1625, el înapoindu-se de la curtea lui Gabriel Bethlen abia către sfîrșitul lunii martie, cu asigurarea că acesta era „hotărît" să colaboreze de acum încolo cu imperialii, în pofida presiunilor necontenite ale ligii puterilor protestante.[145] Venețienii erau extrem de interesați în a contracara orice inițiativă diplomatică habsburgică în răsăritul Europei din pricina ocupării de către trupele spaniole a Valtellinei.[146] De aceea, bailul din Constantinopol nu a întîrziat să „tulbure apele" la Poartă, aducînd la cunoștința reprezentanților principalelor puteri ostile Casei de Austria și Spaniei oferta transmisă lui Gabriel Bethlen. Și astfel, printr-o scrisoare din 18/28 februarie 1625 adresată direct principelui transilvănean, Sir Thomas Roe, ambasadorul englez la Constantinopol, a reluat zvonurile care circulau acolo despre tratativele cu Habsburgii, susținînd că ele erau lansate chiar de către imperiali, cu scopul de a-l discredita în ochii turcilor. Bethlen ar fi fost deci cel care ar fi făcut mereu alte propuneri împăratului Ferdinand II, mergînd pînă la ideea de a-și schimba religia. La Poartă se știa că: „. . . cancelarul Ungariei va fi trimis la voi, ca să vă împace și să obțină, drept pecete a convertirii voastre, predarea pămînturilor bisericii, cu vane oferte de a vă stîrni să uniți la Transilvania, Moldova și Țara Românească, care, prin autoritatea papală, să fie înălțate într-un regat și astfel o nouă coroană să fie dată înălțimii voastre" (*. . . the chancellor of Hungary should bee sent to you, to reconcile you, and to procure, as a seale of your conuersion, the deliuery of church lands, with vayne offers to stirr you vpp to vnite*

to Transiluania, Bugdania and Wallachia, and, by the authority of the pope, to erect them into a kingdom, and to giue your highnes a newe crowne).[147] Cum lesne se poate observa, sînt reproduși exact termenii proiectului de care era informat Senatul venețian, ceea ce ne face să credem că pe acest canal au fost de fapt răspîndite zvonurile receptate în cercurile diplomatice de la Poartă.

Bailul Zorzi Giustinian a raportat, pe de altă pare, la 7 martie 1625, o lungă discuție politică pe care tocmai o avusese cu un înalt dregător otoman, „Diac Memet Bassà", acum numit pașă de Silistra, dar care aspira să devină pașă de Buda și era un adept al continuării războiului cu Casa de Austria.[148] Acesta, la un moment dat, i-a arătat scrisori proaspăt sosite de la Gabriel Bethlen, în care era adusă la cunoștință sosirea la el a emisarului habsburgic, cu promisiunile știute, dar în plus și cu făgăduiala căsătoriei cu o prințesă din familia imperială, precum și a unei subvenții anuale de 100 000 de taleri. Interesantă este reacția dregătorului otoman față de ideea alipirii la Transilvania a Moldovei și Țării Românești — statul lui Bethlen era în așa măsură înconjurat de ținuturi aflate direct sub autoritatea sultanului, încît o asemenea posibilitate făcea parte din categoria „gîndurilor deșarte" *(... ma quanto a Moldavia et Valachia considerò, che trovandosi gli stati del Gábor tanto attorniati da quel del Gran Signor, erano pensieri vani)*[149]. Și este perfect adevărat că turcii urmăreau atent orice mișcare a lui Gabriel Bethlen în privința țărilor române. Astfel, de pildă, la începutul anului 1626, după moartea lui Radu Mihnea în scaunul Moldovei, el s-a deplasat cu un corp de oaste la Brașov, de teama unei noi invazii a tătarilor, care amenința și Transilvania. Totuși, numaidecît, la Poartă s-a iscat și bănuiala că această mișcare ar fi avut scopul de a impune pe tronul Moldovei un domn „dependent" de el.[150] Nu este, însă, credem, mai puțin semnificativ că în împrejurările din primăvara anului 1625, principele transilvănean nu a dat totuși, așa cum i-o ceruseră ambasadorii Angliei și Olandei la Constantinopol, o dezmințire explicită asupra tratativelor lui cu Habsburgii și a conținutului care li se atribuia. S-a limitat doar să confirme într-un *post-scriptum* cele susținute într-o scrisoare din Făgăraș, cu data 31 martie 1625, expediată ambasadorului olandez Cornelius Haga de căpitanul Mathias Quadt, de la curtea sa. Acesta a afirmat că zvonurile despre dorința principelui de a uni Moldova și Țara Românească la Transilvania sub auspicii habsburgice *(che alla Transilvania vogli congiunger la Moldavia et Valachia)* nu sînt altceva decît rodul unor „mașinații" ale celor care vroiau să „umbrească" raporturile lui Bethlen cu Poarta. În a doua parte a scrisorii erau repetate condițiile puse de principe puterilor protestante spre a li se alătura eventual din nou în războiul contra Casei de Austria și

la care nu primise încă nici un răspuns. Pare așadar probabil că el făcea cu bună știință un joc dublu, păstrîndu-și deocamdată „porțile deschise" în ambele direcții[151].

Că a primit într-adevăr propunerea curții imperiale de a făuri un regat din cele trei state de la Dunărea de Jos o va confirma Bethlen din nou și în modul cel mai explicit în instrucțiunile întocmite la Alba Iulia, în 22 octombrie 1627, pentru solul său la Poartă, Francisc Mikó, însărcinat să protesteze contra numirii în scaunul domnesc al Țării Românești a lui Alexandru Iliaș, „dușmanul său personal".[152] Principele a socotit nimerit să amintească, cu această ocazie, spre a-și evidenția pe cît mai mult meritele față de turci, faptul că „Papa împreună cu împăratul german ne promit să ne facă regat" *(in regem creálnak)* din Moldova, Țara Românească, precum și din *Partium* — Transilvania este subînțeleasă! —, dar el nu se lasă amăgit și vrea să nu abandoneze poziția politică de pînă acum, dacă și Poarta își va respecta cuvîntul în privința lui.[153] Ciudat este că, exact în același moment, anume într-o scrisoare din 28 decembrie 1627 trimisă împăratului Ferdinand II de către cardinalul Pázmány, se exprima temerea că Bethlen ar încerca să se proclame „rege al Daciei"... cu ajutorul Porții, insistînd acolo să i se „acorde" Moldova și Țara Românească! *(Volui autem M.V. illud quoque demisse significare secretissime mihi significari Bethlenium urgere in Porta ut Moldaviam et Valachiam sibi concedant, ita rex Daciae declaretur).*[154] Avem de-a face, neîndoielnic, doar cu un zvon neîntemeiat, dar el este nu mai puțin o lămuritoare mărturie asupra eșecului înregistrat de Habsburgi în efortul de atragere a lui Bethlen, prin oferta transmisă lui la începutul anului 1625. Între timp, de altfel, principele transilvănean se căsătorise cu Ecaterina de Brandenburg (martie 1626), ceea ce a contribuit la strîngerea legăturilor lui cu grupul puterilor protestante și a constituit, de fapt, un răspuns la încoronarea fiului împăratului, viitorul Ferdinand III, ca rege al Ungariei (noiembrie 1625). În plus, ca o consecință directă a acestor evoluții, în același interval avusese loc a treia și cea din urmă campanie a lui Bethlen contra Casei de Austria (septembrie—octombrie 1626).[155]

Cum au stat în realitate lucrurile în privința politicii lui Gabriel Bethlen față de statele românești învecinate? Izvoarele interne transilvănene sînt deosebit de prețioase în această problemă. Ele îi atribuie o atitudine extrem de prudentă, care a ținut întotdeauna seama de posibila reacție a Porții. Astfel, de pildă, în privința Țării Românești, unde a intervenit cu armele de două ori, totuși — cum ne spune, în memoriile lui, Ioan Kemény — „din cauza aceasta n-a avut nici o supărare, pentru că lucrase și la Poartă". Același nobil și om politic transilvănean a subliniat în plus că, în comparație cu

predecesorii și urmașii lui la cîrma principatului, Bethlen „voievod n-a pus; nici n-a ales, țara încă n-a cuprins-o, titlu n-a uzurpat. . ." [156] Și, într-adevăr, dacă analizăm, fie și sumar, cele două împrejurări în care s-a amestecat direct în Țara Românească putem constata de fiecare dată anumite limite, fără doar și poate autoimpuse.

Mai multe documente interne strict contemporane, din Țara Românească, pomenesc de „vremea cînd a venit Lupul paharnic cu ungurii de peste munte" și l-a scos din domnie pe Alexandru vodă Iliaș.[157] Atacul, care a țintit orașul de reședință Tîrgoviște, a fost dat prin surprindere, căci — ne spune unul din aceste acte — hrisoave domnești care apucaseră a fi redactate în luna mai 1618, au rămas „fără peceți", activitatea cancelariei de la curte încetînd deci brusc.[158] Sursele transilvănene menționează un ajutor de 700 de haiduci, pe care pribegii munteni l-au obținut de la Gabriel Bethlen și cu care au traversat munții noaptea, pentru ca în dimineața zilei de 7 iunie să se găsească în fața Tîrgoviștei.[159] Față de acuzația că a sprijinit pe pribegi, înfățișată la Poartă de domnul alungat, Bethlen a susținut că, atunci „cînd am auzit că boierii strîng oaste în țara mea, am trimis prin ștafetă poruncă dregătorilor să nu îngăduie nimănui adunarea de oști și nici să nu-i lase să treacă peste munți. Dar cînd a ajuns ștafeta mea la Brașov, ei trecuseră cu o zi înainte"[160]! Sigur, dezvinovățirea are un caracter de circumstanță. Mai de crezut este principele cînd afirmă că, printr-o scrisoare, le-a cerut cu hotărîre boierilor munteni „să bage de seamă să nu aleagă un nou voievod dintre dînșii ori de aiurea, și mergînd la Poartă și arătînd starea lor jalnică să ceară de acolo alt domn".[161] Și lucrurile s-au petrecut într-adevăr așa, ceea ce pare a vădi mai degrabă o înțelegere prealabilă între Bethlen și pribegi. Spunem aceasta deoarece alte știri atestă că, în paralel, solul principelui la Poartă avea instrucțiuni să recomande numirea în scaunul domnesc al Țării Românești a pretendentului Marcu Cercel.[162] Este așadar probabil că Gabriel Bethlen, în 1618, a căutat să profite de „răzmerița" boierilor munteni contra elementelor levantine, în primul rînd a grupului de greci cu care cîrmuia Alexandru Iliaș, spre a impune pe tronul de la miazăzi de Carpați un protejat al său.[163] Încercarea nu a reușit, deoarece autoritățile otomane l-au preferat pe Gavrilaș Movilă, cu care, însă, Bethlen va sfîrși prin a stabili strînse legături, consacrate printr-un tratat în toată regula, încheiat în mai 1619.[164]

Și cea de a doua intervenție a principelui transilvănean în Țara Românească a îmbrăcat tot aspectul unei operațiuni de „comando". Ea a avut loc în condiții destul de obscure, în toamna anului 1624, cînd tătarii abia consimțiseră cu greu să se retragă din

Țara Românească și Moldova. În această atmosferă extrem de tulbure, Bethlen a trimis peste munți pe un căpitan al său, Béldi Péter, cu o mică trupă de călăreți, cu scopul de a captura pe fostul mare vistier Necula, un grec din Ianina, extrem de bogat, ctitor — în aprilie 1624 — al refacerii mănăstirii Gorgota.[165] Acesta făcea parte din „clanul" boierilor greci care-l sprijineau în ascuns pe Alexandru Iliaș, dorind revenirea lui pe tron. Un act din 15 noiembrie 1626 se referă la o răscoală a țăranilor din Țara Românească, stimulată de Necula vistierul, care pusese în fruntea ei „un boier Domn fictiv"[166]. Iar cronica internă a Țării Românești, pe de altă parte, pomenește de două mișcări, menite să-l înlăture din scaun pe Alexandru Coconul, fiul lui Radu Mihnea. Una dintre acestea a fost cînd „s-au rădicat asupra lui călărașii de la Mănești și de la Gherghița și de la Ploești și de la Rușii de Vede"; au fost însă înfrînți în lupta de „la sat la Mănești" de boierii lui Alexandru Coconul „împreună cu toată curtea". Cealaltă încercare a pornit din apusul țării: „Atunce iar să sculase niște lotri dă peste Olt cu un domn ce-i zicea Paisie. Iar boiarii prinzînd de véste, trimiseră de i-au prins și i-au omorît cu tot"[167]. Una dintre aceste două tentative, foarte probabil cea dintîi, trebuie neîndoielnic asociată de uneltirile lui Necula vistierul din toamna anului 1624. Gabriel Bethlen a intervenit deci în sprijinul lui Alexandru vodă Coconul.[168] El nu a îndrăznit totuși să se atingă de persoana boierului grec prizonier, ci i-a extorcat doar o mare sumă de bani, ca preț al eliberării, trimițîndu-l apoi, prin Moldova și Dobrogea, la Constantinopol.[169] Cît de mare era creditul politic la Poartă al unui asemenea personaj reiese și din simplul fapt că, la jumătatea lunii februarie 1625, a cerut insistent punerea lui în libertate însuși caimacamul Gürdjü Mehmed pașa.[170]

Împrejurările succint descrise mai sus ne îndeamnă să admitem că „testamentul politic", pe care cronicarul sas Georg Kraus îl atribuie lui Gabriel Bethlen, reflectă într-adevăr concepția principelui în privința raporturilor cu Poarta și cu țările românești extracarpatice: „dacă Transilvania vrea să rămînă în pace și liniște, oricine va fi principe, atunci țara să nu se lepede niciodată de Poarta otomană. Deoarece ajutorul german și orice alt ajutor străin este prea departe și, pînă ar sosi acestea la vremuri de nevoie, țara ar trebui să piară, mai ales dacă Moldova și Țara Românească n-ar ține cu ea, de aceea, nici un principe n-ar trebui să intre în încurcătură în chip ușuratic cu aceste două țări sau să dea vreo pricină de dezbinare, căci aceste țări sînt ochii și bucătăria împăratului turc"[171]. Această concepție, excelent rezumată în textul citat, nu exclude bineînțeles un efort constant al lui Bethlen de a atrage în orbita politicii lui statele de la miazăzi și răsărit de Carpați. Lăsînd la o parte intervenția din 1618, sînt de semnalat alte două încercări, din

1623 și 1626, tot în legătură cu Țara Românească, dar efectuate numai pe cale diplomatică, de a provoca schimbarea domnilor. În ambele cazuri a fost vorba de aducerea în scaunul domnesc a lui Gavrilaș Movilă, care acum era supus al principelui, fiind căsătorit din august 1622 cu o membră a nobilimii ardelene.[172] Este de relevat că amîndouă aceste încercări au avut loc într-un context deosebit de favorabil principelui, de fiecare dată în ajunul unei campanii contra Habsburgilor, ceea ce îi conferea o situație privilegiată în relațiile cu Poarta. Totuși, cuvîntul nu i-a fost ascultat, alți factori cîntărind mai greu, în acele momente, în înrîurirea deciziilor otomane cu privire la tronul Țării Românești.

De abia în 1629, în contextul unui alt mare proiect, care viza Polonia, va izbuti Bethlen să obțină, prin mijlocirea Porții, înlăturarea unui domn, anume a lui Miron Barnovschi al Moldovei. De fapt, un raport venețian de la Constantinopol, din 12 mai 1629, vădește intenția principelui de a înlocui pe amîndoi domnii de atunci, deci și pe Alexandru Iliaș al Țării Românești, pe motivul că nu se putea bizui pe ei: „Disegna di far mutar li Principi di Valachia e Moldavia come non suoi molto confidenti"[173]. Cel ce a comunicat bailului această intenție nu era altul decît Jacques Roussel, celebrul agent protestant, care tocmai sosise la Poartă din Transilvania, cu scopul de a pregăti o ofensivă a Imperiului otoman contra Poloniei, al cărei rege era „foarte legat" *(unitissimo)* de Casa de Austria. Beneficiarul principal al loviturii, de astă dată îndreptate indirect, împotriva Habsburgilor urma să fie Gabriel Bethlen, care trebuia să devină rege al Poloniei. În discuția cu bailul Sebastiano Venier, Jacques Roussel era în măsură să declare că Bethlen „de o bună bucată de vreme" își ațintise gîndurile spre acest regat, întreținînd contacte înlăuntrul lui, iar, pe de altă parte, el avusese grijă să stabilească relații și cu cazacii și tătarii, precum și cu Silezia „vecină cu Polonia"; în plus, acum se vor purta tratative „cu Moscova și cu regele Suediei, care e cumnatul său", puteri cu ajutorul cărora Polonia va fi practic înconjurată.[174] Vastul proiect de alianță antipolonă coincidea de altminteri perfect cu interesele și dorința de revanșă a Rusiei. El va fi chiar tradus în viață, însă la numai cîțiva ani după moartea lui Bethlen și fără ca Transilvania să mai joace nici pe departe rolul de seamă ce-i fusese atribuit inițial.

Interesează aici doar faptul că autoritățile otomane, în vara anului 1629, au dat curs demersului lui Gabriel Bethlen în privința Moldovei, acceptînd să-l mazilească pe Miron vodă Barnovschi, sub bănuiala că pe ascuns este omul regelui Poloniei.[175] Dar, pe lîngă această acțiune cu caracter politic, principele a mai avut o inițiativă, de alt ordin, însă în final tot în legătură cu țările românești extracarpatice. Este vorba de îndelung discutata corespondență a lui

cu patriarhul Chiril Lukaris al Constantinopolului cu privire la posibilitatea trecerii la protestantism a românilor din Transilvania. Din păcate, problema a fost examinată pînă acum izolat de contextul politic. De pildă, din capul locului trebuie subliniat că tratativele de la Poartă ale lui Jacques Roussel au fost purtate nu numai cu dregătorii otomani, ci și cu patriarhul ecumenic, vechi inamic al Poloniei, pe care o socotea un periculos bastion al catolicismului în răsăritul Europei. Acesta a fost iute cîștigat pentru proiect, motivîndu-și față de bailul venețian încrederea în reușita lui atît prin datele pe care le poseda despre Bethlen și persoanele din Polonia ce-i sprijineau cauza, cît și în funcție de „multe alte interese din aceste părți".[176] Evident, în asemenea împrejurări, demersul principelui pe lîngă Chiril Lukaris în legătură cu ortodocșii transilvăneni apare deplin explicabil, el îmbrăcînd aspectul unei cereri suplimentare de colaborare între doi aliați.

Cum se știe, ni s-a păstrat doar răspunsul patriarhului, datat 2 septembrie 1629, în Constantinopol. Însă, pe temeiul lui a putut fi reconstituit conținutul „repetatelor scrisori" ale lui Bethlen, despre care se precizează că erau „cît se poate de secrete". În esență, princîpele l-a rugat pe capul bisericii Răsăritului să încuviințeze intenția lui de a-i face pe românii ortodocși din Transilvania să îmbrățișeze credința protestantă și să trimită „o încurajare cît de mică", în acest sens, mitropolitului Ghenadie, care-i păstorea. Printre argumentele principelui era și acela că „numai acele țări sînt mai fericite, în care există cît mai puține deosebiri de credință și că a năzui spre aceasta este legea și rațiunea politică a principilor domnitori". Chiril Lukaris a refuzat să satisfacă cererea insistent repetată a lui Bethlen, indicîndu-i printre alte obstacole din calea planului respectiv și pe următorul:

„Dar pentru îndeplinirea fericită și pașnică a acestei ⟨schimbări de religie⟩, ar trebui mai întîi să se rupă legătura de sînge și de simțire care zvîcnește în taină, dar cu multă putere, între românii din țara Transilvaniei și locuitorii din țările Munteniei și Moldovei. Negreșit, domnii vecini ai ziselor țări niciodată nu vor îngădui aceasta și foarte sigur vor pune piedici, dacă nu cu armele, cel puțin cu îndemnuri tainice"[177].

Netăgăduit, prin acest text avem la dispoziție o foarte clară și, mai ales, autorizată recunoaștere a existenței unei puternice conștiințe a unității românilor dintr-o parte și cealaltă a Carpaților, în prima jumătate a veacului XVII.[178] Ea trebuie numaidecît confruntată cu un alt gen de mărturii, cum este o însemnare din epocă a unui român transilvănean, semnalată odinioară de Nicolae Iorga. Pe o carte apărută la Frankfurt am Main în 1596, *Pannoniae historia chronologica* de Jean Jacques Boissard, acest anonim — sem-

nătura lui, în criptogramă, nu a putut fi descifrată! — a notat, pe românește, în dreptul portretului lui Sigismund Báthory, care formează una din ilustrațiile cărții: „Acesta iast⟨e⟩ Jicmon Crai, care au stăpînit Țara Ungurească cu Ardealul înpreună și cu Țara Muntenească și Moldova, tocma păn la Chiliia, cum scrie în Istoriia lui, să cetești să vezi; 1622“[179]. Nu putem interpreta altcum însemnarea de față, decît ca o reflecție în raport cu ideea unității politice a spațiului carpato-danubian, care ființa deci în mediul cărturarilor români din Transilvania și, desigur, nu numai al lor[180] . . .

Înapoindu-ne acum la chestiunea planului lui Bethlen de convertire la protestantism a românilor transilvăneni, credem că, de fapt, principele a anticipat obiecția patriarhului Chiril Lukaris, din moment ce, în paralel, cum am văzut, era preocupat de instalarea în scaunele domnești de la răsărit și miazăzi de Carpați a unor clienți politici. Sînt acestea suficiente elemente pentru a putea vorbi de proiectul unei „Dacii protestante“, care ar fi fost nutrit de mintea lui Gabriel Bethlen? Bineînțeles, dispariția lui timpurie de pe scena politică, la 15 noiembrie 1629, tocmai cînd aceste demersuri, din domeniul spiritual și politic, erau în curs, ne împiedică să aproximăm prea mult, făcîndu-ne să observăm că ne aflăm doar în prezența unor premise pentru eventuale evoluții ulterioare. La prima vedere, ambițiile de mărire ale lui Bethlen par să fi oscilat între coroana Ungariei, pentru care a luptat în anii 1619—1620, și cea a Poloniei, la care a aspirat în ultimii ani de viață, pe temeiul precedentului creat de Ștefan Báthory. Totuși, experiența acumulată în lungul anilor de colaborare, pînă la urmă infructuoasă, cu coalițiile antihabsburgice, pare să-l fi îndrumat spre o atitudine ceva mai realistă, în cadrul căreia, pe lîngă obiectivul maximal, cum era regatul polon, își putea găsi locul și unul subsidiar — integrarea religioasă, succedată în perspectivă și de cea politică, a spațiului carpato-danubian.

Ar mai fi de adăugat că pentru Bethlen, om cultivat, cunoscător al limbii latine[181], noțiunile despre Dacia antică nu erau străine. De pildă, chiar într-un act oficial, precum privilegiul pe care l-a emis la Cluj, în 18 iunie 1623, în favoarea evreilor, întîlnim următoarea interesantă referire: „. . . prin adunarea și așezarea la un loc a feluritelor neamuri ⟨în Transilvania⟩, să o ridicăm în așa fel ca propășindu-se pe zi ce trece, să egaleze în privința puterilor sale armate și binefacerilor de seamă ale păcii, vechea Dacie“[182]. Desigur, aici avem de-a face cu un *topos* literar, „Dacia felix“ — echivalată doar cu Transilvania! —, preluat de la cărturarii transilvăneni. Același *topos* va găsi de altminteri un deosebit ecou în opera poetului silezian Martin Opitz (1597—1639), care în 1622—1623 a activat ca „lector“ la colegiul academic de la Alba Iulia, înființat

de principe.[183] Cum se știe, de la Opitz ne-a rămas poemul *Zlatna. Cumpăna dorului,* în care este clar sesizată înrudirea limbii române cu italiana, precum și descendența lor comună din latină.[184] Însă, același Opitz a mai lucrat și o altă operă, *Dacia antiqua,* din păcate pierdută, în care reînvia mai ales imaginea istoriei Transilvaniei medievale, prețuind locul și rolul românilor, ca autentici scoborîtori din romani.[185] Aceste cîteva repere, împreună cu propunerea habsburgică din 1625 de reconstituire a regatului Daciei prin alipirea la Transilvania a Moldovei și Țării Românești, ne fac să credem și noi că, într-adevăr, planul lui Bethlen de convertire la protestantism a românilor transilvăneni avea o „bătaie lungă“, vizînd — la momentul potrivit — scopuri politice, legate de destinul țărilor românești extracarpatice.

NOTE

1. Pentru prevederile păcii, vezi: N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches (nach den Quellen dargestellt)*, t. III (bis 1640), Gotha, 1910, p. 338—339 și 340; Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman (pînă la 1656)*, București, 1978, p. 297—299; Karl Nehring, *Adam Freiherrn zu Herbertsteins Gesandschaftreise nach Konstantinopel. Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606)*, München, 1983, p. 22—28 și 59—62.

2. Menționăm două descrieri contemporane ale bătăliei, una a lui Aloisio Radibrat (*Călători străini despre țările române*, vol. IV, București, 1972, p. 275—278), cealaltă, care a fost descoperită de curînd la München de I. Chiper, a lui Leonardus Basilius (Radu Constantinescu, *Lupta pentru unitate națională a românilor (1590—1630). Documente externe*, București, 1981, p. 306—308 și p. 346—348). Vezi și N. Iorga, *Istoria armatei românești*, ed. N. Gheran și V. Iova, București, 1970, p. 302—303.

3. Mai întîi, încă în decembrie 1603, vodă Radu a încheiat un armistițiu cu Gazi Ghirai II, hanul tătarilor din Crimeea (*Călători străini...*, IV, p. 297 și 327—328). Apoi a făcut ca un sol al hanului să se deplaseze în Transilvania, la Cluj, ca să ia contact cu autoritățile imperiale (*Ibidem*, p. 301). În 29 iulie 1604, comisarul imperial din Cluj, Paul de Krauseneg, arăta într-un raport al său că Radu Șerban „în repetate rînduri" a anunțat pe Habsburgi despre tratativele pe care le purta cu turcii și „a cerut de la maiestatea voastră ⟨împăratul Rudolf II⟩ voie să primească steagul ⟨de la Poartă⟩ pentru ca să poată asigura mai bine ⟨liniștea pentru⟩ această țară" (*Ibidem*, p. 300—301, nota 14).

4. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, IV-2, București, 1884, nr. CCLXI, p. 279 și nr. CCLXIII, p. 280. Evenimentul a fost numaidecît resimțit în Transilvania, unde, la Sibiu de pildă, în 23 noiembrie 1604 se înregistra știrea că Radu vrea să se împace cu turcii și aștepta caftan de la Poartă (*Ibidem*, XV-2, București, 1913, nr. MDCLXI, p. 817).

5. Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. CCLXIX, p. 283.

6. Act din 28 ianuarie 1606, în *Documente privind istoria României, B, Țara Românească*, veac. XVII, vol. I, nr. 203, p. 208. Pentru biografia lui Costea chihaia vezi N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1971, p. 164. A se adăuga actul din 20 martie 1628 și cel din 6 decembrie 1632, din care aflăm faptul că și

Radu Mihnea l-a folosit în legăturile cu Poarta, în prima lui domnie mai lungă în Ţara Românească (*Documente Romaniae Historica, B, Ţara Românească*, vol. XXII, nr. 42, p. 84—85 şi vol. XXIII, nr. 440, p. 644). Acest boier îşi avea reşedinţa — „casa" — „în sat la Crevădie" (*Ibidem*, vol. XXI, nr. 72, p. 134).

7. N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. IV, *Legăturile Principatelor române cu Ardealul de la 1601 la 1699*, Bucureşti, 1902, p. XLIX. Lucrarea lui Nicolae Iorga rămîne în continuare fundamentală pentru oricine încearcă să reia discuţia asupra raporturilor politice din epocă între Transilvania, Moldova şi Ţara Românească. S-au adăugat, între cele două războaie mondiale, mai ales noile izvoare documentare publicate de V. Motogna şi A. Veress, care vor fi citate la locul cuvenit. În cele de faţă ne-am străduit să punem în valoare, plecînd tot de la perspectiva lui Iorga, un alt grup de izvoare, în special otomane, editate în ultimele decenii.

8. În vara anului 1604, Radu Şerban a încercat să facă pace cu vodă Ieremia şi a trimis chiar o solie în Moldova, compusă din marele vistier Nica din Corcova şi marele pitar Dragomir din Băjeşti (Ghenadie Enăceanu, *Petru Movilă*, extras din „Biserica Ortodoxă Română", an. VII, 1883, p. 193). Iniţiativa de pace pare să fi aparţinut domnului Moldovei însuşi, de la care a sosit mai întîi un emisar la Tîrgovişte, în 21 iulie 1604 (*Călători străini*..., IV, p. 331).

9. La 15 februarie 1605 s-au închinat lui Bocskay ţinuturile secuilor (Peter Banfi, *Tagebuch*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol. V, Braşov, 1909, p. 419). Pentru *ahd-name*-ul din 19 mai 1605, prin care Bocskay era recunoscut oficial de către Poartă, vezi Mihail Guboglu, *Şapte documente turceşti din arhivele Braşovului privind relaţiile cu Poarta otomană la începutul secolului al XVII-lea*, în „Revista Arhivelor", an. VIII (1965), nr. 1, p. 215—216.

10. În 14 martie 1605, detaşamentul, compus din 700 de oşteni „de neamuri străine, sîrbi, nemţi şi munteni", era deja sosit la Sibiu, după care, în aprilie, a ocupat şi preluat apărarea Mediaşului (V. Motogna, *Războaiele lui Radu Şerban (1602—1611). (Anexă)*, extras din „Anuarul Liceului «Andrei Mureşanu»", Dej, 1926, p. 88; Hurmuzaki, *Documente*, XV—2, nr. MDCLXV, p. 821).

11. Document semnalat şi interpretat de V. Motogna, *Războaiele lui Radu Şerban (1602—1611)*, în „Analele Academiei Române", *Memoriile Secţiunii Istorice*, Seria III, t. VI, Bucureşti, 1926, p. 287. Textul *in extenso*, în tălmăcire românească, publicat de acelaşi, în anexele documentare ale studiului tipărite separat (vezi nota precedentă), p. 90—91 (mai departe vom cita prescurtat: V. Motogna, *Anexă*...).

12. V. Motogna, *Războaiele lui Radu Şerban*..., loc. cit.; Idem, *Anexă*, p. 96—97 (în aceeaşi zi, Bocskay scria şi lui Murad paşa din Belgrad, care trebuia să susţină intervenţia lui la Poartă, precum şi lui Simion Movilă — p. 93—94 şi 98—99).

13. Tahsin Gemil, *Relațiile țărilor române cu Poarta otomană în documente turcești (1601—1712)*, București, 1984, nr. 17, p. 101—103. Granul a fost de fapt recucerit de turci, la 29 septembrie 1605.

14. *Ibidem*, nr. 18, p. 103—104.

15. *Ibidem*, nr. 19, p. 104—105.

16. Înțelesul pe care îl dădea anticipat Radu Șerban noii legături cu turcii este limpede reflectat într-o discuție cu un sol tătar, consemnată într-un raport imperial din Tîrgoviște, cu data 23 decembrie 1603: „Cu turcul voi ține bună vecinătate și prietenie la hotar, pentru ca trecătorile să fie deschise pentru negustori și ca soldățimea să nu alerge de o parte și de cealaltă a Dunării, făcînd pagubă țării, ci să primesc steagul de la turc și să dau tribut. Nu vreau să fac altfel, pentru că eu sînt în supunerea *(dedicato)* împăratului creștin prin obligația mea și jurămîntul meu, și de el sînt menținut în stăpînire, de la acesta am primit steagul, deci pentru nici un lucru nu vreau să mă depărtez de maiestatea-sa" *(Călători străini...*, IV, p. 328). Așadar, „bună vecinătate și prietenie" cu Poarta, cu prețul unui tribut anual, însă dependența politică efectivă a Țării Românești rămînînd cea față de împăratul romano-german! Este exact concepția despre semnificația tributului plătit turcilor pe care Radu Șerban, pribeag, o va expune și într-un memoriu din 1618 către consiliul imperial habsburgic (vezi mai sus, cap. II, nota 66).

17. A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. VII, București, 1934, nr. 213, p. 240 (la 1 mai se nota în Constantinopol că „săptămîna trecută" a venit un sol de la Bocskay); V. Motogna, *Anexă*, p. 100 (mesaj al lui Bocskay către Poartă din 8 aprilie). Vezi și Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, București, 1940, nr. CDLVII, p. 223 (alți doi soli transilvăneni au sosit la 5 mai și au fost primiți în audiență la 8 mai — cereau, printre altele, ca Radu Șerban să fie depus „como amigo de l'Emperador").

18. Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, nr. CCLXXII, p. 285 (raport venețian din 2 iulie 1605, Constantinopol). Vezi și *Ibidem*, nr. CCLXXIII, p. 285.

19. A. Veress, *op. cit.*, VII, nr. 217, p. 242. În 2 iulie, solul Ștefan Halmágyi poposea la Cluj, pe drumul de înapoiere spre Țara Românească (Ștefan Meteș, *Domni și boieri din țările române în orașul Cluj*, Cluj, 1935, p. 30).

20. Vezi, de pildă, *Ibidem*, nr. 256—257, p. 297—298.

21. N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LVI.

22. I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I (1599—1699), Cluj, 1940, nr. 35, p. 77—78. Gheorghe Raț a predat Sighișoara la 9 septembrie 1605 (Michael Weiss, *Liber annalium raptim scriptus*, în Eugen v. Trauschenfels, *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens (Neue Folge)*, Brașov, 1860, p. 183. Acest izvor de căpetenie asupra epocii, folosit mai întîi pe larg de N. Iorga, a mai cunoscut o ediție, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol. V, Brașov, 1909, p. 140—263. În ce ne privește, am utilizat tot prima ediție).

23. I. Lupaș, *op. cit.*, I, nr. 36, p. 78—79.

24. *Ibidem*, nr. 37, p. 79—80. Solii lui Radu Șerban erau Nica vistierul și Ștefan Halmágyı, căpitanul gărzii curții de la Tîrgoviște. Un act intern atestă despre primul că „au purces ... în Țeara Ungurească la craiu... *luna* Sept⟨embrie⟩ 1 zile" (*D.I.R.*, *B*, veac. XVII, vol. I, nr. 214, p. 225). Înseamnă că boierul Nica a plecat de fapt la 11 septembrie (st.n.), pentru a-l reprezenta pe domn în dieta întrunită la Mediaș, care l-a ales în chip solemn pe Bocskay principe al Transilvaniei, în 14 septembrie 1605. Dar aceasta pare a fi a doua lui misiune, căci în socotelile Brașovului el figurează ca sosit acolo încă la 22 august și zăbovind pînă în 25 (N. Iorga, *Socotelile Brașovului și scrisori românești către sfat în secolul al XVII-lea*, în „A.A.R.", *M.S.I.*, Seria II, t. XXI, București, 1899, p. 133).

25. Tahsin Gemil, *op. cit.*, nr. 21, p. 107—109, Simion Movilă, secondat de Ali pașa, cu o oaste compusă din moldoveni, cazaci, turci și tătari, a pătruns în Transilvania, prin secuime și Țara Bîrsei, în a doua jumătate a lunii iulie 1605, participînd apoi la asediul Sighișoarei. Retragerea lor s-a produs tîrziu, pe la sfîrșitul lunii noiembrie sau începutul lui decembrie (N. Iorga, *Socotelile Brașovului*..., p. 124), desigur ca urmare a sosirii ordinului special de la Poartă.

26. Michael Weiss a notat că încă din august, îndată după încheierea tratatului din Țara Românească, solii transilvăneni — printre care s-a numărat de altminteri și el — au fost puși de Radu Șerban să scrie autorităților otomane spre a le aduce la cunoștință existența proaspătului act (*op. cit.*, ed. cit., p. 182—183). În 9 septembrie, Hidir pașa, al doilea vizir, le răspundea, vădind mulțumirea divanului față de perfectarea acestei alianțe transilvano-muntene, cu recunoașterea „regelui" Ștefan Bocskay (*Ibidem*, p. 187—188). Astfel, vodă Radu a fost eliberat de grija unui eventual atac otoman dinspre Dunăre și a putut acționa în continuare numai pentru îndepărtarea din Transilvania a lui Simion Movilă.

27. I. Lupaș, *op. cit.*, I, nr. 38, p. 80—82.

28. Vezi actele aferente la A. Veress, *op. cit.*, VII, nr. 231, p. 264—265; nr. 236—239, p. 270—276 și nr. 246, p. 285.

29. Data corectă a evenimentului stabilită de M. Guboglu, *op. cit.*, p. 219—220.

30. Hasan pașa, fost beilerbei de Rumelia, și Sinan pașa, beilerbeiul de Agria (Eger, Erlau).

31. Tahsin Gemil, *op. cit.*, nr. 24, p. 113—116. Cu privire la Radu Șerban, la sfîrșitul actului figurează recomandația specială: „Dar sînt necesare sfaturi sporite voievodului Țării Românești"!

32. Act editat de M. Guboglu, *op. cit.*, nr. I, p. 232—237; vezi și comentariul diplomatic de la p. 218—219. Ștefan Bocskay a fost înmormîntat la Alba Iulia, în 18 februarie 1605 (Simon Nösner, *Res actae in partibus Hungariae et Transsilvaniae*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol. IV, Brașov, 1903, p. 162).

33. N. Iorga, *Socotelile Brașovului*..., p. 128; Idem, *„Doamna lui Ieremia Vodă"*, în „A.A.R.", *M.S.I.*, Seria II, t. XXXII, București, 1910, p. 1 070.

34. Idem, *Studii și documente*, IV, p. LXV.

35. Idem, *Socotelile Brașovului*..., p. 128.

36. I. Lupaș, *op. cit.*, I, nr. 39, p. 82—83.

37. Raport venețian din Praga, cu data 2 aprilie 1607, în Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII, București, 1894, nr. CCCCXLVI, p. 313; citat de N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LXV.

38. N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LXV; textul original, în limba germană, la Idem, *Geschichte des Osmanischen Reiches*..., III, p. 344, nota 3.

39. N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LIX—LX. În genere, succesul mișcării lui Bocskay, care a scos Transilvania de sub controlul habsburgic, este apreciat în istoriografie ca o „diversiune" ce le-a slujit otomanilor să obțină o grabnică încheiere a păcii în Europa, spre a putea face față noului război din Asia, cu Iranul, izbucnit în 1603 (Vezi, de pildă, Fernand Braudel, *Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. 6, București, 1986, p. 99).

40. Textul diplomei, în Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, București, 1882, nr. CCXCVII, p. 350—351; vezi și descrierea ceremoniei primirii stindardului imperial de către Radu Șerban, în *Călători străini*..., IV, p. 317—321.

41. A. Veress, *op. cit.*, VII, nr. 193, p. 219.

42. *Ibidem*, vol. VIII, București, 1935, nr. 3, p. 3.

43. Poarta îl susținea pe Mihăilaș Movilă, pe care l-a numit domn îndată după stingerea din viață a lui Simion (*Ibidem*, nr. 28, p. 30—32) și a aprobat gestul lui Radu Șerban de a-i trimite un ajutor de 4 000 de oșteni (Tahsin Gemil, *op. cit.*, nr. 26, p. 117—118). Tocmai în perspectiva luptei pentru succesiune din Moldova, turcii l-au întărit în scaun pe Radu vodă, printr-un firman emis la 22 septembrie 1607 (*Ibidem*, nr. 25, p. 116—117). În 12—21 octombrie 1607, vizirul Mustafa pașa îi cerea regelui Sigismund III al Poloniei să nu dea ajutor lui Constantin Movilă, refugiat în teritoriu polon, și, oricum, să nu-i îngăduie să intre în Moldova (Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, București, 1976, nr. 154, p. 147—149). Jurnalul expediției polone, care, în urma biruinței de lîngă Ștefănești, din 20 decembrie 1607, l-a instalat pe tron pe Constantin Movilă, atunci în vîrstă de 12 ani, la Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, București, 1983, nr. 25, p. 46—50. Alte izvoare asupra luptei, la N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LXVIII—LXIX.

44. Asupra acestei categorii de militari, din care o parte îi slujiseră pe Habsburgi în războiul abia încheiat cu Imperiul otoman, vezi Kálmán Benda, *Der Haiduckenaufstand in Ungarn und das Erstarken der Stände in der Habsburgermonarchie 1607—1608*, în *Nouvelles études historiques*, 1965, vol. I, p. 299—313. Potrivit unei știri din Praga, din 3 martie 1608, împăratul Rudolf II ar fi tratat cu haiducii din Ungaria de Sus pentru ca, în schimbul unei sume de bani, ei „si voltassero a far la guerra al Turco in Moldavia, mentre intendeva di metter in quello stato il figliolo di Simeone" (*Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem (1592—1628)*, t. IV, *Epis-*

tulae et acta Antonii Caetani (1607—1611), pars II, ed. Milena Linhartova, Praga, 1937, p. 140—141). Mențiunea aceasta îndrumă spre ideea că la curtea habsburgică era cunoscută și încuviințată politica lui Radu Șerban de sprijinire a lui Mihăilaș Movilă.

45. Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 200. Acest pretendent este atestat în 1599—1600 în calitate de cămăraș al lui Mihai Viteazul (*D.R.H.*, *B*, vol. XI, nr. 347, p. 491). Asupra originii lui probabile — nepot de soră al lui Alexandru vodă Mircea al Țării Românești —, vezi I. C. Filitti, *Despre doi candidați la domnie din prima jumătate a sec. al XVII-lea: Mihai Cămărașul și Neagu Vodă*, în „Arhivele Olteniei", an. XIV (1935), p. 198.

46. Pentru relațiile dintre cei doi, stabilite încă din octombrie 1604, vezi și, recent, Maja Philippi, *Michael Weiss*, Kriterion Verlag, Bukarest, 1982, p. 42.

47. Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 201. În aceste împrejurări, Weiss a schițat un memorabil portret al lui Radu Șerban: „divitem, astutum et rei militaris peritissimum" (*Ibidem*, p. 200: „bogat, viclean și foarte priceput în meșteșugul războiului"). De aceea, după el, pentru transilvăneni era „mai bună o pace sigură, decît o victorie îndoielnică", în raporturile cu Țara Românească. Consecința imediată a semnării tratatului cu Radu Șerban a fost arestarea și întemnițarea, la 3 iunie, a lui Mihai Cămărașul, care apoi, în 2 octombrie, a fost extrădat în Țara Românească (*Ibidem*, p. 201).

48. A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 46, p. 46—47; vezi și actul din 22 august 1608, care vădește că autoritățile din Ungaria de Sus aveau deja cunoștință la acea dată de existența tratatului (*Ibidem*, nr. 50, p. 50). Către sfîrșitul anului 1608, în împrejurări obscure, tot în Transilvania, Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai Viteazul, pare să fi încercat să treacă hotarul prin surprindere și, cu ajutorul unui grup de boieri conjurați, să-l răstoarne pe Radu Șerban (*Ibidem*, nr. 58, p. 58). Despre această „răzmeriță printre raiale", care a pricinuit amînarea trimiterii haraciului Țării Românești, pomenește și un act otoman din 24 ianuarie 1609, din care rezultă și că pretendentul pînă la urmă fusese prins de Gabriel Báthory și extrădat, iar vodă Radu îl însemnase la nas (T. Gemil, *op. cit.*, nr. 34, p. 129—130). Cronicarul sas Peter Banfi a consemnat mutilarea pretendentului — în „Țara Românească" — sub data 12 ianuarie 1609 (*Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, V, p. 421). Radu Șerban a refuzat totuși să-l trimită la Poartă, cum îi ceruse sultanul, ba chiar i-a îngăduit să rămînă în țară, cu titlul de postelnic, și i-a restituit o parte din satele rămase de la tatăl său (*D.I.R.*, *B*, veac. XVII, vol. I, nr. 440, p. 498).

49. Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 200; vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LXXIII—LXXIV.

50. Vezi mai sus nota 45. Din Praga, la 17 mai 1608, împăratul Rudolf II intervenea pe lîngă Radu Șerban — la rugămintea regelui polon — să nu îngăduie pribegilor moldoveni de la el să atace Moldova (A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 45, p. 45—46). Apelul regelui Sigismund III către împărat, întocmit o lună mai devreme, în Cracovia, în Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, nr. CCCLVII, p. 417).

51. Textul în limba latină al actului reprodus de Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 204—205. Vezi și scrisoarea lui Báthory din 1 august 1608 către bistrițeni, în care este consemnată întoarcerea la Alba Iulia din Moldova a lui Ioan Imreffy „cu un răspuns bun" (Hurmuzaki, *Documente,* XV—2, nr. MDCLXXXIV, p. 838—839). Anterior, la 12 iunie, principele îi anunța tot pe bistrițeni despre revenirea din Țara Românească a lui Imreffy, „sfetnicul nostru de căpetenie" (*Ibidem,* nr. MDCLXXXII, p. 837).

52. Hurmuzaki, *Documente,* vol. XV—2, nr. MDCLXXXVIII, p. 841; vezi și invitația principelui, din 25 octombrie 1608, adresată Bistriței, ca să participe la întărirea legăturii cu Moldova, întrucît el și sfetnicii lui au depus jurămîntul (*Ibidem,* nr. MDCLXXXVII, p. 840). Pentru insistențele lui Báthory de a obține un act special de la sași, vezi Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 203.

53. Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 204. Întreg acest episod al relațiilor moldo-transilvănene a fost mai întîi reconstituit de N. Iorga, *Studii și documente,* IV, p. LXXV—LXXVII. Merită să semnalăm că, în același moment, Radu Șerban, printr-un sol al său aflat la Cluj, lua legătura cu noul rege al Ungariei, Mathias de Habsburg, propunerile lui fiind înaintate la 13 mai 1609, din Darócz, de nobilul Francisc Daróczy. Domnul dorea ca regele să fie stăpînul său, fiindcă „el îl poate apăra de turci ca să nu-l scoată din scaunul Țării Româneşti"; dacă regele nu vrea să-i promită că-l va ocroti cu armele, măcar să-i asigure protecția diplomatică la Poartă; în sfîrșit, dacă nu accepta nici una, nici cealaltă dintre variante, atunci să-i îngăduie să cumpere o cetate în Ungaria de Sus, ca loc de adăpost pentru el și familia lui (*Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae,* vol. VI, Budapesta, 1880, nr. XVII, p. 131; vezi și răspunsul din 7 octombrie 1609 la acest mesaj, la A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 64, p. 69—70).

54. Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 206—207. Weiss s-a înfățișat înaintea principelui, la Alba Iulia, în 27 iulie. La Iași a remarcat prezența unui detașament polon de 1 000 de oșteni, în frunte cu Nicolae Potocki, voievodul Podoliei, care-l păzea, dar și supraveghea, pe tînărul domn. Această dependență de poloni îl irita în fond pe Báthory și nemulțumirea lui trebuie interpretată și în funcție de zvonurile timpurii, încă din vara anului 1608, după care ar fi rîvnit la coroana polonă (*Elementa ad fontium editiones,* vol. VI, Roma, 1962, nr. 34, p. 45).

55. Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 208. „Precop Cărăiman vistier" (al doilea) este martor la o tocmeală încheiată în Moldova la 31 octombrie 1600 (*D.I.R.*, *A*, *Moldova,* veac. XVI, vol. IV, nr. 368, p. 301). Era fratele lui Caraiman aga, capuchehaie la Poartă a lui Constantin Movilă (Hurmuzaki, *Documente,* IV—2, nr. CCCXII, p. 306—307; vezi și N. Iorga, *Studii și documente,* IV, p. LXXVII; cf. N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători...*, p. 297—298, care nu a sesizat această legătură de rudenie). Caraiman aga a fost ucis la Constantinopol în 6 decembrie 1609 (N. Iorga, *A History of Anglo—Roumanian Relations,* Bucharest, 1931, anexa I, p. 103).

56. Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 208. În 10 februarie 1610, din Iași, Constantin Movilă se adresa lui Baltazar Szilvássy, evocînd respectul față de casa Báthory inculcat lui de părintele său Ieremia vodă și asigurîndu-l de prietenie sinceră față de principele Gabriel, cu rugămintea de a interveni pe lîngă acesta pentru menținerea păcii (A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 65, p. 71).

57. În 29 aprilie 1609, Grigore Kochański, sol polon care se pregătea să plece la Poartă, era instruit să ceară ca Gabriel Báthory să fie împiedicat a năvăli în Moldova (I. Corfus, *Documente...*, nr. 27, p. 54). La 28 mai 1609 era chiar trimis în Transilvania un sol polon special, Stanislav Domaracki, cu misiunea de a-l avertiza pe principe să nu încerce a-și pune în aplicare planul cu privire la Moldova și, în subsidiar, de a observa stadiul pregătirilor militare ale lui Báthory (*Ibidem*, nr. 28, p. 55).

58. A. Veress, *op. cit*,, VIII, nr. 77, p. 92 și *Elementa ad fontium editiones*, vol. XXVII, Roma, 1972, nr. 359, p. 328. Renunțarea lui Báthory s-ar fi datorat și imposibilității ca tătarii, cu care se înțelesese, să-l mai ajute, deoarece ei primiseră poruncă de la Poartă să colaboreze la efortul de război din Iran. Pentru zvonurile înregistrate în Ungaria de Sus în 5 martie 1610 asupra intențiilor lui Báthory în privința Moldovei, vezi tot Veress, *op. cit.*, nr. 72, p. 86.

59. N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LXXV.

60. Scrisoare din București, cu data 18 iunie 1612, la I. Lupaș, *op. cit.*, I, nr. 46, p. 93. Matei al Mirelor atestă că „înainte" de atacul din pragul anului 1611 contra Țării Românești, Gabriel Báthory „se temea de Domn" (Radu Șerban), din pricina celor întîmplate lui Moise Székely (N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor. Al doilea memoriu*, extras din „A.A.R.", *M.S.I.*, Seria II, t. XXI, București, 1899, p. 21—22). Nu pare deci probabil ca principele să fi procedat în raporturile cu Radu Șerban, din clipa înnodării acestora, la fel precum cu Constantin Movilă. Referirea lui Andrei Géczy îl privește desigur pe Radu Mihnea (vezi mai departe).

61. Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 212. Existența alianței cu Constantin Movilă este confirmată formal de Radu Șerban în primăvara lui 1610, în mesajul transmis curții imperiale habsburgice prin Johann Rhener, cetățean al Sibiului (Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, nr. CCCVII, p. 359—360; data corectă a actului, la N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LXXVIII, nota 3). Pentru biografia boierului Papa din Greci, vezi N. Stoicescu, *Dicționar...*, p. 192—193.

62. La 26 martie 1610, într-o scrisoare din Cașovia către regele Mathias, comitele Sigismund Forgách expunea oferta lui Gabriel Báthory de a „recupera" Moldova pentru coroana ungară. Din același text rezultă că, așa după cum se zvonea, dieta de la Bistrița ar fi fost menită să decidă tocmai declanșarea loviturii contra Moldovei (Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, nr. CCCLIX, p. 419—420).

63. Detalii asupra conspirației, la V. Motogna, *Războaiele lui Radu Șerban...*, p. 302—303.

64. Pentru cei refugiați în Țara Românească, vezi știrea comunicată din Cașovia, la 18 iunie 1610 (reprodusă de N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LXXX, nota 2).

65. Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit. p. 213—214.

66. Ion Moga, *La contesa fra Gabriele Báthori e Radu Șerban vista dalla corte di Vienna*, în „Diplomatarium Italicum", III, Roma—București, 1934, nr. I, p. 82—83.

67. Asupra acestei clauze, aprobate în dieta de la Cluj, convocată în septembrie 1608, vezi Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 203; despre rediscutarea ei în întîlnirea de la Tășnad (localitate situată nu departe de Carei, jud. Satu Mare), *Ibidem*, p. 214—215. Vezi și V. Motogna, *Războaiele lui Radu Șerban*..., p. 298—299 și 304.

68. Vezi raportul venețian din Praga, datat 10 mai 1610, în care este astfel interpretată semnificația misiunii palatinului Thurzó (Hurmuzaki, *Documente*, VIII, București, 1894, nr. CCCCLXXVII, p. 332). Asupra întîlnirii respective era informat și Radu Șerban, care în 5 mai 1610 îi scria lui Ioan Imreffy că dorește să fie prezent la ea și un sol al său, repetînd totodată cererea ca în „confederația cu regele ungar și cu Ungaria", ce urma a fi confirmată, să fie inclusă și Țara Românească (A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 76, p. 91).

69. Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. CCCXVII, p. 309—310 (raport din 16 octombrie 1610 al bailului Simon Contarini); vezi și Al. Ciorănescu, *op. cit.*, nr. CDLXXX, p. 232—233 (știre din Constantinopol, din 18 octombrie 1610, despre aceeași cerere de depunere a celor doi domni). Solul transilvănean a fost Ioan Petky, căruia principele i-a scris în 8 septembrie 1610 (Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 216—217).

70. Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 215. Încă în 22 mai 1610 (st. v.), din Iași, Constantin Movilă scutea de vamă la tîrgul Trotuș mărfurile mănăstirii Bistrița „căte vor fi mergînd la Țara Ungurească" (B. Petriceicu Hasdeu, *Archiva Istorică a României*, I-2, București, 1865, p. 21).

71. În 5 septembrie 1610 pătrundea în Țara Bîrsei un detașament de 3000 de oșteni munteni, care s-a retras, însă, numai după trei zile (P. Banfi, în *Quellen*..., V, p. 422). El a fost trimis de Radu Șerban chipurile ca ajutor pentru principe, care în vară părea să fie în pragul unui război cu Habsburgii. Dar criza era deja încheiată la jumătatea lunii august (V. Motogna, *Războaiele lui Radu Șerban*..., p. 304).

72. N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LXXX: „Pentru a întări alianța lor, ei (Radu Șerban și Constantin Movilă) se hotărîră a lua fiecare din ei și pe ocrotitorul aliatului său".

73. Scrisoare din Viena, cu data de 27 noiembrie 1610, a nunțiului Placido de Marra, episcop de Melfi, către cardinalul Scipione Borghese, publicată atît de I. Moga, *op. cit.*, nr. VIII, p. 87, cît și de A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 87, p. 102. Din Cașovia se adusese în plus vestea „sigură" *(cosa certa)* că Radu Șerban „habbia mandato in Polonia gran somma di danari per comprare ivi beni stabili, obligandosi con questo mezzo di depender da quel Re".

74. Proiectul instrucțiunilor, în 17 puncte, dictat în Bratislava de palatinul George Thurzó, la A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 89, p. 104—109. Pentru instrucțiunile anterioare, din 17 octombrie 1610, pe baza cărora Cesare Gallo

s-a deplasat mai întîi în Ungaria de Sus și în care, la punctul 4, se vorbea deja de necesitatea eforturilor de atragere a domnilor Țării Românești și Moldovei în acțiunea contra lui Báthory, vezi *Mon. Comit. Regni Transylvaniae*, VI, nr. XXVI, p. 195 (toate negocierile trebuiau ținute strict secrete: „... in hoc negotio nihil scripto“!).

75. Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 217; vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LXXXII.

76. Vezi Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 217 și Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei (1608—1665)*, ed. G. Duzinchevici și E. Reus-Mîrza, București, 1965, p. 9.

77. Dată indicată de Peter Banfi (*Quellen...*, V, p. 422); alte date pentru începutul expediției (23, 25, 26 sau 30 decembrie), la Adolf Armbruster, *Dacoromano-Saxonica. Cronicari români despre sași — Românii în cronica săsească*, București, 1980, p. 231—232.

78. Cf. punctul de vedere al lui Constantin Rezachevici, *Les relations politiques et militaires entre la Valachie et la Transylvanie au début du XVIIe siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, t. XI (1972), nr. 5, p. 767—769. Autorul crede, fără temei, că Radu Șerban s-ar fi „retras“ în Moldova după un „plan prestabilit“.

79. Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 217. Solul la Poartă, Ioan Petky (vezi și mai sus nota 69) s-a întors la 4 decembrie 1610, însoțit de un emisar otoman.

80. Textul actului în Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. CCCXXI, p. 313—315; rectificări și întregiri de lectură la A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 93, p. 114. Exegeza conținutului, la N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LXXXVI.

81. A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 102, p. 132—133 și nr. 105, p. 136—139; vezi și mai jos nota 85.

82. A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 94, p. 115. Legăturile lui Báthory cu Ștefan Bogdan erau mai vechi. De pildă, la 15 mai 1610, în mediile diplomatice de la Poartă se aflase că un sol transilvănean a solicitat înlocuirea domnului Moldovei cu el (Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. CCCXIV, p. 307; vezi și *Ibidem*, nr. CCCX, p. 305—306). Pentru biografia pretendentului, vezi N. Iorga, *Pretendenți domnești în secolul al XVI-lea*, în „A.A.R.“, *M.S.I.*, Seria II, t. XIX, București, 1898, p. 251—259; Elvire Georgescu, *Le séjour d'un prince moldave à la Cour de Jacques I-er, roi d'Angleterre*, în „Mélanges de l'École Roumaine en France“, XII (1934), première partie, p. 1—14.

83. A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 142, p. 184.

84. Radu Constantinescu, *op. cit.*, nr. 250, p. 136 și 241.

85. V. Motogna, *Anexă*, p. 121—125; Idem, *O donație munteană a lui Gabriel Báthory*, în „Revista Istorică“, XII (1926), nr. 7—9, p. 260—261; N. Iorga, *Notițe*, în aceeași revistă, XXVIII (1942), nr. 1—12, p. 142. A. Veress semnalează, pe de altă parte, încă trei donații ale principelui făcute în Țara Românească, în răstimpul 22 ianuarie — 25 februarie 1611, fără însă a oferi alte precizări asupra actelor respective, în afara numelor beneficiarilor (*op. cit.*, VIII, p. 133). În aceeași ordine de idei merită relevată și numirea ca mare

ban al Craiovei a lui Gheorghe Raţ, care a „cuprins" pentru Báthory Oltenia (*Ibidem*, nr. 100, p. 127 şi *D.I.R.*, *B*, veac. XVII, vol. II, nr. 2, p. 1—2). Gheorghe Raţ, rămas în Transilvania după evenimentele din 1605, a fost trimis de principe în solie la Radu vodă în pragul lunii decembrie 1610, el de fapt „spionînd toată nepregătirea acestuia" (Matei al Mirelor, la N. Iorga, *Manuscripte... Al doilea memoriu*, loc. cit., p. 21; A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 90, p. 111).

86 Un raport strict contemporan, din 17 februarie 1611, alcătuit pe baza spuselor unui martor ocular, arăta: „În Ţara Românească prădează foarte tare, nu sînt mănăstiri pe care să nu le jefuiască şi să nu ţină cai în ele. Oriunde găsesc prapori frumoşi, îi strîng drept argint" (A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 106, p. 143). Alt contemporan al evenimentelor, Matei al Mirelor, menţionează în chip special jefuirea mănăstirii Dealul — inclusiv a mormintelor domneşti! —, al cărei egumen era, dar adaugă: „Au sfărîmat şi mitropolia de la Argeş, cea foarte scumpă, şi toate sfintele mănăstiri şi mănăstirile de călugăriţe şi bisericile le-au distrus" (N. Iorga, *Manuscripte... Întîiul memoriu*, în „A.A.R.", *M.S.I.*, Seria II, t. XX, Bucureşti, 1898, p. 245). Vezi şi Radu Gioglovan şi Mihai Oproiu, *Inscripţii şi însemnări din judeţul Dîmboviţa*, vol. I, 1975, nr. 640, p. 259—260.

87. Radu Constantinescu, *op. cit.*, nr. 246, p. 134 şi 239.

88. A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 119, p. 157.

89. N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. V, *Vitejii*, Bucureşti, 1937, p. 386 şi 387.

90. *Ibidem*, p. 390; Idem, *Dări de seamă*, în „Revista Istorică", XXI (1935), nr. 4—6, p. 159—160.

91. Vezi, de altminteri, observaţiile deosebit de pertinente ale lui I. Crăciun pe marginea cronicii maghiare contemporane a lui Francisc Mikó din Heghig (1585—1635): „Lucru simptomatic: mijeşte printre rînduri o conştiinţă etnică distinctă, un simţ naţional, pe care l-am întîlnit şi la... Ştefan Szamosközy" (I. Crăciun, *Biruinţa lui Radu Şerban la Braşov (1611), văzută de un cronicar transilvănean*, în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu*, Bucureşti, 1944, p. 196; vezi şi Idem, *Sfîrşitul domniei lui Radu Şerban (O mărturie mai puţin cunoscută)*, în „Studii şi cercetări istorice", XVIII (1943), Iaşi, 1943, p. 289). A se compara cu elementele culese de F. Braudel din spaţiul francez, iberic şi italian al secolului al XVI-lea, care, „oricît de răzleţe ar fi", totuşi „reprezintă semne sigure de naţionalism şi unitate" (*op. cit.*, I, Bucureşti, 1985, p. 291—294; vezi şi nota 49 de la p. 304, în care Braudel remarcă, pentru Franţa, că „lipseşte un studiu despre acest sentiment naţional").

92. N. Iorga, *Manuscripte... Al doilea memoriu*, p. 22. Cu această misiune a fost însărcinat Pană vistierul, „albanez, ce ştia limba turcească" (biografia lui, la N. Stoicescu, *Dicţionar...*, p. 77). Radu Mihnea era numit oficial încă din 25 ianuarie 1611, cînd a fost primit în audienţă de sultanul Ahmed I (A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 101, p. 131). S-a pus în mişcare spre Ţara Românească la 4/14 martie 1611 (Elvire Georgescu, *Dépêches de Sir Thomas Glower à Lord Salisbury*, în „Mélanges de l'École Roumaine en France", XII

(1934), première partie, nr. XVI, p. 21; cf. Al. Ciorănescu, *op. cit.*, nr. CDLXXXIII, p. 233—234). Într-o scrisoare din 16 iunie 1612, Radu Mihnea amintea în acești termeni răstimpul petrecut de el în capitala otomană: „... am fost crescut la Poarta Împăratului și din pînea lui" (N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CV; I. Lupaș, *op. cit.*, I, nr. 45, p. 90).

93. Traducerea lui Gheorghe Șincai, *Hronica românilor*, în *Opere*, vol. II, București, 1969, p. 424. Gabriel Báthory a intrat în Brașov la 16 martie 1611, iar Radu Mihnea în Tîrgoviște la 22 martie (vezi și I. Ionașcu, *Date noi relative la Radu Mihnea în Țara Românească*, în „Studii" — Revista de Istorie, XIV, (1961), nr. 3, p. 711).

94. Vezi mai sus nota 88.

95. Acest act este evocat într-o scrisoare a lui Gabriel Báthory către Radu Mihnea din 1613: „... Căci pe vremea aceea a fost aici Nica Logofătul și Boier Péter, cînd au adus scrisorile de jurămînt nouă și țării noastre" (N. Iorga, *Doamna lui Ieremia Vodă...*, p. 1060). Principele afirma totodată că solii munteni au asistat la plecarea trimișilor săi care trebuiau să încheie pace cu imperialii, din îndemnul turcilor *(Ibidem)*. Or, actul pentru Habsburgi al lui Báthory a fost semnat la Oradea Mare în 21 decembrie 1611 (Roderich Goos, *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526—1690)*, Wien, 1911, p. 404—406).

96. Victor Motogna, *Relațiunile dintre țările românești și Ardeal în veacul al XVII-lea*, extras din „Anuarul Liceului A. Mureșanu", 1933—1934, Dej, 1935, p. 52.

97. A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 182, p. 236.

98. *D.I.R., B,* veac. XVII, vol. II, nr. 61, p. 57.

99. A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 130, p. 170—171.

100. Acte publicate în Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, nr. CCCLXVI—CCCLXVII, p. 429—431. Regele Mathias II a ratificat tratatele cu Constantin Movilă și Radu Șerban la Praga, în 10 mai 1611 (A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 122, p. 160—161). În urma lui Cesare Gallo, în Moldova a sosit un alt emisar habsburgic, Petru Grigorovici Armeanul, a cărui relație, cu date de excepțional interes asupra activității diplomatice a curții domnești în aceste luni de maximă tensiune politică, a fost tipărită de N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 144—149 (=*Călători străini...*, IV, p. 303—309). Printre altele, este de reținut din textul citat perspectiva propusă de Constantin Movilă, care, după eliminarea lui Gabriel Báthory și instalarea la cîrma Transilvaniei a unui „membru al prea augustei Case de Austria", dorea realizarea unei confederații a celor trei state de la Dunărea de Jos, sub protecție habsburgică: „... și cînd vor fi legate împreună aceste provincii, nu va fi nici un principe care să-i poată aduce vreo vătămare, datorită marii puteri ce o va avea".

101. A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 123, p. 162.

102. Johann Filstich, *Tentamen Historiae Vallachicae — Încercare de istorie românească*, București, 1979, p. 156 și 157. Un act din 1620 pomenește de vremea cînd, „în zilele lui Radul voevod Șerban", „a fost Stanciul sluger peste oaste" (*D.I.R., B,* veac. XVII, vol. III, nr. 459, p. 508; cf. vol. II,

nr. 312, p. 353). Mîrzea, moldovean de origine, a fost, în împrejurările grele din 1602, unul din principalii sprijinitori ai lui Radu Șerban, în calitatea pe care o avea atunci de „mare căpitan peste călărași" (Tr. Ionescu-Nișcov, *Acte de cancelarie domnească inedite din prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie", IX, București, 1978, p. 172). Alte elemente biografice cu privire la cei doi boieri, la N. Stoicescu, *Dicționar...*, p. 212—213 și 243.

103. A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 128, p. 169. Știrea răsturnării lui Radu Mihnea a sosit la Constantinopol înainte de 11 iunie 1611 (Al. Ciorănescu, *op. cit.*, nr. CDLXXXVIII, p. 235). La această dată, în mediile diplomatice se aflase că Omer pașa a primit deja poruncă să intervină în Țara Românească, pregătirile lui fiind confirmate și la 25 iunie (*Ibidem*, nr. XD, p. 235—236).

104. Elvire Georgescu, *Dépêches de Sir Thomas Glower...*, nr. XXIII, p. 29. Raportul englez menționat oferă indicații prețioase asupra chipului în care s-au desfășurat evenimentele din Țara Românească. Se pare că Radu Șerban a trimis înainte un detașament, în frunte cu Nicolae Pătrașcu, care s-a îndreptat către București. Aici aștepta Radu Mihnea, care, pe lîngă 800 de transilvăneni și 2 000 de turci, avea la dispoziție și 9 000 de oșteni munteni. Cînd corpul de oaste al lui Nicolae Pătrașcu s-a apropiat și bătălia a început, a izbucnit revolta oștenilor munteni ai lui Radu Mihnea, care i-au atacat pe membrii gărzii ardelene, precum și pe turci (*Ibidem*, p. 28—29).

105. A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 125, p. 163—165; textul maghiar, cu trad. rom. în Hurmuzaki, *Documente*, VIII, nr. CCCCLXXXVI, p. 338—339. Tot acum Gabriel Báthory semnează „contractul" lui cu pretendentul Ștefan Bogdan (N. Iorga, *A History of Anglo-Roumanian Relations*, p. 110—111).

106. A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 131, p. 171—172. Este probabil că, venind din Moldova, Radu Șerban nici nu a înaintat dincolo de Buzău, pregătind aici campania în Transilvania (vezi C. Rezachevici, *Les relations politiques et militaires...*, p. 769—770).

107. Această înțelegere este semnalată atît de Francisc Mikó (I. Crăciun, *Biruința lui Radu Șerban...*, p. 196—197), cît și de ambasadorul englez la Poartă (Elvire Georgescu, *Dèpêches de Sir Thomas Glower...*, nr. XXIV, p. 30). Vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. XCI și C. Rezachevici, *Neobișnuitul drum peste Carpați al oștii lui Radu Șerban, înaintea bătăliei de lîngă Brașov cu Gabriel Báthory (iulie 1611)*, în „Cumidava", VIII, (1974—1975), p. 128—129.

108. I. Crăciun, *Biruința lui Radu Șerban...*, p. 198.

109. Elvire Georgescu, *Dèpêches de Sir Thomas Glower...*, nr. XXIV, p. 29—30; izvor discutat, alături de altele, de C. Rezachevici, *Neobișnuitul drum...*, p. 124—127; cf. Traian Mutașcu, *Arta militară în Țara Românească la începutul secolului al XVII-lea (Radu Șerban)*, București, 1961, p. 147—153.

110. Data luptei, după N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches...*, III, p. 346; vezi și discuția lui C. Rezachevici, *Neobișnuitul drum...*, p. 129—131, care nu face decît să verifice acest element cronologic. Pentru recon-

stituirea luptei, N. Iorga, *Istoria armatei românești*..., p. 306—308; Traian Mutașcu, *op. cit.*, p. 153—165.

111. Rezumat la V. Motogna, *Războaiele lui Radu Șerban*..., p. 319.

112. *Ibidem*, p. 320; vezi și Radu Constantinescu, *op. cit.*, nr. 264, p. 143 și 245, precum și observațiile lui N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. XCIV—XCV.

113. V. Motogna, *Războaiele lui Radu Șerban*..., p. 321.

114. A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 151, p. 198—199. Și la Veneția au parvenit știri, plecate din Viena la 30 iulie, potrivit cărora obiectivul primordial al generalului Forgách era să-l împiedice pe Radu Șerban să se înstăpînească de unul singur asupra Transilvaniei, ceea ce ar fi fost „in pregiuditio della Casa d'Austria" (*Ibidem*, nr. 152, p. 199).

115. Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. CCCXXXIII, p. 322—323 (în volum actul figurează la p. 330—331, dar paginația este greșită!). Asupra acestui izvor a atras atenția I. Minea, *Radu Vodă Șerban cerut ca principe al Ardealului*, în „Cercetări Istorice", V—VII, Iași, 1932, p. 367.

116. Hurmuzaki, *Documente*, XV-2, nr. MDCC, p. 849; vezi și însemnarea lui Peter Banfi, în *Quellen*..., V, p. 424.

117. I. Moga, *op. cit.*, nr. XXV—XXVI, p. 97—98 și nr. XXVIII, p. 99; pentru mai vechea atitudine a Habsburgilor în această chestiune, vezi studiul lui I. Lupaș, *Individualitatea istorică a Transilvaniei*, în *Scrieri alese*, I, Cluj-Napoca, 1977, p. 52, nota 34.

118. Radu Constantinescu, *op. cit.*, nr. 270, p. 145 și 246.

119. Dorința Porții de a nu pierde controlul asupra cursului evenimentelor este vădită de faptul că, încă înainte de răsturnarea lui Radu Mihnea, în 20/30 mai 1611, Omer pașa primise deja un prim ordin de a înainta, cu 15 000 oșteni otomani, spre Dunăre, ca răspuns la cererile repetate de ajutor din partea lui Gabriel Báthory (Elvire Georgescu, *Dépêches de Sir Thomas Glower*..., nr. XXIII, p. 27—28).

120. Nicolò Barozzi și Guglielmo Berchet, *Le relazioni degli stati Europei lette al Senato dagli ambasciatori veneziani nel secolo decimosettimo — Turchia*, volume unico, parte I, Venezia, 1871 [pe copertă: 1873], p. 193.

121. *Ibidem*, p. 207 și 220. Contarini indică și tributul plătit anual Porții de Moldova și Țara Românească, în vremea lui Constantin Movilă și Radu Șerban, cîte 35 000 taleri fiecare, adică sume mult mai mici decît cele plătite anterior sfîrșitului secolului XVI (*Ibidem*, p. 221; vezi și M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în „Studii și materiale de istorie medie", II, București, 1957, p. 17—18, 35—37 și 44).

122. N. Barozzi și G. Berchet, *op. cit.*, p. 221—222. Vezi, pentru iritarea autorităților otomane, *post-scriptum*-ul raportului german din Constantinopol, din 5 februarie 1611, la A. Veress, *op. cit.*, VIII, p. 131—132.

123. C. Rezachevici, *Les relations politiques et militaires*..., p. 770—771, a relevat, pe bună dreptate, că încă de la jumătatea lunii iulie 1611 Țara Românească era invadată de corpul expediționar otoman, iar Radu Mihnea se găsea deja în Tîrgoviște. Această situație lămurește, în parte, zăbava lui

Radu Șerban în Țara Bîrsei, după lupta de la Brașov (vezi însemnarea lui Simon Nösner, în *Quellen...*, IV, p. 164).

124. N. Barozzi și G. Berchet, *op. cit.*, p. 221.

125. N. Iorga, *„Doamna lui Ieremia Vodă"...*, p. 1068: mazilit în 1616, Ștefan Tomșa s-a instalat la Constantinopol „în casa socrului său". Pentru familia soției lui, vezi mai sus, cap. II.

126. Constantin Movilă a trecut Nistrul în 4 iulie 1612, cu o oaste estimată la circa 10 000 de oameni (A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 22, p. 25; actul nu este din „1607"). Pentru data luptei de la Cornul lui Sas, vezi *Elementa ad fontium editiones*, vol. XXIII, Roma, 1970, nr. 218, p. 27—29 (Cf. Constantin Rezachevici, *Două rectificări cronologice privind istoria Moldovei în veacul al XVII-lea*, în „Studii" — Revistă de Istorie, t. 25 (1972), nr. 2, p. 311—313). Asupra politicii interne a lui Ștefan Tomșa, vezi I. Minea, *O inovație juridică a lui Miron Vodă Barnovschi*, extras din „Întregiri", Iași, 1932, p. 2—11.

127. N. Barozzi și G. Berchet, *op. cit.*, p. 222—223. Despre încercarea de împăcare a lui Gabriel Báthory cu Radu Șerban, în împrejurările din vara anului 1612, vezi mai ales reacția lui Radu vodă Mihnea, din scrisoarea adresată principelui în 24 august 1612 (A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 222, p. 275—277). Asupra tratativelor reînnoite din 1613, cînd Báthory fusese deja mazilit, vezi N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CXI—CXII și M. Berza, *op. cit.*, p. 36.

128. Vezi mai sus, cap. II.

129. Corespondența, în limba română, a lui Ali pașa Madjaroglu, sangeac de Nicopole, unul din conducătorii expediției otomane din 1613, cu Brașovul, a fost editată de N. Iorga, *Studii și documente*, vol. X, *Brașovul și românii*, București, 1905, nr. 3—6, p. 286—289. Semnalăm acum un prim răspuns al Brașovului, *tot în limba română*, ce trebuie datat puțin după 16 iulie 1613, editat, în traducere italiană, de Óváry Lipót, *Diplomatarium relationum Gabrielis Bethlen cum Venetorum Republica*, Budapest, 1886, p. 463. Alte cîteva acte, de astă dată în limba turcă, au fost publicate de Mihail Guboglu, *op. cit.*, nr. II—VII, p. 237—253. Se pare că Radu Mihnea a încercat să evite a participa la expediție (*Ibidem*, p. 227), dar, în 2 septembrie 1613 se găsea lîngă Brașov, cu 5 000 de oameni (N. Iorga, *Socotelile Brașovului...*, p. 137). Ștefan Tomșa a sosit, la rîndul lui, cu 4 000 de oșteni, în 12 septembrie (*Ibidem*). În perspectiva expediției, în iulie el trimitea la Varșovia un sol „per accomodare le differenze" cu Polonia („Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa", *Classe di Lettere e Filosofia*, Serie III, vol. I-1, Pisa, 1971, p. 195). Lui Tomșa apoi Poarta, încă în septembrie, i-a îngăduit să se întoarcă „per custodir il paese da qualche insidia de Polachi" (Óváry Lipót, *op. cit.*, p. 464).

130. V. Motogna, *Anexă*, p. 125. Vezi și Costin Feneșan, *Ștefan Vaida, un adversar caransebeșan al principelui Gabriel Bethlen (1614)*, în „Studii și comunicări de etnografie-istorie", II, Caransebeș, 1977, p. 411 și 415.

131. Cristina Feneșan, *Relațiile Transilvaniei cu Imperiul otoman în anii 1613—1624 în lumina unor documente turcești*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca", t. XXI (1978), anexele I și II, p. 348—350

(firmane ale sultanului Ahmed I prin care le cerea sașilor să se supună și să-l sprijine pe Gabriel Bethlen).

132. Tahsin Gemil, *op. cit.*, nr. 61, p. 163—166; pentru data actului și alte probleme legate de el, vezi M. Guboglu, *op. cit.*, p. 229. A se compara cu cronica lui Mustafa Naima, în *Cronici turcești privind țările române (Extrase)*, III, vol. întocmit de Mustafa A. Mehmet, București, 1980, p. 45—47.

133. Vezi cîteva date asupra acestui aspect la Costin Feneșan, *Șase scrisori ale principelui Gabriel Bethlen către banul Lugojului și Caransebeșului (1614—1615)*, în „Apulum", t. XIV (1976), p. 176—177. Pentru predarea oficială a cetății Lipova — luată în stăpînire încă de Bocskay —, în noiembrie 1616, vezi, între altele, Al. Ciorănescu, *op. cit.*, nr. DLIX, p. 260.

134. *Diarium*-ul lui Andreas Hegyes, în Eugen v. Trauschenfels, *op. cit.*, p. 297 și A. Armbruster, *op. cit.*, p. 234—235; vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CXVI, precum și I Lupaș, *Principele transilvan Gavriil Bethlen*, în ale sale *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. II, Cluj, 1940, p. 201.

135. Vezi, de pildă, Costin Feneșan, *Două acte domnești privind păstorii ardeleni în Țara Românească*, în vol. *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 112—113 (poruncă a lui Radu Mihnea din 20 iulie 1614 în favoarea unor iobagi păstori „ai prietenului" său, nobilul făgărășan Béldi Kelemen).

136. Memoriu din 1614, înaintat cu ocazia dietei de la Linz, de baronul Erasmus Georg Tschernembl, în I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, nr. 51, p. 133. Pentru personalitatea autorului, exponent de seamă al protestantismului, vezi Robert J. W. Evans, *Felix Austria. L'ascesa della monarchia absburgica: 1550—1700*, Bologna, 1981, p. 87—89.

137. I. Lupaș, *O istorie a Transilvaniei în limba germană la 1614*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, II, p. 196.

138. Roderich Goos, *op. cit.*, nr. 65, p. 599—600. Vezi și I. Lupaș, *Principele transilvan Gavriil Bethlen...*, p. 210.

139. Pentru tratativele turco-austriece și rolul lui Bethlen, vezi între altele actul otoman din 17 septembrie 1624, publicat în tălmăcire românească de Cristina Feneșan, *op. cit.*, anexa XIII, p. 363—364.

140. Óváry Lipót, *op. cit.*, p. 362 și 367.

141. Roderich Goos, *op. cit.*, p. 546—547 (6 ianuarie 1622). Vezi și Cristina Feneșan, *Die Pforte und das Eingreifen Siebenbürgens in den Dreissigjährigen Krieg*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes", t. XXIV (1986), nr. 1, p. 67—68.

142. Óváry Lipót, *op. cit.*, p. 145.

143. Tahsin Gemil, *Țările române în contextul politic internațional (1621—1672)*, București, 1979, p. 55—59.

144. *The Negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte from the year 1621 to 1628 inclusive*, I, London, 1740, p. 314—315; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XX, București, 1911, p. 191 și vol. XXIII, București, 1913, p. 148. Pentru identitatea pretendentului român adăpostit la

tătari din 1624, vezi A. Pippidi, *Călători italieni în Moldova și noi date despre navigația în Marea Neagră în secolul XVII*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol", XXII-2, Iași, 1985, p. 612 (Mihnea, fiul lui Vlad, un nepot de frate al lui Alexandru Mircea și al lui Petru Șchiopul).

145. Óváry Lipót, *op. cit.*, p. 363, 367 și 368. A sosit la Cluj în 1 februarie, iar la Alba Iulia în 8, fiind pretutindeni întîmpinat, din porunca principelui, cu toate onorurile (I. Hudiță, *Recueil de documentes concernant l'histoire des Pays Roumains tirés des Archives de France (XVI-e et XVII-e Siècles)*, Jassy, 1929, nr. 26, p. 35). „Mare cancelar" era un titlu asumat de primatul Ungariei, arhiepiscopul de Esztergom, care din 1616 era Peter Pazmány (1570—1637). Pe lîngă el activa, însă, un *cancellarius ordinarius*, care era un alt episcop. Acesta din urmă a fost de fapt trimis în Transilvania.

146. Rémy Pithon, *La politique vénitienne et la première partie de la guerre de Trente Ans*, în *XIe Congrès International des Sciences Historiques. Résumés des Communications*, Göteborg-Stockholm-Uppsala, 1960, p. 166—168.

147. *The Negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte...*, I, p. 353. Bethlen era somat ca în decurs de patruzeci de zile să declare dacă este cu împăratul și catolicii sau cu Poarta otomană și cu principii protestanți (S. Szilagyi, *Erdélyország története*, vol. II, Pest, 1866, p. 149).

148. Numirea lui la Silistra, în locul lui Cantemir Mîrza, a avut loc înainte de 23 martie 1625 (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXIII, p. 152).

149. Óváry Lipót, *op. cit.*, p. 553.

150. *Ibidem*, p. 619 (=Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. CCCCLXVIII, p. 415).

151. *Ibidem*, p. 559—561; vezi și *The Negotiations of Sir Thomas Roe...*, I, p. 379 (versiunea latină a aceleiași scrisori). Concluzia noastră se potrivește cu cea a lui S. Szilagyi, *op. cit.*, loc. cit.

152. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, t. III, București, 1900, p. 110 și 112. O însemnare de manuscris atestă că Alexandru Coconul a fost mazilit în 5/15 octombrie 1627, iar la data de 8/18 octombrie a plecat la Constantinopol; pe de altă parte, aceeași sursă fixează începutul efectiv al noii domnii a lui Alexandru Iliaș la 28 ianuarie 1628 (st. v.) (N. Iorga, *Istoria țerii prin cei mici*, în „Revista Istorică", VII (1921), nr. 1—3, p. 38; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, I, București, 1959, p. 38). Ambasadorul olandez Cornelius Haga a notat și el dîrza opoziție a reprezentanților transilvăneni, deopotrivă cu cea a Stărilor din Țara Românească, la numirea lui Iliaș, care s-ar fi produs la 5 noiembrie 1627 (N. Iorga, *Studii și documente*, XX, p. 191—192). Acum, în octombrie-noiembrie 1627, trebuie încadrat cronologic actul de înțelegere, încheiat între pretendentul Moise Movilă și Francisc Mikó, în virtutea căruia cel dintîi avea să obțină sprijinul diplomatic al lui Bethlen pentru ocuparea scaunului domnesc al Țării Românești (publicat de Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 18).

153. *Erdélyi Történelmi Adatok*, vol. I, Cluj, 1855, p. 364. Principele se plîngea de faptul că Transilvania nu a fost inclusă în proiectul tratatului otomano-german reînnoit (Szöny, 1627).

154. Georgius Pray, *Gabrielis Bethlenii principatus Transsilvaniae coaevis documentis illustratus*, t. II, Pesta, 1816, nr. LII, p. 164. Izvor semnalat și comentat de N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CLVI, nota 1. Altă exegeză, la G. I. Brătianu, *Les Assemblées d'États et les Roumains en Transylvanie*, în „Revue des Études Roumaines“, t. XIII—XIV, Paris, 1974, p. 37.

155. Textul armistițiului (11 noiembrie 1626) și al păcii (20 decembrie 1626) dintre Bethlen și imperiali, încheiate la Bratislava, la Roderich Goos, *op. cit.*, nr. 67—68, p. 615—630. Pentru contingentul muntean, comandat de Neagul Aga, care în 11 octombrie 1626 se găsea lîngă Cluj, vezi Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 54.

156. Neagoe Popea, *Memoriile lui Kemény János (Traducerea și adnotarea pasagiilor privitoare la români)*, București, 1900, p. 18—19.

157. Vezi, în primul rînd, chiar hrisovul lui Alexandru Iliaș, emis la 28 octombrie 1628, în care evocă acest episod, cu precizarea că „ungurii“ l-au jefuit atunci pe Papa fost mare vornic (*D.R.H.*, *B*, vol. XXII, nr. 171, p. 345—346). Alte asemenea acte sînt cele din 18 ianuarie 1619 (*D.I.R.*, *B*, veac. XVII, vol. III, nr. 270, p. 301), din 22 mai 1620 (*Ibidem*, nr. 476, p. 531) etc.

158. *D.I.R.*, *B*, veac. XVII, vol. III, nr. 445, p. 492 (act din 12 martie 1620).

159. Ilie Remus, *Date necunoscute în legătură cu moartea paharnicului Lupul Mehedințeanul*, în „Revista Istorică Română“, IX, 1939, p. 276. Vezi și Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 18: (Alexandru Iliaș) „începînd a fi un vecin periculos pentru el, trimise Bethlen la el pe Iancsó Pál, ce era numai căpitan. Nu putu însă prinde pe voivod, care părăsi scaunul, refugiindu-se la turci“. Decizia lui Bethlen de a provoca răsturnarea lui Alexandru Iliaș pare a fi fost luată în urma execuției în Țara Românească a marelui vornic Cîrstea, care a avut loc înainte de 20 aprilie 1618 (*D.I.R.*, *B*, veac. XVII, vol. III, nr. 190, p. 215—216; cf. N. Stoicescu, *Dicționar...*, p. 153).

160. Victor Motogna, *Relațiunile dintre țările românești și Ardeal în veacul al XVII-lea*, extras din „Anuarul Liceului «A. Mureșanu» Dej“ (1933—1934), Dej, 1935, p. 35.

161. *Ibidem*.

162. E. de Hurmuzaki, *Fragmente...*, III, p. 90—91. Totuși, Bethlen, chiar în scrisoarea lui din 11 iulie 1618, adresată lui Iskender pașa, își vădise renunțarea la proiect: „Iar în Muntenia toți oamenii sunt pe la casele lor, fiecare își adună bucatele, așteptînd pe Gabriel vodă, domnul rînduit de puternicul împărat“ (vezi mai sus nota 160). Vezi, pentru Marcu Cercel, M. Ciuntu, *Pretendenți domnești în sec. XVII*, București, 1940, p. 30—31.

163. În 8 iulie 1618, în Tîrgoviște, marii boieri munteni întocmeau un act de alianță, în limba română, prin care se angajau „cum să fim cu toți priiteni ai mării sale craiului“ din „țera Ardealului“, precum și nemeșilor și cetăților (A. Veress, *op. cit.*, IX, București, 1937, p. 168—171). Despre acest act, N. Iorga a observat, ușor eronat, că este: „Primul tratat, *românesc*, al lui Gavril Movilă (!) cu Bethlen“ („Revista Istorică“, an. XXIII (1937), nr. 7—9, p. 283).

164. La 7 iulie 1618, Gavrilaş Movilă era deja desemnat la Poartă ca domn al Ţării Româneşti (N. Iorga, *Studii şi documente*, XX, nr. XXIV, p. 22—23). Şi-a făcut intrarea în Tîrgovişte la data de 14/24 august 1618 (Damaschin Mioc, *Ştiri de istorie a românilor în „Letopiseţul brancovicesc“*, în „Studii şi materiale de istorie medie“, IX, Bucureşti, 1978, p. 142; Ilie Corfus, *Noi informaţii despre români în vechi ediţii polone de documente*, în „Revista de Istorie“, t. 31 (1978), nr. 3, p. 491; vezi şi I. Minea, *Cînd a început domnia lui Gavriil Vodă Movilă?*, în „Cercetări Istorice“, an. XIII—XVI, nr. 1—2, Iaşi, 1940, p. 690—691).

Actele care compun tratatul de alianţă transilvano-muntean din 1619, la I. Lupaş, *Documente istorice transilvane*..., I, nr. 60, p. 150—159 (5 mai 1619, Tîrgovişte) şi A. Veress, *op. cit.*, IX, nr. 155, p. 184—191 (20 mai 1619, Alba Iulia). Cu privire la relaţiile personale dintre Gabriel Bethlen şi Gavrilaş Movilă, vezi scrisoarea principelui, din Caşovia, cu data 20 septembrie 1619, în care îi comunica domnului Ţării Româneşti amănunte despre mersul campaniei abia începute contra Habsburgilor (Óváry Lipót, *op. cit.*, p. 503—504). Vezi şi mai sus, cap. I, nota 111.

165. N. Iorga, *Socotelile Braşovului*, p. 60; „Mitropolia Olteniei“, an. XXIII (1971), nr. 3—4, p. 250; N. Stoicescu, *Dicţionar*..., p. 217—218.

166. A. Veress. *op. cit.*, IX, nr. 222, p. 280.

167. *Istoria Ţării Româneşti (1290—1690). Letopiseţul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, 1960, p. 94.

168. Deosebit de preţios este textul scrisorii din 29 septembrie 1624 a lui Gabriel Bethlen către comitele secuilor, din care rezultă că Radu Mihnea a făcut apel la principe ca să intervină în Ţara Românească pentru ocrotirea soţiei şi fiului său. Dacă tătarii nu părăsiseră încă ţara, Alexandru Coconul şi mama lui trebuiau duşi într-o tabără din apropierea hotarului, între Rucăr şi Tîrgovişte, dar nu trebuiau în nici un caz să fie scoşi din ţară (desigur, spre a nu oferi pretext boierilor să aleagă un alt domn!). Necula vistierul era socotit de Bethlen responsabil de pericolul prin care trecea familia lui Radu Mihnea, deoarece el avea conducerea ţării. Radu Mihnea, căruia de asemenea i s-a trimis în grabă un ajutor militar, a ajuns în această stare de plîns fiindcă, împotriva sfaturilor repetate ale principelui, a înţeles să guverneze numai după sfatul grecilor, fără să se gîndească să-şi pregătească măcar o cetate de refugiu (Szilágyi Sándor, *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*, Budapesta, 1879, nr. CCCXCI, p. 406—409; vezi şi N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. CLII—CLIII şi 185).

169. E. de Hurmuzaki, *Fragmente*..., III, p. 102; Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 18. Episodul va fi evocat şi într-un act din 3 octombrie 1642 (N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. 230 şi A. Veress, *op. cit.*, X, Bucureşti, 1938, nr. 76, p. 132).

170. Óváry Lipót, *op. cit.*, p. 550.

171. Georg Kraus, *op. cit.*, ed. cit., p. 66. Vezi şi Mihály Sebestyén, *Un aspect mai puţin cunoscut din relaţiile Transilvaniei cu Moldova în timpul domniei lui Gabriel Bethlen*, în „Marisia“, VIII, 1978, p. 93—104.

172. Un raport imperial din Constantinopol atestă că Mihail Tholdalagy, sosit acolo în 2 iulie 1626, a stăruit ca Alexandru Vodă Coconul al Ţării Româneşti să fie înlocuit cu Gavrilaş Movilă (E. de Hurmuzaki, *Fragmente*..., III, p. 104). Pentru încercarea din 1623 de a-l instala în scaunul domnesc de la miazăzi, vezi mai sus, cap. II, p. 38. Data căsătoriei, la Ştefan Meteş, *op. cit.*, p. 51. Vezi şi Liviu Borcea, *Satele din Bihor ale lui Gavrilaş Movilă şi Constantin Şerban (Schiţă monografică a domeniului cetăţii Şinteu)*, în „Crisia", VII, Oradea, 1977, p. 103—116.

173. Óváry Lipót, *op. cit.*, p. 758.

174. *Ibidem*, p. 755. Informaţii despre legăturile lui Bethlen cu facţiunea protestantă din Polonia, în primul rînd cu familia Radziwill, erau înregistrate încă în 26 noiembrie 1624 (st. v.) de Thomas Roe (*op. cit.*, I, p. 313—314).

175. La jumătatea lunii iulie 1629, caimacamul Regep paşa îi scria lui Bethlen că i-a satisfăcut cererea — făcută Porţii „diverse volte"! — şi l-a mazilit pe domnul Moldovei „...et concesso il luoco suo ad Alessandro già Vaivoda della Valachia" (Alexandru Coconul), care a primit misiunea să meargă cu oaste alături de vizirul Husein paşa, aflat la Oceakov (Óváry Lipót, *op. cit.*, p. 770). Noul domn a ocupat scaunul de la Iaşi în 22 septembrie 1629 (A. Veress, *op. cit.*, IX, nr. 234, p. 293). Cf. Aurel H. Golimas, *Un domnitor — o epocă: Vremea lui Miron Barnovschi Moghilă, Voievod al Moldovei*, Bucureşti, 1980, p. 94—102.

176. Óváry Lipót, *op. cit.*, p. 757; vezi şi Gunnar Hering, *Ökumenisches Patriarchat und europäische Politik (1620—1638)*, Weisbaden, 1968, p. 207—224.

177. Niculae M. Popescu, *Chiril Lucaris şi ortodoxia română ardeleană*, în „Biserica Ortodoxă Română", an. LXIV (1946), nr. 7—9, p. 445.

178. *Ibidem*, p. 426; vezi şi Mircea Păcurariu, *Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Ţara Românească şi Moldova în secolele XVI—XVIII*, Sibiu, 1968, p. 1.

179. N. Iorga, *Cîteva manuscripte şi documente din ţară şi străinătate relative la istoria românilor*, în „A.A.R.", *M.S.I.*, Seria II, t. XXVIII, Bucureşti, 1906, p. 522; Emil Vîrtosu, *Din criptografia românească*, în „Studii Teologice", Seria II-a, an. XVIII (1966), nr. 5—6, p. 284.

180. Nu putem trece cu vederea, în acest context, şi unele semne clare din epocă asupra conştiinţei identităţii naţionale la românii transilvăneni, provenite tot din mediul lor. De pildă, o însemnare din 1612 pe un manuscris al bisericii Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului consemnează astfel bătălia de la Feldioara, cu oştile lui Gabriel Báthory: „Să se ştie cînd a fost lupta de la Feldioara şi a pierit Fer Mihai (Michael Weiss) şi mulţi ostaşi şi dintre saşi şi dintre români. În anul 7121, luna octombrie, ziua 7. Am scris eu Dumitru" (text slavon şi trad., la Elena Linţa, *Catalogul manuscriselor slavo-române din Braşov*, Bucureşti, 1985, p. 52). Prin urmare, *saşii* şi *românii* din Ţara Bîrsei au înfruntat împreună, cot la cot, pe principe, dar, aşa cum se subînţelege, au fost înfrînţi de *ungurii* lui Gabriel Báthory).

181. Benkö Samu, *Personalitatea lui Gabriel Bethlen*, în volumul său *Permanenţă şi devenire (Studii de istoria culturii)*, Bucureşti, 1984, p. 396—398.

182. *Monumenta Hungariae Judaica*, t. VIII, Budapesta, 1965, nr. 319, p. 259—260.

183. Vezi Horst Fassel, *Martin Opitz și românii*, în „Cronica", an. XVI (1981), nr. 43 (821), din 23 oct., p. 10.

184. Martin Opitz, *Zlatna, Cumpăna dorului*, trad. rom. de Mihai Gavrilă, cuvînt înainte de Vasile Netea, București, 1981, p. 48.

185. A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972, p. 149 (cu bibliografia aferentă).

Capitolul IV

GÎNDUL ŞI FAPTELE LUI VASILE LUPU

Cînd a încercat pentru prima oară să-şi explice personalitatea lui Vasile vodă Lupu, Nicolae Iorga a fost cu totul deconcertat: „Adevărat vorbind, e foarte greu de deosebit, în ceia ce ne transmit izvoarele asupra faptelor şi gîndurilor lui Lupu, istoria de legendă şi de calomnie. Voia Vasile să statornicească în Muntenia pe fiul său Ioan, pe fratele său (Gavril Hatmanul sau cellalt?), voia el să deie ţara vecină lui Nicola Catargiu, pîrcălabul său de Neamţ? Umbla după Ardeal pentru sine însuşi? Avea de gînd să treacă Milcovul şi era autorizat de sultan? Chema în ajutorul său pe tătari? Aş admite cu greu aceste lucruri, pe care le transmit totuşi mărturii autentice, dar atît de contrazicătoare, atît de inconciliabile, supt forma unei povestiri logice şi luminoase! Evident că se bănuia mult pe această vreme, la Constantinopol, la Bălgrad, la Bucureşti, la Iaşi, că se exagera mult şi se minţea adesea, pentru un motiv sau pentru altul"[1]. Nu s-ar putea verifica mai elocvent justeţea nedumeririlor lui Iorga, decît reproducînd o remarcă a lui vodă Lupu însuşi, cuprinsă într-o scrisoare către un dregător otoman, care-i recomanda să se ferească de „vorbele" anumitor persoane, „căci sînt în stare să facă astfel încît calul să se certe cu căruţa": „Nu ştiţi oare că noi nu avem încredere în vorbele nimănui?"[2] La rîndu-i, el era un maestru în ale intrigii politice, ceea ce-l făcea pe marele vizir Salih paşa să exclame, într-un moment în care Poarta nu-şi putea permite uşor să intervină în Moldova — din pricina războiului cu Veneţia pentru insula Creta (Candia), dar şi a crizei încă neîncheiate din relaţiile polono—otomane —, că înlăturarea lui „de acolo ar fi un cîştig care ar valora cît patru Candii"[3]! Dificultăţile în a interpreta opţiunile majore ale unui asemenea personaj sînt deci, dincolo de orice îndoială, extrem de mari. Este nevoie, din capul locului, să se facă apel la alte elemente, ce ţin de contextul istoric, de fizionomia întregii epoci în care el a evoluat.

Unul din „misterele" evoluţiei lui Vasile Lupu, asupra căruia nu ştim a se fi insistat, este cel al situaţiei privilegiate de care s-a bucurat în anii exilului, de pe ţărmurile Bosforului. Cum se explică această poziţie a lui în raport cu autorităţile otomane, atît de deosebită de imaginea „tradiţională" a domnilor detronaţi, hăituiţi de

creditori și, de multe ori, pe punctul de a-și pierde capul, la cererea celor ce-i înlocuiseră? Răspunsul credem că poate fi găsit într-un grup de mărturii despre încheierea episodului dramatic al asediului cetății Suceava, în toamna anului 1653. O scrisoare din tabăra polonă, datată 7 octombrie, vădea că doamna lui Vasile vodă, aflată în cetate, cerea îndurare regelui, oferind toate comorile „pe care le are, imense, cu ea, dar aici e dificultatea: în mîna cui vor ajunge acestea, în cea a muntenilor, a ungurilor sau a polonilor?"[4]. Pînă la urmă se pare, însă, că asediatorii au fost destul de dezamăgiți, căci o altă scrisoare polonă, din 29 octombrie 1653, informa, între altele: „...comorile au căzut pradă domnilor Munteniei și Moldovei (Matei Basarab și Gheorghe Ștefan), regele și Rákóczy nu s-au atins de ele; acolo s-au găsit însă mai puține comori decît s-a sperat, căci toți banii și averile lui Lupu erau investite în afaceri comerciale în Constantinopol, Veneția, Amsterdam și Gdansk"[5]. Pe de altă parte, un emisar al Porții, Osman aga, care a fost prezent la predarea cetății Suceava, a înștiințat că înăuntru „el nu a găsit nimic care să aparțină Vistieriei" (otomane), invitîndu-l totodată și pe un alt dregător otoman, sosit în Moldova cu actul de numire în scaun a lui Gheorghe Ștefan, „să se ducă acolo și să constate absența tezaurului"[6]. Este deci limpede că „prada", cîtă va fi fost, nu a corespuns nici pe departe așteptărilor, iar ceea ce s-a găsit totuși a fost iute „mistuit"...

Există cîteva alte mărturii care confirmă faptul că Vasile Lupu a procedat, într-adevăr, la răspîndirea numerarului lui, măsură de prevedere în eventualitatea „zilelor negre" ale căderii. De pildă, chiar marelui său logofăt, Gheorghe Ștefan, cel ce l-a trădat și s-a ridicat apoi cu sabia contra lui, i-a încredințat „cu mînă la mînă" suma de douăzeci de mii de taleri, așa cum ne spune el însuși, „cînd eram eu domn și dumneata-mi erai boeriu cinstit și crezut, să mi-i ții feriți de primejdii"[7]. Interesant este și cazul celor patruzeci de mii de taleri, pe care în anul 1642 i-a trimis ca „pomană" *(allmusen)* patriarhului Ierusalimului[8]. Pare a fi mai degrabă vorba de o depunere camuflată de bani, în genul celor zece mii de galbeni pe care-i avea Petru vodă Șchiopul la mănăstirea Sf. Sava de la Ierusalim[9]. Un act otoman recent scos la iveală, cu data 1 decembrie 1642, pretindea că întreaga sumă, „precum și unele lucruri pe care voievodul Lupu, care este voievodul Moldovei, le trimisese la Ierusalimul cel ilustru", printr-un boier al său, nu-i aparțineau de fapt lui, ci unui negutător creștin, „locuitor din cazaua Ianina, din vilaietul Rumelia", care „mergînd cu negoțul în Moldova, a murit acolo, fără a lăsa moștenitori". Fiscul otoman nu s-a lăsat înșelat de subterfugiul întrebuințat de domnul moldovean pentru a pune mîna pe averea acelui supus creștin al Porții — „dania" către Ierusa-

lim! —, iar beilerbeiul de Damasc a primit poruncă să recupereze întreaga sumă[10].

Cele amintite mai sus erau, însă, doar fonduri „înghețate". Actul polon din 1653 specifica, în schimb, cum am văzut, că banii lui Vasile Lupu — „toți banii"! — erau investiți în primul rînd în „afaceri comerciale" la Constantinopol, Veneția, Amsterdam și Gdańsk. Cel puțin în privința Constantinopolului și Gdańskului avem posibilitatea să verificăm întrucîtva această atît de interesantă susținere. În raportul lui concluziv din 20 august 1643, fostul rezident imperial habsburgic la Poartă, Johann Rudolf Schmid a menționat, printre altele, că domnul moldovean a cumpărat neîncetat case în oraș, ceea ce a avut darul să-i îndemne pe turci să creadă că, atunci cînd va fi depus, el nu va face ca alți domni, care s-au îndreptat spre alte zări, ci cu siguranță va veni la Constantinopol[11]. Să mai adăugăm că, în legătură cu Gdańskul, despre care un Evlia Celebi afirma că este „portul" Iașilor, un act venețian din 18 decembrie 1638 consemna o anume stare de tensiune în relațiile dintre Vasile Lupu și Polonia, „. . . per represaglia fatta in quel Regno di alcuni argenti, che mandava in Danzica per convertir in moneta, con avanzo notabilissimo"[12]. Este așadar cît se poate de plauzibilă imaginea de „capitalist" a domnului moldovean, un om care știa ce înseamnă investiția rentabilă și, de asemenea, se pricepea să-și aleagă „piețele" . . .

Atît N. Iorga, cît și Gh. I. Brătianu au insistat asupra concepțiilor diferite de guvernare ale celor doi mari domni români contemporani, Matei Basarab și Vasile Lupu. Astfel, dacă cel dintîi este un domn al Stărilor, ales și recunoscut de „țară", cîrmuind prin consultarea neîncetată a reprezentanților clerului, boierimii și ostășimii privilegiate, cel de-al doilea este „un «tiran» în sensul antic și italian al cuvîntului" (N. Iorga), el pare să fi promovat un regim „nu numai autoritar, dar chiar absolutist", inspirîndu-se din „ideile mediului oriental în care crescuse" (Gh. I. Brătianu)[13]. După noi, chiar dacă trebuie să admitem originea „orientală" a practicilor de guvernare ale lui vodă Lupu, nu putem să nu remarcăm că acest „absolutism monarhic" se potrivește prea bine timpurilor moderne, mai ales dacă-l privim în strînsă legătură cu politica economică personală, de esență „capitalistă", a domnului. Și, din această perspectivă, însuși luxul orbitor de la curtea lui Vasile Lupu, observat de mai toți călătorii străini, capătă un anume sens, el chiar dacă „nu este un bun mijloc de a susține sau de a promova o economie", constituie totuși un foarte bun „mijloc de a ține, de a fascina o societate"[14]. Or, și cu acest element ne aflăm, de fapt, în prezența unei trăsături definitorii a modernității, mai exact a unei caracteristici a ceea ce îndeobște poartă numele de „epocă barocă", în care

„teatralizarea" vieții de curte, cu fastul ei „de paradă", devine „un mijloc de guvernare"[15].

În ultima vreme, „epoca barocă" nu mai este doar o „etichetă" a unei faze din istoria artelor, ci a căpătat valențele unui concept istoric, cu care se operează pentru studierea evoluției de ansamblu a societății europene în veacul XVII, inclusiv a problemelor statului. De mare preț sînt și pentru noi încheierile la care a ajuns profesorul spaniol José-Antonio Maravall. Cercetînd originile statului modern, domnia sa a arătat că pentru a-i explica apariția trebuie să invocăm „un sentiment de comunitate națională", adică un „sentiment care ia naștere în epoca barocă". Prin urmare, Barocul, care pe plan politic a avut drept caracteristică „absolutismul monarhic", s-a găsit în centrul „procesului istoric care a condus la prima fază a statului modern", în timp ce secolul XVIII, al „despotismului luminat", nu reprezintă decît cea de-a doua fază a aceluiași proces.[16] Vom vedea îndată cît de binevenite sînt aceste precizări.

Tot Nicolae Iorga, în perioada cînd lucra la sinteza sa ultimă despre *Istoria românilor*, într-o conferință ținută în 1937 a afirmat răspicat că Radu vodă Mihnea, „Domn strălucitor, care învățase la Veneția și care a creat în Moldova o armată, a strîns în jurul său o Curte . . . a fost modelul lui Vasile Lupu"[17]. Or, cum am văzut, opera de căpetenie a lui Radu Mihnea a fost refacerea unirii dinastice a Moldovei și Țării Românești, în anul 1623, cînd, odată cu trecerea lui în scaunul domnesc de la Iași, a izbutit să facă în așa fel ca pe cel de la București să rămînă fiul său minor, Alexandru[18]. Dar dacă, încă, fapta lui Radu Mihnea poate fi pusă sub semnul unei tradiții de familie, nu tot același lucru se poate spune despre demersurile lui Vasile Lupu, fie că a fost vorba de Țara Românească, fie, chiar, de Transilvania. O mărturie capitală ce se cere aici citată este scrisoarea lui către Poartă, surprinsă de imperiali la 14 ianuarie 1643, în care, între altele, vodă Lupu analiza chipul în care putea fi înlăturat din fruntea Transilvaniei principele Gheorghe Rákóczy I: „În ce privește Ardealul, treaba e ușoară. Cunosc foarte bine căile prin care e de atacat, din Moldova și din Țara Românească. De o parte pașa de Timișoara, de alta otomanii, tătarii, moldovenii, muntenii. Se mai adaugă că *în Ardeal mai mult de a treia parte sînt români*, cărora făgăduindu-le libertatea, îi voi ațîța fără zăbavă împotriva ungurilor, și așa vor avea război înlăuntru și în afară și nu vor ști încotro să se întoarcă" (s.n. — Șt. A.)[19]. Această mărturie trebuie numaidecît confruntată cu titlul propriu-zis al faimoasei *Cazanii a lui Varlaam*, apărute la Iași în 1643: „Carte românească de învățătură". Ea începea cu un „Cuvînt cătră toata *semenția romenească*" (s.n. — Șt. A.) și, într-adevăr, un număr impresionant de exemplare ale ei au putut fi identificate neîncetat pe teritoriul Transilvaniei[20]. De unde putem desprinde con-

cluzia că la temelia politicii lui Vasile Lupu a stat, foarte probabil, acel „sentiment de comunitate națională", scos la lumină, pentru „epoca barocă", de José-Antonio Maravall.

*

În 12/22 aprilie 1634, un mare boier moldovean, Toderașco Ianovici, putea anunța cetatea Bistriței că Moise vodă Movilă a părăsit scaunul domnesc și „a trecut zilele acestea în Polonia; iar cellalt care vrea să vie ie Lupul, ce iera înnainte Vornic Mare în Moldova, cel ce pribegise la Țarigrad"[21]. Totodată, același boier era în măsură să comunice și o știre externă, anume că proaspătul război ruso-polon se încheiase. De fapt, între desfășurările din nord-est și schimbarea din Moldova exista o strînsă legătură. Noul domn era menit de Poartă să contribuie din plin la efortul de război otoman contra Poloniei, care era conjugat cu cel al Rusiei[22]. Dar, tocmai pacea ruso-polonă a făcut ca, în final, campania otomană, inițiată în cursul verii anului 1634, să se oprească pe linia Dunării, mai exact la Giurgiu[23].

Pe plan intern, sosirea în Moldova a fostului vornic Lupu a pus capăt unei evoluții ce începuse în primăvara anului precedent, sub înrîurirea evenimentelor din Țara Românească. Încă din 18 februarie 1633, cînd raporta confirmarea în domnie a lui Matei Basarab de către sultan, ceea ce însemna izbînda deplină a mișcării antigrecești din Țara Românească, precum și reînvierea privilegiului alegerii din interior a domnilor, ambasadorul german la Poartă consemna temerea că și moldovenii vor imita exemplul muntenilor[24]. Și alte două rapoarte diplomatice, de astă dată de după răscoala din Moldova contra lui Alexandru vodă Iliaș și a dregătorilor lui greco-levantini, stabilesc o legătură limpede între acest eveniment și mișcarea anterioară, din Țara Românească[25]. Nu avem nici un motiv să punem la îndoială fundamentul analizelor politice strict contemporane și, în consecință, nu putem decît să subliniem gradul avansat al *sincronizării* evoluției societăților din țările românești extracarpatice, revelat de capacitatea lor de influențare reciprocă în împrejurările din anii 1632—1633.

Scopul politic primordial al mișcărilor inițiate în Țara Românească și, apoi, în Moldova a fost, în fond, acela de a redobîndi un statut de autonomie autentică în relațiile cu Imperiul otoman. Este instructiv, spre a scoate în relief sensul evenimentelor din 1632—1633, să recurgem chiar la terminologia timpului. Astfel, într-un document redactat la Raguza, în 8 octombrie 1677, care trebuia să slujească pentru tratativele în curs cu Poarta, era făcută o distincție netă între a fi „supus" *(suddito)* și a fi „tributar" *(tributario)* al sultanului. Raguzanii se socoteau ca făcînd parte din a doua categorie,

foarte onorabilă, căci existau „mulți și mari principi“ care erau „tributari față de alți principi“. Ei plăteau un tribut anual sultanului și se bucurau de „libertate“ *(godiamo la nostra libertà sotto il patrocinio del Gran Signore)*. În schimb, principii Transilvaniei, Țării Românești și Moldovei din acel moment erau dați ca exemplu pentru prima categorie, deoarece ei erau numiți oricînd și înlăturați după voia sultanului *(i quali sono imediatamente creati dal Gran Signore e rimossi a voglia sua)*[26]. Așadar, ceea ce a izbutit să facă Matei vodă Basarab și aderenții lui, în clipa în care el s-a dus la Constantinopol (5/15 ianuarie—18/28 februarie 1633) și a obținut recunoașterea de către sultan (3/13 februarie 1633) — după ce, în prealabil, în bătălia din șesul Colentinei, îl zdrobise definitiv pe Radu Iliaș, alesul Porții (30—31 octombrie 1632)[27] —, a fost restabilirea dreptului de alegere liberă, dinlăuntru, a domnilor Țării Românești, care echivala, potrivit concepției vremii, cu revenirea lor de la poziția de „supuși“ la cea de „tributari“. Prețul a fost, pe lîngă sîngele vărsat pe cîmpul de luptă, o sporire substanțială a haraciului achitat Porții[28].

Mobilul tulburărilor izbucnite în aprilie 1633 în Moldova a fost același, însă cursul luat de evenimente a fost altul[29]. După izgonirea lui Alexandru Iliaș a fost chemat din Polonia și ales domn pribeagul Miron Barnovschi, care, cîțiva ani mai devreme, în 1629, fusese mazilit tocmai din pricina prea strînselor legături cu regatul de la miazănoapte[30]. Or, și atunci, ca și acum, Poarta se pregătea să atace Polonia și, deci, în nici un caz nu putea tolera la cîrma Moldovei un element nesigur[31]. Cum prea bine se cunoaște, Miron vodă a încercat să-l imite pînă la capăt pe Matei Basarab și a îndrăznit, la rîndul lui, să apuce drumul Constantinopolului, în fruntea unei delegații de boieri[32]. În pofida asigurărilor primite de la autoritățile otomane, în 22 iunie/2 iulie 1633 el a fost executat „pentru păcatele sale din trecut“, fiind bănuit că „se înscăunase la voievodatul Moldovei cu gîndul de a se răzvrăti și a pricinui pagube“[33]. Două zile mai tîrziu, boierii moldoveni care-l însoțiseră erau puși, din porunca sultanului Murad IV, să-și aleagă un alt domn. Era, firește, vorba de un simulacru de alegere, dar, oricum, chiar în această formă coruptă, de astă dată „sultanul recunoștea principiul alegerii domnești, pe care de atîte ori Poarta îl ocolise sau îl nesocotise“ în trecutul apropiat[34]. „Sorții“ au căzut pe Moise Movilă, care, deși provenea dintr-o familie destul de compromisă tot din pricina legăturilor cu Polonia[35], dispunea totuși de oarecare credit la Poartă, mai ales după ce, în 30 mai 1630, luase în căsătorie pe „fiica lui Mihnea“ (Radu Mihnea), Ecaterina[36].

Aflat la Iași în 25 august 1633 (st. v.), Moise Movilă avea misiunea precisă de a se pregăti numaidecît să-l întîmpine, cu oști și provizii, pe Abaza pașa, „stăpînul Dunărei de jos“ (N. Iorga), care

pornea în cea dintîi campanie împotriva Poloniei, inițiată acum de Poartă. De altminteri și Matei vodă primise porunca să-și aducă contingentul în Moldova, iar în 10/20 septembrie el emitea un hrisov „în sat la Vădeni la margine cînd am mers la război"[37]. Mulțumită lui Miron Costin, dar și unui grup de acte din arhivele polone, de curînd tipărite, avem posibilitatea să urmărim chipul în care, în lunile octombrie—noiembrie, domnii români, într-o perfectă conlucrare, l-au determinat mai întîi pe comandantul expediției să se retragă de lîngă Camenița, fără a fi dobîndit vreun succes notabil, iar apoi l-au „înclinat spre pace", mijlocind totodată tratativele și în tabăra polonă[38]. Hatmanul Iancu Costin, tatăl cronicarului, va căpăta chiar, cîțiva ani mai tîrziu, indigenatul polon, pentru serviciile aduse regatului „în special cu ocazia năvălirii lui Abaza pașa"[39]. Cît privește pe Matei Basarab, el a trimis în toiul expediției de trei ori mesaje la hatmanul Stanislav Koniecpolski, ultima dată înștiințîndu-l că „voi merge sincer pe linia menținerii acestei păci și voi căuta ca străvechea prietenie dintre coroana polonă și împăratul otoman să se întărească, deși pașa a avut alt plan și dorința sa fierbinte a fost să distrugă pălăncile, să pustiască țările coroanei și să ardă satele, după cum i-a poruncit împăratul"[40]. Evident, atît domnul muntean, cît și cel moldovean, doreau păstrarea intactă a echilibrului de forțe dintre cele două mari puteri, regatul de la miazănoapte fiind socotit de amîndoi drept un puternic reazem, diplomatic și militar, al menținerii neștirbite a statutului de autonomie al țărilor lor în raporturile cu Poarta.

Dar, în afară de conlucrarea, cu efecte imediate, dintre vodă Matei și Moise Movilă, întîlnirea lor din toamna lui 1633 s-a vădit plină de consecințe și pentru viitor. De acum încolo, în momentele de criză din relațiile cu Moldova lui Vasile Lupu, domnul Țării Românești, pe temeiul legăturilor de prietenie cu familia Movileștilor, va susține cauza pretendentului Ioan Movilă, adăpostit în Transilvania, cum a fost cazul mai ales în 1637[41]. Dovada peremptorie a existenței contactelor între Matei Basarab și Movilești în perioada următoare campaniei pomenite o constituie reînființarea tipografiei Țării Românești, în anul 1635, cu ajutorul lui Petru Movilă, mitropolitul Kievului — fratele lui Moise și al lui Ioan —, pe care domnul muntean l-a cercetat cu „scrisori" trimise pe căi ocolite, prin Transilvania[42].

Sînt încă greu de deslușit mobilurile și fazele inițiale ale discordiei dintre Vasile Lupu și Matei Basarab, care a marcat atît de profund și vreme atît de îndelungată scena politică din spațiul carpato-danubian. O mărturie muntenească vădește că, la începutul primăverii anului 1634, cînd încă se afla la Constantinopol, viitorul domn al Moldovei s-a întîlnit cu o delegație de boieri munteni, care de asemenea se găsea acolo — probabil pentru plata tributului[43] —,

și „a jurat cu credință tare, făcînd jurămînt foarte mare că va fi una și prieten cu milostivul nostru domn, în bine, ca și în rău"[44]. Luînd act de această atitudine, vodă Matei a trimis, pe rînd, în Moldova doi soli, unul cu obișnuitele urări la început de domnie, iar al doilea cu daruri și cu actul, „scrisoarea de credință" a domnului muntean, la care Vasile Lupu a răspuns printr-un document similar, ceea ce înseamnă că din capul locului a fost încheiată o alianță în toată regula. Totuși, foarte curînd, chiar la începutul toamnei aceluiași an 1634, în cursul tratativelor polono-otomane de la Giurgiu, din tabăra lui Murtaza pașa, la care au fost reprezentați toți cei trei cîrmuitori de la Dunărea de Jos, solul lui Vasile Lupu, boierul Necula Catargiul a formulat acuzații împotriva lui Matei vodă sau, cum ne spune izvorul, „a început a vorbi de rău" pe domnul muntean înaintea înaltului dregător otoman[45]. Numele acestui boier ne îndrumă, credem, pe făgașul potrivit spre a identifica factorul originar de tensiune în relațiile dintre cei doi domni.

Regele polon a încercat să profite de aceleași tratative pentru a obține din partea Porții recunoașterea dreptului său de a participa la alegerea domnilor Moldovei. Pentru el Vasile Lupu, numit direct de sultan, era oricum un indezirabil, din pricina „faptelor sale rele din trecut" (contrare intereselor polone). Dar ceea ce ne interesează este că, printre candidații propuși pentru tronul Moldovei, Vladislav IV, într-o scrisoare din 4 octombrie 1634 către hatmanul Koniecpolski, îl numea și pe ... Catargiul, soluție politică menită, după cît se pare, să anihileze protestele împotriva lui Matei Basarab[46]. Vom înțelege natura acestor proteste dacă vom face un pas mai departe și vom reflecta la o împrejurare din primăvara anului următor, în care iarăși ne vom întîlni cu numele familiei Catargiu.

La sfîrșitul lunii mai 1635, Matei Basarab părăsise scaunul domnesc și se afla „în plimbare dincolo de Olt", mai exact la Brîncoveni[47]. În acest răstimp s-a produs un atac prin surprindere din direcția Moldovei, cel dintîi cunoscut după preluarea puterii de către Vasile Lupu. „Catargieștii", împreună cu „vrăjmașii" lui vodă Matei, au venit asupra Bucureștilor, „cu oaste și cu tătari și cu moldovéni". Însă domnul, prevenit în ultimul moment din Transilvania, s-a înapoiat iute și, într-o luptă dată în marginea orașului, a zdrobit pe cei ce încercau să ocupe cetatea de scaun și să-i răpească tronul. Ulterior, Vasile Lupu „a trimis în solie pe Catargiul pentru împăcare" sau, cu alte cuvinte, s-a desolidarizat de întreaga operație și l-a pus chiar pe principalul responsabil, Necula Catargiul, să ceară iertare lui Matei Basarab[48]. Confruntarea deschisă între cei doi domni a fost astfel evitată.

Antecedentele lui Necula Catargiul ne lămuresc complet asupra obiectivelor lui și ale „clanului" politic pe care-l reprezenta. Pînă în 1632, acest boier grec și-a desfășurat cariera, alternativ, în Țara

Românească şi Moldova (mai ales în prima!)[49]. El era frate al fostului mare ban Ianachi, stins din viaţă prin 1624, care, la rîndul lui, fusese socrul lui Alexandru vodă Iliaş, unul dintre cei mai fervenţi promotori ai „regimului prefanariot" în ţările române, omul contra căruia se va declanşa răscoala din Moldova, din aprilie 1633[50]. În septembrie 1632, împreună cu alţi boieri exponenţi ai „internaţionalei" greco-levantine, ce controla de aproximativ două decenii resursele ţărilor româneşti extracarpatice[51], Necula Catargiul s-a retras din faţa lui Matei aga din Brîncoveni şi s-a alăturat lui Radu Iliaş, pretendentul desemnat de Poartă pentru tronul Ţării Româneşti. Cu acesta a revenit din Moldova, avînd, pe lîngă „steag împărătesc", o „oaste grea", compusă din „moldovéni, siiméni" — desigur, puşi la dispoziţie de vodă Alexandru Iliaş, tatăl pretendentului —, dar şi din tătari, cu care a încercat să-l scoată din scaun pe Matei Basarab[52]. După înfrîngerea drastică de la sfîrşitul lunii octombrie, în bătălia „din jos de mănăstirea Plumbuitei"[53], Necula Catargiul s-a stabilit definitiv în Moldova. Sub Vasile Lupu va îndeplini misiunea de mare încredere de capuchehaie la Poartă[54]. Cît de însemnat putea fi rolul lui la curtea acestuia ne putem da seama şi din faptul că, în 22 iunie 1640, el sosea la Constantinopol cu fiul domnului, Ion, trimis acolo în chip demonstrativ, pentru a „relansa" creditul politic al părintelui său[55]. Pe temeiul tuturor acestor elemente, credem că nu greşim atunci cînd vedem în Necula Catargiul una din personalităţile care au înrîurit decisiv programul politic al lui Vasile Lupu în privinţa Ţării Româneşti, prin sugerarea posibilităţii reeditării, în beneficiul familiei sale, a actului unirii dinastice a celor două state învecinate, bineînţeles sub egidă otomană, ca pe vremea lui Radu Mihnea[56]. Însă domnul de la răsărit de Carpaţi nu s-a implicat direct în realizarea acestui program decît mai tîrziu, după ce evenimentele din ultimele luni ale anului 1636, cauzate de încercarea Porţii de a-l înlocui pe principele Gheorghe Rákóczy al Transilvaniei, au compromis în ochii turcilor şi pe vodă Matei al Ţării Româneşti. Dar aceleaşi evenimente au avut, pe de altă parte, o importanţă deosebită în consolidarea alianţei transilvano-muntene, care se va opune ulterior eficient demersurilor şi acţiunilor lui Vasile Lupu. De aceea va trebui să ne oprim o clipă asupra lor.

Unul din factorii care i-au îngăduit iniţial, în 1632, lui Matei Basarab să apuce frînele puterii a fost, cum se ştie, sprijinul lui Gheorghe Rákóczy I[57]. Domnul Ţării Româneşti a căutat apoi, fără succes, să transforme alianţa cu Transilvania într-un instrument de apărare pentru orice împrejurare, adică şi împotriva turcilor. Propunerea a fost înaintată curţii de la Alba Iulia în 24 mai 1635 printr-o solie specială[58], iar apoi, prin cîteva acte din vara aceluiaşi an, Matei Basarab şi, respectiv, reprezentanţii Stărilor din Ţara Românească s-au angajat într-adevăr formal să stea alături de principe

și Stările transilvănene, cu armele, contra oricărui dușman[59]. Dar atunci a fost vorba doar de o extensie unilaterală a alianței, fiindcă în diploma de răspuns a lui Rákóczy, din 16 septembrie 1635, era totuși exceptat sultanul dintre inamicii potențiali împotriva cărora era ținut să dea ajutor domnului de la București: „... afară de puternicul împărat"![60]

Ridicarea lui Ștefan Bethlen, care în ianuarie 1636 s-a refugiat pe lîngă vizirul din Buda și îi amenința tronul, l-a obligat însă pe Rákóczy să-și revizuiască *in extremis* atitudinea, mai exact după ce, în 17 septembrie 1636 a aflat că Poarta îl mazilise[61]. Și astfel, în 3 octombrie 1636, în tabăra de la Turda era înmînat solului lui vodă Matei, Socol clucerul din Cornățeni, un act mult dorit, emis în numele Stărilor transilvănene, care conținea precizarea esențială că vecinul de la miazăzi va fi sprijinit „cu orice prilej"[62]. Din partea lui, principele nu a modificat totuși, după cît se pare, actul din 1635. Chiar și așa, tratatul nu a rămas literă moartă, deoarece în cursul aceleiași luni, în vreme ce Gheorghe Rákóczy I înfrunta forțele otomane din Ungaria în bătălia de la Salonta[63], Matei Basarab a trebuit să imobilizeze la București corpul de oaste condus de pașa de Silistra, Kenan, cumnatul sultanului, care avea misiunea să traverseze Carpații și să-l atace din spate pe principe. De fapt, domnul Țării Românești a primit anterior de la Poartă repetate porunci să se pregătească să participe la expediția din Transilvania[64]. Dar, totodată, el mai fusese informat că pașa de Silistra aducea cu sine, în taină, un pretendent și s-ar putea să încerce să-l schimbe[65]. Peste cîțiva ani, o acuzație muntenească îl va pune în cauză tot pe Vasile Lupu, care, prin scrisori către Kenan pașa, ar fi sugerat că Matei vodă nu va cuteza să aștepte oastea otomană, ci „o va lua la fugă". Drept urmare, domnul moldovean ar fi vrut ca în scaunul părăsit să fie instalat fiul său[66].

Departe de a părăsi țara, Matei Basarab, care încă din primăvară îl îndemna pe Rákóczy la rezistență[67], a concentrat la București o oaste de 15 000 de oameni, „stînd toți înarmați, în zi și în noapte, lîngă domnul lor"[68]. Și așa, timp de „trei zile", cît au zăbovit oștile otomane „asupra Bucureștilor", o parte cu tabăra „din sus ... la morile Cotrăcénilor", iar alta „din jos ... despre Văcărești", înaltul dregător de la Silistra nu a îndrăznit să întreprindă nimic contra domnului, ba chiar s-a lăsat „convins", „cu daruri și intimidări", să se retragă peste Dunăre, sub motivul inventat, pe care înșiși localnicii l-au comunicat Porții, că în munți este ... „mare zăpadă"![69] Pretextul era desigur transparent, dar a fost acceptat, deoarece sultanul, preocupat de războiul cel nou din răsărit, cu Iranul safavid, nu dorea să se ațițe un „foc" major și în Europa. Alianța transilvano-munteană și-a vădit astfel din plin eficacitatea, atitudinea

lui Matei Basarab contribuind în chip substanțial la rămînerea lui Gheorghe Rákóczy la cîrma Transilvaniei[70].

Aceeași gravă problemă a războiului din Asia obliga autoritățile otomane să-i ceară lui Vasile Lupu, în preajma datei de 7 august 1636, „să încerce să facă pace cu Polonia“[71]. Într-adevăr, pentru lunile precedente constatăm o atmosferă extrem de încordată în relațiile domnului moldovean cu regatul de la miazănoapte[72]. Dacă ținem seamă și de insistentele apeluri ale lui Rákóczy către hatmanul Koniecpolski de a-l proteja contra unui eventual atac al lui Vasile Lupu și al tătarilor, prin mobilizarea cazacilor la hotarele Moldovei[73], atunci sîntem ispitiți să căutăm în această direcție cauza expectativei în care s-a complăcut domnul de la Iași în toiul evenimentelor din toamna lui 1636[74]. În cel mai bun caz, el a așteptat doar să culeagă roadele mișcărilor turcești din Țara Românească. Pe lîngă tratatul pe care îl încheiase cu Vasile Lupu în pragul chiar al aceluiași an 1636[75], principele transilvănean s-a străduit, în timpul crizei, cu promisiuni și amenințări, să-l atragă de partea sa sau măcar să-l facă să nu intervină alături de otomani[76]. Nu credem însă că aceste demersuri i-au putut determina în principal opțiunea.

Evident, de acum încolo, din perspectiva Porții, atît Rákóczy, cît și vodă Matei erau socotiți drept „rebeli“, tolerați numai temporar, pînă cînd legătura dintre statele lor va fi fost sfărîmată. Iar pentru aceasta, atîta vreme cît sultanul Murad IV mai era reținut de războiul persan, era de ajuns ca unul dintre cei doi cîrmuitori să fie înlăturat[77]. În schimb, Vasile Lupu devenea concomitent, prin forța împrejurărilor, „pilonul“ politicii otomane în spațiul carpato-danubian, situație din care, firește, va încerca să tragă foloase proprii. Un călugăr din Cazan, Vasile Gagara, se afla la Iași a doua zi după Bobotează (7 ianuarie), probabil în anul 1637, cînd a asistat la o foarte semnificativă scenă de bucurie: „. . . s-a tras cu puștile la curtea domnului Moldovei, pînă la miezul nopții“. Întrebînd despre motiv, i s-a răspuns că tocmai sosise de la sultan „un ceauș turc cu scrisori către domnul Moldovei“. Sensul acestora ar fi fost următorul: „Să nu te lepezi de mine în taină, trecînd la împărații și regii care se unesc împotriva mea și cît timp voi fi eu la Constantinopol, îți voi da ție domnia pe viață în Moldova și copiilor tăi, să urmeze după tine în domnie în Moldova“. Așadar, îi era oferită lui Vasile Lupu nici mai mult nici mai puțin decît domnia ereditară pentru familia sa, și aceasta după ce, cum nota în continuare călătorul rus, turcii „pe domnii dinainte îi schimbau des și stăteau la domnie cel mult un an sau doi și pe mulți i-au pedepsit cu moartea“[78]. Favoarea de excepție, revelată de izvorul citat, se explică atît prin defecțiunea abia mascată a lui Rákóczy și Matei Basarab, cît și prin zvonul paralel, care a circulat stăruitor la Poartă în 1636—

1637, despre constituirea unei coaliții antiotomane în Europa, alcătuită din Imperiul romano-german, Polonia și Rusia[79].

Conform tratatului polono-otoman din 1634, Poarta și-a asumat obligația de a-i evacua pe tătarii din Bugeac, dar a amînat îndeplinirea măsurii pînă în 1637, cînd Inayet Ghiray, hanul tătarilor din Crimeea, s-a răsculat și a pus în pericol interesele otomane din întreaga zonă[80]. Cum se știe, tătarii crimeeni au atacat și devastat în martie ținuturile de la gurile Dunării, controlate de cealaltă grupare de tătari, a lui Cantemir Mîrza, care asculta de Poartă. Abia în vară sultanul a izbutit să pună capăt tulburărilor, ultimul episod fiind cel al executării ambilor protagoniști[81]. Prin suprimarea lui Cantemir și, apoi, prin ordinul de scoatere a nogailor din Bugeac, Poarta a urmărit — așa cum pe bună dreptate s-a observat — și să dea, în sfîrșit, satisfacție polonilor, ceea ce vădește încă odată nevoia imperioasă a turcilor de a păstra pacea la aceste hotare[82]. Evident, la acțiunea din Bugeac au fost invitați să contribuie și domnii Țării Românești și Moldovei, care nu puteau fi decît bucuroși să vadă eliminată din coasta lor periculoasa comunitate de tătari. Și astfel, încă din ultimele zile din iulie Matei Basarab era „ieșit în tabără", în vreme ce oastea otomană se aduna în Dobrogea[83]. Cronica lui Mustafa Naima ne spune că el a fost chemat să se înfățișeze în persoană la Tulcea, însă a înaintat pînă numai „la o distanță de un menzil", cînd a dat înapoi „și a plecat în țara sa", deoarece a aflat că i se întindea, de fapt, o capcană. Iar același pasaj de cronică este formal: „Ieșind la iveală unele fapte rele ale voievodului Țării Românești, numit Matei, s-a dat firman pentru prinderea și omorîrea lui"[84]. O altă versiune a celor întîmplate, care în esență coincide cu cea a izvorului otoman, o putem citi în cronica internă muntenească: „Al doilea rînd, au făcut meșteșug mare, că au strîns oști turcii la Oblucița. Vasilie vodă încă au venit cu oștile lui la Cetatea Albă, poruncind împărățiia să meargă și Matei vodă cu oștile lui acolo, la Cetatea Albă, ca să-l ocolească acolo turcii, moldovénii, să-l prinză. Mergînd Matei vodă cu toată tabăra lui pîn la Elpuh ‹lacul Ialpug›, prinse de véste că va să-l prinză turcii. Și îndată au strîns toate oștile lîngă dînsul și s-au învîrtejit iar înapoi la Tîrgoviște, cu toată oastea lui întreagă, trimițînd pașii multe daruri scumpe cu cinste și cu plecăciune mare..."[85]. Știm că în 6 septembrie 1637 Matei Basarab se găsea cu tabăra lîngă apa Siretului, iar în 21 septembrie 1637 (st.v.) emitea un hrisov din Buzău[86]. Cel ce i-a vestit primejdia și l-a făcut să se retragă la timp a fost, după cît se pare, principele transilvănean, printr-un sol trimis în grabă (Acațiu Barcsai)[87]. Contrar, însă, afirmațiilor cronicii interne, așa s-a consumat doar prima fază a evenimentelor.

La jumătatea lunii septembrie 1637 îndepărtarea tătarilor din Bugeac era fapt împlinit, Matei vodă fiind pînă la urmă reprezentat

în această operațiune doar de „un serdar cu oști de la sine"[88]. Dar, la începutul lunii noiembrie, Vasile Lupu, înțeles cu noul pașă de Silistra, Mehmed Tabanî-Yassî, fost mare vizir — albanez de origine! — a pătruns cu oști în răsăritul Țării Românești[89]. În 9 noiembrie se știa, de pildă, că străjile domnului moldovean — un detașament de o mie de oameni — sînt pe punctul să ocupe Buzăul, iar el însuși a înaintat pînă la Rîmnicul Sărat, unde se găsea în 10 ale lunii, neavînd însă alături „nici oști tătărești, nici turcești", ci numai un grup de „trădători" ai lui vodă Matei, proveniți dintre „oamenii apropiați de el"[90]. Pe lîngă această defecțiune, domnul muntean, cînd a părăsit Bucureștii, a avut de înfruntat și o tulburare în rîndurile pedestrimii sale, dar ea a fost iute potolită, deoarece în 11 noiembrie Matei Basarab își așeza tabăra, cu întreaga oaste, la Șoplea[91]. Sosirea concomitentă a ajutorului ardelenesc, cu căpitanul Ioan Kemény, la Vălenii de Munte l-a făcut pe Vasile Lupu, care „intrase în țară de 4 zile", să înceteze marșul[92]. Această hotărîre de oprire a expediției pare a fi fost determinată și de un ordin expres al Porții, care cerea „să se întoarcă Vasilie vodă îndărăptu"[93]. Oricum, el a început retragerea, ariergarda fiindu-i urmărită și atacată de oștile muntenești[94].

S-a pus în mișcare spre Moldova și corpul de oaste transilvănean, întărit prin sosirea încă unui detașament, „mai mare", comandat de Mihail Tholdalagi. Inițial, Gheorghe Rákóczy dăduse dezlegarea ca această forță să-l sprijine pe vodă Matei pînă la capăt, adică și la izgonirea din scaun a lui Vasile Lupu, în locul căruia trebuia să fie instalat pretendentul Ioan Movilă, trimis de altfel de principe la Brețcu[95]. Ordinul a fost însă modificat, la intervenția lui Ștefan Kassay, „sfetnicul cel mai intim și mai credincios al principelui", pe amîndoi Ioan Kemény calificîndu-i aspru, în memoriile sale, drept „oameni fricoși"[96]! Și astfel, spre marea dezamăgire și supărare a lui Matei Basarab, campania în Moldova nu a mai avut loc, domnul muntean „dezgustat de cererea nedemnă a principelui" de a se împăca — desigur, spre a nu provoca prea mult Poarta! — cu vodă Lupu, poruncind la rîndu-i încetarea ostilităților[97]. Alianța transilvano-munteană și-a vădit deci, cu această ocazie, limitele. Ea a funcționat doar parțial, strict defensiv, din pricina ezitărilor lui Rákóczy[98].

A urmat un alt moment de tensiune, ce trebuie datat la începutul verii anului 1638, înainte ca pacea dintre Matei Basarab și Vasile Lupu să poată fi — temporar, cel puțin — refăcută. Episodul de care ne ocupăm acum este destul de obscur, putînd fi reconstituit totuși din cîteva știri răzlețe. Miron Costin pomenește în chip separat de o împrejurare — „a doa ispită" a lui Vasile Lupu „pentru domniia Țării Muntenești"! — în care domnul moldovean „au pornit pre Ion-vodă la pașea de Silistria cu cîțva boieri, să-l ducă pa-

șea în scaun“. A fost trimis înainte la pașă marele postelnic Apostol Catargi — iată-i așadar din nou la lucru pe „Catargieşti“! —, care, însă, „au simțit“ că la pașă au sosit între timp alte porunci de la Poartă, pe temeiul cărora fiul lui Vasile vodă ar fi trebuit să fie dus nu în Țara Românească, ci „la împărăție“, ca ostatic. Era rodul influenței de care dispunea „silihtariul“, protectorul (deloc dezinteresat!) al lui Matei vodă în cercurile politice din capitala otomană. Drept urmare, Ion pretendentul, care ajunsese „amu aproape de Dristor, la un satŭ“, a fost înștiințat și s-a întors acasă în mare grabă, cam „cu fuga“[99]. Acest crîmpei de cronică pare a fi de pus în legătură cu o scrisoare a lui Gheorghe Rákóczy I către bistrițeni, din 27 iulie 1638, prin care-i vestea că, după informațiile lui, domnii Moldovei și Țării Românești „certîndu-se, sînt iarăși în pregătire războinică, și poate se vor așeza și în tabără, unul împotriva celuilalt“. Alarma îl făcea pe principe să convoace oastea la Sighișoara și, totodată, să solicite părerea prețuitului său consilier, Ștefan Kassay, aflat la Cluj, asupra atitudinii ce trebuia adoptată. Din răspunsul acestuia, datat 26 iulie 1638, ne interesează considerațiile despre prezența tătarilor în Moldova, chemați de Vasile Lupu, despre care nu se știa încă în ce număr au venit și cu ce scop[100]. Or, un izvor de origine muntenească, un text în care se face bilanțul intrigilor și acțiunilor ostile ale lui Vasile Lupu, folosit de noi și mai sus, amintește de o împrejurare în care domnul moldovean „și-a pregătit toate oștile sale“ și „a trimis și la han ca să-i dea tătari în ajutor“, dar în plus cu precizarea: „cînd domnul nostru a ieșit să se plimbe“[101]. Actele interne, în măsura în care le cunoaștem, vădesc că Matei Basarab, într-adevăr, în 1 iunie 1638 (st.v.) se găsea la Sadova, în 10 iunie la Brîncoveni, în 17 iunie la Bistrița, iar la 25 iunie în Cîmpulung[102]. Totul coincide deci spre a ne arăta că, de astă dată, Vasile vodă a vrut să pună în joc mijloace mult mai ample decît în toamna precedentă, dar în ultimă instanță hotărîrea Porții i-a fost defavorabilă, tot din pricina desfășurărilor de pe frontul persan, care reclamau liniște în aceste părți[103].

În 20 august 1638 se afla la Iași și purta tratative cu Vasile Lupu, Acațiu Barcsai, trimis de principele transilvănean să-l invite să curme în sfîrșit „gîlceava“ cu vecinul din Țara Românească, deoarece din „a lor gîlceavă urmează pustiirea celor două țări spre paguba puternicului împărat“ (sultanul!)[104]. Medierea lui Rákóczy a fost, aparent, încununată de succes. La curtea din Alba Iulia veneau, în septembrie, Dumitrașco Șoldan, mare vornic de Țara de Jos, din partea lui Vasile vodă, și Sima vistierul și Marco logofătul, solii lui Matei vodă[105]. Un act din 16 septembrie 1638 reflectă condițiile fixate de delegația munteană în vederea întocmirii formei finale, chezășuite de Rákóczy, a tratatului cu Vasile Lupu[106], care nu ni s-a păstrat sau, mai curînd, nici nu a existat! Este, însă, vrednic de

subliniat că, în paralel, a fost încheiat un nou tratat și între Rákóczy și domnul Moldovei. Iar în actul emis de principe, la 29 septembrie 1638, pe lîngă prevederea despre exceptarea sultanului dintre inamicii contra cărora era ținut să-l ajute pe vodă Vasile, putem citi și această clauză specială: „... adăugînd și aceea că și domnia-sa voevodul Vasilie să nu meargă în nici un chip, pe nici o cale asupra lui Matei voevod și a țării sale, fără voința și îngăduința noastră, nici cu sabia, nici cu armele"[107]. Înțelegerea din toamna anului 1638 a fost deci, pînă la urmă, una „tripartită", numai așa găsindu-se forma juridică potrivită, menită a face din Gheorghe Rákóczy I garantul raporturilor pașnice dintre vecinii săi de la răsărit și miazăzi[108].

„Pacea" din 1638 a fost mai curînd un armistițiu, care nu a durat decît aproximativ un an, deoarece în octombrie 1639 circulau deja știri despre noi preparative militare ale lui Vasile Lupu[109]. De astă dată evoluțiile sînt prea bine cunoscute pentru a stărui prea mult asupra lor. Vom alege și analiza de aceea numai faptele și elementele semnificative, cu întregirile pe care ni le oferă un grup de acte otomane recent editate. Cum se știe, Vasile Lupu a obținut de la Poartă un firman prin care fiul său Ion era numit în scaunul domnesc al Moldovei și un altul prin care el însuși primea domnia Țării Românești[110]. El trebuia să-și dobîndească scaunul doar cu propriile-i forțe, precum și cu un ajutor de la tătari și de la dregătorii otomani de la hotare. Porunci în acest sens au sosit într-adevăr atît la valiul de Oceacov, Halil pașa, cît și la mutesellimul de Nicopole, Osman aga. Ultimul a înaintat cu oștile de care dispunea pînă la Rusciuc, unde a intrat în 29 noiembrie 1639. Nu a mai apucat să treacă, însă, de cealaltă parte a Dunării, căci i-a sosit acolo vestea despre înfrîngerea lui Vasile Lupu, după „o mare luptă și măcel"[111]: Această bătălie s-a dat, în 3 decembrie 1639, „în apropiere de satul Nenișori de pe marginea rîului Ialomița din Țara Românească", așa cum a precizat chiar Matei Basarab, într-un foarte interesant raport *(maruz)* pe care l-a înaintat la Poartă numaidecît după biruință[112]. Atît actul menționat, cît și o petiție colectivă, trimisă din partea Stărilor Țării Românești, subliniau că haraciul fusese sporit „de trei ori" tocmai pentru ca vodă Matei să poată rămîne în scaun, după evenimentele din 1632, cu consimțămîntul sultanului[113]. Era o aluzie la legalitatea prezenței lui Matei Basarab la cîrma Țării Românești, în temeiul termenilor unui acord ce fusese scrupulos respectat, prin plata regulată a haraciului, și care, deci, nu avea de ce să fie încălcat[114]. În noaptea de 15 spre 16 decembrie 1639, caimacamul Mehmed Tabanî-Yassî, socotit vinovat de iscarea tulburărilor de la Dunărea de Jos, a fost executat prin spînzurare în închisoarea Yedi-Kule[115]. A fost o măsură care, împreună cu confirmarea în domnie a lui Matei vodă, trebuia să salveze prestigiul — „onoarea"! — Por-

ţii[116]. Rezolvarea crizei în favoarea domnului muntean a fost decisă nu numai de cîştigarea luptei de la Nenişori, ci şi de cunoaşterea de către turci a strînsei lui legături cu Transilvania. Potrivit cronicii otomane, Silahdar paşa i-ar fi spus sultanului Murad IV: „Padişahul meu, abia am scăpat de pericolul persan. Atît timp cît în părţile Transilvaniei se află un blestemat aţîţător ca Rákoczi, este cuminte să fie ucişi acei care au condus aceste treburi şi acei care au angajat astfel de intrigi"[117].

În realitate, în condiţiile noului conflict, atitudinea principelui transilvănean a fost nu doar ezitantă, ca în 1637, ci chiar, după cît se pare, duplicitară. Matei Basarab i-a cerut iarăşi, bineînţeles, ajutor, însă „principelui îi venise ordine de la Poartă să nu cuteze a se amesteca în aceste afaceri" şi el, împreună cu majoritatea membrilor consiliului său, a ales soluţia simulării trimiterii ajutorului solicitat, prin concentrarea oştilor, sub comanda lui Sigismund Kornis, în Ţara Bîrsei[118]. Dar, în paralel, Acaţiu Barcsai, devenit omul de legătură al lui Rákóczy cu curtea de la Iaşi, era expediat în Moldova, ca să-l asigure pe vodă Lupu că principele „nu va ajuta pe Matei"[119]. Absenţa sprijinului militar transilvănean l-a făcut ulterior, în mai 1640, pe Matei Basarab să pretindă, prin intermediul unei mari solii, în frunte cu însuşi mitropolitul Teofil al Ţării Româneşti, reînnoirea vechiului tratat cu curtea de la Alba Iulia. Ioan Kemény, din ale cărui însemnări am citat şi mai sus, a comentat astfel subterfugiul la care va recurge acum Rákóczy ca să împiedice încheierea unei alianţe complete, *erga omnes*: „După aceea, săracul ⟨Matei⟩ a stors de la noi o nouă diplomă, dar şi aici principele a lucrat cu viclenie, pentru că în diploma dată de ţară ⟨=Stări⟩ nu era nici o excepţie, în aceasta, dată în numele său, a exclus pe turci şi pe tătari"[120]. De fapt, cele două acte, ambele datate 14 mai 1640, nu conţin altă idee decît că tratatul transilvano-muntean anterior rămîne în continuare în vigoare[121]. Asta însemna, însă, că principele nu-şi asuma răspunderea să emită un act similar cu cel al Stărilor transilvănene, din octombrie 1636, ci prefera să socoată mai departe valid propriul său act din 1635, care-l scutea, cum am văzut, să-şi ajute aliatul contra sultanului, în eventualitatea că acesta din urmă l-ar fi atacat[122].

Atît la 1/11 noiembrie, din Iaşi, cît şi la 12/22 noiembrie 1639, din Focşani, cînd era pe punctul să pătrundă în Ţara Românească, Vasile Lupu a semnat două documente de un interes cu totul deosebit, din pricina noului titlu pe care şi l-a ales: „. . . domn al Ţării Moldoveneşti şi Româneşti"[123]. Cum a observat Nicolae Iorga: „*Era mai mult decît îndrăznise oricare din predecesorii săi, cari, aşezîndu-şi ruda în celalt principat, nu-şi arogaseră stăpînirea superioară asupra amîndurora*"[124]. Într-adevăr, nici Radu Mihnea în 1624, nici Petru Şchiopul mai devreme, nu au mers pînă acolo încît să folo-

sească un asemenea titlu în chiar actele lor interne, așa cum sînt de fapt cele menționate mai sus. Intenția lui Vasile vodă se desprinde deci limpede: fiul său Ion, rămas la Iași, nu avea să fie „domn" decît cu numele, pentru ceremoniile curții, și asta spre a respecta — încă! — tradiția...

Este locul să ne gîndim că tot acum, în 1639, a fost isprăvită zidirea bisericii de la Trei Ierarhi, cu extraordinara ei decorație exterioară sculptată. Monumentul acesta, îmbinare de tradiție și inovație, dă seamă poate cel mai bine asupra personalității și programului politic al ctitorului. S-a discutat mult dacă avem de-a face sau nu cu un edificiu baroc. De aproape, fațadele au aspectul unei „broderii orientale" și nu se poate să nu te duci cu mintea la vocația pentru „tactil" specifică Barocului[125]. Cînd te îndepărtezi și privești iarăși biserica, constați însă, nu fără surprindere, că liniile generale ale arhitecturii ei rămîn cele clasice, conturate încă pe timpul lui Ștefan cel Mare[126]. Credem că în cazul Trei Ierarhilor nu este vorba de un baroc *sui generis*, „temperat" sau cenzurat de tradiție, cît mai curînd de o ambiguitate caracteristică pentru profilul de „om nou" al lui Vasile Lupu. De o parte el își caută rădăcinile, este plin de pietate față de opera înaintașilor săi în scaunul Moldovei și vrea să fie vrednic de ei[127]; de alta, conștient de vremelnicia puterii încredințate lui de sultan[128], încearcă „aici și acum" să rupă barierele impuse de propria condiție, făptuind lucruri de excepție, pe măsura lui de „omŭ cu hire înaltă și împărătească, mai multŭ decît domnească"[129]. Tălmăcirea în acest chip a mesajului podoabei sculptate de la Trei Ierarhi este din plin verificată, după noi, de un document din 4 decembrie 1639, în care era discutat zvonul potrivit căruia, după ce l-ar fi izgonit pe Matei Basarab, Vasile vodă avea a-și „întoarce rîvna și puterea împotriva Ardealului". Autorul respectivei scrisori făcea la un moment dat și următoarea semnificativă reflecție: „Nu cred... că nu ar rîvni nimic și nu ar aspira la nimic, căci a început să se poarte foarte pompos, ține acum 100 de pedestrași albaștri și 100 de pedestrași mușchetari nemți"[130]. Așadar, în chiar mentalitatea contemporanilor, luxul vieții de curte etalat de Vasile Lupu era semnul sigur al unor viitoare inițiative politice, menite a-i satisface voința neînfrîntă de mărire. Cu atît mai mult deci, fastuosul parament de la Trei Ierarhi, conceput și realizat tocmai în anii în care el a luptat pentru Țara Românească, trebuie asociat și interpretat în funcție de acest program politic, ca o ilustrație neobișnuită a ideii de unitate românească.

Ultimul episod al confruntării dintre Vasile Lupu și Matei Basarab, înainte de încheierea păcii durabile din 1644, s-a consumat în contextul crizei din raporturile ruso-otomane din anii 1641—1642, în legătură cu chestiunea Azovului. Ocupat de cazaci pe seama țarului încă din 1637, acest însemnat punct strategic nu a putut fi

revendicat hotărît de Poartă decît după isprăvirea războiului persan. Reactivarea prezenței militare otomane, pe mare și pe uscat, la hotarele europene ale imperiului nu putea, însă, să nu provoace temeri în Țara Românească sau în Transilvania. De pildă, la 22 mai 1641, la Praga erau consemnate știri din Constantinopol după care, deși oastea otomană fusese concentrată oficial „per l'impresa d'Asach" (=Azov), totuși se iviseră unele indicii că „la tempestà sia per cadere sopra Principe Mattia di Walachia", iar apoi, după eliminarea acestuia, asupra Transilvaniei lui Rákóczy[131]. În anul următor, la 21 martie 1642, vodă Matei consimțea să dea un ajutor bisericii San Giorgio dei Greci din Veneția sub imperiul unui pericol prezent cauzat de „agareni"[132]. Între aceste două date se plasează un prețios raport al rezidentului imperial la Poartă, Johann Rudolf Schmid, în care este relatată o discuție a lui cu un sol al lui Matei Basarab, din ajunul zilei de 11 decembrie 1641. Solul muntean i-a comunicat că marele vizir Kara-Mustafa Kemankeș l-a asigurat că nu va încerca să-l mazilească pe stăpînul său, „pentru ca Matei vodă să nu fie îndîrjit ca odinioară Mihai vodă, care i-a dat Porții atît de mult de lucru"[133]. Decizia fermă a lui Matei Basarab de a se apăra cu armele împotriva oricărei tentative turcești, subliniată de același sol în cursul discuției, îl făcea pe ambasadorul german să conchidă: „E deci probabil că turcii vor înainta deocamdată spre Asac și vor lăsa nesupărat pe domnul Munteniei"[134].

Totuși, teama stăruitoare a lui Matei Basarab de un eventual atac otoman, relevată de actul de danie sus-citat, nu era deloc lipsită de temei. Un izvor rusesc, datat 22—29 martie 1642, pomenește de un mesaj al patriarhului ecumenic Partenie, conform căruia „vizirul Mustafa pașa i-a scris voievodului Moldovei Vasile, făgăduindu-i că va fi stăpîn pînă la moarte în Moldova și Muntenia, în amîndouă aceste țări, dacă îl va împăca pe sultanul turcesc cu împăratul Moscoviei... și ca împăratul să dispună ca Azovul să fie înapoiat sultanului turcesc"[135]. Independent de această mărturie, la 18 mai 1642 rezidentul german la Constantinopol găsea și el de cuviință să raporteze că, în pofida pregătirilor armatei de uscat pentru asedierea Azovului, marele vizir a trimis un ceauș la Moscova, ca să-l determine pe țar să-i facă pe cazaci să predea cetatea, și, pe de altă parte, „a mai dat și domnului din Moldova îndeosebi însărcinarea de a interveni cu toată stăruința la Marele duce ⟨țarul Mihail Romanov⟩, promițîndu-i că-i va da, drept răsplată pentru înapoierea Asacului, pe lîngă domnia lui de acum și pe a Munteniei"[136]. Așadar, întocmai precum odinioară Radu Mihnea, Vasile Lupu s-a văzut în 1642 în situația de a juca rolul de mediator între două din marile puteri ale timpului, rol care îi adusese pînă la urmă înaintașului său cîrmuirea efectivă asupra celor două țări românești extra-

carpatice[137]. Că el şi-a fixat într-adevăr acest obiectiv, care trebuia să fie atins îndată după retrocedarea paşnică a Azovului, ne-o vădeşte chiar unul dintre apropiaţii săi, medicul danez Hans Andersen Skovgaard, într-o scrisoare alcătuită în Iaşi, la 13 septembrie 1642: „Lupu îşi pune acum toată nădejdea în trupele turceşti ce se întorc din expediţiunea făcută asupra Azovului, care vor ataca, crede el, pe vecinul său Matei şi-l vor alunga, apoi îl vor ridica pe el în scaunul Munteniei"[138]. Însuşi Vasile vodă, în scrisoarea-memoriu către Poartă din 1642, din care am reprodus ceva mai devreme fragmentul despre posibilităţile de răsturnare a lui Rákóczy, vorbeşte de demersurile lui pentru căpătarea Ţării Româneşti, dar pentru un membru al familiei sale: „Acum am făcut cheltuieli şi osteneli mari cu muscalii şi cazacii să dea înapoi Azacul fără război, şi am căpătat pe muscali prieteni ai împăratului ⟨=sultanului⟩, iar leşilor duşmani. Deşi prea puternicul împărat n-a vrut să dea fratelui sau ginerelui meu domnia munteană, voi fi călăuz în Ţara Leşească oştirii împărăteşti..." etc.[139].

Chiar dacă detaliile pe care le oferă acest document trebuie neapărat să ne reţină atenţia, tonul de ansamblu adoptat pentru redactarea lui, al unui supus devotat al Porţii, pregătit să servească în continuare oricînd ţelurile otomane în Europa, nu mai corespunde deja realităţii. Dezamăgit de eşecul ultim înregistrat în încercarea de a manipula autoritatea şi forţa Porţii în propriul interes, Vasile Lupu se va orienta de acum încolo spre o altă variantă; strîngerea legăturilor cu Polonia şi, în paralel, refacerea pe baze trainice a păcii cu Ţara Românească. Mijlocită mai întîi, în toamna lui 1643, de Gheorghe Rákóczy I, iar apoi, în cursul anului următor, de Petru Movilă, mitropolitul Kievului, căsătoria fiicei lui mai mari Maria cu principele lituan Janusz Radziwill, care a avut loc în 5 februarie 1645, a marcat cotitura către regatul de la miazănoapte; după cum misiunea mitropolitului Varlaam, din 1644, la curtea Ţării Româneşti a adus, în sfîrşit, o împăcare autentică, pecetluită prin înălţarea reciprocă de ctitorii — biserica Stelea de la Tîrgovişte şi, respectiv, mănăstirea Soveja din Vrancea —, cu Matei Basarab[140]. Semn prevestitor al acestor evoluţii — încă în 1642 apărea la Lvov o carte, un *Triod înflorat*, cu o parte din exemplare închinate lui vodă Matei, iar alta — lui Vasile Lupu[141]. Ambele dedicaţii semnate de meşterul tipograf liovean Mihail Sliozka trebuie că au fost întocmite din îndemnul lui Petru Movilă, sub supravegherea spirituală a căruia a fost de altminteri reeditată această carte[142]. Provenienţa impulsului decisiv pentru mutarea axelor politicii lui Vasile Lupu este astfel odată mai mult şi în chip simbolic pusă în lumină[143].

*

Dacă în privința Țării Românești acțiunile și demersurile diplomatice ale lui Vasile Lupu îi luminează îndestulător țelul, nu tot așa stau lucrurile și cu planurile lui în privința Transilvaniei. Am văzut deja că de timpuriu, din 1639, erau exprimate temeri, în mediile transilvănene chiar, că după dobîndirea Țării Românești în mod necesar el va rîvni și la stăpînirea lui Rákóczy[144]. Însuși Matei Basarab, în mesajul transmis curții imperiale habsburgice în mai 1640, îi punea în seamă proiectul de a uni sub cîrmuirea lui toate cele trei state de la Dunărea de Jos, cu încuviințarea și în beneficiul sultanului (*Qui ab imperatore Turcarum provincias istas christianas, Transilvaniam, Moldaviam ac Transalpinam sibi suisque dari postulavit*[145]). La fel, într-o scrisoare din 1 noiembrie 1643 către împăratul Ferdinand III în legătură cu problema unei eventuale ofensive a lui Rákóczy în teritoriile habsburgice, autorul ei, Sigismund Prepostváry era de părere că acest atac nu se va produce, deoarece el știa că domnul Moldovei, cu ajutor de la tătari, intenționează să-l răstoarne pe cel al Țării Românești, iar dacă va obține victoria plănuiește să se îndrepte contra principelui transilvănean, obligat de aceea să vegheze și să rămînă imobilizat (*. . . super quem si triumphare posset, dictus Vajvoda moldaviensis omne propositum id haberet ut se et bellum suum verteret contra principem Transylvaniae, qui iam propterea vigilaret ne per invigiliam suam casu quo opprimeretur*)[146]. Sînt aceste mărturii și altele, asemenea lor[147], simple speculații, fără nici un temei în realitatea faptelor? Chiar dacă am admite că avem de-a face cu zvonuri complet nefondate, suma lor conturează un reper fundamental al ideologiei politice din epocă: alăturarea sub una și aceeași autoritate a Moldovei și Țării Românești atrăgea după sine neîndoielnic perspectiva alipirii, mai devreme sau mai tîrziu, și a Transilvaniei.

Dar să coborîm pe tărîmul faptelor. Înainte de 4 martie 1643 era înlăturat din fruntea mitropoliei ortodoxe a Transilvaniei Ilie Iorest, prelat ce fusese acceptat de Rákóczy, în toamna lui 1640, tocmai la recomandația lui Vasile vodă Lupu[148]. Căderea și prigoana la care a fost expus mitropolitul Ilie Iorest sînt expresia unei evidente stări de tensiune în relațiile moldo-transilvănene. Și nu este deloc exclus, așa cum s-a presupus, să fie vorba de efectul aflării de către Rákóczy a conținutului scrisorii-memoriu a lui vodă Lupu către Poartă[149], din care a putut vedea că acesta se bizuia, cînd făcea propunerea de a ataca Transilvania, pe acea „mai mult de a treia parte" din populație constituită din românii ortodocși, păstorită chiar de omul domnului moldovean, Ilie Iorest[150]. Însă lucrurile nu au rămas pe loc. Sosit la curtea Moldovei în 2 octombrie 1643, Acațiu Barcsai trata acolo nu numai despre căsătoria fiicei mai mari a domnului cu Janusz Radziwill, ci și despre o posibilă alianță matrimonială între stăpînul său și Vasile Lupu. Nu știm din ce parte va

fi venit inițiativa, dar, la 6 noiembrie 1643, îl vedem pe domnul de la Iași trimițînd lui Rákóczy portretul fiicei sale mezine, Ruxanda[151]. Proiectul însoțirii acesteia cu Sigismund, al doilea fiu al principelui transilvănean, pare a fi dat naștere, la curtea habsburgică, bănuielii că Rákóczy ar vrea să-l instaleze în Țara Românească pe propriul său fiu[152]. De fapt, în instrucțiunile pentru Barcsai, din 20 septembrie 1643, principele spunea următoarele: „Ca noi să ne înțelegem cu el în mergerea asupra lui Matei vodă, nu putem acum încă din multe pricini; dar din amîndouă părțile să lăsăm la o parte discuția despre aceasta: să aștepte și domnia-sa. Voevodul Matei e om bătrîn, mîine ajunge la sfîrșitul vieții". În continuare îl asigura doar pe Vasile Lupu că, odată scaunul muntean vacant, îl va sprijini neapărat numai pe el sau „pe cel pe care-l poftește domnia-sa". În acest context se referea apoi și la „împlinirea" împreună a unor „făgăduințe", care ar putea fi însuși proiectul de alianță matrimonială pomenit mai sus. Oricum, principele îi cerea insistent domnului moldovean să nu tulbure pacea cu Țara Românească, cel puțin „pînă în ziua de Paști" a anului următor[153].

Nevoia de liniște a lui Rákóczy la hotarele de răsărit și de miazăzi este de înțeles. El se pregătea să angajeze Transilvania într-o nouă intervenție în războiul de Treizeci de ani, alături de coaliția franco-suedeză[154]. Obținînd, în sfîrșit, acordul Porții, în pragul anului 1644 principele aștepta contingentele de oaste ale Moldovei și Țării Românești[155]. Cei doi domni, deși au respectat porunca primită de la Poartă în acest sens, nu au fost deloc mulțumiți s-o facă, fiecare pentru motivele lui. De altminteri, pe la începutul verii, Vasile Lupu și-a retras detașamentul de 1 000 de călăreți, lucru pentru care rezidentul german la Constantinopol îi mulțumea. În scrisoarea lui de răspuns, rezumată de acesta la 4 decembrie 1644, domnul moldovean își oferea și pe viitor serviciile împăratului creștin, cu precizarea extrem de interesantă că „e supărat pe Rákóczy, doritor de a primi în loc de Moldova Ardealul". Același izvor vădește că cel ce a mijlocit legăturile lui vodă Lupu cu imperialii a fost hatmanul polon Koniecpolski[156]. La rîndul lui, Ioan Kemény spune și el că: „...noi de acest Lupul nu puțin aveam să ne temem, pentru că știam că e înțeles cu germanii împotriva noastră". De aceea, atît el, cît și Acațiu Barcsai au fost trimiși la festivitățile prilejuite de nunta domniței Maria cu principele Radziwill ca să-l reprezinte pe principe, dar cu misiunea paralelă de a protesta vehement față de vodă Vasile cu privire la nerespectarea tratatului de alianță din 1638[157].

În același moment, mai exact la 4 februarie 1645, un raport german din Constantinopol consemna: „Domnul Munteniei, certat iar cu Rákóczy, se unește cu Lupu contra lui și însărcinează pe agenții săi să se pună cu privire la chestiunea aceasta în mai de aproape

înțelegere cu marele ambasador împărătesc Comitele Herman Czernie...". A avut loc chiar o întîlnire între reprezentanții domnului Țării Românești și rezidentul Greiffenklau, „în casele proprii ale lui Matei vodă", cei dintîi declarînd cu acest prilej: „Rákóczy a fost... totdeauna, ce-i drept, un cap înfierbîntat și un vecin rău și neastîmpărat, dar mai ales pentru popoarele și pentru țările din vecinătatea sa a ajuns nesuferit; de aceea dară, iar nu pentru că ar fi rîvnind la Ardeal, care e mai prejos de Muntenia, Matei vodă stăruie ca Rákóczy să fie scos din Ardeal și roagă pe împăratul să lucreze în vederea acestui rezultat, care în actualele împrejurări se poate obține mai ușor decît în alte dăți"[158]. Sigur, nemulțumirea lui Matei Basarab își avea originea în însăși declanșarea războiului cu Habsburgii, act cu totul contrar întregii lui politici tainice de apropiere cu aceștia, de pînă atunci. Dar trebuie să ne întrebăm dacă această reacție hotărîtă nu este de pus și pe seama faptului că domnul muntean știa că Habsburgii, încă din noiembrie 1644, plănuiau să-l trimită în Transilvania, la cererea lui, ca să-i răscoale pe români contra lui Rákóczy, pe pretendentul Mihai Pătrașcu, cu care, în acești ani, legăturile curții de la Tîrgoviște au fost de altfel neîntrerupte[159].

Oricum, dacă elementele documentare citate pînă acum despre existența unui consens politic negativ între cîrmuirile de la răsărit și miazăzi de Carpați în privința lui Rákóczy nu ar fi suficiente, o inițiativă din domeniul spiritual întregește sugestiv numărul probelor. Într-adevăr, s-a stabilit recent că faimosul *Răspuns împotriva Catihismusului calvinesc* al mitropolitului Varlaam al Moldovei nu a putut fi discutat și aprobat în „săbor dintr-amîndoao părțile, și din Țara Românească, și din Țara Moldovei", decît cu ocazia nunții de la Iași a domniței Maria, din februarie 1645, cînd acolo a fost prezent, în fruntea delegației trimise de Matei Basarab, episcopul Ștefan de Buzău[160]. Cărțulia a fost ulterior imprimată la mănăstirea Dealul „în limba noastră românească", ca și *Catehismul,* și se adresa direct acelor „iubiți creștini și cu noi de un neam român, pretutindirea tuturor ce să află în părțile Ardealiului", victime ale prozelitismului calvin încurajat de principele Gheorghe Rákóczy I[161]. Publicarea acestei opere polemice a fost deopotrivă o manifestare ostilă față de principe și un gest de solidaritate activă cu românii transilvăneni[162].

Revenind la Vasile Lupu, socotim că în împrejurările din a doua jumătate a anului 1644 și din prima parte a celui următor el a putut asocia aspirațiile lui permanente spre extinderea puterii personale de Transilvania. A fost vorba, negreșit, și de consecința logică a schimbării bazelor politicii sale externe. Aprobarea Porții pentru căsătoria fiicei sale mai mari cu Janusz Radziwill a fost dată în 27 septembrie 1644, iar pacea cu Matei Basarab era fapt împlinit

la 19 noiembrie 1644[163]. Dar încă la 6 august 1644, cînd încuviințarea pentru alianța matrimonială în Polonia era pe punctul să fie obținută, capuchehaia Transilvaniei la Poartă, Hajdú György, raporta zvonul care circula că „pe cealaltă fată, vodă a promis-o lui Moise Székely, făgăduind că va plăti și 150 000 de taleri la Poartă pentru ca Moise să fie luat de aici și dus ⟨ca principe⟩ în Transilvania“[164]. Putem astfel întrezări calea pe care și-o alesese domnul moldovean spre a acționa în direcția Transilvaniei. El vroia după cît se pare să determine chiar pe turci să-l depună pe Rákóczy, probabil sub acuzația că acesta va sfîrși prin a tîrî Imperiul otoman într-un inoportun război cu Habsburgii[165]. Interpretarea de mai sus este susținută și de notele lui Ioan Kemény asupra discuțiilor purtate la Iași, în februarie 1645, cu Vasile Lupu. Domnul, care la sfîrșitul întrevederii cu solii ardeleni a refuzat să înnoiască tratatul din 1638, a declarat că „dacă-i va porunci sultanul, fără îndoială, el este dator a se scula asupra noastră și a ne fi dușman; altminteri el va ține pace și prietenie“[166]. Hotărîrea aparținea deci, în ultimă instanță, sultanului... În plus, tot Kemény, cînd enumeră motivele suplimentare — pe lîngă ordinul de la Poartă! — care l-au făcut pe Rákóczy să încheie pacea de la Linz (16 decembrie 1645), include printre ele și pe acesta: „... pentru că nici Lupul vodă nu ne era prieten, și Moise Székely era ținut la Poartă“[167].

Izbucnirea războiului pentru stăpînirea insulei Creta între turci și venețieni (19 aprilie 1645) a adus alte speranțe pentru neobositul făuritor de planuri aflat la cîrma Moldovei. De astă dată, împreună cu Matei Basarab, el a optat în favoarea participării la proiectul de cruciadă al regelui polon Vladislav IV și a înțeles să joace un rol activ în contactele diplomatice pregătitoare din răsăritul Europei. Îl vedem astfel, în primăvara anului 1646, încheind un nou tratat cu Rákóczy. De fapt, ni s-au păstrat cele două acte semnate de principe la 4 aprilie 1646, în Alba Iulia. Dar actele respective nu reflectă practic nimic nou în relațiile oficiale dintre cei doi cîrmuitori. În unul din ele ne întîlnim cu clauza îndătinată: „De quibus tamen omnibus Potentissimus Imperatorem excipimus et secludimus“[168]. Trebuie să ne adresăm altor izvoare pentru a afla ceva mai mult asupra naturii reale a contactelor moldo-transilvane din acest moment. De pildă, solul Ivan Grigoriev, expediat din Iași la Moscova în 11 mai 1646, aducea cu el știri despre războiul turco-venețian din Mediterana și propunerea concretă a lui Vasile vodă de a se alătura țarului, împreună cu Matei Basarab, în lupta împotriva sultanului și a hanului din Crimeea. Solul adăuga că în vederea închegării aceleiași coaliții antiotomane, domnul moldovean a trimis emisari în Polonia, *Transilvania,* precum și în „țările sîrbești“[169]. Și într-adevăr, o scrisoare a lui către Rákóczy, din 15/25 martie 1646, deci din ajunul întocmirii sus-amintitului tratat, se ocupa pe larg de imi-

nența unei ofensive rusești contra tătarilor, din pricina recentei incursiuni a acestora în teritoriile țarului. Iar în *post scriptum*, după ce-i vestea principelui moartea hatmanului Koniecpolski, îi comunica și știrea sosită tot din Polonia că solul moscovit aflat acolo încerca să obțină alianța regelui polon pentru o expediție comună împotriva hanatului Crimeei[170]. Este probabil că, pe cale orală, solii lui Vasile Lupu la curtea transilvăneană au spus și alte lucruri, ce nu puteau fi încredințate hîrtiei.

Împrejurările din 1646 au marcat cea din urmă fază semnificativă în raporturile lui Vasile Lupu cu Gheorghe Rákóczy I, deoarece noile tratative, din 1648, în legătură cu vacanța tronului de la Varșovia, au fost întrerupte din pricina dispariției principelui[171]. Ulterior, centrul atenției domnului moldovean s-a mutat în răsărit, în jurul conflictului dintre Polonia și coaliția tătaro-cazacă. Totuși, un grup de scrisori din anii 1651—1652 merită să fie trecut în revistă, fiindcă oglindește destul de fidel stadiul de atunci al relațiilor lui cu noul principe, tînărul și ambițiosul Gheorghe Rákóczy II. Astfel, Vasile Lupu a fost reprezentat la ceremonia nunții lui Sigismund, fratele principelui, cu Henrica, fiica electorului Frederic de Pfalz (castelul din Sárospatak, 26—28 iunie 1651), dar ulterior el se plîngea de tratamentul la care au fost supuși solii săi, rezultat al calomniilor cu care i-au acoperit numele „dușmanii" săi aflați acolo[172]. Foarte curînd, însă, la sfîrșitul lui 1651, cumnata principelui s-a stins din viață. Surprins de veste, domnul de la Iași a reacționat totuși imediat, propunînd iarăși căsătoria fiicei sale Ruxanda cu Sigismund Rákóczy[173]. El se considera scăpat de obligația de a împlini promisiunea de încuscrire făcută lui Bogdan Hmelnițki, după înfrîngerea de către poloni a coaliției tătaro-cazace în bătălia de la Beresteczko (28—30 iunie 1651)[174]. La rîndul lui, datorită aceleiași victorii polone, principele transilvănean, care anterior se bizuise pe înțelegerea cu cazacii în vederea înfăptuirii visurilor sale cu privire la tronul regatului de la miazănoapte, s-a vădit favorabil ideii unei apropieri cu Vasile Lupu[175]. Dar și de astă dată proiectul de alianță matrimonială a rămas fără urmări, deoarece Sigismund Rákóczy a murit, la Făgăraș, în 4 februarie 1652.

În mai 1652, Timuș Hmelnițki, fiul hatmanului cazac, se îndrepta spre Moldova, ca să „pețească" sub amenințarea armelor pe fata lui Vasile vodă. La cererea acestuia, hatmanul polon Kalinovski i-a ațînut calea cu o mică oaste, dar în lupta de la Batov, din 29 mai, sorții izbînzii au căzut de partea cazacilor zaporojeni și a tătarilor[176]. În atare situație, domnul moldovean s-a înclinat și nunta atîta vreme amînată a fost celebrată în sfîrșit, la Iași, în ultimele zile ale lunii august 1652[177]. De acum încolo, Vasile Lupu va încerca să mijlocească, fără succes, o înțelegere autentică între poloni și cazaci[178]. În schimb, Rákóczy s-a îndepărtat complet de cazaci și și-a fixat ca

obiectiv prioritar răsturnarea lui Vasile Lupu. La Poartă, în 18 septembrie 1652 era făcută cunoscută o acuzaţie a lui potrivit căreia domnul moldovean pregăteşte împăcarea polonilor cu cazacii, cu scopul ca „... apoi să-i unească pe cei doi împăcaţi în o alianţă îndreptată mai întîi contra tătarilor, apoi contra turcilor; el a şi obţinut în Polonia indigenatul şi titlul de principe şi astfel are în pecetea sa o coroană, iar cu timpul se gîndeşte să ia cu ajutorul polonilor şi al cazacilor Moldova, Muntenia şi Ardealul ca stăpînitor absolut"[179]. Mai interesantă, fiindcă oferă mai multe amănunte despre pretextul folosit de Rákóczy în acţiunea lui din primăvara anului următor, este cronica lui Georg Kraus: „... Lupu vodă a uneltit cu împăratul roman Ferdinand al III-lea, cu palatinul Francisc Wesselény şi cu vizirul din Buda împotriva lui Rákóczy şi a lui Matei vodă din Ţara Românească. El a pus la cale o urzeală *(conspiration)* bine întocmită, şi anume ca Lupu să ajungă principe în Transilvania, Timuş, ginerele său, voievod al Moldovei, iar fratele său voievod al Ţării Româneşti, în locul evlaviosului Matei vodă". Vizirul de la Buda, însă, lacom de bani, ar fi trimis „scrisoarea de uneltire" a lui vodă Lupu atît principelui transilvănean, cît şi domnului muntean. Georg Kraus mai ştie şi că omul de legătură al lui Vasile Lupu cu Habsburgii ar fi fost „un episcop grec cu numele Makri Podori", care, plecat „din Tihany din Ungaria", ar fi adus cu el promisiunea de ajutor a împăratului Ferdinand III[180]. Că ne aflăm în prezenţa unei versiuni oficiale, destinate propagandei, o dovedeşte faptul că pînă şi Paul de Alep a înregistrat-o, în chipul următor: logofătul Gheorghe Ştefan, trecut peste hotar, „a învinuit pe Vasile de dorinţa de a cuceri cu sabia şi cu sprijinul cazacilor ţara maghiarilor ⟨=Transilvania⟩ şi Ţara Românească. Ei ⟨Gheorghe Rákóczy II şi Matei Basarab⟩ s-au mîniat foarte împotriva lui ⟨Vasile vodă⟩ şi au dat marelui logofăt amintit o armată mare de aproape treizeci de mii de ostaşi, ca să meargă împotriva lui Vasile şi să-l ucidă"[181]. În realitate, aşa cum a vădit Miron Costin, motivul deciziei comune munteano-transilvane de a-l înlătura pe Vasile Lupu a fost teama resimţită de cei doi cîrmuitori faţă de proaspăta lui legătură cu cazacii[182].

Ceea ce mai merită reţinut este faptul că, după consumarea primei faze a evenimentelor din 1653, Rákóczy, spre a-şi justifica la Poartă intervenţia în Moldova, a găsit potrivit să invoce chiar amintirea lui Mihai Viteazul, al cărui model, spunea el, Vasile Lupu era pe punctul să-l imite. Un sol al principelui, sosit la Constantinopol în 28 mai 1653, a predat o scrisoare cu o cuprinzătoare listă de acuzaţii, printre care şi aceasta: „el ⟨Vasile Lupu⟩ stăruie a pune la cale între împăratul ⟨german⟩, regatul Poloniei, cazaci şi sine o puternică alianţă contra împărăţiei otomane... în privinţa aceasta el a călcat cu desăvîrşire în urmele fostului domn român Mihai, care

prin înțelegerea lui cu generalul Basta și prin celelalte procedări ale lui i-a arătat calea pentru întreprinderile lui primejdioase"[183]. Alăturat celorlalte mărturii, citate mai sus, izvorul de față are meritul că folosește explicit numele lui Mihai Viteazul, arătîndu-ne cît de vie se păstra imaginea faptei lui, din moment ce, la jumătate de secol după dispariția voievodului, ea era socotită vrednică de a fi temă de propagandă, în scopul „defăimării" lui Vasile Lupu!

Credem în ce ne privește că, în afara fazei 1644—1645[184], într-o singură altă împrejurare i se poate atribui lui Vasile Lupu intenția de a ajunge la cîrma Transilvaniei și anume după succesul instalării, în 1659, pe scaunul domnesc al Moldovei a fiului său Ștefăniță. Într-adevăr, eliberat acum din închisoarea celor Șapte Turnuri și înconjurîndu-se iarăși de un lux orbitor, el putea nutri pe țărmurile Bosforului cu oarecare temei nădejdea că va reveni pe scena politică de la Dunărea de Jos. Un raport al rezidentului german la Poartă, Simon Reniger, din decembrie 1660, în care acesta se ocupă de situația din Transilvania, oferă și următoarea mențiune: „. . . Deoarece Poarta e tot atît de puțin mulțumită și de procedările lui Barcsay[185], Lupu își dă silința să obție scaunul Ardealului și primește consimțămîntul cîtorva dintre miniștrii Porții, care sînt protectorii săi speciali"[186]. Alt ecou și, totodată, o confirmare a acestor demersuri vine din partea bailului venețian, care și el pomenește de anume *dissegni sopra la Transilvania et la Polonia*[187]. Dar moartea lui Vasile Lupu în capitala împărăției otomane, la începutul lui aprilie 1661, a întrerupt orice evoluție în planul care ne interesează.

Sigur, este foarte greu, dacă nu imposibil, să rezumi în cîteva cuvinte tumultul unei vieți de excepție cum a fost, sub multe aspecte, cea a lui Vasile vodă Lupu. A încercat s-o facă Nicolae Iorga, cînd, recurgînd la inevitabila comparație între cei doi mari domni români contemporani, a scris următoarele: „era la unul ⟨Matei Basarab⟩ și la celalt ⟨Vasile Lupu⟩ urmărirea unor mari ținte ale vremii: *la cel dintăi cruciata, la celalt Bizanțul*"[188]. Fără îndoială, la limită, Iorga are dreptate. Totuși, cu anumite necesare nuanțări! De pildă, cel puțin în două împrejurări, în 1645—1646 și în 1649—1650, și vodă Vasile al Moldovei a vrut cruciada, fie că ea trebuia să plece din Polonia, fie din Rusia. Pe de altă parte, patronajul „imperial" exercitat de el asupra Bisericii Răsăritului[189] nu reprezintă, fără îndoială, decît o atitudine *ideală*, care, deși amplificată în cazul lui, are în spate o tradiție, ilustrată de un Petru Șchiopul sau un Radu Mihnea[190]. Din alt unghi de vedere, „Bizanțul", dar de astă dată cel contemporan, musulman[191], a fost cu siguranță termenul de referință estetică fundamental, în funcție de care, pînă într-un anume moment, și-a croit cadrul vieții de curte. S-ar putea chiar spune că a vrut să dea o „replică", pe măsura modei și, în genere, a gradului de civilizație atins pe țărmurile Bosforului, în acel „centru al lumii"

de care destinele lumii românești și ale celei balcanice fuseseră și continuau să fie atît de intim legate[192].

Însă trebuie să ne coborîm la un alt nivel, la cel al practicii politice de zi cu zi, ca să ne apropiem ceva mai mult de înțelegerea personajului. În pragul anului 1647, cînd Vasile Lupu, bănuit la Poartă de implicare în proiectul de cruciadă al regelui polon Vladislav IV, mijlocise deja un prim contact diplomatic polono-otoman și acum se oferea și ca mediator în tratativele ruso-otomane, bailul Giovanni Soranzo — direct interesat, din contră, în menținerea unei stări conflictuale la hotarele răsăritene ale Imperiului otoman! — nota cu amărăciune, dar și cu luciditate: „Questi sono ufficj pessimi, ma per il vero io hò sempre poco sperato di meglio perchè la conditione sua d'esser tra le faccie de Turchi, de Polacchi, et de Tartari lo rende per necessità studioso di divertir le gran mosse ancorchè le compla alcuna volta di seminar gelosie per rendersi in quanto può necessario a tutte le parti"[193]. Nici că s-ar putea o definiție mai concentrată și mai justă a politicii externe practicate de Vasile Lupu permanent față de marile puteri ale timpului! Ca rezultat al ei, un răstimp de aproximativ două decenii Moldova, în adevăr, cu rare excepții — cum a fost expediția tătaro-cazacă din 1650 —, nu a avut de suferit de pe urma invaziilor străine, ceea ce i-a îngăduit refacerea și înflorirea economică. Iar acest mare merit i-a fost recunoscut de posteritate, devreme ce o cronică moldovenească tîrzie, din veacul următor, făcînd bilanțul domniei lui Constantin Brîncoveanu în Țara Românească vecină, recurgea la comparația: „... plină era acea țară de oameni cu hrană și cu agonisită, precum se pomenește că au fost și la noi în țară în zilele lui Vasili Vodă"[194].

Altceva au fost, evident, inițiativele lui în privința unității politice a spațiului carpato-danubian, pentru care nu o dată a apucat chiar armele. Fiul agăi Nicolae Coci, îngropat în vechea biserică Stelea din Tîrgoviște[195], cunoștea fără doar și poate nemijlocit identitatea de neam a românilor de la răsărit și miazăzi de Carpați. Originea lui balcanică[196] și care-l făcea să-și caute la Stambul sprijinitori printre înalți dregători conaționali[197], i-a îngăduit nu numai să constate cu ușurință existența acestui fenomen, ca atîția alți oameni veniți din afară, ci, liber de prejudecăți locale separatiste, să-și dea seama că el poate fi folosit pentru lărgirea bazelor teritoriale ale „monarhiei absolute" promovate în Moldova. În plus, Vasile Lupu a trăit personal, de asemenea, momentul unirii dinastice a celor două state, din anii 1623—1626. S-a întîlnit așadar și cu o tradiție politică în acest domeniu, ce-i drept nu foarte veche și deci nu încă adînc înrădăcinată, pe care s-a vădit gata să și-o însușească în propriul beneficiu. Or, această tradiție se întemeia pe principiul fidelei respectări a legăturilor cu Poarta. Că fidelitatea, în cazul lui, era strict subordonată unui scop precis reiese limpede din acel

curriculum vitae pe care și l-a întocmit în 1642. În textul respectiv, după ce-și enumeră meritele față de Poartă acumulate în lungul anilor, de la refuzul de a-l urma pe vodă Grațiani, cînd s-a aliat cu polonii contra Imperiului otoman, pînă la mijlocirea retrocedării pașnice a Azovului, el strecoară numaidecît reproșul: „Deși prea puternicul împărat n-a vrut să dea fratelui sau ginerelui meu domnia munteană...“[198]. De altminteri, întreaga-i evoluție pe eșichierul politic internațional, din a doua jumătate a domniei, verifică din plin cît de relativă a fost, în fapt, tot timpul, temeinicia sentimentelor lui de prietenie în raport cu turcii.

Cît privește Transilvania, ca țintă ultimă a unui program politic bine conturat, trebuie iarăși să ne gîndim la rolul factorului etnic în concepția lui Vasile vodă, dar și, în genere, în mentalitatea vremii. Să lăsăm pentru moment de o parte mărturia lui directă despre existența în Transilvania a unei numeroase populații românești, pe care se simțea capabil s-o mobilizeze „împotriva ungurilor“, în condițiile pătrunderii în țară a unor forțe moldo-muntene și turco-tătare. Am văzut, însă, că în toamna anului 1644 autoritățile habsburgice se pregăteau să-l trimită în Transilvania pe Mihai Pătrașcu, ca să-i răzvrătească pe românii de sub stăpînirea lui Rákóczy, cu care se aflau în război[199]. Negreșit, nepotul lui Mihai Viteazul ar fi urmat să acționeze în calitate de pretendent la tronul Transilvaniei sprijinit de Habsburgi. La rîndul lor, polonii în 1657, din pricina campaniei întreprinse contra lor de Gheorghe Rákóczy II, proiectau să-l înlăture de la cîrma Transilvaniei și să instaleze în locul lui pe un membru al familiei Movilă[200]. Este limpede că și acest plan se bizuia pe cunoașterea exactă a situației componenței etnice a principatului, altminteri în Polonia s-ar fi putut lesne opta, în vederea acestei operațiuni, pentru oricare din marii nobili localnici, cu veleități princiare...[201]. Nici unul din cei doi pretendenți amintiți nu era născut în Transilvania. În schimb, amîndoi erau români și, ca atare, erau socotiți, în Viena, ca și la Varșovia, capabili să-și atragă adeziunea unei largi părți din populația transilvăneană. Dacă aceasta era, însă, perspectiva de la curțile europene ale epocii asupra posibilităților pe care le oferea ideea națională românească pentru răsturnări politice înlăuntrul arcului carpatic, cu atît mai mult un Vasile vodă Lupu, „prencipe terribile e superbissimo di natura“ (Marco Bandini — 1645) sau, mai sugestiv pentru chestiunea în discuție, „ardente di natura e desideroso di dominio“ (Giovanni Tiepolo — 1647)[202], se putea gîndi la utilizarea elementului românesc transilvănean în planurile sale. Iar scrisoarea-memoriu din 1642 constituie, de fapt, proba decisivă că a și făcut-o[203].

De ce nu a izbîndit Vasile Lupu în planurile lui, mai ales în direcția Țării Românești, pentru care avem sub ochi inițiative concrete și, prin urmare, mai ușor de analizat? În primul rînd, acordul

Porții, atunci cînd i-a fost dat, a fost numai cu jumătate de gură. Explicația este una singură — pînă la încheierea păcii cu Iranul, de la Kasri Șirin (1639), Imperiul otoman nu a avut nevoie de conflicte majore în Europa. De aceea, încuviințările primite de domnul moldovean spre a trece la acțiune în Țara Românească au fost mai mult rodul unor „comploturi" cu unii mari dregători de la Poartă. Nici chiar în împrejurarea de la sfîrșitul anului 1639, cînd a existat sigur o poruncă oficială, a sultanului Murad IV, de mazilire a lui Matei Basarab, turcii nu au vrut să pună în joc mijloace militare superioare, ci s-au limitat să pună în mișcare doar detașamente de la hotare. La capătul tentativei din 1639, boierii munteni spuneau: „Firește că turcul ar dori să ne nimicim unii pe alții, ca să se poată bucura"[204]. Sigur că această idee a avut un anume rol în discuțiile de la Poartă în legătură cu dezlegările cerute de vodă Lupu. Dar, pe de altă parte, nu este mai puțin adevărat că, printre marii dregători otomani, s-a manifestat și un alt curent de opinie, potrivnic oricăror tulburări ce ar fi putut destabiliza situația de la Dunărea de Jos. Este astfel semnificativ că în 1658, cînd vodă Lupu, încă prizonier în temnița celor Șapte Turnuri, a început să reactiveze „bogatele lui mijloace de bani și pe numeroșii săi aderenți" ca să recapete tronul Moldovei — conjunctura părea să-i fie favorabilă! — majoritatea factorilor de decizie s-au opus, sub cuvînt că „el a trăit în timpul domniei lui în harță necurmată cînd cu cazacii, cînd cu alți vecini și astfel tulbura mereu liniștea mult dorită"[205].

Al doilea element care a zădărnicit inițiativele domnului moldovean în privința Țării Românești a fost desigur politica lui Matei Basarab de strînsă alianță cu Transilvania, capabilă nu odată să-i descurajeze chiar pe turci. Dacă obiectivul superior al domnului muntean a fost cruciada, țel pentru care diplomația lui a intrat în contacte cu toate centrele politice europene apte să o organizeze, pe plan local, strict defensiv, el a căutat necontenit să-și asigure spatele, adică legătura cu statul învecinat de peste munți, după cum avanposturile, în apropierea hotarului dunărean, i-au fost lanțul de mănăstiri puternic fortificate, de la Măxineni și Slobozia lui Ianache în răsărit, pînă la Sadova și Strehaia în Oltenia[206]. Strategia lui defensivă este admirabil oglindită de răspunsul dat lui Gheorghe Rákóczy II în iunie 1652, cînd a respins cea dintîi ofertă a acestuia de a efectua împreună un atac preventiv împotriva lui Vasile Lupu: „De cine să ne temem, dacă țările noastre ⟨Țara Românească și Transilvania⟩ vor păstra buna înțelegere de pînă acum? În afară de Dumnezeu, de nimeni!"[207]. În fond, a fost vorba de o strategie tradițională, care s-a dovedit încă odată deosebit de eficientă, dincolo de sinuozitățile din evoluția relațiilor cu cei doi principi transilvăneni contemporani cu el[208].

Eșecul repetat înregistrat de vodă Lupu în politica lui față de

Țara Românească este, după noi, pilduitor pentru rezolvarea unei probleme. S-a spus că „instalarea unui domn muntean în Moldova ori a unuia moldovean în Țara Românească... a fost, din cînd în cînd, o hotărîre a Porții care încălca privilegiul țărilor noastre de a fi cîrmuite, fiecare, de oamenii ei". De aceea, acest aspect ar trebui „deosebit" de inițiativele de „mobilizare generală a forțelor românești împotriva amenințării otomane", care, numai ele, ar fi avut o însemnătate „într-adevăr considerabilă... ca factor activ în formarea unității naționale"[209]. Mărturisim mai întîi că în nici unul din numeroasele izvoare despre confruntarea dintre Matei Basarab și Vasile Lupu nu am întîlnit măcar o singură referire la ideea că ultimul nu ar fi avut dreptul să domnească în Țara Românească deoarece nu era dintre „oamenii" ei. Cu alte cuvinte, în această epocă tradiția medievală a dinastiilor separate, chiar și în forma alterată a provenienței din „oamenii" locului, își pierduse complet rolul de obstacol în calea apropierii politice a celor două țări românești extracarpatice[210]. Dar, lucru și mai semnificativ, cazul special al lui Vasile Lupu demonstrează fără putință de tăgadă că, fie și sub egidă otomană, ideea contopirii sub autoritatea unei singure familii a Țării Românești și Moldovei corespundea de acum unei autentice tradiții interne. El este cel ce smulgea „hotărîrea Porții" pentru ca fiul său Ion sau el însuși să devină domni ai Țării Românești. Și tot el se vădea dezamăgit cînd Poarta, ca în 1642, refuza să-i mai gireze politica în această direcție. În plus, cum am mai spus-o, Vasile vodă nu putea invoca, precum a fost cazul „Mihneștilor" sau „Movileștilor", o tradiție *de familie* în privința unirilor dinastice ale statelor românești[211]. Ideea căpătase deci autonomie deplină. Iar aplicarea ei se bizuia, evident, numai pe dezvoltarea sentimentului unității naționale care, la rîndul lui, fusese favorizat de precedentele momente de unire dinastică, în condițiile regimului dominației otomane.

Sub cel din urmă aspect, spre a surprinde în chip adecvat nivelul atins în mentalul colectiv de ideea comunității naționale, trebuie să ne îndreptăm gîndul către literatura în limba vernaculară, ca reflex fidel al acestuia. Astfel, caracteristică primei jumătăți a secolului XVII este apariția susținută și difuzarea traducerilor în românește a cărților populare. De pildă, din 1620 datează cel dintîi manuscris cunoscut al tălmăcirii romanului popular *Alexandria*, datorat popii Ion Românul, din satul Sînpetru. Una din însemnările lui vădește, așa cum sublinia N. Cartojan, psihologia clerului mărunt, cum înțelegea să justifice acesta vehicularea unui asemenea tip de literatură laică: „... și mă usteniiu cît putuiu și o scriș *să cetască și să socotiască bine ce este împărăție ceștii lumi deșarté și mîngănoasă*..." (subl. N.C.)[212]. Așadar, nu numai legendele religioase puteau fi pilduitoare în limba poporului de acum încolo, ci

și „romanul de vitejie, iubire și moarte tragică a lui Alexandru"! Este vorba neîndoielnic de o sensibilă lărgire a orizontului mental, vădind amplificarea procesului de transformare a limbii române într-un instrument complex de cultură.

În aceeași ordine, dar pe un alt „palier" al ierarhiei societății, de o particulară semnificație este și gestul din 1648 al lui Udriște Năsturel de a dărui în românește o versiune a altui roman popular, *Vieața Sfinților Varlaam și Ioasaf*.[213] Cumnatul lui Matei vodă Basarab, învățat cărturar, se știe prea bine, a fost în epocă, în Țara Românească, „campionul" unei idei conservatoare în planul culturii — încurajarea slavonismului, atît ca limbă de cancelarie, cît și pentru cărțile de cult.[214] În anul 1636, el a întreprins o călătorie specială pe la marile mănăstiri din țară, spre a selecta din bibliotecile lor manuscrisele ce trebuiau salvate prin copiere sau utilizate la multiplicare pe calea tiparului[215]. A fost deci personalitatea care, incontestabil, a dirijat întreaga mișcare culturală de la miazăzi de Carpați vreme de peste două decenii. De aceea, gestul lui din 1648 trebuie înțeles ca un accent distinctiv între diferitele compartimente ale vieții spirituale. El este conștient de valențele limbii române, pe care o știa îndeaproape înrudită cu latina[216], dar o rezervă anumitor domenii, cum este literatura populară.

Sau domeniului literaturii juridice. Apariția *Pravilei de la Govora*, în 1640, tălmăcită după un nomocanon slav de călugărul Mihail Moxa sau Moxalie, deși era numai un îndreptar pentru viața clerului, însă atît din Țara Românească, cît și din Transilvania, a însemnat, cum adeseori s-a recunoscut, punctul de pornire al unei autentice emulații cu Moldova vecină întru punerea bazelor unei legislații în limba națională[217]. Acestei cărți îi „răspunde" Vasile vodă Lupu cu „pravila" lui, o legiuire mult mai cuprinzătoare, cu numeroase dispozițiuni de drept laic, pregătită pentru tipar de Eustratie fost logofăt și imprimată la Iași, în 1646, sub titlul *Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudeațe*[218]. Iar această experiență a „fraților moldoveni"[219] a fost nu numai cunoscută, ci și exploatată la miazăzi de Carpați, din moment ce monumentala *Îndreptare a legii* de la Tîrgoviște, din 1652, a încorporat, altfel orînduit, și textul cărții din 1646[220].

Tot limbii române îi era atribuit rolul de instrument în purtarea polemicilor iscate de intensa propagandă calvină din Transilvania. Nu vom mai stărui asupra vestitei *Cazanii* a lui Varlaam sau a *Răspunsului* său la Catehismul difuzat dincolo de munți. Dar aceeași necesitate de replică făcea să iasă, în 1644, de sub teascurile tiparniței de la Iași cartea despre „ceale șeapte taine mari a Besearicii", iarăși în tălmăcirea fostului logofăt Eustratie. Fiindcă, așa cum observa Nicolae Iorga, *„a vorbi despre taine era însă a se lupta cu calvinismul, care nu le admite"* (subl. N.I.)[221]. Investirea

limbii vulgare cu un asemenea rol militant reclama, bineînțeles, purificarea și unificarea ei peste diferențele regionale, de grai local. Ea trebuia înțeleasă ușor pretutindeni în lumea românească, mai ales în mediul românilor transilvăneni. Or, eforturi de renunțare la particularități fonetice regionale au fost deslușite tocmai în cartea *Șeapte taine*, ceea ce confirmă remarca lui Iorga despre caracterul polemic al editării ei, precum și în cuprinsul *Răspunsului împotriva Catihismusului calvinesc*[222]. Că era vorba peste tot de o strădanie conștientă de unificare a limbii românești literare o afirmă lămurit mitropolitul Simion Ștefan în predoslovia la *Noul Testament de la Bălgrad* (1648): „Aciasta încă vă rugămu să luați aminte că rumânii nu grăescu în toate țărâle într-un chip, încă neci într-o țară toți într-un chipu ... Bine știmu că cuvintele trebue să fie ca banii, că banii aceia sănt buni carii umblă în toate țărâle, așa și cuvintele acelea săntu bune carele le înțelegu toți; noi dereptu acéia ne-am silit, de în cît am putut, să izvodim așia cum să înțeleagă toți, iară să nu voru înțelege toți nu-i de vina noastră, ce-i de vina celuia ce au răsfirat rumânii priintr-alte țări, de s-au mestecat cuvintele cu alte limbi de nu grăescu toți într-un chipu“[223]. Să reținem din acest text și ideea cu privire la românii „răsfirați“ în mai multe „țări“. Ea implică, evident, conștiința existenței la origine a unui trunchi comun, a unei unități etnice primordiale. Care era, însă, relația dintre conștiința unității etnice, lăsată în fond moștenire de evul mediu, și ideea unității statale, vestitoare a viitorului modern al spațiului carpato-danubian? Vom discuta numaidecît chestiunea. Deocamdată să marcăm progresul sensibil față de secolul precedent, al tipăriturilor coresiene, înregistrat în această epocă în direcția acurateței lingvistice a textelor încredințate tiparului. Preocupările incipiente de creare a unor norme supradialectale se înscriu și ele printre premisele unei concepții culturale moderne.

Ultimul domeniu însemnat în care acum, către mijlocul veacului XVII, limba română a căpătat „drept de cetate“ a fost cel al istoriografiei naționale. Stă mărturie mai întîi cronica lui Grigore Ureche. Dar și în Țara Românească vecină, deopotrivă, încă de la începutul domniei lui Matei Basarab a fost întreprinsă opera de tălmăcire a vechilor anale slavone, de întregire a informației conținute de ele și de continuare a lor pînă la întîmplările anului 1633[224]. Este adevărat, însă, că în afară de limbă, care le este comună, cele două scrieri par să perpetueze ideea separatismului statal, întrucît fiecare dintre ele tratează numai istoria cîte unuia din statele românești extracarpatice. Ba chiar Grigore Ureche, cu nedisimulată mîndrie față de trecutul glorios al Moldovei sale, ține să amintească de vremurile cînd moldovenii nu doar îi biruiau pe leși și tătari sau țineau piept cu succes turcilor, ci și: „Așijderea și munténilor nu numai nevoie și groază le făciia, ce și domniile schimba și pre cine

vrea ei, primiia; pre ardéleni nu-i lăsa să să odihnească, ci pururea le făcea nevoie și cetăți căteva le luasă și le lipiia către țara Moldovei . . ."[225]. Totuși, există încă un element, fundamental, care unește cele două scrieri — discuția asupra originilor din fruntea lor, despre acel întîi „descălecat", de la Roma[226].

Or, lăsînd la o parte cunoscuta și răspicata afirmare a romanității moldovenilor — „. . . măcară că de la Rîm ne tragem"! —, ne interesează aici cu precădere această frază a lui Grigore Ureche în legătură cu termenul „Vlahiia": „Ce noi acésta nume nu-l priimim, nici-l putem da țării noastre Moldovei, ci Țării Muntenești, că *ei nu vor să dispartă, să facă doao țări, ci scriu că au fostu tot un loc și o țară* și noi aflăm că Moldova s-au discălicat mai pe urmă, iar munténii mai dintăi, măcară că s-au tras de la un izvod"[227]. Este limpede că cronicarul moldovean dialoghează cu o teorie care, pornind de la numele Vlahia, desprins dintr-o denumire etnică (vlah = român), tindea să susțină ideea unei unități statale primordiale, cel puțin pentru ținuturile locuite de români în afara arcului carpatic. Dar a existat în epocă o asemenea teorie muntenească? Și unde a fost expusă? Deoarece în textul de la începutul *Letopisețului Cantacuzinesc,* care îl reflectă pe cel al cronicii din vremea lui Matei Basarab, se vorbește numai de ascendența romană a populației de la Dunărea de Jos — „rumânii carii s-au despărțit de la romani și au pribegit spre miiazănoapte"! —, precum și de răspîndirea lor, „pre apa Tisei . . . pînă la Maramurăș", iar la răsărit „pînă în apa Siretului și pînă la Brăilă" (aici în contextul procesului extinderii teritoriale a statului întemeiat de Negru Vodă!)[228].

Un izvor muntenesc propriu-zis care să conțină teoria pomenită nu cunoaștem. În schimb, credem că putem indica o sumă de repere documentare care demonstrează că ea într-adevăr circula în mediul aulic din Țara Românească. Ne-a atras astfel atenția faptul că, sub domnia lui Matei Basarab, pe lîngă denumirea oficială, îndătinată, a statului, „Ungrovlahia", care continuă să fie folosită sistematic în compunerea titlului domnesc, răsare și o alta, paralelă, „Vlahia zaplanenska", la rîndul ei utilizată cu oarecare insistență.[229] O întîlnim chiar și într-un document personal al lui Matei vodă, cum este pomelnicul trimis de el la Veneția[230]. Însă lucrul cel mai semnificativ ni se pare că o aflăm ieșită și de sub pana lui Udriște Năsturel[231]. Ea însemna „Vlahia de peste munți", ceea ce presupune recunoașterea existenței altor „Vlahii", evident crîmpeie dintr-o întinsă Vlahie originară . . . S-ar putea observa că această interpretare este prea îndrăzneață sau înșelătoare, că, de pildă, „zaplanenska" poate fi pur și simplu o transpunere mecanică în slavonă a latinescului „transalpina", fruct al contactelor cu cancelaria transilvăneană. Nu putem accepta un asemenea tip de rezerve, la care de altminteri am reflectat în prealabil. Și iată de ce.

În anul 1620, în mănăstirea Bistrița olteană, Mihail Moxa întocmea în românește compilația lui de istorie universală, acel *Cronograf*, în care, însă, nu s-a mulțumit să pună cap la cap izvoarele ce i-au stat la dispoziție, ci le-a completat și cu știri de istorie românească[232]. La fel, încă de la bun început, cînd însemnă momentul întemeierii Romei, el echivalează cuvîntul *roman* cu *rumân:* „Deci cîți es de acolea, ei se chiamă rumâni“[233]. Dar, lucru și mai important, în paragraful închinat primei domnii a împăratului bizantin Justinian II (685—695) ne întîlnim cu această frază: „Pentru acéia-l certă Dumnezeu, că se sculară șchéii (=bulgarii), sîrbii și *rumânii munténii,* de la luară (grecilor) țara de către Dunăre, tocma pînă la Dracea (=Durazzo), și Iustianin încă peri rău“ (subl. noastră — Șt. A.)[234]. Prin urmare, noțiunea care stă la baza denumirii teritoriale semnalate mai sus era creată înainte de epoca lui Matei Basarab. Și Moxa încearcă, de fapt, cu mijloacele care-i stau la îndemînă, să reconstituie o istorie a românilor meridionali mult anterioară fazei „descălecatului“ lui Negru Vodă, la care se oprea cronistica medievală. În plus, în aceeași serie de repere trebuie reținut și numele „Vlahul Munteanu“, prin care este substituit Negru Vodă, în redarea legendei despre întemeierea statală a Țării Românești, reprodusă curînd după mijlocul secolului XVII de Paisie Ligaridis.[235] Substituirea respectivă oglindește o nevoie identică de luminare mai completă a rădăcinilor. „Rumânii munténii“, „Vlahul Munteanu“ și „Vlahia de peste munți“ sînt astfel tot atîtea dovezi, ce se susțin reciproc, că Ureche avea într-adevăr în vedere o teorie bine articulată despre unitatea originară a spațiului carpato-danubian, care includea și ideea unității statale, a Vlahiei ce se întindea odinioară peste toate ținuturile locuite de români.[236] Dar existența însăși, în epocă, a dialogului pe această temă are implicații pe care nu mai este necesar să le subliniem. De el nu va fi rămas străin în nici un caz un om ca Vasile Lupu, înzestrat cu o deschidere și mobilitate mentală atît de remarcabile . . .

NOTE

1. N. Iorga, *Studii asupra istoriei românilor în secolul al XVII-lea*, I, *Cei dintîi ani din domnia lui Vasile Lupu (1634—7)*, București, 1900, p. 28—29. Foarte curînd, însă, poziția lui Iorga față de această problemă se va schimba.

2. Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I (1455—1774), București, 1976, nr. 173, p. 175.

3. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, IV-2, București, 1884, nr. DCLV, p. 560. Actul e din 4 ianuarie *1647* și nu din „1646", cum a fost publicat și cum am crezut și noi, din neatenție (Ștefan Andreescu, *Matei Basarab, Vasile Lupu și proiectul de cruciadă din anii 1645—1647*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol", t. XXI, Iași, 1984, p. 149, nota 10).

4. Ilie Corfus, *Noi informații despre români în vechi ediții polone de documente*, în „Revista de Istorie", t. 31 (1978), nr. 3, p. 495.

5. *Ibidem*. Pentru desfășurarea asediului, vezi Ion Sîrbu, *Mateiu-Vodă Băsărabăs auswärtige Beziehungen (1632—1654)*, Leipzig, 1899, p. 343—347.

6. *Le Khanat de Crimée dans les Archives du Musée du Palais de Topkapi*, Paris, La Haye, 1978, p. 189.

7. Const. A. Stoide, *Date noi cu privire la relațiile de după 1653 dintre Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol", t. XII, Iași, 1975, p. 176; vezi și N. Iorga, *Din pribegia lui Gheorghe Ștefan Vodă*, în „Revista Istorică", an. IX (1923), nr. 4—6, p. 102.

8. Peter Meienberger, *Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident in Konstantinopel in den Jahren 1629—1643*, Berna și Frankfurt/Main, 1973, p. 187—188.

9. N. Bănescu, *Acte venețiene privitoare la urmașii lui Petru Vodă Șchiopul*, în „Analele Academiei Române", *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, t. X, București, 1929, nr. XXIII, p. 147.

10. Tahsin Gemil, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta otomană în documente turcești (1601—1712)*, București, 1984, nr. 110, p. 250—251.

11. Peter Meienberger, *op. cit.*, p. 188.

12. Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. DLXXIX, p. 500.

13. N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. IV, *Legăturile Principatelor române cu Ardealul de la 1601 la 1699*, București, 1902, p. CLXXIII; Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea Stărilor în Principatele române*, Évry, 1977, p. 231.

14. Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, vol. II, București, 1984, p. 84.

15. *Ibidem*, p. 53. Vezi, sub acest aspect, observațiile lui Răzvan Theodorescu, *Gusturi și atitudini baroce la români în secolul al XVII-lea. Note liminare* (I), în „Studii și cercetări de istoria artei", Seria *Artă plastică*, t. 29 (1982), p. 44—45. Încă din pragul secolului XVII, odată cu înălțarea edificiului de la Dragomirna, se manifestă un efort de *„teatralizare"* a spațiului interior în arhitectură (Dan Ionescu, *Le Baroque en Moldavie au XVIIe siècle. Une introduction*, în „Synthesis", IV, 1977, p. 80).

16. Vezi precizările din revista „Baroque", 11, Montauban, 1983, p. 20 și 43.

17. N. Iorga, *Trei conferinți de orientare*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", an. XXXI (1938), fasc. 96, p. 59; vezi și Idem, *Istoria românilor prin călători*, ed. a II-a adăugită, vol. I, București, 1928, p. 303—304 și 309.

18. Vezi, mai sus, cap. II.

19. Traducerea lui N. Iorga, *Scrisori de boieri — Scrisori de domni*, ed. a III-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 261—262.

20. Aurelian Sacerdoțeanu, *Predosloviile cărților românești*, I (1508—1647), București, 1938, p. 97—98. Pentru difuzarea cărții în mediul românesc transilvănean, vezi Florian Dudaș, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983, 506 p. +77 fig. Cel ce a asociat mai întîi semnificația apariției Cazaniei de conținutul mesajului lui Vasile Lupu a fost G. I. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, Bucarest, 1943, p. 172.

21. Traducerea lui N. Iorga, în *Prefața* la vol. *Documente românești din archivele Bistriței (Scrisori domnești și scrisori private)*, partea I, București, 1899, p. XCV; textul latin în Hurmuzaki, *Documente*, XV-2, București, 1913, nr. MDCCCXCVII, p. 1001.

22. Potrivit unei însemnări a lui Albrycht Stanislaw Radziwill din aprilie 1634, Moise Movilă primise poruncă de la Poartă, sub amenințarea pierderii capului, să concentreze o oaste de 12 000 de oameni pentru noua expediție în Polonia; în loc de aceasta, el a preferat să-și adune lucrurile și să părăsească țara, iar la auzul veștii sultanul și Abaza pașa au pus domn un om plin de toate păcatele *(omnibus vitiis perfectum infestissimum) (Memoriale rerum gestarum in Polonia (1632—1656)*, t. II, ed. Adam Przyboś și Roman Zelewski, Wroclaw etc., 1970, p. 28).

23. Vezi Tahsin Gemil, *Țările române în contextul politic internațional (1621—1672)*, București, 1979, p. 83; I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 41—45.

24. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, t. III, București, 1900, p. 118. De fapt, încă din 13 noiembrie 1632, Cornelius Haga, ambasadorul olandez la Constantinopol, făcea remarca plină de bun simț că „lucrul" întîmplat în Țara Românească, „îndată ce va fi răbdat ⟨de Poartă⟩, va fi urmat și de moldoveni" (N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 197—198).

25. E. de Hurmuzaki, *Fragmente...*, III, p. 119 (18 mai 1633) și N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 200—201 (12 iulie 1633).

26. Zdenko Zlatar, *Kara Mustapha and the Republic of Dubrovnik (1677—1678): A New Interpretation*, în „Balcanica", VIII, Belgrad, 1977, p. 211.

27. Paul Cernovodeanu, *Noi precizări privitoare la bătălia cîștigată de Matei Basarab în împrejurimile Bucureștilor (octombrie 1632)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol", XXII-2, Iași, 1985, p. 625; vezi și I. Lupaș, *Începutul domniei lui Matei Basarab și relațiunile lui cu Transilvania*, în „Analele Academiei Române", *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, t. XIII, București, 1933, p. 352—354, dar mai ales I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 33—37.

28. Aurel Decei, *Relațiile lui Vasile Lupu și Matei Basarab cu Poarta în lumina unor documente turcești inedite*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj", XV, Cluj, 1972, p. 57—58.

29. După cît se pare, așa cum atestă o mențiune de pe un act din 18 mai 1633 (st. v.), inițial a fost ales domn „Vasilie voevod" (*Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, vol. XXI, nr. 330, p. 422). De altminteri și Miron Costin știe că el a fost mai întîi aclamat domn, dar a refuzat fiindcă „îi da și legături, ce va lua den țară, ce s-ari lega pentru dări, atuncea la acel ales, mai multu să nu ia din țară" (*Letopisețul Țării Moldovei de la Aaron vodă încoace*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 100). Gh. I. Brătianu observa că era vorba de „un fel de Chartă, îngrădind fiscalitatea domnească și întărind desigur, în același timp, privilegiile Stărilor" (*Sfatul domnesc...*, p. 228). Spiritul în care a fost redactat acest act trebuie să fi fost foarte asemănător celui din 1631, din Țara Românească (Valentin Al. Georgescu, *Hrisovul din 15 iulie 1631 al lui Leon vodă Tomșa în Țara Românească și problema „cărților de libertăți"*, în „Revista de Istorie", t. 29 (1976), nr. 7, p. 1 013—1 029.

30. Aurel H. Golimaș, *Un domnitor — o epocă (Vremea lui Miron Barnovschi Moghilă, Voievod al Moldovei)*, București, 1980, p. 97—98.

31. Miron Costin a făcut remarca potrivit căreia izbînda diplomatică, la Poartă, a lui Matei Basarab s-a datorat și faptului că el „n-au ieșitu într-altă țară, cum ieșisă Barnovschii vodă, suptu ascultarea altui stăpîn, craiului leșescu" (*op. cit.*, ed. cit., p. 101).

32. În 22 mai 1633 (st. v.) se afla lîngă Rusciuc, unde tocmai se întîlnise cu Abaza, pașa de Silistra (Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone (Secolul al XVII-lea)*, București, 1983, nr. 75, p. 133—135).

33. Cronica lui Mustafa Naima (Mihail Guboglu, *Crestomație turcă. Izvoare narative privind istoria Europei orientale și centrale (1263—1683)*, București, 1977, p. 567). Pentru acuzațiile la Poartă ale lui Vasile Lupu, care susținea că dacă va obține confirmarea „țara Moldovei va hi cu Ieșii totuna", vezi Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 102.

34. Gh. I. Brătianu, *Sfatul domnesc...*, p. 229.

35. De aceea, încă din 28 mai 1630 la Poartă se cerea aducerea ca ostatic a fratelui său Ioan, cerere reînnoită apoi și la 3 iunie 1631, cînd turcii știau că acesta „a venit în Moldova, din părțile Transilvaniei" (A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IX

(1614—1636), București, 1937, nr. 244, p. 308; Tahsin Gemil, *Relațiile țărilor române cu Poarta otomană...*, nr. 94, p. 218—219).

36. Mențiune a lui Mihail Tholdalagi, reprodusă în *Repertoriul manuscriselor de cronici interne privind istoria României (sec. XV—XVIII)*, întocmit de I. Crăciun și A. Ilieș, București, 1963, p. 265; vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, *Monarhii*, București, 1938, p. 26, nota 2.

37. *D.R.H.*, *B*, *Țara Românească*, vol. XXIV, nr. 148, p. 200. În aceeași zi, domnul muntean ajunge „lîngă Siriat, la Galați" (*Ibidem*, nr. 149, p. 201). Aici „s-au împreunat cu pașa" (Abaza), cum ne spune cronica internă (*Istoria Țării Românești (1290—1690). Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 105). Pentru prezența la Iași a lui Moise vodă începînd cu 25 august 1633 (st. v.) vezi și grupul de acte editat în *D.R.H.*, *A*, *Moldova*, vol. XXI, nr. 344—350, p. 436—449. Încă aflați la Poartă, boierilor moldoveni care l-au ales pe Moise li s-a spus „să fim gata, căci sultanul vrea însuși să meargă în Țara Leșească, deoarece rușii l-au îndemnat" (Hurmuzaki, *Documente*, XV—2, nr. MDCCCLXXXIV, p. 992).

38. Ilie Corfus, *Documente...*, nr. 77—83, p. 136—147; acte semnalate și comentate pe larg de Idem, *Noutăți despre tatăl lui Miron Costin*, în „Revista de Istorie", t. 32 (1979), nr. 4, p. 722—723: în 22 octombrie 1633, Abaza pașa a atacat tabăra polonă de pe dealul Paniowce, la sud de Camenița, după care noaptea, fără a cîștiga lupta, s-a retras peste Nistru, în Moldova, speriat de informațiile false, comunicate de români, despre apropierea unei oști căzăcești; ultima „ispravă" a acestei campanii a fost cucerirea orășelului Studenița.

39. P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, în „A.A.R.", *M.S.I.*, Seria III, t. IV, București, 1925, p. 255—256.

40. Ilie Corfus, *Documente...*, nr. 79, p. 140.

41. Anterior, pînă la alegerea lui Miron Barnovschi, cu care a întreținut excelente raporturi (Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 101), Matei Basarab pregătise un alt pretendent la tronul Moldovei (Paul Cernovodeanu, *Din nou despre pretendentul Neagu „Vodă" fiul lui „Basarab"*, în „Revista de Istorie", t. 39 (1986), nr. 6, p. 535—537).

42. A. Sacerdoțeanu, *Predosloviile...*, I, p. 70; vezi și Dan Simonescu și Damian P. Bogdan, *Începuturile culturale ale domniei lui Matei Basarab*, București, 1939, p. 14 (extras din „Biserica Ortodoxă Română", an. 56 (1938), nr. 11—12).

43. Știm de pildă că în 1636 tributul țării era trimis la 15 februarie (*D.R.H.*, *B*, vol. XXV, nr. 406, p. 445); vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CLXXI.

44. V. Motogna, *Epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu*, în „Cercetări Istorice", an. XIII—XVI, Iași, 1940, p. 472. Atrage atenția faptul că, din partea lui Vasile Lupu, la depunerea acestui jurămînt au asistat *Curt Celebi* și „Cantacuzineștii". Este deci de admis că grecul Curt Celebi, care s-a opus atît la recunoașterea lui Matei Basarab în anul precedent (*Letopisețul Can-*

tacuzinesc, ed. cit., p. 104), a fost cel ce a contribuit, în numele cercurilor de boieri „greci ţarigrădeni", înlăturate de la cîrma Ţării Româneşti, la numirea lui Vasile Lupu (vezi şi N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. CLXXI; denumirea de „greci ţarigrădeni" o întîlnim în copia din 1651 a *Pomelnicului mănăstirii Argeşului*, editat de A. Sacerdoţeanu, în „B.O.R.", an. LXXXIII (1965), nr. 3—4, p. 313). După cît se pare, Vasile Lupu a beneficiat şi de sprijinul ambasadorului olandez Cornelius Haga (Dimitrie Cantemir, *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, ed. Virgil Cândea, Bucureşti, 1977, p. 281).

45. V. Motogna, *op. cit.*, loc. cit.; din partea lui Matei Basarab la aceste tratative a participat marele stolnic Vasilie Paindur, iar din partea lui Rákóczy, Francisc Mikó. Pentru desfăşurarea tratativelor, vezi I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 44—45 şi 49; Tahşin Gemil, *Ţările române în contextul politic internaţional*..., p. 84—86.

46. Ilie Corfus, *Noi informaţii despre români*..., p. 493—494; Idem, *Noutăţi despre tatăl lui Miron Costin*..., p. 724.

47. *D.R.H.*, *B*, vol. XXV, nr. 80, p. 98; nr. 82, p. 99; nr. 84, p. 102; nr. 85, p. 103. În 12 iunie (st. v.) Matei vodă se găsea deja, din nou, în Bucureşti (*Ibidem*, nr. 88, p. 106). Vezi, pentru întreg acest moment, Ştefan Andreescu, *Un episod al relaţiilor moldo-muntene în timpul lui Matei Basarab*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol", XX, Iaşi, 1983, p. 427—431.

48. Ştefan Andreescu, *op. cit.*, p. 428.

49. N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Bucureşti, 1971, p. 369—370.

50. Asupra politicii lui interne din ultima domnie în Ţara Românească, vezi Dan Pleşia, *Contribuţii documentare la istoricul mînăstirii Argeş în timpul lui Alexandru Iliaş (1627—1629)*, în „Mitropolia Olteniei", an. XXII (1970), nr. 1—2, p. 75—80.

51. În 1639, în memoriul înaintat de solii munteni curţii de la Alba Iulia, se spunea: „De la Şerban Vodă pînă la Leon Vodă ne-am pierdut toate libertăţile, de nu s-a ales nimica din ele, iar măria sa ⟨Matei Basarab⟩ ni le-a dat îndărăt, întocmindu-le toate după rînduială" (V. Motogna, *op. cit.*, p. 498—499). Aşadar, în optica boierimii muntene perioada 1611—1632 era socotită una de decădere a regimului Stărilor, din pricina „grecilor ţarigrădeni" şi a altor elemente levantine care preluaseră frînele puterii, în dauna boierimii autohtone.

52. *Letopiseţul Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 102.

53. *Ibidem*. Vezi şi mai sus nota 27. Aceeaşi datare a luptei, anterior, la I. Ionaşcu, în „Magazin Istoric", an. IV (1970), nr. 9, p. 94—95.

54. N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. 343; pentru el, ajuns „sfetnicul cel mai ascultat" al lui vodă Vasile, vezi şi Idem, *Istoria românilor*, VI, p. 183.

55. *Török—Magyarkori történelmi emlékek*, V, Pesta, 1870, nr. XXXVI, p. 71—73.

56. S-a susţinut că abia „spre sfîrşitul domniei" lui Vasile Lupu „majoritatea dregătorilor de la curte erau greci", în timp ce la început el „se în-

conjurase numai de boieri de țară“ (C. Cihodaru, *Răscoala din anul 1653 din Moldova*, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași“, Seria nouă, *Istorie*, t. XIV (1968), p. 104—105. Dar observația aceasta a fost făcută numai pe baza analizei componenței sfatului domnesc. În schimb, domenii extrem de importante, cum era cel a legăturilor cu Poarta, au rămas în chip constant în mîinile grecilor, așa cum nota în 1643 rezidentul german Johann Rudolf Schmid (Peter Meienberger, *op. cit.*, p. 270). Tot el semnala că nu a putut stabili nici un contact cu acești agenți greci ai domnului la Constantinopol, deoarece ei lucrau în colaborare cu ambasadorul olandez, ceea ce întărește afirmația lui Cantemir citată mai sus (nota 44).

57. Dintre izvoare menționăm mai ales scrisoarea lui Rákóczy către Abaza pașa, din 15 august 1632, publicată de I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I (1599—1699), Cluj, 1940, nr. 76, p. 185—187; vezi de asemenea N. Iorga, *O scrisoare a lui Matei Basarab către Gheorghe Rákóczy I, principele Ardealului, cu lămuriri asupra venirii în Domnie a lui Matei*, în *Studii și documente*..., vol. IX, București, 1905, p. 4—17. În rest, lucrarea de referință în această problemă rămîne tot cea a lui I. Sîrbu.

58. A. Veress, *op cit.*, IX, nr. 268, p. 346—347.

59. Editate în tălmăcire românească în anexele studiului lui Neagoe Popea, *Memoriile lui Kemény Iános (Traducerea și adnotarea pasagiilor privitoare la români)*, București, 1900, nr. I—IV, p. 51—58; vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CLXXVIII—CLXXX și Costin Feneșan, *Două acte domnești privind păstorii ardeleni în Țara Românească*, în culegerea *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 113—114.

60. Editat de A. Veress, *op. cit.*, IX, nr. 266, p. 343—344 (cu data de lună greșită: „martie“); V. Motogna, *op. cit*, p. 476 (numai traducerea actului). Vezi și I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 67—68; N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CLXXX.

61. V. Motogna, *op. cit.*, p. 480.

62. *Ibidem*, p. 481—482. În 12 octombrie (st. v.), din București, Stările muntene răspund printr-un act simetric, în care era garantat ajutor „împotriva tuturor dușmanilor“ Transilvaniei, în schimbul dreptului de azil în cetățile de peste munți (Neagoe Popea, *op. cit.*, anexa VII, p. 59—60).

63. Din 30 octombrie 1636. Această bătălie a fost „prima după treizeci de ani contra turcilor“ dată de un principe transilvănean (Ladislas Makkai, *Histoire de Transylvanie*, Paris, 1946, p. 234—235). Pentru ecoul ei european, vezi Ferrante Pallavicino, *Successi del mondo dell' anno MDCXXXVI*, Veneția, 1638, p. 117—119.

64. V. Motogna, *op. cit.*, p. 497.

65. Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 26. Kemény spune că: „eu însumi am văzut pe voievodul, pe care voiau să-l pună în locul lui Matei vodă“.

66. *Törös-Magyarkori történelmi emlékek*, V, nr. XLI, p. 78—80.

67. A. Veress, *op. cit.*, IX, nr. 285, p. 371—374. Actul este probabil din martie, deoarece pomenește la sfîrșit de plecarea solilor lui Matei la împăratul german și la regele polon, care s-a întîmplat atunci (I. Sîrbu, *op. cit.*,

p. 79—80). Domnul muntean a propus cu acest prilej un plan de apărare, în două variante.

68. *Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 107; V. Motogna, *op. cit.*, p. 483. Vezi și I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 97 și 99—100.

69. *Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. cit., *loc. cit.*; V. Motogna, *op. cit.*, p. 497 (memoriul muntean din 1639 precizează sugestiv că pașa Kenan „era ca un prizonier între noi"!); Neagoe Popea, *op cit.*, p. 26. Vezi și Mihail Guboglu, *Cronici turcești privind țările române (Extrase)*, vol. II, București, 1974, p. 190—192.

70. În privința condițiilor pe care le-a oferit Rákóczy pentru reluarea legăturilor cu Poarta, vezi actul lui din 2 decembrie 1636, trimis din Orăștie beilerbeiului de Buda, Husein pașa, editat de curînd de Tahsin Gemil, *Relațiile...*, nr. 101, p. 233—235. În esență, principele cerea revenirea la situația de mai înainte, cu angajamentul formal: „nu vom fi împreună nici cu neamțul și nici cu polonezul".

71. Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I, vol. I, București, 1886, nr. CCCXLIII, p. 235.

72. Hurmuzaki, *Documente*, XV—2, nr. MDCCCCXXII—XXIII, p. 1016—1017; Ilie Corfus, *Noi informații despre români...*, p. 1494.

73. Mesajul primei solii transilvănene în Polonia a fost înregistrat în 17 martie 1636 de Albrycht Stanislaw Radziwill (*op. cit.*, t. II, p. 159); pentru instrucțiunile din 14 iunie ale celei de-a doua solii, vezi I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 87 și V. Motogna, *op. cit.*, p. 478.

74. La sfîrșitul lunii septembrie 1636 domnul moldovean se mulțumea doar să-l avertizeze pe primarul Brașovului că dacă Rákóczy „nu dă țara de bunăvoie", atunci atît moldovenii, cît și muntenii și tătarii „vor fi gata să intre"; de fapt, el vroia să afle dacă principele se retrage sau nu „de bunăvoie" (A. Veress, *op. cit.*, IX, nr. 284, p. 371).

75. N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CLXXXIII.

76. *Ibidem*, vol. XX, București, 1911, p. 196; în 10 octombrie 1636, de pildă, din tabăra lui de lîngă Oradea, Rákóczy expedia grabnic doi soli la Iași (Hurmuzaki, *Documente*, XV—2, nr. MDCCCCXXXV, p. 1 026).

77. Pentru desfășurările de pe frontul persan, vezi Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman (pînă la 1656)*, București, 1978, p. 359—366.

78. *Călători străini despre țările române*, vol. V, București, 1973, p. 148—149. Nu credem că izvorul este din ianuarie 1636, deoarece atunci sultanul abia se înapoiase în capitală de pe frontul asiatic (la 27 decembrie 1635). El a reluat personal campania la 8 aprilie 1638. Apelul la fidelitate către Vasile Lupu se potrivește mai bine cu împrejurările de la hotarul anilor 1636—1637.

79. *Ibidem*, p. 148: „Iar acum au dat de veste sultanului turc că stăpînitorul nostru, țarul merge împotriva lui și cu acel stăpînitor merge și cesarul creștin și regele Litvaniei și mulți alți domni și regi"; vezi și Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, nr. DLX, p. 480 (3 mai 1636) și VIII, nr. DCXLV, p. 452 (25 noiembrie 1636).

80. Tahsin Gemil, *Ţările române în contextul politic internaţional...*, p. 93—96.

81. *Ibidem*, p. 96—97; Aurel Decei, *op. cit.*, p. 343.

82. T. Gemil, *op. cit*, p. 99.

83. A. Veress, *op. cit.*, X, Bucureşti, 1938, nr. 5, p. 6.

84. Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 598; Mustafa A. Mehmet, *Cronici turceşti privind ţările române (Extrase)*, vol. III, Bucureşti, 1980, p. 85.

85. *Letopiseţul Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 108; pentru prezenţa lui Vasile Lupu „în cîmpiile de la Cetatea Albă", notată la 19 septembrie 1637 la Constantinopol, vezi N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XVIII, Bucureşti, 1911, nr. XX, p. 199.

86. *Catalogul documentelor Ţării Româneşti*, vol. IV (1633—1639), Bucureşti, 1981, nr. 1 070, p. 482 (şi fig. 15, de la p. 481); nr. 1 078, p. 484—485. Aceste date fixează etapele întoarcerii domnului muntean.

87. *Török-Magyarkori történelmi emlékek*, V, p. 79; vezi şi I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 109—114.

88. Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 111—112; A Veress, *op. cit.* X, nr. 7, p. 8.

89. Încă din 17 octombrie, după mîntuirea lucrurilor în privinţa tătarilor, la Poartă se nota că: „acuma au de gînd 〈turcii〉 a prinde pe domnul Ţării Româneşti care, pentru prea marea lui înţelegere cu principele Rákóczy, e aici foarte suspect şi urît, fără vărsare de sînge şi iute, prin fostul mare vizir Mehemed Paşa" (N. Iorga, *Studii şi documente*, XXIII, Bucureşti, 1913, nr. CLXXIV, p. 201—202). Mehmed paşa era trimis la Dunăre în jurul datei de 1 august 1637, cu titlul de beilerbei de Ozü (Oceakov) şi serascher al oştii Rumeliei (*Ibidem*, nr. CLXXII, p. 199—200). Ţinta lui vodă Vasile era impunerea în scaunul de la Bucureşti a unuia din cei doi fraţi ai săi (*Ibidem*, IV, p. CLXXXVII).

90. A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 10, p. 16—17 şi nr. 11, p. 18.

91. *Ibidem*, p. 18.

92. Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 29.

93. Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 114.

94. *Letopiseţul Cantacuzinesc* spune că Matei vodă „au mers cu toată tabăra lui pînă la Putna", iar transilvănenii şi mai departe, retrăgîndu-se „pre Trotuş să meargă în Ardeal" (ed. cit., p. 107; vezi şi A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 13, p. 22 şi N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. CXC, nota 3).

95. Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 30. Despre încercarea lui Ioan Movilă vezi şi raportul lui Haga din 9 ianuarie 1638, care pomeneşte şi de o poruncă a sultanului de a se curma ostilităţile (N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, nr. LIII, p. 207—208). Acelaşi act semnalează în plus şi absenţa ajutorului polon pentru Ioan Movilă. Această menţiune ne îndeamnă să re-datăm acum, în 1637, scrisoarea lui Ioan Movilă publicată de A. Veress, *op. cit.*, IX, nr. 276, p. 355—358, cu atribuirea cronologică la „sfîrşitul anului 1635". În ea, între altele, pretendentul vorbea de o înţelegere cu hatmanul Koniecpolski şi cu „cumnaţii noştri" din Polonia pentru un ajutor de 7 000 de oameni. (Vezi şi

Ștefan Meteș, *Domni și boieri din țările române în orașul Cluj*, Cluj, 1935, p. 60, pentru data corectă a morții lui Gavrilaș Movilă). În 11 decembrie 1637 Ioan Movilă se găsea la Codlea (A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 14, p. 23—24).

96. Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 29—30.

97. *Ibidem*, p. 31.

98. Asupra tuturor evenimentelor de la finele anului 1637, vezi reconstituirea amănunțită a lui I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 115—131.

99. Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 115. Cronicarul făptuiește o ușoară eroare doar în privința protectorului lui vodă Matei, care în 1638 nu era încă Mustafa Silihdar pașa, ci Rusnameghi. Bailul Alvise Contarini, într-un raport din 12 februarie 1639, cu referire la desfășurările din anul precedent, îl amintește tocmai pe acesta, care, împreună cu fostul mare vizir Bayram pașa (2 febr. 1637—26 aug. 1638), s-a opus ideii intervenției în Țara Românească, pînă la întoarcerea sultanului Murad IV în capitală (Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, nr. DLXXX, p. 501).

100. Hurmuzaki, *Documente*, XV—2, nr. MDCCCCLXVI, p. 1 047; A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 16, p. 27.

101. *Török-Magyarkori történelmi emlékek*, V, p. 78—80. Izvorul adaugă că „hanul nu i-a dat tătari în ajutor".

102. *Catalogul documentelor Țării Românești*, IV, nr. 1 227, p. 545; nr. 1 232, p. 547; nr. 1 241, p. 550 și nr. 1 243, p. 551. Ulterior, domnul a rămas mai multă vreme la Tîrgoviște, unde, probabil, a vegheat în fruntea oștilor sale.

103. N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CXCI: sultanul, plecat din nou în Asia, în campania pentru cucerirea Bagdadului, lăsase cuvîntul de ordine „să nu se facă nici cea mai mică schimbare în aceste părți" (vezi și mai sus, nota 99).

104. A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 18, p. 33.

105. *Ibidem*, nr. 19, p. 35 și nr. 20, p. 36.

106. V. Motogna, *op. cit.*, p. 490—492. A urmat o contrapropunere moldoveană, la care solii munteni au răspuns în 17 septembrie (A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 21, p. 38—39; vezi și V. Motogna, *op. cit.*, p. 492—493, care publică o altă variantă de replică munteană, nedatată).

107. A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 22, p. 42. N. Iorga, care a publicat anterior același act, l-a comentat astfel: „Niciodată Rákóczy nu făgăduise așa de mult și așa de limpede lui Matei" (*Studii și documente*, IV, p. CXCIV și nr. LIV, p. 209—210).

108. Pentru actele lui Matei și ale Stărilor muntene trimise acum, la 23 octombrie 1638, din București, lui Rákóczy, vezi N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CXCV (de fapt, învoielile vechi erau doar reconfirmate); A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 26, p. 48—49.

109. Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, nr. DLXXXVIII, p. 505—506. Vodă Matei era oricum sigur că, după terminarea războiului persan, va fi atacat de oștile otomane și de aceea, printre altele, căuta alianța cu Veneția (vezi actul citat la nota 99). Așa se explică, de altminteri și alarma din mai 1639, cînd un sol al său cerea ajutor de oaste în Transilvania, iar principele Rá-

kóczy se pregătea să convoace o dietă care să voteze impozite de război (N. Iorga, *Recherches dans les Archives royales de la Haye*, în „Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine", t. XX, Bucarest, 1938, p. 4).

110. Vezi, în primul rînd, raportul din 13 noiembrie 1639 al bailului Alvise Contarini, în Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, nr. DXC, p. 506—507 (comentarii la I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 157—158), precum și raportul olandez din 26 noiembrie 1639, editat de N. Iorga, *Studii și documente*, IV, nr. LV, p. 210—212.

111. Tahsin Gemil, *Relațiile țărilor române...*, nr. 105, p. 240; vezi și Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești...*, I, nr. 168, p. 168—169.

112. A. Decei, *Relațiile lui Vasile Lupu și Matei Basarab cu Poarta...*, nr. II, p. 66 (pentru data luptei, vezi discuția de la p. 54, nota 27).

113. Vezi și *Ibidem*, nr. III, p. 67—68.

114. Aceeași idee răzbate și din recomandațiile trimise de vodă Matei principelui Rákóczy la începutul crizei iscate de pretendența lui Ștefan Bethlen, din anul 1636 — un sol al acestuia la Poartă trebuia să arate că Transilvania „în fiecare an a predat darea obișnuită și plocoanele", într-un cuvînt „n-a dat prilej" pentru vreo tulburare; dacă totuși Bethlen, cu asentimentul otomanilor, va ataca, atunci același sol trebuia să avertizeze că „pentru libertatea noastră suntem gata să ne apărăm" (vezi mai sus nota 67).

115. Vezi Constantin C. Giurescu, *Uciderea vizirului Mohammed Tabani Buiuc, sprijinitorul lui Vasile Lupu (O scrisoare inedită)*, în „Revista Istorică", an. XII (1926), nr. 1—3, p. 98—103 (Cf. M. Guboglu, *op. cit.*, p. 600).

116. Cuvîntul e folosit de Mustafa Naima (M. Guboglu, *op. cit.*, p. 602).

117. *Ibidem*, p. 604; cf. M. A. Mehmet, *Cronici turcești...*, III, p. 85.

118. Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 31; Hurmuzaki, *Documente*, XV—2, nr. MDCCCCLXXXII, p. 1 058.

119. Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 32; în 30 noiembrie 1639, aflat la Cluj, Rákóczy anunța că solii lui Vasile Lupu și ai lui Matei Basarab se aflau la el și îi convoca pe reprezentanții bistrițenilor să-și spună părerea asupra răspunsului ce trebuia trimis fiecăruia (Hurmuzaki, *Documente*, XV—2, nr. MDCCCCLXXXIII, p. 1 059). Vezi și I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 162—163.

120. Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 32; vezi și Veress, *op. cit.*, X, nr. 40, p. 73—75.

121. Textul lor, la N. Iorga, *Studii și documente*, IV, nr. LVII—LVIII, p. 217—222. În 20 mai 1640 delegația munteană poposea la Brașov (*Ibidem*, nr. LVI, p. 215). Pe de altă parte, în 19 iunie 1640, din Suceava, vodă Vasile expedia în Transilvania pe marele stolnic Toma Cantacuzino și pe boierul Andrei Plantos, cu împuternicirea de a trata atît despre diferendul de hotar moldo-transilvănean, cît și asupra unei eventuale înțelegeri cu Matei Basarab (A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 41, p. 75—76; *Török-magyarkori állam-okmánytár*, III, Pesta, 1870, nr. XXIV, p. 68—69). Pentru conflictul de hotar, vezi Teodor Bălan, *Controversa pentru regiunea Dornei dintre Moldova și Transilvania*, în „*Studii și materiale*", *Istorie*, III, Suceava, 1973, p. 159—174.

122. Cf. opinia diferită a lui N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 74, A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 80, p. 136—138 a publicat un act al lui Matei Basarab,

semnat la București, în care sultanul este exceptat dintre inamicii contra cărora el se alia cu Gheorghe Rákóczy I. Însă actul nu este din „1643", ci din *1633* (iulie 17). Este vorba de întîiul tratat oficial munteano-transilvan, încheiat după recunoașterea de către Poartă a lui vodă Matei (asupra acestui act, vezi și I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 51—52: rezumatul relației din 19 iulie a lui Szalánczi, care l-a preluat).

123. C. Velichi, *Vasile Lupu ca domn al Moldovei și al Țării Românești*, în „Revista Istorică", XXII (1936), p. 103; Melchisedec, *Cronica Hușilor*, București, 1869, p. 273—274. Cu această ocazie, vodă Vasile a pus să i se facă și o pecete inelară octogonală, pe care sînt figurate împreună stema Moldovei — capul de bour — și cea a Țării Românești — corbul cu crucea în cioc (D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 140 și pl. LII/2).

124. N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 71. Iorga insistă, cu drept cuvînt, asupra „scenariului" înălțării la tron a fiului Ion în Moldova, silit apoi să abdice, la înapoierea lui vodă Vasile, „Domnul muntean izgonit" (*Ibidem*, p. 70 și 73). Și în aceste elemente distingem o repetare, dar în sens invers, a procedeului din 1623 al lui Radu Mihnea, cînd, înainte de a se muta el însuși în scaunul de la Iași, a asistat la ceremonia instalării în Țara Românească, după toate formele, a fiului său, Alexandru Coconul (asupra întîrzierii sosirii la Iași a lui vodă Radu, vezi scrisoarea ducelui Cristofor de Zbaraz către Sir Thomas Roe, din 28 noiembrie 1623, în *Elementa ad fontium editiones*, VI, Roma, 1962, nr. 270, p. 312).

125. Răzvan Theodorescu, *Portraits brodés et interférences stylistiques en Moldavie dans la première moitié du XVIIe siècle*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes", t. XVI (1978), nr. 4, p. 705—709; vezi și Răzvan Theodorescu, Ioan Oprea, *Piatra Trei Ierarhilor*, București, 1979, p. 33—34.

126. Remarca pertinentă a Cătălinei Velculescu, *Éléments du baroque dans l'historiographie roumaine de la fin du XVIIe siècle et du début du XVIIIe siècle*, în „Synthesis", V (1978), p. 123—124.

127. La 6 august 1635 el împiedică să se ia piatră de la curțile de la Vaslui, ruinate, căci „acesta lucru nu să cade să facem că nu iaste cu cinste" (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. III, Iași, 1907, nr. 179, p. 326).

128. În 1642 scria că: „eu nu pot căuta aici ⟨în Moldova⟩ moștenire statornică pentru fiii mei, pentru că azi Dumnezeu și puternicul împărat ⟨sultanul⟩ mi-a dat-o mie, mîine sau după aceea o pot da altuia" (A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 66, p. 118).

129. Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 113.

130. A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 35, p. 65. Să ne aducem aminte de remarca lui Miron Costin despre „zburdata podoabă" a curții lui Radu Mihnea, din cursul celei de-a doua domnii în Moldova, cînd el realizase unirea dinastică a celor două țări românești extracarpatice. Gh. I. Brătianu se întreba, cu drept cuvînt, dacă aceasta „nu era și ea o lature a unei politici de fast și strălucire, menite să îndemne la cheltuieli boierimea și s-o adune, ca într-un mic Versailles, sub privegherea autoritară a domniei" (*Sfatul domnesc...*,

p. 78 și 221). Or, acest chip de a vedea lucrurile se întîlnește perfect cu o reflecție a lui Iorga pe marginea atitudinii lui Vasile Lupu față de boierime: „La Curtea lui sînt în permanență 200 de invitați. De altminterea, o parte dintre boieri locuiau chiar acolo, întocmai ca, în Franța lui Ludovic al XIV-lea, o bună parte din nobilime" (*Istoria românilor prin călători*, I, ed. cit., p. 325; izvorul lui Iorga este Marco Bandini).

131. *Documenta Bohemica Bellum Tricennale Illustrantia*, t. VI (1635—1643), Praga, 1978, nr. 1 192, p. 401—402.

132. M. Manussacas, *Corrispondenza della Confraternita Greca di Venezia (1641—1647) con i principi di Valacchia e di Moldavia (tratta dai suoi Capitolari)* (în lb. greacă cu rez. italian), extras din „Thesaurismata", Veneția, 1978, nr. 3, p. 16—17. Îndreptăm acum o eroare de lectură în pomelnicul de familie al lui Matei vodă, trimis cu acest prilej la Veneția (pl. 2, fig. 1 și p. 19), care l-a nedumerit și pe Andrei Pippidi (în recenzia publicată în „R.E.S.E.E.", XVIII (1980), nr. 1, p. 140). Nu este vorba acolo de „neamul lui Mircea", ci pur și simplu de formula îndătinată: „neamul său cel răposat" (*rod ego mrîtvii*), după care urmează înșiruirea numelor membrilor familiei Craioveștilor.

133. E. de Hurmuzaki, *Fragmente*..., III, p. 151.

134. *Ibidem*. Veracitatea celor consemnate în acest raport se verifică întrucîtva dacă ținem seamă și de relația concluzivă, din 1643, a lui Schmid, în care el repetă ideea că turcii se tem de Matei și îl țin drept un „alt Mihai voievod" (Peter Meienberger, *op. cit.*, p. 182; Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, nr. DXCVIII, p. 671).

135. *Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și României în veacurile XV—începutul celui de-al XVIII-lea. Documente și materiale în trei volume*, II, Moscova, 1968, nr. 21, p. 74—75.

136. E. de Hurmuzaki, *Fragmente*..., III, p. 155.

137. Miron Costin indică, în două rînduri, ca emisar la Moscova al lui Vasile vodă în chestiunea Azovului pe un anume *Isar*, „omu aicea în țară pe acelé vremi vestitu cu neguțitoriia în Țara Moschicească" (*op. cit.*, ed. cit., p. 112 și 118).

138. E. de Hurmuzaki, *Fragmente*..., III, p. 164; pentru acest personaj, vezi E. Lozovan, *Un médecin danois en Moldavie: Hans Andersen Skovgaard (1600—1656)*, în „Romanica", 4, La Plata, 1971, p. 81—84. Despre corpul de oaste otoman plecat în primăvară spre Azov, precum și despre deplasarea lui Vasile vodă la Orhei, vezi Hurmuzaki, *Documente*..., XV—2, nr. MMXXV, p. 1 089.

139. N. Iorga, *Scrisori de boieri — Scrisori de domni*, ed. cit., p. 261. La această dată fiul Ion era mort, iar celălalt, Ștefan, din căsătoria cu Ecaterina Cercheza nu împlinise decît vreo doi ani.

140. Vezi N. C. Bejenaru, *Misiunea lui Leontin Szycik Zaleski și căsătoria fiicei lui Vasile Lupu cu Janusz Radziwill*, în „Revista Critică", an. I (1927), nr. 3—4, p. 222—225; împăcarea celor doi domni români era fapt împlinit în noiembrie 1644, cînd Rákóczy protesta pe lîngă Matei vodă că nu a fost

consultat în prealabil (V. Motogna, *op. cit.*, p. 506). Asupra influenței exercitate de arhitectura bisericii Stelea (1645) în Țara Românească, vezi Ștefan Balș, *Biserica Sf. Gheorghe din Pitești*, în „Monumente istorice și de artă", 1976, 1, p. 66.

141. Pentru tirajul dedicat lui Vasile Lupu, vezi semnalarea lui Paul Mihail, în „Revista de Istorie", t. 38 (1985), nr. 7, p. 727; un exemplar din acest tiraj pare a fi cel descoperit la biserica parohială a satului Ipotești de lîngă Suceava (Șt. D. Hreniuc, *O veche carte de ritual bisericesc slavono-ucraineană*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", an. XLV (1969), nr. 7—9, p. 512—514).

142. P. P. Panaitescu, *O carte necunoscută a lui Petru Movilă dedicată lui Matei Basarab*, în vol. *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 299—300.

143. Vezi și capitolul următor.

144. Vezi mai sus nota 130.

145. Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, nr. DLXXXIV, p. 656; comentarii la N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 99.

146. N. Iorga, *Recherches dans les Archives royales de la Haye*..., p. 5; trad. la Idem, *Istoria românilor*, VI, p. 121.

147. Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, nr. DXC, p. 662 (29 iunie 1642) și nr. DXCII, p. 664 (23 iulie 1642). Ambele mărturii citate și de N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 102.

148. În 4 martie 1643 era pe punctul să fie recunoscut vlădică al românilor ardeleni Simion Ștefan (I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, nr. 93, p. 221—223).

149. Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, nr. DXCVI, p. 670.

150. Vezi Mircea Păcurariu, *Mitropolitul Ilie Iorest al Transilvaniei*, în „B.O.R.", an. XCVI (1978), nr. 9—10, p. 1 156.

151. A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 91, p. 157; pentru sosirea lui Barcsai la 2 octombrie, vezi *Ibidem*, nr. 88, p. 151.

152. Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, nr. DCX, p. 692; vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 120.

153. A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 86, p. 147.

154. Vezi Cristina Feneșan, *Transilvania și războiul de Treizeci de ani*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca", t. XXVI (1983—1984), p. 134—138. Ofensiva lui Rákóczy contra imperialilor a început la 2 februarie 1644, în baza tratatului cu Suedia, încheiat la 16 noiembrie 1643. Principele a fost lipsit totuși de un ajutor otoman efectiv.

155. A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 95 (la 28 ianuarie 1644, contingentul moldovean, sub căpitanul Apostol, era pe punctul de a pleca spre Transilvania, însoțit de Acațiu Barcsai); nr. 98, p. 170 (în 1 februarie, Vasile Lupu anunță pe principe că i-a trimis numai 900 de oameni, restul de 100 promițînd să-l expedieze „după cinci sau șase zile"); nr. 100, p. 174—175 (în 10 februarie, detașamentul muntean, de 1 000 de oameni, în frunte cu postelnicul Constantin Șerban, a trecut munții). Vezi și Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 120 și

N. Iorga, *Studii și documente*, I—II, p. 43; Idem, *Inscripții din bisericile României*, I, București, 1905, p. 89.

156. E. de Hurmuzaki, *Fragmente*..., III, p. 177. În 2 iunie 1645, Vasile Lupu scria că: „Oamenii pe care i-am trimis anul trecut pentru milostivul domn principe, au fugit de la marginea țării, unii în Țara Românească, alții în țara leșească" (A. Veress, *op. cit.*, nr. 111, p. 187). Într-o altă scrisoare, din 5 aprilie 1644, domnul vorbea de o răscoală în rîndurile oștenilor trimiși, făgăduind totuși să-i înlocuiască pe cei fugiți, dacă noul vizir i-o va porunci (*Ibidem*, nr. 106, p. 180—181). Vezi și Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 34—35.

157. Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 35.

158. E. de Hurmuzaki, *Fragmente*..., III, p. 179.

159. A. Veress, *Documente*, X, nr. 108—109, p. 182—184; Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, nr. DCXV, p. 696—697.

160. I. Ionescu, *Cînd s-a scris „Răspunsul împotriva Catihismusului calvinesc"?*, în „Revista de Istorie și Teorie Literară", an. XXXIII (1985), nr. 4, p. 126—128.

161. Varlaam, *Opere. Răspunsul împotriva Catihismusului calvinesc*, ed. critică de Mirela Teodorescu, București, 1984, p. 31, 38—39 și 185—186.

162. În vara lui 1639, ca replică la presiunile calvine ale principelui, Matei Basarab a consimțit la reconvertirea la catolicism a comunității reformate a sașilor din Cîmpulungul Țării Românești (Ștefan Andreescu, *Le missionaire Giovenale Falco da Cuneo en Valachie: nouvelles données pour une biographie*, în „Revue Roumaine d'Histoire", t. XXV (1986), nr. 1—2, p. 85—87). În schimb, același vodă Matei dădea ajutoare materiale mitropoliei ortodoxe a Transilvaniei (I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, nr. 142, p. 326), iar în 1640 edita *Pravila de la Govora*, compilație de legislație bisericească, și într-un tiraj special pentru Transilvania (I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche (1508—1830)*, vol. I, București, 1903, p. 113—114). Pe de altă parte, simptomatic pentru contactele spirituale interromânești este și cazul tînărului Oprea Alămănuț din Săliște, care în 1651 era trimis în Moldova „să învețe scrisoare" (I. Moga, *O însemnare despre legăturile culturale dintre Ardeal și Moldova în sec. al XVII-lea*, în vol. *Scrieri istorice (1926—1946)*, Cluj, 1973, p. 294—295).

163. E. de Hurmuzaki, *Fragmente*..., III, p. 176; cererea adresată de Vasile Lupu Porții, la Aurel Decei, *Relațiile lui Vasile Lupu și Matei Basarab*..., nr. I, p. 62—64 (comentarii la p. 51—54). Vezi și mai sus nota 140.

164. *Apud* Paul Cernovodeanu, *Din nou despre pretendentul Neagu „Vodă"*..., p. 538; vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 120.

165. În cea dintîi dintre convorbirile cu Acațiu Barcsai din octombrie 1643, Vasile Lupu dezaproba în acest chip ideea alăturării eventuale a lui Rákóczy la liga antihabsburgică: „...a zis că măria ta face foarte cuminte că nu se ostenește împotriva împăratului, pentru că dacă s-ar ști la Poartă că măria ta are pornire împotriva nemților, s-ar îngădui; dar nu le-ar cădea bine lucrul, căci ar gîndi turcii că măria ta vrea numai să-i încurce cu nemții" (A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 88, p. 152).

166. Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 38.

167. *Ibidem*, p. 39.

168. A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 116, p. 192; N. Iorga, *Studii și documente*, IV, nr. LXX, p. 233—234.

169. *Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România...*, II, p. 372, nota 126.

170. N. Iorga, *Studii și documente*, IV, nr. LXIX, p. 232—233.

171. Vezi Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 41—47.

172. A. Veress, *op. cit.*, X. nr. 155, p. 241. (Act editat anterior de T. G. Bulat, în „Revista Istorică", an. X (1924), nr. 10—12, p. 257—259).

173. A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 152, p. 237. Problema acestei căsătorii s-a mai pus și în 1648 (Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 46).

174. Poziția lui Vasile Lupu față de această chestiune, adusă la cunoștința polonilor în primăvara anului 1652, era următoarea: „dacă va avea putere, nu-și va da fiica, iar dacă nu va avea, trebuie s-o dea" (I. Corfus, *Documente...*, nr. 96, p. 164). În vara lui 1651, Gheorghe Kutnarski, secretarul de limbă polonă al domnului, a dus la Varșovia, odată cu felicitări pentru victoria de la Beresteczko, daruri bogate pentru rege (*Ibidem*, nr. 93, p. 161—162).

175. Vezi mai sus nota 173. Ecouri despre avatarurile acestui proiect vechi, la Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei (1608—1665)*, trad. de G. Duzinchevici și E. Reus-Mîrza, București, 1965, p. 143.

176. Asupra desfășurării luptei de la Batov, vezi Miron Korduba, *Fontes Historiae Ukraino-Russicae (Ruthenicae)*, t. XII, Lvov, 1911, nr. 191, p. 175—176; vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CCXXXVIII—CCXXXIX.

177. Descrierea evenimentului, datorată unui martor anonim german, în *Călători străini...*, V, p. 471—478.

178. Hurmuzaki, *Documente*, IX—1, București, 1897, nr. XXVIII, p. 17 și nr. XXX, p. 18; I. Corfus, *Documente...*, nr. 97, p. 164—165. Vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CCXLII—CCXLIII.

179. E. de Hurmuzaki, *Fragmente...*, III, p. 219. La 1 septembrie 1652, din Alba Iulia, principele îl trimitea în solie la Poartă pe Ștefan Seredy, cu haraciul Transilvaniei și „peșcheșul obișnuit", precum și cu misiunea de a obține recunoașterea succesorului său desemnat, Francisc Rákóczy „în vîrstă de 8 ani" (Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești...*, I, nr. 179, p. 183—184; T. Gemil, *Relațiile țărilor române...*, nr. 126, p. 285—287; Georg Kraus, *op. cit.*, p. 147). Solia a plecat la 9 septembrie, întorcîndu-se în ianuarie 1653. Succesul ei pare a-l fi îndemnat pe principe la acțiune în direcția Moldovei.

180. Georg Kraus, *op. cit.*, ed. cit., p. 153. Într-adevăr, în 1646, Vasile Lupu îl cerea ca episcop catolic al „Moldovei și Valahiei" pe acest Iachint Makrypodari, iar la 3 ianuarie anul următor împăratul Ferdinand III intervenea pe lîngă papă ca să fie desemnat episcop, fie măcar cu titlul de „vizitator apostolic în părțile orientale" (N. Iorga, *Studii și documente*, I—II, București, 1901, nr. XIII, p. 424—425; vezi și Hurmuzaki, *Documente*, V—1, nr. 3, p. 2—3). El era originar din insula Chios și a aparținut ordinului dominican (N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 114).

181. *Călători străini...*, VI, București, 1976, p. 73—74. Aceleași lucruri și la Bisaccioni (N. Iorga, *Maiolino Bisaccioni și „Războaiele din Moldova"*, în „Arhiva", III, Iași, 1892, p. 705).

182. Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 135. Interesant este că, în iunie 1652, cînd Gheorghe Rákóczy II i-a propus pentru prima oară domnului muntean să întreprindă o expediție comună pentru răsturnarea lui Vasile Lupu, acesta a refuzat (*Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria*, vol. XXIII, Budapesta, 1874, nr. LIX, p. 99—103).

183. E. de Hurmuzaki, *Fragmente...*, III, p. 234.

184. Este și opinia lui Tahsin Gemil, *Țările române în contextul politic internațional...*, p. 118, care, însă, crede că atunci domnul moldovean și-ar fi putut atinge țelul „nu prin sprijinul Porții", ci s-ar fi gîndit numai la ajutorul austro-polon.

185. Acațiu Barcsai, impus de turci, a fost principe al Transilvaniei în răstimpul 23 august 1658—31 decembrie 1660.

186. E. de Hurmuzaki, *Fragmente...*, III, p. 319.

187. Idem, *Documente*, V—2, București, 1886, nr. CXX, p. 78—79. Actul, din 1 decembrie 1660, vorbește mai întîi de „li suoi vasti pensieri che sono di farsi Prencipe nel tempo medesimo de'ambi le Provincie Moldavia e Valachia", ca apoi, de pe această bază, să țintească mai sus (izvor citat de Franz Babinger, *Originea și sfîrșitul lui Vasile Lupu*, în „Analele Academiei Române", *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, t. XVIII, București, 1936/1937, p. 77).

188. *Istoria românilor*, VI, p. 76.

189. N. Iorga, *Vasile Lupu ca următor al împăraților de Răsărit în tutelarea patriarhiei de Constantinopole și a bisericii ortodoxe*, în „A.A.R.", *M.S.I.*, Seria II, t. XXXVI, București, 1913—1914, p. 207—235.

190. Petru Șchiopul, de pildă, în anul 1575 a preluat asupra sa achitarea haraciului pe care fiecare mănăstire de la Muntele Athos îl datora anual sultanului („Byzantion", t. L (1980), fasc. 2, Bruxelles, 1980, p. 619). Se recunoaște de îndată similitudinea cu gestul din 1641 al lui Vasile Lupu, care s-a oferit să achite o parte din datoriile patriarhului ecumenic (pentru legăturile lui cu Athosul, vezi, mai nou, Silviu Anuichi, *Sprijinitor al popoarelor sud-dunărene*, în „Magazin Istoric", XVIII (1984), nr. 5, p. 22).

191. În 19 aprilie 1660, fostul domn își data o scrisoare în românește către mitropolitul Moldovei Sava din „Vizantiea" („Revista Istorică", an. II (1916), nr. 1, p. 30).

192. De ajuns să citim comentariile entuziaste ale unui oriental precum Evlia Celebi despre luxoasele băi construite de vodă Vasile la Iași, care l-ar fi făcut pe însuși sultanul Murad IV să exclame: „Nu cumva acest afurisit va pretinde, cu timpul, să devină crai?" (*Călători străini despre țările române*, vol. VI, p. 477), ca să ne dăm seama de optica ce a prezidat reorganizarea vieții aulice moldovenești.

193. Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, nr. DCLVI, p. 561.

194. M. Kogălniceanu, *Letopisețile Țării Moldovii*, t. III, Iași, 1846, p. 62.

195. P. P. Panaitescu, *Biserica Stelea din Tîrgoviște. Note istorice*, în „Revista Istorică Română", V—VI (1935—1936), p. 390. Pentru numele Coci, care ar fi fost al bunicului lui vodă Vasile, vezi Franz Babinger, *Originea lui Vasile Lupu*, în „A.A.R.", *M.S.I.*, Seria III, t. XIX, București, 1937, p. 138 și 143. Asupra lăcașului de la Tîrgoviște din ultimul sfert al sec. al XVI-lea, demolat de Vasile Lupu, vezi Gh. I. Cantacuzino, *Vechea biserică Stelea din Tîrgoviște*, în „Monumente istorice și de artă", an. XLIII (1974), nr. 1, p. 39—42.

196. Vezi N. Iorga, *O ctitorie necunoscută a lui Vasile Lupu*, în *Studii și documente*, XI, București, 1906, p. 114—115; F. Babinger, *Originea și sfîrșitul lui Vasile Lupu...*, p. 64—69 și, mai ales, 71. Atragem atenția cu privire la un eventual argument în sprijinul părerii lui Babinger că vodă Lupu s-ar fi născut în satul Arnaut Köy de lîngă Razgrad. În 1786, un călător francez consemna un lucru insolit văzut de el în acest sat: „...il y a une horloge dans une tour à cloche, chose etonante et rare en Turquie" (Jacques Paviot, *Un itinéraire inédit à travers le Sud-Est européen: le voyage de J. G. Monnier en 1786*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes", t. XXIV (1986), nr. 3, p. 238). Or, cum se știe, în 20 aprilie 1638 era isprăvit la Iași turnul clopotniță de la Trei Ierarhi, care, așa cum remarcau călătorii străini începînd din 1640, avea un ceasornic, noutate absolută în aceste părți (N. Grigoraș, *Inscripția turnului clopotniță al mănăstirii Trei Ierarhi din Iași*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol", t. I, Iași, 1964, p. 169—170). S-ar putea deci ca, ceva mai tîrziu, în locul de baștină Vasile Lupu să fi construit un turn similar, bineînțeles cu încuviințarea Porții.

197. Vezi raportul din Constantinopol, cu data 7 iunie 1638, în Szilágyi Sándor, *Levelek és okiratok I. Rákóczy György*, Budapesta, 1883, p. 526. Vezi și cronica lui Mustafa Naima, în care se spune că Mehmed Tabanî-Yassî, prietenul și protectorul lui vodă Vasile, „...fiind caimacam, îl apăra pe Kara Mustafa pașa, căci amîndoi erau arnăuți" (M. Guboglu, *Crestomație turcă...*, p. 602).

198. Vezi mai sus nota 139.

199. Vezi mai sus nota 159. Vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 120.

200. *Lettres de Pierre des Noyers, secrétaire de la reine de Pologne Marie-Louise de Gonzague*, Berlin, 1859, nr. CX, p. 310—311 și nr. CXVI, p. 323—324. P. P. Panaitescu l-a identificat pe pretendent în persoana lui Moise Movilă („Revista Istorică Română", III (1933), p. 427). În schimb, M. Ciuntu crede că e vorba de Bogdan Movilă, fiu al lui Ieremia vodă (*Pretendenți domnești în sec. XVII*, București, 1940, p. 81—83).

201. Unul din actele citate în nota precedentă, datat 9 mai 1657, subliniază că pretendentul ales de poloni era un ortodox fervent, cu toate că de tînăr fusese educat la Constantinopol „en la religion mahométane". Ei se așteptau desigur ca, din această cauză, turcii să accepte mai ușor instalarea lui la cîrma Transilvaniei.

202. A. Veress, *Scrisorile misionarului Bandini (1644—1650)*, în „A.A.R.", *M.S.I.*, Seria III, t. VI, București, 1926, anexa XVII, p. 374; Dora d'Istria, *Gli*

albanesi in Rumenia. Storia dei principi Ghika nei secoli XVII, XVIII e XIX, Firenze, 1873, p. 7.

203. În plus, Vasile Lupu știa prea bine că domnii vechi ai Moldovei au stăpînit în Transilvania „Ciceul și Cetatea de Baltă și altele" (A. Veress, *Documente...*, X, nr. 67, p. 118—119).

204. V. Motogna, *op. cit.*, p. 498.

205. E. de Hurmuzaki, *Fragmente...*, III, p. 299.

206. În această din urmă privință, vezi Tereza Sinigalia, *Arhitectura fortificată din epoca lui Matei Basarab*, în „Studii și cercetări de Istoria Artei", Seria *Artă plastică*, t. 32 (1985), p. 49—65.

207. I. Lupaș, *Politica lui Matei Basarab*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. I, București, 1927, p. 161.

208. Despre ultimul tratat, din 1651, prin care Gheorghe Rákóczy II făgăduia ajutor lui Matei Basarab contra turcilor, dacă aceștia ar încălca „convențiile pe care Domnul și țara sa le au cu Poarta otomană", N. Iorga observa: „Era cea dintăiu recunoaștere a faptului că Țara Românească era un stat de sine stătător, avînd numai înțelegeri cu Imperiul sultanilor" (*Istoria românilor*, VI, p. 178).

209. Opinia lui Andrei Pippidi, *Mihai Viteazul sau complexitatea faptelor istorice*, în „Transilvania", an IX (LXXXVI), nr. 8/1980, p. 13.

210. O mărturie cu valoare de excepție ar putea fi cea comentată de N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 176—177: în 1650, chemat la Poartă, Matei vodă ar fi declarat că este gata să se retragă într-o mănăstire *„dacă nu i se dă ca urmaș un domn străin"* (subl. N.I.). Dar în acest caz se poate obiecta că este vorba de relațiile cu Poarta și nu de cele interromânești; era refuzată hotărît revenirea la practica dinainte de înscăunarea lui Matei Basarab.

211. N. Iorga a atras, totuși, atenția asupra unei posibile înrudiri a lui, prin femei, cu Movileștii (*Note polone*, în „A.A.R.", *M.S.I.*, Seria III, t. II, București, 1924, p. 383); vezi și Ștefan S. Gorovei, *Petru Movilă, Contribuții*, în „Mitrop. Mold. și Sucevei", an. LVII (1981), nr. 10—12, p. 714.

212. Vezi N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, București, 1974, p. 273; despre acest manuscris, vezi și Doru Mihăescu, *Cîteva observații asupra unor izvoare scrise românești din secolul al XVII-lea păstrate la Biblioteca Academiei R.S.R.*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", an. LII (1976), nr. 9—12, p. 685.

213. N. Cartojan, *op. cit.*, I, p. 301, care subliniază cît de intensă a fost circulația acestei traduceri; vezi și L. Predescu, *Udriște Năsturel și răspîndirea romanului religios „Varlaam și Ioasaf"*, în „B.O.R.", an. LXXXVIII (1965), nr. 1—2, p. 64—112.

214. Virgil Cândea, *Umanismul lui Udriște Năsturel și agonia slavonismului cultural în Țara Românească*, în volumul său *Rațiunea dominantă*, Cluj-Napoca, 1979, p. 47—60.

215. D. Mioc, *Materiale din arhive străine*, în „Studii și materiale de istorie medie", VI, București, 1973, p. 346—347; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, București, 1959, p. 383—385.

216. Vezi distincţia pe care o face Udrişte între „limba de obşte" şi „slăvitul dialect slavon" în 1635 (P. P. Panaitescu, *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, 1965, p. 192).

217. Vezi bilanţul cercetărilor despre această carte la Ioan N. Floca, *Pravila de la Govora din 1640—1641*, în „B.O.R.", an. LXXXI (1963), nr. 3—4, p. 297—319; vezi şi Gh. Cronţ, *Pravila de la Govora din 1640*, în „Studii", an. XIX (1961), nr. 5, p. 1211—1223. Cît priveşte difuzarea cărţii, vezi Florian Dudaş, *Vechi pravile româneşti descoperite în Transilvania*, în „B.O.R.", an. XCVI (1978), nr. 7—8, p. 797—799 şi 805 etc.

218. *Carte românească de învăţătură (1646)*, ediţie critică, Bucureşti, 1961, 432 p.; vezi şi N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 134; „Vasile văzuse nu fără invidie tipărirea la Munteni a unei cărţi de pedepse".

219. Expresie folosită în 1637, în instrucţiunile pentru solul muntean Sava logofătul (A. Veress, *Documente*..., X, p. 14).

220. Vezi *Introducerea* la ediţia critică citată mai sus, p. 26—27. Un exemplar din *Îndreptarea legii* a ajuns încă în 1653 „în pămîntul Ardealului, în satul Porceşti" (Doina Braicu, *Cîteva însemnări de interes istoric consemnate pe filele unor cărţi româneşti vechi păstrate la Sibiu*, în culegerea *Valori bibliofile din patrimoniul cultural naţional*, II, Bucureşti, 1983, p. 373; pentru alte exemplare identificate în Transilvania, vezi Florian Dudaş, *op. cit.*, p. 799—801 şi 805—811). Un util instrument de lucru în acest domeniu de cercetare este cel întocmit de Radu Constantinescu, *Vechiul drept românesc scris. Repertoriul izvoarelor (1340—1640)*, Bucureşti, 1984, 312 p. (printre altele, autorul consideră că *ms. slav 726* de la Biblioteca Academiei, copiat în 1618 pentru Mitropolia de la Suceava, „corespunde integral celui românesc imprimat la 1640" — p. 117—118).

221. N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 133.

222. Vezi *Istoria literaturii române*, vol. I, Bucureşti, 1964, p. 371.

223. I. Bianu şi N. Hodoş, *Bibliografia românească veche*, I, p. 169—170. Vezi şi G. F. Ţepelea, *Alte precizări în legătură cu predosloviile Noului Testament de la Bălgrad (1648)*, în „Biserica Ortodoxă Română", an. LXXXVIII (1965), nr. 1—2, p. 113—124.

224. P. P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei în Ţara Românească*, în „Studii şi materiale de istorie medie", vol. V, Bucureşti, 1962, p. 217—218. Tot atunci s-au tradus în româneşte *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, precum şi *Viaţa Patriarhului Nifon* de Gavriil Protul (Pompiliu Teodor, *Două manuscrise copiate pentru biblioteca lui Ştefan Cantacuzino*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj", vol. V, Cluj, 1962, p. 229—231). Nu am stăruit în succinta noastră prezentare asupra curentului de editare în limba română a cărţilor de „lectură bisericească", în rîndul cărora intră de fapt şi *Cazania* lui Varlaam, cu tot caracterul ei polemic. De ajuns să spunem că şi pe acest tărîm se observă o emulaţie între Ţara Românească şi Moldova (N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 126 şi 133). De pildă, în *Evanghelia învăţătoare*, tipărită la mănăstirea Dealul în 1644 au fost recunoscute mai multe

descrieri de vieți de sfinți preluate din celebra carte a mitropolitului Varlaam apărută în anul precedent (*Ist. lit. rom.*, I, p. 369).

225. Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ediția a II-a revăzută, București, 1958, p. 70.

226. Datarea acestei părți din introducerea la cronica Țării Românești aparține lui P. P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei...*, p. 218.

227. Grigore Ureche, *op. cit.*, ed. cit., p. 66; ed. Const. Giurescu, București, 1916, p. 5. Vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 162.

228. *Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 1—2.

229. *Documenta Romaniae Historica, B, Țara Românească*, vol. XXIV, nr. 382, p. 507 (hrisov din 14 sept. 1634, scris de „Stoica spudei Șărbanovici). Ea figurează și în hrisovul din 1670 al lui Antonie vodă din Popești pentru Mitropolia Transilvaniei, ceea ce ne îndeamnă să credem că acest act reproduce întocmai formularul hrisovului din vremea lui Matei Basarab, pe care de altfel îl și citează (vezi mai sus nota 162).

230. M. Manussacas, *op. cit.*, pl. 2, fig. 1.

231. În însemnarea lui pe ms. *Sintagmei lui Matei Vlastares* de la mănăstirea Bistrița, datînd din 1636 (P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave...*, I, p. 383—385).

232. Prin astfel de cronografe, spunea Nicolae Iorga, „noi prezentîndu-ne ca înșiși continuatorii împăraților bizantini, cari, altfel, erau reprezintați de sultan" (*Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, București, 1977, p. 88).

233. B. Petriceicu Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, t. I, ed. G. Mihăilă, București, 1983, p. 359. Încă în sigiliul lui Petru Cercel din vremea pribegiei, databil în 1580, cu legenda în românește, putem citi că el era „... den Țara Rumeniască" (Ioan Chiper, *Cel mai vechi sigiliu cu legenda în limba română!*, în „Magazin Istoric", an. XIV (1980), nr. 2, p. 7). Așadar denumirea medievală, utilizată în cancelaria domnească, era demult pe cale de a fi abandonată, de îndată ce în locul slavonei era folosită limba română.

234. B. Petriceicu Hasdeu, *op. cit.*, ed. cit., p. 377.

235. Vezi Gheorghe I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, ed. V. Râpeanu, București, 1980, p. 253 (trad. din grecește de Al. Elian).

236. Există, după opinia noastră, un evident paralelism între constituirea acestei perspective și apariția, în 1643, a titlului de „voievod al țărilor dacice" în legătură cu numele lui Matei Basarab.

Capitolul V

ȚĂRILE ROMÂNE ȘI „CRUCIADA“ DIN ANII 1645—1647

O epistolă în limba română, întocmită de doi boieri moldoveni în 28 noiembrie 1683, ne indică în chip elocvent persistența în țările române, în tot cursul secolului XVII, a spiritului antiotoman. Iată în ce termeni își argumentau acești boieri, Ilie Moțoc și Savin Zmucilă, chemarea adresată clucerului Cantemir spre a li se alătura în încercarea lor de a scoate Moldova de sub dominația Porții: „Deci și dumneavoastră nu faceți altă zăbavă, ci numai încălecați cu cîți oameni veți avea și veniți la noi, să fărămăm păgînul să ne răscumpărăm pămîntul nostru care dentrîns ne străinaseră păgînii“[1]. Puși în fața unui asemenea text sîntem siliți a ne întreba cum de a fost posibilă conservarea intactă a ideologiei pe care o exprimă, știut fiind că întreg veacul nu s-a caracterizat prin ridicări spectaculare, de felul celei de la sfîrșitul celui precedent, din vremea lui Mihai Viteazul. Cele cîteva încercări nereușite, cum au fost răscoalele repede înăbușite ale lui Gașpar Grațiani (1620) sau Mihnea III Radu (1659), trecerea domnilor români de partea creștinilor înaintea bătăliei de la Hotin (1673) sau însăși expediția lui Ștefan Petriceicu — ai cărui partizani au fost autorii scrisorii citate mai sus —, menită să pună Moldova sub protecția Poloniei (1683), reprezintă desigur elemente insuficiente pentru a putea rezolva cum se cuvine această problemă fundamentală.

Ideologia epocii lui Mihai Viteazul, în care se înscrie firesc și domnia lui Radu Șerban (1602—1611), este perfect pusă în lumină de un apel al unui grup de boieri din Țara Românească, trimis acestuia din urmă la 29 aprilie 1614, cînd el era pribeag, iar pe tron se afla Radu Mihnea. Autorii scrisorii începeau prin a-i confirma fostului domn că „în ce credință ne-ai lăsat, într-aceia săntem și pănă acum“. Ei îl acuzau vehement pe Radu vodă Mihnea și se vădeau încredințați că în curînd „are Turcul gănd să pue în țeara noastră pașă; așijderea șe în țerăle ce sănt vecini cu noi“ (aluzie la Transilvania și Moldova!). Dar ei, „den zilele lui Mihaiu vodă de cănd ne-am supus și ne-am jurat creștinilor, pentru aceia ne-am jurat și ne-am supus noi supt împăratu creștinescu, ca să nu cădem noi la un lucru ca acesta“. „Tocmeala“ cu creștinii — mai exact cu Impe-

riul habsburgic —, de care pomenește mai apoi aceeași scrisoare[2], era deci considerată rămasă în vigoare, cel puțin de o parte a clasei politice din Țara Românească, mult după dispariția celui ce o încheiase, Mihai Viteazul, și chiar după ce destulă vreme se scursese de cînd împărăția creștină căzuse la pace cu cea păgînă (1606). Avem de-a face neîndoielnic cu acel „partid creștin", care, așa cum observa Nicolae Iorga, „a rămas la noi" în tot veacul XVII[3], căutînd neîncetat legături cu puterile învecinate cu spațiul carpato-danubian și apte să sprijine un eventual efort militar antiotoman.

Însă, în chip foarte semnificativ, în anul 1611, după ce Radu Șerban a fost nevoit să părăsească definitiv scaunul domnesc al Țării Românești, tocmai o adunare deliberativă a tuturor Stărilor din țară a fost aceea care a hotărît să-l recunoască pe Radu Mihnea, domnul desemnat de Poartă[4]. De aici se poate desprinde concluzia că în acest moment „partidul creștin" ajunsese în minoritate, tendința predominantă din sînul clasei politice fiind spre stabilirea unui compromis cu turcii, care să îngăduie refacerea țării după marile „cheltuiale și robii și arsuri și sânge vărsat pentru creștini", sacrificii enumerate chiar în apelul din 1614, de care ne-am ocupat mai sus. Evident, acest compromis a fost privit ca o soluție temporară, în așteptarea unei alte ocazii favorabile, cum fusese însuși războiul declanșat de „Sfînta Ligă" în 1593. Dar cînd s-au mai ivit asemenea ocazii și cum s-au materializat ele? Lăsînd la o parte deocamdată împrejurările binecunoscute, cum ar fi de pildă asediul Vienei și tot ce a urmat, ne vom concentra acum atenția asupra unui proiect de la mijlocul secolului, care în prima clipă făgăduia mult, dar curînd s-a vădit imposibil de înfăptuit. Studierea lui ne va oferi prilejul să medităm asupra raportului dintre idealurile societății sud-est europene a vremii și perspectivele lor reale, în condițiile existente. Totodată, un astfel de proiect, precum și adeziunile pe care le-a întrunit, sînt în măsură să ne vădească chipul în care s-a putut întreține și alimenta spiritul antiotoman în sferele politice din Țara Românească, Moldova și Transilvania, sub aparența unei pasivități prea arareori și timid întrerupte.

În vara anului 1645 a început în Mediterana centrală un lung și greu război pentru insula Creta (Candia) între Imperiul otoman și Republica Veneția, război care nu se va isprăvi decît în 1669 și va aduce ruinarea economică a celei de-a doua puteri implicate, fără ca măcar ea să izbutească să păstreze marea și însemnata insulă disputată. Numaidecît după inițierea operațiunilor militare diplomația venețiană a intrat și ea în acțiune, pe două planuri. Pe de o parte, s-au multiplicat eforturile pentru medierea păcii între statele beligerante din centrul și apusul Europei[5], iar pe de alta pentru organizarea imediată a unei ofensive terestre contra Imperiului otoman,

cu concursul puterilor neangajate direct în războiul de Treizeci de ani. În această din urmă categorie intrau Polonia, Rusia, în Europa răsăriteană, dar și Iranul safavid, în Asia, cu care otomanii abia încetaseră să se războiască în 1639. O coaliție a acestor state sau doar acțiunea izolată a oricăruia dintre ele la frontierele răsăritene ale Imperiului otoman ar fi fost foarte profitabilă venețienilor, deoarece turcii s-ar fi văzut astfel siliți să-și disperseze forțele pe două fronturi.[6].

Cel mai însemnat succes diplomația venețiană a părut să-l înregistreze din prima clipă la curtea regelui Vladislav IV al Poloniei (1632—1648). Acolo, emisar al Serenissimei a fost Giovanni Tiepolo, care în foarte scurt răstimp a reușit să obțină promisiunea regelui polon că, în schimbul unei consistente contribuții financiare din partea Veneției și a Sf. Scaun, îi va ataca pe turci[7]. Proiectul lui Vladislav IV și evoluțiile în legătură cu el sînt pe larg descrise de însuși Giovanni Tiepolo, într-un întins raport pe care l-a înaintat Senatului venețian la 23 august 1647, după înapoierea în patrie, la capătul a doi ani de misiune în Polonia[8]. În esență, așa cum va explica însuși Tiepolo, proiectul respectiv a trebuit să țină seamă din capul locului că Polonia, datorită structurii ei politice interne, în cadrul căreia autoritatea regală era strict limitată, nu putea fi antrenată într-un război ofensiv cu Poarta decît în urma unei hotărîri a dietei. Regele putea să adune oaste și să o folosească fără un asemenea consimțămînt numai în defensivă, ca în cazul unui atac prin surprindere al tătarilor. Dar tătarii trebuiau provocați, fiindcă primiseră ordine de la Poartă să stea liniștiți și să nu tulbure cu nici un chip pacea ce domnea în aceste părți. În scopul amintit trebuiau deci folosiți cazacii, care totodată, cu șeicile lor, puteau pătrunde în Marea Neagră și incendia galerele construite acolo pentru războiul din Mediterana. Odată începute ostilitățile cu tătarii, ele s-ar fi putut extinde ușor și transforma într-un conflict cu însăși Poarta[9]. Exista, pe de altă parte, cel puțin în cursul iernii 1645—1646, perspectiva unei alianțe polono-rusești[10], iar regele și cercurile din preajma lui s-au arătat de la bun început, față de solul venețian, informați că „domnul Moldovei și cel al Țării Românești erau hotărîți să scuture jugul“ (otoman) și că, „înfățișîndu-se regele la acele hotare, se va vedea mare mișcare și cu siguranță se va face un viguros război turcilor“[11].

Acestea au fost premisele de la care s-a plecat. Să examinăm în continuare ecoul de care s-a bucurat proiectul nu numai în Moldova și Țara Românească, ci și în Transilvania, precum și chipul cum au reacționat cele trei state la inițiativa polono-venețiană. La 11 martie 1646 s-a celebrat cu mare fast la Varșovia căsătoria, a doua, a regelui Vladislav IV, cu principesa franceză Marie-Louise de Gonzague.

A fost un nimerit prilej pentru tratative politice, datorită prezenței a numeroși soli ai unor puteri străine. Astfel, la 18 martie i-a venit rîndul să fie primită în audiență la rege și regină, și să-și înfățișeze darurile, unei solii comune a Moldovei și Țării Românești[12]. Dar, așa cum ne informează Jean le Laboureur, unul din membrii suitei cu care regina sosise din Franța, domnii din Moldova și Țara Românească — Vasile Lupu și Matei Basarab — și-au trimis ambasadorii „sub cuvînt că se bucură de această căsătorie și să aducă daruri reginei", însă, în realitate, „pentru a trata cu regele și Senatul chestiunea războiului care se pregătea împotriva turcilor"[13]. Este cea dintîi dovadă concretă a racordării țărilor române la proiectul de „cruciadă" al regelui Vladislav IV. În relația lui din 1647 Giovanni Tiepolo confirmă că, pe durata șederii lui în Polonia, Matei vodă Basarab a comunicat necontenit cu regele și curtea regală polonă. Totodată, el ne-a lăsat un extrem de favorabil portret al domnului Țării Românești, rămas pînă astăzi necunoscut istoriografiei noastre: „Matei Basarab, voievod sau principe al Țării Românești, este de religie greacă schismatică ⟨ortodox⟩. Domn totuși prieten al celei a noastre, de bune moravuri, generos și strălucitor. Nu are copii și nimic altceva nu vrea pe lume decît să scape de jugul turcesc și să vadă răscolită împărăția otomană; de aceea aștepta cu nemăsurată dorință mișcările regelui ⟨polon⟩, gata să le urmeze cu ⟨riscul⟩ averii și al vieții. Și trimitea necontenit emisari în sus și în jos, și avea tainice legături în Constantinopol, și transmitea cu iuțeală toate știrile, plătind și dînd din abundență. Nu fără bănuială și suspiciune din partea Porții, cu care nu mai puțin umbla circumspect și cu prudență, în timp ce regele avea păreri excelente despre bunăvoința și despre credința lui sinceră" *(Matteo Bessaraba, Vaivoda ò Prencipe di Vallacchia, è di religione greca scismatica. Signore però amico della nostra, di buoni costumi, generoso e splendido. Non hà prole, e niente altro desidera al mondo, che sottrarsi dal giogo turchesco e veder sconvolto l'imperio Ottomano; che perciò aspettava con infinita brama le mosse del Re, pronto a secondarle con le fortune e con la vita. E mandava continuemente messi sù e giù, e teneva segrete corrispondenze in Costantinopoli, e trasmetteva per espressi tutte le novè, abondantemente pagando e donando. Né senza gelosia e sospetto della Porta, con cui non di meno caminava circospetto e cauto, mentre il Re haveva ottimi concetti della sua buona volontà e della sua fede sincera)*[14]. Este limpede că acest portret a fost compus pe temeiul elementelor culese de Tiepolo în cursul discuțiilor purtate în cercurile politice apropiate de regele Vladislav IV, precum și cu însuși regele[15].

În momentul în care, în primăvara anului 1646, la insistențele lui Giovanni Tiepolo, regele polon s-a decis să treacă direct la ac-

țiune, planul ofensivei a fost fixat în felul următor: domnul Țării Românești, adică Matei Basarab — „con cui passava stretta inteligenza" —, cu 30 000 de oameni, laolaltă cu cel al Moldovei, cu 20 000 trebuiau să treacă Dunărea și să servească drept avangardă oastei regale[16]. La Vasile Lupu a fost numaidecît trimis în solie Janusz Radziwill, care-i era ginere, „per disporlo alla pronta esecuzione del concertato con la Maestà Sua", iar, în paralel, cele hotărîte, împreună cu propunerea de a colabora, au fost comunicate printr-o scrisoare și principelui transilvănean, Gheorghe Rákóczy I[17]. Ulterior au fost precizate pînă și etapele înaintării oastei regale polone: regele Vladislav IV dorea să sosească la Lvov către sfîrșitul lunii iulie, iar de acolo să înainteze spre Camenița, unde întreaga oaste ar fi trebuit să se găsească la 1 august: următoarea etapă avea să fie Iașii, iar pentru înlesnirea marșului prin țările române, celor doi domni români le-a fost cerut să pregătească provizii și furaje și, de asemenea, să construiască poduri[18]. În privința efectivelor oastei polone, tot în primăvara lui 1646, potrivit mărturiei lui Tiepolo, regele gîndea că, în afară de cazaci și de cei 7 000 de oameni ai gărzilor sale, va putea aduna „in poche setimane" 20 000 de soldați, iar recrutările de mercenari au început imediat, pe cheltuiala coroanei. În sfîrșit, în luna aprilie, ambasadorul venețian a avansat prima sumă de bani din subvenția promisă, „pentru a nu întîrzia mai cu seamă ieșirea în Marea Neagră a cazacilor"[19]. Aceștia, într-adevăr, au primit porunci în acest sens, care au și fost de altfel executate, mai ales în cursul lunilor iunie—iulie 1646.

Cum era văzută situația politică din Europa și proiectul unei coaliții antiotomane de la curțile domnești ale Moldovei și Țării Românești? Într-o scrisoare din 24 martie 1646, Vasile vodă Lupu se arăta sigur că, prin medierea papei, pacea între Habsburgi, Suedia și Franța era pe punctul să fie încheiată și că între aceste puteri va urma o alianță care le va îngădui să-și trimită îndată forțele unite în sprijinul venețienilor, „contro il Turco"[20]. Aceste știri despre o iminentă isprăvire a războiului de Treizeci de ani din pricina izbucnirii conflictului venețiano-otoman, știri pe care desigur le avea și Matei Basarab, nu erau deloc lipsite de temei. Într-adevăr, în același început de primăvară al anului 1646, cardinalul Mazarin trimitea instrucțiuni plenipotențialilor săi de la Münster să-i asigure pe mediatori, adică pe ambasadorul venețian Alvise Contarini și pe reprezentanții Sf. Scaun, că, odată perfectată pacea cu Imperiul habsburgic, Franța va consimți să formeze o armată dintr-o parte din trupele aflate sub comanda mareșalului de Turenne, „pentru a o folosi contra turcului, sub regele Poloniei, care noi știm că s-ar angaja cu plăcere în acest război". Mai mult, cardinalul Mazarin vedea întorcîndu-se împotriva turcilor — „l'ennemi commun" — „toutes les

armes, ou du moins la plus grande partie de celles qui deschirent aujourd'hui l'Allemagne", anume nu numai forțele Habsburgilor, ci, poate, și cele ale suedezilor[21]. Numai că, foarte curînd, la tratativele de la Münster și Osnabrück s-a vădit că ideea unui război contra turcilor, în ajutorul Veneției, nu este decît un nou argument pentru lungi și complicate manevre diplomatice, între delegațiile puterilor ce ar fi putut fi eventual implicate[22]. Mult dorita, mai ales de către venețieni, pace europeană va mai întîrzia, cum se știe, preț de încă doi ani, pînă în 1648.

Alte prețioase amănunte despre cele ce se cunoșteau la noi în legătură cu pregătirile de „cruciadă" ale anului 1646 aflăm prin intermediul cronicii lui Miron Costin. Ele, aceste informații consemnate de cronicarul moldovean, de o extremă precizie, au o sorginte necunoscută și, de aceea, bănuim doar că au fost culese de la un contemporan al evenimentelor, ce s-a aflat în intimitatea politică a lui Vasile Lupu[23]. Astfel, Miron Costin știe că avusese loc o întîlnire între regele polon și împăratul Ferdinand III de Habsburg (1637—1657), la „Vratislav, în țara Sileziei" (Breslau, astăzi Wroclaw — Polonia), și că „acolea, după aședzată voroava cu împăratul, i-au orînduit neamțul 12 000 de oaste nemțească, făcîndu știre și papa și împăratul pe la toți crai creștinești, cum este craiul leșăscu ales să hie la toată creștinătatea gheneral, adică purtătoriu de oaste împotriva turcului"[24]. Trebuie observat numaidecît că această importantă întîlnire politică a fost cunoscută și în cercurile politice transilvănene, devreme ce a fost înregistrată și în memoriile lui Ioan Kemény, sfetnic apropiat al principelui Gheorghe Rákóczy I, cu deosebirea că localitatea unde s-a produs ar fi fost „în Moravia, la Nikolsburg", iar nu Wroclaw, cum a indicat Costin[25]. Nu este deci deloc exclus ca și Matei Basarab să fi avut știință despre sprijinul habsburgic promis Poloniei[26].

În răstimpul martie-iunie 1646 a circulat persistent și zvonul despre o alianță polono-rusă pe punctul de a fi perfectată, ceea ce-l făcea pe bailul venețian la Poartă, Giovanni Soranzo, să-și exprime speranța că țarul Moscovei va putea să-l atragă în coaliție și pe „il persiano", iar dacă aceasta se va întîmpla, „non sarebbe difficile far mover Moldavia, Valachia et Transilvania"[27]. Ne interesează aici numai faptul că și Vasile Lupu al Moldovei a fost la curent cu zvonul că țarul Alexei Mihailovici „a tocmit o mare oștire împotriva Crimeii", ceea ce, laolaltă cu știrea că și „craiul leșesc se gătește să meargă cu război în țările turcești", a avut darul — așa cum ne spune el însuși — să-i „înspăimînte" pe turci, „avînd ei treabă în țări frîncești" (războiul Candiei)[28]. La rîndul lui, într-o scrisoare din 14 iulie 1646, trimisă de la Satu Mare, principele Rákóczy putea comunica în taină reprezentantului său la Poartă, care fusese arestat,

că „rușii vor să-i atace pe tătari cu mare putere și vor să-i facă și pe persani să-i atace". El arăta totodată că are acum posibilitatea să facă „o confederație avantajoasă" cu „polonii, cu rușii și cu venețienii, dar pînă cînd Poarta nu mă împinge ⟨la aceasta⟩, eu o amîn"[29]. Cu alte cuvinte, datele principale despre contactele politice și perspectivele deschise de războiul venețiano-otoman erau, în prima jumătate a anului 1646, în posesia tuturor cîrmuitorilor din spațiul carpato-danubian. Pe acest fundal s-a desfășurat misiunea lui Janusz Radziwill, care a sosit în Moldova sub pretextul de „a-și vizita pe socrul său", — „et di condurgli la figliola" —, dar de fapt „ca să-i atragă la acel război" atît pe Vasile Lupu, cît și pe principele transilvănean Rákóczy[30].

Întîlnirea și discuțiile cu domnul Moldovei au avut loc la Suceava, unde prezența acestuia din urmă este atestată între 11 iunie—23 iulie 1646[31]. La Poartă această întîlnire a stîrnit mari bănuieli, iar, potrivit unui raport venețian, pentru a le adormi întrucîtva, oamenii de acolo ai lui Vasile Lupu au lansat zvonul că domnul s-ar fi certat cu ginerele său și că vroia să-și rețină fiica pe lîngă el. În realitate, așa cum ne spune Miron Costin, primind mesajul regelui Poloniei prin intermediul lui Radziwill, „au credzut Vasilie vodă îndată și au priimit să fie una cu leșii"[32]. De la Suceava prințul Janusz Radziwill s-a deplasat, în chip oarecum surprinzător, la Brașov, unde și-a făcut intrarea cu mare pompă la data de 29 iulie 1646[33]. Dat fiind că principele Gheorghe Rákóczy I plecase de la Satu Mare și se găsea la Munkács încă din 19 iulie[34], este de presupus, după părerea noastră, că marele ocol făcut de Janusz Radziwill pentru a-l vizita nu a avut alt scop decît de a-l aduce mai întîi în vecinătatea hotarelor Țării Românești, pentru a purta convorbiri și cu reprezentanți ai lui Matei vodă Basarab. O călătorie și la curtea Țării Românești ar fi fost desigur cum nu se poate mai inoportună, deoarece ar fi confirmat din plin suspiciunile turcești[35].

Memoriile lui Kemény ne spun că, apoi, „Radziwill fu primit cu mare cinste în Munkács de către principele, iar în Oradea Mare a fost ospătat de Rákóczy György cel tînăr. Plecă apoi Radziwill foarte mulțumit"[36]. Din alte surse știm că tratativele de la Munkács s-au purtat între 22—29 august 1646[37]. Primind invitația reînnoită a regelui Vladislav IV de a participa la proiectata expediție, Gheorghe Rákóczy I „ca un creștin, ce ura pe turci, s-a și arătat înclinat la acest lucru"[38]. Într-adevăr, ulterior, în toamnă, el va trimite un sol în Polonia, ale cărui instrucțiuni ni s-au păstrat și ne arată în ce condiții era dispus principele transilvănean să se alăture coaliției creștine și să ridice armele contra Porții. În afară de subvenția solicitată de la regele polon — suma de 200 000 de taleri, din care jumătate imediat, iar restul la sfîrșitul anului 1647 —, ceea ce re-

ține atenția este cererea ca acesta să nu ridice pretenții asupra Țării Românești, ci ea să rămînă necontenit „sub domnia noastră". La punctul imedat următor citim: „Orice vom cîștiga de la turci să rămînă al nostru"[39]. Așadar, după ce mai devreme, în aceleași instrucțiuni, principele transilvănean insistase ca voievodul Țării Românești să nu fie lăsat în afara confederației, acum, pentru cazul unei reușite a ofensivei creștine, care l-ar fi scos odată cu el și pe Matei Basarab din situația de tributar al Porții, Rákóczy prevedea și un nou statut politic pentru statul învecinat de la miazăzi. Implicit, Moldova era, desigur, „rezervată" polonilor, în virtutea vechilor pretenții ale acestora asupra ei[40]. Este locul aici să ne aducem aminte de portretul pe care Nicolae Iorga l-a schițat pentru Gheorghe Rákóczy I: „Jusqu'au bout Georges Rákóczy Ier, espèce de président dans cette Dacie en quelque sorte ressuscitée, reste un Transylvain, un Hongrois de Transylvanie ... strictement attaché à sa terre et à sa race". Și Iorga adaugă observația că, în interior, „son gouvernement eut un incontestable caractère royal"[41], dar, după opinia noastră, aceeași atitudine „regală" a încercat să o imprime și relațiilor cu Matei Basarab, mai ales dacă ținem seamă de suma de bani cu „vag aer de tribut"[42] pe care acesta a trebuit să i-o plătească anual, de la începutul domniei, din dijma percepută de la oile ce treceau dintr-o parte în alta a Carpaților[43]. Documentul de mai sus vine să întărească această interpretare, nu însă fără a preciza că viziunea lui Matei vodă asupra conținutului acelorași relații a evoluat cu totul altfel. Este, însă, o altă problemă, iar deocamdată nu putem stărui în a o dezvolta. Ne mulțumim să mai semnalăm doar, din aceleași instrucțiuni din 1646 ale lui Rákóczy, o frază care ni-l arată deplin pătruns de ideea interdependenței politico-militare a Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești în raport cu Imperiul Otoman: „Transilvania este inaccesibilă turcilor datorită Țării Românești și Moldovei"[44].

Iată acum în ce fel a consemnat rezultatul final al misiunii îndeplinite de Janusz Radziwill în Moldova și Transilvania, în cursul verii 1646, reprezentantul Veneției la curtea regală polonă: „Li negotiati del duca Radzuil, ritornato alla Corte, consistevano che il Transilvano s'obligherebbe guardar li passi dell'Ungheria, acciò non potessero Turchi far diversione da quella parte; e che il Moldavo e Valacco havrebbero mandati loro ambasciatori secreti, più confidenti alla Dieta, per confirmare l'accordato con sua Maestà"[45]. Așadar, angajamentul inițial al principelui Rákóczy, înainte de a-și formula pretențiile pentru un tratat în toată regula, a fost acela de a proteja flancul drept al ofensivei creștine, ce urma să se desfășoare la Dunărea de Jos[46]. Mirarea noastră este însă mare, dacă reluăm lectura părții a doua a textului abia citat: în luna septembrie, cînd a revenit

în Polonia, Radziwill pare să fi purtat cu el un răspuns mult mai prudent din partea lui Vasile Lupu și a lui Matei Basarab, decît cel pe care îl primise la început, în iulie, în timpul convorbirilor de la Suceava și care, probabil, este cel înregistrat de Miron Costin. Ce s-a întîmplat între timp?

În luna iunie 1646 regele Vladislav IV a plecat la Cracovia, unde convocase o adunare a senatorilor poloni, ce ar fi trebuit să-i acorde sprijinul pentru a trece imediat la acțiune, fără a mai fi nevoit să recurgă la votul dintr-o Dietă generală a regatului. Manevra, însă, nu a reușit, căci aceștia, în marea lor majoritate, s-au opus ideii intrării Poloniei în război cu Poarta și, în final, au hotărît doar convocarea unei Diete extraordinare pentru 23 octombrie, care să dezbată după toate formele această chestiune.[47] Regele Vladislav IV a fost astfel practic imobilizat, deși a continuat pregătirile militare în tot lungul verii. Sigur că Vasile Lupu a aflat curînd de această decizie luată de senatori la Cracovia. Iar el, încă din toamna anului 1642, într-o convorbire cu solul rus A. L. Ordin-Nașciokin, își exprimase disprețul față de sistemul politic ce domnea în sînul „republicii nobiliare" polone: „... în țara Litvaniei (Polonia) nu au o căpetenie peste ei, dregătorii cei mari pe crai nu-l ascultă, iar cei mijlocii nu-i urmează pe cei mari, și în așa o nestatornicie unde să mai fie dreptate?"[48]. Astfel, de unde inițial Vasile Lupu știuse că marea ofensivă polonă va începe în septembrie[49], după sosirea informațiilor despre opoziția întîmpinată de rege din partea senatorilor și despre convocarea Dietei, și-a dat seama că, pe de o parte, așteptata ofensivă nu va mai avea loc în cursul anului 1646, iar pe de alta că însuși rezultatul Dietei poate fi pînă la urmă foarte bine negativ. De aceea, după probabile consultări cu Matei Basarab[50], a făcut să parvină în ultimă instanță lui Radziwill, care se mai găsea la curtea lui Rákóczy, răspunsul echivoc că atitudinea domnilor români va depinde de confirmarea de către Dietă a acordului lor cu regele Vladislav IV.

Miron Costin, la rîndul lui, ne descrie următoarea scenă semnificativă ce a avut loc în sfatul domnesc al Moldovei, după încheierea vizitei lui Janusz Radziwill la Suceava și întoarcerea lui Vasile Lupu la Iași: domnul Moldovei, bucuros că lucrurile sînt pe punctul de a fi puse în mișcare, „și birul amu oprise a anului céluia și pornisă pre aga birului fără bir, răspundzindu-i că nu s-au putută strînge birul pentru sărăcia oamenilor. Ce, dacă au stătut la voroavă cu boierii pentru opritul birului și într-un rîndŭ și într-altul, spun să hie dzis Petriceico vornicul de Țara de Sus, pre carele îl ținea ei mai prostatec dentr-alții în sfatŭ: «Eu așì dzice să nu oprim noi birul, păn nu om vedea că trec leșii Dunărea». Și acéla cuvîntŭ au întrat îndată în gîndul lui Vasilie vodă și au răpedzitu după aga și l-au oprit

la Galați, pănă au gătitu birul și l-au încărcat și l-au pornitu. Așea ferescu pre domni și țărîle voroava cu svatul de primejdii...“[51]. Episodul acesta a avut loc în mod sigur înainte de 21 septembrie 1646, cînd informații raguzane de la Poartă înregistrau că au fost trimiși ceauși la domnii Țării Românești și Moldovei pentru încasarea timpurie a tributului[52]. Iar o altă știre, din aceeași sorginte, atestă că tributul domnului Moldovei era sosit la Constantinopol încă înainte de 25 octombrie 1646[53]. Este deci limpede că reorientarea politicii lui Vasile Lupu s-a petrecut anterior deschiderii lucrărilor Dietei polone ce avea să decidă asupra proiectului regelui Vladislav IV (25 octombrie—8 decembrie 1646)[54]. Matei Basarab, la sfîrșitul verii, a trimis în solie la curtea moldoveană un boier al său — „un Gentilhuomo principale“ —, cu misiunea secretă de a-l îndemna pe Vasile vodă de a privi cu maximă prudență cererea turcilor pentru a mijloci sosirea la Poartă a unui ambasador polon. Probabil cu acest prilej a fost coordonată și noua poziție a domnilor români, mult mai ponderată, față de oferta regală polonă de începere a ostilităților cu Imperiul otoman[55].

Pe lîngă plata timpurie a tributului, toate manevrele politice ale lui Vasile Lupu din toamna anului 1646 s-au desfășurat în legătură cu ambasada polonă, solicitată de turci pentru a obține garanții de continuare a păcii. Iată mai întîi ce știa Giovanni Tiepolo despre sensul acestei solii, care a plecat la Poartă în luna septembrie: „... il Generale e il Gran Canceliere spedirono un gentilhuomo al primo Visir, con lettere di canceleria, non del Re, nelle quali passavano uffici à favore di Basilio Lupolo, Principe di Moldavia, con instanze della ricupera per dinari d'una sua figliola, che già le fù ricercata dal Gran Signore, forse per haver nelle mani quel segno della sua fede; erano queste lettere ufficiose, non di buona volontà, secondo l'usanza pratticata dall'una e l'altra parte, senza altra commissione immaginabile, anzi furono scritte con oggetto di cavar qualche dicchiarazione del Turco intorno Tartari, per valersene poi di ragionevole pretesto d'attacar la guerra“[56]. Acest crîmpei de text pune în deplină lumină rolul de căpetenie jucat de domnul Moldovei pentru reluarea, de către partea polonă, a contactelor diplomatice cu Imperiul otoman. Dar, de altminteri, există și alte izvoare care vădesc faptul că el a fost pînă și autorul „regiei“ sosirii la Poartă a ambasadei polone. Solul respectiv, care plecase din Polonia cu doar doi însoțitori, a ajuns pe malurile Bosforului cu o suită de nu mai puțin de 40 de oameni, printre care și un boier de seamă al domnului moldovean! Tot acesta din urmă l-a încărcat cu daruri pentru sultan și demnitarii otomani și, în paralel, l-a sfătuit pe marele vizir să-l primească în audiență cu toate onorurile. Lucru care s-a și întîmplat, la 1 noiembrie 1646, deoarece turcii au vrut să ofere cercurilor diplo-

matice spectacolul unei ambasade de rang înalt, venite chiar din partea regelui Poloniei[57]. Dacă pretextul acestei solii a fost o intervenţie polonă pentru eliberarea fiicei mezine a lui Vasile Lupu (Roxanda), în schimb, în secret — aşa după cum a izbutit să afle bailul veneţian la Poartă — ea purta un mesaj din partea unui grup de senatori poloni, care îi asigura pe turci că războiul nu va izbucni, deoarece nobilimea se opune planurilor regale[58]. Este deci legitimă concluzia că medierea domnului moldovean s-a efectuat în deplină cunoştinţă a poziţiei liderilor majorităţii din Dietă, poziţie care îi verifica perfect clarviziunea politică.

Sigur că „schimbarea la faţă" a lui Vasile Lupu nu a scăpat pînă la urmă curţii regale polone. Suspiciunile stîrnite de jocul lui diplomatic dublu în mintea regelui Vladislav IV îşi găsesc ecoul în acelaşi raport-sinteză al lui Giovanni Tiepolo din 1647, din care ceva mai sus am citat evocarea personalităţii lui Matei Basarab: „Vasile Lupu, voievod al Moldovei, e aşijderea de religie greacă ⟨ortodox⟩, dar om de agerime certă, cu fire înfierbîntată şi dornic de mărire. Are o fiică în mîna sultanului, pentru a cărei eliberare a fost expediat acel nobil polon. O alta i-a dat-o în căsătorie ducelui Radziwill, eretic calvin, locotenent general al Lituaniei, cu scopul de a avea acest ajutor şi refugiu în Polonia, în orice eventualitate de conflict nefericit cu turcul; în casa aceluiaşi Radziwill a pus să fie duse mare parte din bogăţiile lui. Dorea şi el puternic ca maiestatea sa să pornească împotriva sultanului şi sigur ar fi urmat-o şi slujit-o. Dar din cauza asta nu a neglijat totuşi niciodată cele mai vizibile şi strînse contacte cu Poarta, în aşa măsură încît regele a intrat la oarecare bănuială..." *(Basilio Lupolo, Vaivoda della Moldavia, è pur di religione greca, ma huomo d'ingegno acuto, ardente di natura, e desideroso di dominio. Hà una figlia in mano del Gran Signore, per la cui liberatione fù spedito quel tal gentilhuomo Polacco. Un'altra hà dato in moglie al Duca Radzuil, eretico calvino, Tenente generale della Littuania, con oggetto d'haver questo apoggio e rifugio nella Polonia, in ogni evento di mal incontro col Turco; in casa dello stesso Radzuil hà fatte trasportare gran parte delle sue ricchezze. Bramava anch'egli che Sua Maestà passasse à danni del Gran Signore e certo l'havrebbe secondata e servita. Ma non hà però tralasciata mai la più apparente e confidente correspondenza con la Porta, à segno tale, che il Re lo prese in qualche sospetto...)*[59]. Şi din altă sursă ştim că, într-adevăr, domnul moldovean, la începutul toamnei anului 1646, îşi avea transportate o parte din averi în Polonia, deoarece se temea ca pregătirile militare turceşti de atunci, care aveau ca obiectiv confruntarea şi pe uscat, în Dalmaţia, cu veneţienii, să nu fie totuşi îndreptate în ultimul moment asupra sa[60]. Dar, desigur, ceea ce trebuie să ne reţină atenţia cu precădere din profilul politic

schițat de ambasadorul venețian și abia reprodus de noi este convingerea acestuia că Vasile Lupu s-ar fi alăturat regelui Poloniei, dacă acesta ar fi reușit să-și pună forțele în mișcare contra sultanului[61].

Cum prea bine se știe, eșecul proiectului de „cruciadă" al regelui Poloniei a fost de fapt consacrat prin decizia negativă a Dietei generale din toamna anului 1646, care, între altele, l-a obligat și să renunțe la cea mai mare parte din trupele de mercenari[62]. Totuși, în confruntarea cu nobilimea, regele a continuat să spere că, în final, va obține cîștig de cauză și își va impune punctul de vedere. De aceste speranțe se leagă trimiterea în ambasadă în Italia, mai întîi la Veneția (decembrie 1646), iar apoi la Roma (ianuarie 1647), a contelui Francesco Magni, din anturajul său. În discursurile sale, cum a fost cel de la Veneția, acesta nu omitea să enumere, printre forțele pe care stăpînul său se bizuia, și pe cele din cele trei state din spațiul carpato-danubian[63]. Fapt este că pînă tîrziu, la jumătatea anului 1647, turcii au resimțit teama de o ofensivă polono-moscovită. De aceea, au amînat încă și acum deplasarea forțelor lor care supravegheau hotarele cu cele două puteri pe teatrul de război turco-venețian din Dalmația, proaspăt inaugurat[64]. Concomitent, la Poartă, fostul reprezentant al lui Gheorghe Rákóczy, care o vreme fusese ținut în stare de arest[65], era primit în audiență de plecare de marele vizir și însărcinat să-l avertizeze pe principele transilvănean să nu îndrăznească să ridice capul, pe considerentul că puterile sultanului sînt angajate în altă direcție, deoarece el dispune și de alte forțe, gata oricînd și suficiente pentru a-l înfrînge[66]. Pe de altă parte, planul otoman de apărare, pus în aplicare în vara anului anterior, în condițiile de extraordinară tensiune create de cele dintîi atacuri ale cazacilor în zona Azovului, a prevăzut și capturarea domnilor din Moldova și Țara Românească, precum și o lovitură preventivă contra Transilvaniei[67]. Deși această parte a planului nu a mai fost concretizată, nu rămîne mai puțin faptul că la Poartă a existat o stare de alarmă permanentă, cel puțin pînă la mijlocul anului 1647, și pentru eventualitatea unei ridicări la luptă a statelor tributare de la Dunărea de Jos — Moldova, Țara Românească și Transilvania[68].

A sosit poate momentul să facem bilanțul crizei din anii 1645—1647, intervenite în răsăritul Europei. În primul rînd, care a fost rezultatul misiunii lui Giovanni Tiepolo? La un examen superficial, s-ar părea că ea s-a soldat cu un eșec total. Dar încă la 11 iulie 1646, după cele dintîi vești în legătură cu acțiunile întreprinse de cazaci în Marea Neagră, contele de Brégy — ambasadorul francez în Polonia — raporta o afirmație publică a lui Tiepolo, după care „il était arrivé à ses fins qui étaient de causer quelque soupçon à leur ennemi et de divertir ses forces..."[69]. Într-adevăr, aceste acțiuni, precum și zvonurile tot mai persistente despre pregătirile polone, care nu au

încetat să sosească în tot cursul verii anului 1646 la Poartă pe diferite căi, au constituit cel mai de seamă succes al diplomatului venețian. El a izbutit să obțină, dacă nu o ofensivă pe scară largă, cel puțin o situație încordată în raporturile dintre Polonia și Imperiul otoman, care i-a obligat pe turci să intre într-o îndelungată stare de alertă. Dar tot după de Brégy, senatorii poloni au pătruns de timpuriu intenția venețianului de a crea doar o diversiune, sub aparența unei „pioase alianțe" *(cette pieuse confédération)* contra păgînilor, pe punctul de a se perfecta, nu fără o amplă publicitate.[70]

Pentru Polonia, opoziția dîrză întîmpinată de regele Vladislav IV a marcat profunda criză internă în care intrase Republica nobiliară. Mulți observatori contemporani au văzut în decizia negativă a Dietei din 1646 cel dintîi moment semnificativ al procesului de decădere al regatului polon la mijlocul secolului XVII[71]. Unii, printre care și Miron Costin, au considerat că în această împrejurare își are originea răzvrătirea cazacilor din 1648. Forțele lor mobilizate, în loc să fie consumate în exterior, au fost silite la pasivitate, ceea ce a dus în final la un fenomen de implozie socială[72]. De fapt, așa cum știm, răzvrătirea din Ucraina a fost doar una dintre mișcările sociale ce au zguduit întreaga Europă, la capătul războiului de Treizeci de ani[73].

În ceea ce privește Moldova, Țara Românească și Transilvania, etapa 1645—1647 încadrează încă un moment de unitate politică, în slujba vechii idei a eliberării de sub dominația otomană. De altminteri a fost singurul în care cei trei cîrmuitori de atunci ai spațiului carpato-danubian s-au găsit, fără excepție, de aceeași parte a baricadei. Chiar dacă nu a fost tradus în viață, proiectul de „cruciadă" al regelui Vladislav IV, prin însuși faptul că a fost rapid îmbrățișat în cercurile politice din statele de la Dunărea de Jos, demonstrează elocvent starea de spirit de aici. Să ne amintim o clipă de scena petrecută în sfatul domnesc al Moldovei, așa cum a fost evocată de Miron Costin. *Toți membrii sfatului* lui Vasile Lupu, laolaltă cu însuși domnul, au fost inițial de acord cu încetarea plății tributului, pînă ce s-a înălțat vocea fostului mare vornic al Țării de Sus, Petriceico Toader. Dar nici acesta, în realitate, nu a combătut ideea întreruperii raporturilor cu Poarta, ci doar a îndemnat la prudență, pe temeiul experiențelor trecute ale ineficacității polone — pe termen lung — în confruntările cu Poarta. Oricum, proiecte de felul celui discutat, după părerea noastră, au alimentat și întreținut în tot lungul secolului XVII, în chipul cel mai substanțial, ideologia „partidului creștin" din sînul clasei politice de la noi.

Să ne întoarcem acum la o afirmație a lui Giovanni Tiepolo în legătură cu Matei Basarab. Astfel, după ce precizează că este de religie ortodoxă, Tiepolo adaugă: „Signore però amico della nostra...", altfel spus — favorabil catolicismului. Este oare aceasta o

vorbă în vînt? Sau este o referire la o anume deschidere spirituală, asupra căreia istoricii ce s-au ocupat de venerabila figură a domnului muntean nu au stăruit poate îndeajuns.

Într-un studiu publicat în 1940, prof. Francisc Pall reunea și discuta cîteva date documentare — unele inedite — despre „Matei Basarab și problema Unirii religioase". Un document descoperit și publicat integral de domnia sa cu acel prilej conținea următoarea cerere a lui „Mattheo Bassarabba Prencipe di Valachia, Scismatico, ma molto affettionato alla Chiesa Romana e Sede Apostolica": „dorește să aibă o copie autentică a simbolului de credință al Sfîntului Atanasie, care se păstrează, spune el, scris de propria mînă a sfîntului în Biblioteca Vaticană". Rugămintea domnului, transmisă la Roma prin intermediul arhiepiscopului de Sofia, Petar Bogdan Bakšić, era făcută „ . . . a fine che possa lui e suoi Bogliari accertarsi della verità della processione dello Spirito Santo"[74]. Este limpede că solicitarea lui Matei Basarab s-a produs în cursul uneia din audiențele secrete pe care domnul Țării Românești le-a acordat lui Bakšić în răstimpul celor zece zile petrecute de acesta la Tîrgoviște, în luna ianuarie 1644[75]. Cu ocazia alteia dintre aceste întrevederi, la care a asistat doar cumnatul domnului, Udriște Năsturel — care a fost și interpretul său de latină — Matei vodă s-a interesat și a pus întrebări în legătură cu papa Urban VIII, cu vîrsta sa, „despre curtea romană, despre prea eminenții domni cardinali, despre pacea și uniunea dintre principii creștini și alte lucruri"[76]. Deosebit de prețioasă este, în acest context, și precizarea din relatarea lui Bakšić că, deși el nu efectua decît o vizită pastorală obișnuită în Țara Românească, domnul i-a spus că îl consideră „nunțiu apostolic"[77].

Profesorul clujean nu a putut da nici un fel de lămurire cu privire la originea cererii lui Matei Basarab în vederea obținerii unei copii de la Vatican a așa-numitului Simbol atanasian sau *„Quicumque*, text simbolic apusean din perioada post-augustiniană, atribuit, fără temei, lui Atanasie cel Mare"[78]. În schimb, în ceea ce ne privește, credem că putem demonstra, fără vreo umbră de îndoială, că ne aflăm, de fapt, în prezența unui neașteptat ecou al celebrei *Mărturisiri ortodoxe* din 1642, lucrare de căpetenie a nu mai puțin cunoscutului Petru Movilă, mitropolitul Kievului. Fragmentul la care ne gîndim se găsește într-unul din comentariile explicative de după întrebarea LXIX din *Mărturisirea ortodoxă:* „Care este al optulea articol al credinței?" Răspunsul inițial la această întrebare este perfect conform dogmei ortodoxe: „Și întru duhul sfînt, domnul-de-viață-făcătorul, carele din tatăl purcede, cela ce împreună cu tatăl și cu fiul este închinat și slăvit, carele a grăit prin prooroci"[79]. Se observă numaidecît că în această formulă duhul sfînt este făcut să purceadă numai de la tatăl, iar nu și de la fiul, așa cum propovăduia

Biserica Romei. Este vorba, cum bine se știe, de unul din punctele fundamentale ale controversei dintre Biserica Apusului și cea a Răsăritului.

Dar iată că, ceva mai departe, într-unul din comentariile explicative, întocmite tot sub formă catehetică — întrebări și răspunsuri —, citim următoarele: „Și, împotriva acelora care au adăugat cuvîntul acesta: *și de la fiul* a rostit mustrare nu numai Biserica de Răsărit, ortodoxă și sobornicească, dar și cea de Apus, a Romei. Pentru aceasta dau mărturie două tabele de argint pe care era scrisă sfințita Mărturisire de credință ⟨a lui Atanasie, la care textul se referă și ceva mai sus și din care chiar este citat pasajul esențial⟩, în grecește — pe una din ele — și pe alta, în latinește, fără adaosul acestei părți: *și de la fiul*. Aceste tabele, din porunca lui Leon al treilea, papă al Romei, au fost atîrnate în biserica Sfîntul Petru, în anul de la Hristos 809, cum spune Baronius. De aceea, cine rămîne statornic și neîndoit în această credință are nădejde sigură în mîntuirea sa, fiindcă nu se abate cu nimic de la părerea de obște a Bisericii"[80]. Aluzia la Baronius trimite de fapt la monumentala operă *Annales ecclesiastici* a cardinalului Cesare Baronio (1538—1607), tipărită la Roma, în 12 volume, începînd din anul 1588[81]. Cum se știe, eruditul cardinal a fost supranumit „părinte al istoriografiei ecleziastice", dar *Analele* lui au fost în realitate concepute ca un răspuns al catolicismului la o lucrare similară protestantă, ce apăruse la Basel, sub titlul *Ecclesiastica Historia*. Au fost deci și o operă polemică, un instrument ideologic al Contrareformei.

Prof. Alexandru Elian, care ne-a dăruit de curînd o nouă și aleasă tălmăcire românească a versiunii grecești a *Mărturisirii ortodoxe* din 1642 — din care am extras de altfel citatele folosite —, în *Cuvîntul înainte* la această nouă ediție califică drept „oarecum surprinzătoare" preluarea pasajului din Simbolul zis atanasian de către Petru Movilă. Și tot domnia-sa atrage atenția că: „În forma sa latină, în care s-a redactat și s-a păstrat, Simbolul cuprinde pe *Filioque*. Mărturisirea ortodoxă, folosind o traducere grecească, înlătură însă formula purcederii duhului sfînt *și de la fiul*". Este rîndul nostru acum să ne declarăm surprinderea, însă față de receptarea imediată, cu implicații evident politice, tocmai a acestui pasaj și a comentariului care-l însoțea la curtea domnească din Tîrgoviște. În treacăt fie spus, cu apropierea pe care am stabilit-o avem și cea mai timpurie probă a circulației *Mărturisirii ortodoxe* în Țara Românească. Un exemplar al lucrării, probabil în forma definitivă, aprobată de Patriarhatul Ecumenic la începutul primăverii anului 1643, sosise deja cel mai tîrziu în cursul toamnei aceluiași an la curtea lui Matei Basarab, unde a fost de îndată supus unei amănunțite dezbateri. Dar nu este deloc exclus ca însăși forma originară a lucrării, din 1640,

în limba latină, cu titlul *Expositio fidei ecclesiae Russie Minoris*, să fi fost trimisă de Petru Movilă lui Matei vodă, precum și ierarhilor și cărturarilor din Țara Românească[82].

Oricum, din cele de mai sus reiese limpede, după opinia noastră, că însăși *Mărturisirea ortodoxă* a fost interpretată în Țara Românească drept o bază teoretică pentru desființarea barierelor din calea apropierii de Roma și, implicit, de puterile europene catolice[83]. Și, bineînțeles, de abia acum, din această perspectivă, putem înțelege mai bine cum de a fost posibil ca, la 15 aprilie 1647, să iasă de sub teascurile tipografiei de la mănăstirea Dealul, în tălmăcire din latină în slavonă, faimoasa carte *Imitatio Christi*. Atribuită călugărului olandez Thomas à Kempis, opera aceasta a fost larg difuzată de Contrareformă, atît în apusul, cît și în centrul Europei, în primele decenii ale secolului al XVII-lea[84]. Tălmăcitorul ei a fost Udriște Năsturel, care în predoslovie se declară cuprins „de o mare și aprinsă dragoste către limba romană sau latină, cea fără îndoială înrudită cu a noastră"[85]. Dar tot atît de interesant este și faptul că ediția a fost dedicată unei înalte fețe bisericești ortodoxe, anume mitropolitului Varlaam al Moldovei. Credem că, de fapt, înaltul ierarh moldovean a fost cel ce a încuviințat ideea tipăririi operei amintite în haină slavonă, cu ocazia călătoriei lui la Tîrgoviște, probabil în 1644[86]. Tot atunci, în cursul convorbirilor cu Udriște Năsturel, a reieșit necesitatea *Răspunsului la Catehismul calvinesc*, pe care-l va întocmi însuși Varlaam și care va fi adresat creștinilor ortodocși din Ardeal „și cu noi de un neam români"[87]. Cu alte cuvinte, întîlnirea de la Tîrgoviște dintre cei doi cărturari români a fixat o nouă fază de acțiune dintr-un program ideologic preexistent și bine conturat. Iar acest program nu era altul decît al fiului, fratelui și nepotului de domni români care a fost mitropolitul Petru Movilă al Kievului. El a fost descifrat ca un efort de „occidentalizare a Ortodoxiei" [88]. Dar această occidentalizare avea un sens pro-catolic și antiprotestant, așa cum o demonstrează elocvent chiar cele două lucrări rezultate în urma discuțiilor dintre Udriște Năsturel și Varlaam[89].

Teologii ortodocși și cei catolici au polemizat aprins în jurul atitudinii lui Petru Movilă față de chestiunea unirii Bisericilor. Nu intenționăm deloc să ne amestecăm în această dezbatere[90]. Ceea ce ne interesează în schimb sînt implicațiile politice ale direcției spirituale imprimate de el în răsăritul Europei. Or, în această privință, punctul nostru de vedere se întîlnește cu cel al colegului Ștefan S. Gorovei, care a întrezărit în întreaga acțiune a lui, spirituală și politică, ideea închegării unei largi coaliții creștine antiotomane, căreia îi va corespunde perfect, în chiar ajunul morții sale (22 decembrie 1646/1 ianuarie 1647), proiectul de cruciadă al regelui Vladislav IV al Poloniei[91]. Într-adevăr, cel puțin adeziunea rapidă a

țărilor române extracarpatice la acest proiect a fost posibilă datorită efortului diplomatic prealabil al lui Petru Movilă. Se știe prea bine că el a pregătit căsătoria fiicei mai mari a lui Vasile Lupu, Maria, cu principele Janusz Radziwill, legătură pe care apoi a binecuvîntat-o personal la Iași, în 1645[92]. Dar această alianță matrimonială însemna înainte de toate potolirea stării de tensiune din relațiile polono-moldovenești, care dura de la înscăunarea lui Vasile Lupu (1634) și deschidea perspectiva unei viitoare colaborări politico-militare a celor două țări. Pe de altă parte, realinierea Moldovei cu Polonia a atras după sine și împăcarea dintre Vasile Lupu și Matei Basarab. Și pe bună dreptate s-a întrebat Ștefan S. Gorovei dacă autorul indirect al acestei împăcări nu a fost același Petru Movilă, dat fiind că cine a mijlocit înțelegerea nu a fost altul decît mitropolitul Varlaam al Moldovei, prieten și colaborator al său, cel ce a găzduit conferința teologică de la Iași, din 1642, care a discutat *Mărturisirea ortodoxă*[93]. Călătoria la Tîrgoviște de care am pomenit mai sus, în cursul căreia a fost pusă la punct aplicarea în continuare a programului ideologic al lui Petru Movilă, a avut drept obiectiv principal tocmai pacea dintre Moldova și Țara Românească...[94] Încă odată, ca în întreg evul de mijloc românesc, faptele politice și cele din domeniul spiritual se luminează reciproc și se dovedesc pînă la urmă izvorîte dintr-un gînd unic!

Pentru noi, presupunerea că în spatele curentului kievean de revigorare a Ortodoxiei, patronat de Petru Movilă, se ascunde ideea politică a conjugării eforturilor popoarelor creștine răsăritene de limbă slavă cu cele ale lumii catolice apusene și central-europene capătă o și mai mare consistență dacă ne gîndim că și mișcarea spirituală imediat precedentă din sînul Marii Biserici, legată de personalitatea patriarhului ecumenic Chiril Lukaris, a fost dirijată, după cît se pare, tot către atingerea unui obiectiv politic major. Ne bizuim aici pe o seamă de observații și concluzii la care a ajuns, cu privire la unele desfășurări politico-militare din Europa orientală la începutul celui de-al patrulea deceniu al veacului XVII, istoricul sovietic B. F. Porșnev.

Armistițiul de la Deulino, încheiat între Rusia și statul polono-lituanian exact în momentul cînd în Europa centrală izbucnea războiul de Treizeci de ani, a adus celei dintîi puteri menționate însemnate pierderi teritoriale, anume regiunile Smolensk și Novgorod Seversk. Cîțiva ani mai tîrziu, la Moscova era luată decizia de a se pregăti o alianță cu Suedia și Imperiul otoman, în vederea unei campanii comune contra Poloniei, care să îngăduie Rusiei să recupereze teritoriile pierdute. Această nouă orientare politică a Rusiei, care s-a conturat definitiv în jurul anului 1630, însemna de fapt că ea se alătura puterilor din tabăra anticatolică angajate în războiul de Treizeci de ani, deoarece Polonia, în tot cursul acestui război s-a situat,

mai mult sau mai puțin deschis, de partea Imperiului habsburgic. Un promotor activ al ideii ofensivei conjugate a Rusiei și Imperiului otoman s-a dovedit a fi patriarhul Filaret Nichitici al Moscovei (†1633), tatăl țarului Mihail Feodorovici, cel dintîi din dinastia Romanovilor, iar, pe de altă parte, la Poartă, inspiratorul și susținătorul aceleiași alianțe politice și militare ruso-turcești a fost patriarhul ecumenic Chiril Lukaris, a cărui orientare calvinizantă este astăzi deplin dovedită. Apropierea dintre lumea ortodoxă și cea protestantă a avut deci a precisă finalitate politică — constituirea în Europa răsăriteană a unei vaste coaliții, în sprijinul taberei puterilor protestante angajate în războiul de Treizeci de ani. În această lumină, campania suedeză în Germania (1630—1634), „războiul Smolensk-ului" dintre statul moscovit și Polonia (1632—1634), precum și ofensiva otomană contra Poloniei (1633) — la care au participat, de nevoie, și domnii români Matei Basarab și Moise Movilă —, nu mai pot fi privite ca fapte izolate, ci ca elemente ale unui plan comun, bine pus la punct[95]. Zdrobirea puterilor catolice, a Catolicismului de fapt, ar fi atras după sine, ulterior, sprijinul Europei protestante pentru eliberarea capitalei spirituale a Ortodoxiei, Constantinopolul — cea de-a doua Romă! — de sub jugul otoman[96]. Așadar, după părerea noastră, există o simetrie clară între obiectivele politice tainice ale deschiderii spirituale promovate de un Chiril Lukaris și un Filaret Nichitici, pe de o parte, și cele ale „Contrareformei ortodoxe" a lui Petru Movilă, pe de alta.

De fapt, turcii au urmărit cu grijă și au reprimat cu asprime orice tendință din epocă de apropiere religioasă de lumea catolică, ceea ce vădește pericolul implicit pe care-l recunoșteau ei într-o asemenea orientare spirituală. Așa cum s-a subliniat pe bună dreptate, „singura formă de europenism acceptată de Poartă în cuprinsul Imperiului otoman" — sau în statele dependente de el! — era „tradiția bizantină", păstrată și cultivată de Biserica greco-ortodoxă constantinopolitană, care, însă, se găsea complet sub controlul autorităților otomane![97]. Decăderea aceasta a scaunului ecumenic, care atrăgea după sine anihilarea lui din funcția de centru mobilizator al lumii ortodoxe, a fost evocată în termeni limpezi tot de Matei Basarab, într-o convorbire avută în toamna anului 1643 cu un alt prelat catolic care l-a cercetat, episcopul polon Nicolae Krasicki de Argos, sufragan de Luck, aflat în drum spre Roma. De astă dată, domnul Țării Românești a susținut că se îndoiește de salvarea sufletului său dacă mai rămîne în obediența patriarhilor din Constantinopol, deoarece nu-i mai socoate investiți de Duhul sfînt, din pricina sumelor de bani care se plătesc turcilor pentru ocuparea acelui scaun *(... di patriarchi di Costantinop⟨oli⟩, che non giudica per cagion delli denari, che si danno à Turchi per arriuar à quella Sede, siano fatti dallo spirito santo, stà in dubbio della sua salute ...)*[98]. Sigur că Ma-

tei Basarab avea motive personale și foarte concrete de a întoarce spatele cercurilor grecești — politice și eclesiastice — constantinopolitane[99]. Însă credem, totodată, că el dădea glas și unei păreri mai larg răspîndite pe aria Ortodoxiei, unui autentic curent de opinie ce și-a făcut apariția tocmai din pricina procesului din ce în ce mai accentuat și vizibil de „adaptare“ a Bisericii constantinopolitane la condițiile Turcocrației[100]. Argumentul nostru îl constituie însuși programul cu care a pornit la lucru, în 1635, tipografia Țării Românești, înființată, cum se știe, cu ajutorul direct al lui Petru Movilă. Ea trebuia să producă pentru neamurile care foloseau în biserică limba slavă — „... fie moldovlahi și ungrovlahi, ruși, sîrbi și bulgari“ —, iar nu cea greacă. Cu alte cuvinte, din capul locului efortul de revitalizare a Ortodoxiei, conceput de Petru Movilă și împărtășit atît de Matei Basarab cît și de altfel, ulterior, de Vasile Lupu, a avut în vedere neamurile care, cel puțin în parte, fie se găseau cu totul în afara stăpînirii turcești, precum „rușii“ (cei de apus, din Polonia și cei de răsărit, din statul moscovit), fie se aflau într-o stare de dependență relativă față de Poartă, ca românii din Moldova și Țara Românească[101].

Sensul politic al confruntării dintre cele două limbi „sfinte“ ale Ortodoxiei — greaca și slava — ni-l dezvăluie poate în chipul cel mai elocvent un episod din 1646. La Iași, în incinta mănăstirii Trei Ierarhi, principala ctitorie a lui Vasile Lupu, ființa din 1639 un colegiu, întemeiat tot cu ajutorul lui Petru Movilă și organizat după modelul celui de la Kiev[102]. Aici, nota prelatul catolic Bakšić, domnul moldovean „a adus călugări din Rusia și țin școală latinească și aproape toți știu limba latină; mai mult chiar starețul e un bun teolog, dar se ține cu totul de legea grecească. Totuși bunul Dumnezeu poate face, cînd va voi el, ca aceștia să cunoască adevărul, avînd ei cunoștință de cultura latină; acel stareț ⟨Sofronie Poceaski — fostul rector al Academiei de la Kiev) are pe toți autorii catolici ca de ex. Sf. Toma, Sanchez și alții, dar pentru a fi pe placul domnului și al boierilor se ține cu totul de legea grecească“[103]. Sigur, Bakšić, în descrierea lui din 1641, a reținut și subliniat aspectul care-l interesa cel mai mult, anume că pe lîngă limba slavă, limba latină avea un rol extrem de însemnat în funcționarea colegiului. Fapt este că în urma unuia din numeroasele incendii care au pustiit Iașii, la 25 ianuarie 1646 colegiul de la Trei Ierarhi și-a întrerupt temporar existența[104]. El și-a reluat-o curînd, în cursul aceluiași an, însă într-o nouă formulă organizatorică, dascălii kievieni fiind izgoniți și înlocuiți cu o „echipă“ de călugări greci[105]. După noi, această substituire nu s-a putut face fără încuviințarea domnului și credem că ea corespunde momentului în care Vasile Lupu și-a pierdut orice iluzie cu privire la realizarea „cruciadei“ regelui Vladislav IV și încerca pe orice cale să-și redobîndească o parte din creditul politic

la Poartă[106]. Nu fusese oare însuși patriarhul grec al Constantinopolului, Partenie II, cel care, chiar la începutul războiului Candiei, în iunie 1645, ținuse să facă știută răceala sa în raporturile cu Vasile Lupu, pentru a nu mai suferi de pe urma zvonurilor care circulau în jurul alianței domnului cu polonii în paguba sultanului?[107].

Fără a mai prelungi această discuție, socotim că cel mai însemnat rezultat al demersului politico-spiritual din epocă, în care au fost angajați Petru Movilă și colaboratorii săi, Matei Basarab și Udriște Năsturel în Țara Românească sau mitropolitul Varlaam și, pînă la un punct, Vasile Lupu în Moldova[108], a fost de natură culturală. Exemplul cel mai caracteristic pare să ni-l ofere Țara Românească, unde Matei vodă și Udriște Năsturel, în calitatea lor de oameni politici și cu mijloacele corespunzătoare care le stăteau la îndemînă, s-au situat parcă tot timpul cu un pas înainte întru împlinirea gîndului lui Petru Movilă. Este astfel meritul incontestabil al celor mai recente cercetări din domeniul istoriei artei de a fi înlăturat clișeul atît de adînc înrădăcinat al unei domnii inspirate exclusiv de o mentalitate tenace tradiționalistă și de a fi arătat că definiția „redresare prin tradiție“[109] se potrivește cu aproximație doar celei dintîi jumătăți a acestei domnii. Într-adevăr, în a doua jumătate a domniei lui Matei Basarab se constată o autentică efervescență culturală, în contextul căreia o sumă întreagă de elemente ale culturii occidentale, mai precis aparținînd stilurilor gotic, renascentist sau baroc, sînt asimilate într-un ritm rapid și, mai cu seamă, în chip direct, fără să mai fie nevoie să treacă printr-un proces prealabil de „bizantinizare“, spre a putea fi acceptate[110]. Această din urmă observație ne pare deosebit de prețioasă, deoarece, după părerea noastră, pune în deplină lumină rolul major jucat de *Mărturisirea ortodoxă* pentru efortul de *europenizare* a Țării Românești, în afara anacronicei tradiții bizantine, singura tolerată de Poartă[111]. Tot datorită deschiderii dogmatice oferite de textul amintit au putut apare în Țara Românească nu numai cărți de felul lui *Imitatio Christi*, dar și prima formă de învățămînt superior de tip umanist occidental, acea „Schola greca e latina“, care a funcționat în mod sigur în răstimpul 1646—1650 la Tîrgoviște, în paralel cu mai vechea școală de limbă slavă, reorganizată probabil încă de la începutul domniei lui Matei Basarab[112]. Și nu ni se pare deloc întîmplător faptul că tocmai Pantelimon Ligaridis, format la Institutul Sf. Atanasie din Roma al iezuiților, la care ulterior a fost și profesor, a primit pe lîngă funcția de conducător al acestui nucleu academic și pe aceea, mult mai importantă, de predicator al curții domnești de la Tîrgoviște[113].

Dar procesul de *europenizare*, fie că a fost potențat de curentul kievean, fie de cercurile grecești pro-catolice, al căror exponent era Pantelimon Ligaridis[114], prin cultivarea intensă a limbii latine și întoarcerea privirilor spre Roma dintîi, a avut consecințe mentale și

de alt ordin pentru români. Astfel, ideea originii comune romane şi a latinităţii limbii românilor a putut ieşi din nou la suprafaţă, găsindu-şi chiar locul de drept în fruntea unor texte fundamentale, precum cronica lui Grigore Ureche în Moldova sau aşa-numitul *Letopiseţ Cantacuzinesc* în Ţara Românească, al cărui început a fost — credem — refăcut şi completat în vremea lui Matei Basarab[115]. Sigur, în Moldova, frecventarea culturii latine a avut un suport mai solid, datorită contactelor nemijlocite şi permanente cu umanismul polon, în ambianţa căruia s-au format atîţia fii de boieri sau chiar de domni moldoveni[116]. Însuşi Petru Movilă s-a numărat, de altminteri, printre aceştia[117]. Acelaşi fenomen explică de ce încă de timpuriu, din 1628, Petru Movilă, proaspăt arhimandrit şi stareţ al Lavrei Pecerska, într-o dedicaţie pe o cărticică tălmăcită din elineşte în ruseşte de Pamvo Berînda, putea fi desemnat ca „odraslă a domnului ţărilor dacice“ Simion Movilă[118]. Ni se pare, însă, deosebit de semnificativ că acelaşi concept umanist despre antica unitate politică a spaţiului românesc va reapare şi în Ţara Românească, sub pana lui Udrişte Năsturel, în anul 1643, cu ocazia tipăririi *Antologhionului* slavonesc de la Cîmpulung, în predosloviile căruia, la un moment dat, se vorbeşte de „... dreapta judecată a prea luminatului stăpîn şi voievod al acestor ţări dacice“ Matei Basarab[119]. Dacă în primul caz, al lui Petru Movilă, pluralul folosit este îndreptăţit, întrucît tatăl său ocupase într-adevăr, pe rînd, scaunele domneşti ale Ţării Româneşti şi Moldovei, în schimb în al doilea, al lui Matei Basarab, el este inexplicabil. Să fie vorba de o figură de stil a lui Udrişte Năsturel sau avem de-a face cu expresia încifrată a unui plan politic — încă unul! —, în vremea în care Matei vodă luase hotărîrea de a-l aduce de la curtea habsburgică pe Mihai Pătraşcu, nepotul lui Mihai Viteazul, în calitate de succesor al său? Este, desigur, o altă întrebare, de fapt o altă enigmă, pe care vom încerca să o desluşim ceva mai departe.

NOTE

1. I. Tanoviceanu, *O scrisoare a boierilor Ilie Moţoc şi Savin Smucilă zis şi Smucicîne către clucerul Cantemir din 1683*, în „Arhiva", Iaşi, t. VIII (1897), p. 716.

2. *Documente privind istoria României, B, veac. XVII*, vol. II, nr. 243, p. 269—270. Facsimil în „Analele Acad. Rom.", *Mem. Secţ. Ist.*, s. II, t. XXVI, la sfîrşitul comunicării lui N. Iorga, *Renegaţi în trecutul ţerilor noastre*...

3. N. Iorga, *Trei lecţii de istorie despre însemnătatea românilor în istoria universală*, Vălenii de Munte, 1912, p. 30.

4. Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc şi adunarea Stărilor în Principatele române*, Évry, 1977, p. 116—117.

5. Vezi Stefano Andretta, *La diplomazia veneziana e la pace di Vestfalia (1643—1648)*, în „Annuario dell'Instituto Storico Italiano per l'età moderna e contemporanea", vol. XXVII—XXVIII, (1975—1976), Roma, 1978, p. 5—128. După acest autor, imboldul pentru intervenţia diplomatică veneţiană încă din anul 1643 — deci înainte de izbucnirea războiului Candiei — a venit din faptul că: „interesul cel mai imediat şi cel mai urgent al Serenissimei era acela de a lucra pentru o pacificare a principilor creştini, care, dacă ar fi avut loc iute, ar fi descurajat iniţiativa turcă şi ar fi garantat menţinerea hegemoniei veneţiene în Adriatica şi în Marea Egee" (p. 9).

6. S. Romanin, *Storia documentata di Venezia*, ed. a II-a, t. VII, Veneţia, 1914, p. 368. Tot aici (p. 343—472), vezi reconstituirea desfăşurării războiului Candiei; mai nou, Ekkehard Eickhoff, *Venedig, Wien und die Osmanen (Umbruch in Südosteuropa 1645—1700)*, München, 1970, p. 17—264.

7. Monografia clasică asupra subiectului este cea a lui Wiktor Czermak, *Plany wojny tureckiej Wladyslawa IV*, în „Rozprawy Akademii Umiejetności", Wydzial Historyczno — Filozoficzny, seria II, t. VI, Cracovia, 1895, 404 p. În legătură cu personalitatea şi domnia regelui Vladislav IV s-au adăugat, în istoriografia polonă de după cel de-al doilea război mondial, lucrările lui Wladyslaw Czapliński.

8. Arh. St. Buc., *Microfilme Italia*, Rola 35, cadrele 30—106. Iniţial, Tiepolo a sosit în Polonia ca „persoană particulară", abia apoi, în martie 1646, cu ocazia celebrării nunţii regelui Vladislav IV, fiind investit oficial cu rangul de ambasador extraordinar al Republicii Veneţia. Menţionăm că raportul lui Tiepolo a fost tipărit parţial, în tălmăcire polonă, de J. U. Niemcewicz, în *Zbior Pamietników Historycznych o dawnej Polscze*, t. V, 1830, p. 5—51.

9. Vezi pentru acest plan „în doi timpi" și ecourile înregistrate de Andrea Valiero, *Storia della guerra di Candia*, vol. I, Triest, 1859, p. 32. Valiero a fost contemporan cu evenimentele, el luptînd contra turcilor, atît pe mare, cît și în Dalmația, încă de la începutul ostilităților. Pentru ordinele stricte trimise de la Poartă ca tătarii să stea liniștiți, vezi scrisoarea din 13 septembrie 1646, probabil a marelui vizir Mehmed, publicată în vol. *Le Khanat de Crimée dans les Archives du Musée du Palais de Topkapi*, Paris, 1978, p. 167—168. Pe de altă parte, pacea de la Linz (29 aug./8 sept. 1645), care a pus capăt războiului dintre Transilvania și Imperiul habsburgic din 1644—1645, a fost tot rezultatul măsurilor luate de Poartă în vederea evitării oricărui alt conflict ce ar fi împiedicat-o să-și concentreze atenția și forțele în războiul cu Veneția (*Actes et documents pour servir à l'histoire de Georgeș Rákóczy prince de Transilvanie avec les Français et les Suédois dans la guerre de Trente ans*, publicate de A. Szilágyi, Budapesta, 1874, nr. 11 și 12, p. 456—457).

10. La începutul anului 1646, urmărind o linie politică proprie, hanul Islam Ghirai (1644—1654) a organizat o expediție a tătarilor din Crimeea în Rusia. Drept răspuns, țarul Alexei Mihailovici era gata să intre în alianță cu Polonia, în scopul atacării Crimeii (Tahsin Gemil, *Țările române în contextul politic internațional (1621—1672)*, București, 1979, p. 120—121). Conform raportului lui Tiepolo (*loc. cit.*, c. 37), la 6 octombrie 1645 el a putut afla că la curtea regală se știa deja că pregătirile tătarilor nu sînt îndreptate împotriva Poloniei, deoarece ei aveau porunci de la Poartă să nu invadeze regatul, „...con che veniva à togliersi l'occasione al Re di romper la pace". De acum trebuie datată scrisoarea lui Stanislav Koniecpolski către domnul moldovean, în care confirmă că i-a primit înștiințarea despre declarația vizirului că tătarii nu vor ataca Polonia (Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, București, 1983, nr. 86, p. 151—152). Temerea Porții de a dirija fie și numai un atac preventiv contra Poloniei trebuie neapărat pusă în legătură cu bănuielile de acolo asupra atitudinii lui Vasile Lupu într-o asemenea situație. De altfel, într-o scrisoare din 24 noiembrie 1645 (st. v.) Vasile Lupu și-a vădit în chip categoric intenția de a se apăra de tătari, adăugînd că „și împărăția însăși de ar veni, cum sînt lucrurile pe aici, n-ar putea face nimic" (Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, IV-2, nr. DCXXXIV, p. 540—541; vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VI, *Monarhii*, București, 1938, p. 139).

11. „...Che il Moldavo e Valacco erano risoluti di scuoter il giogo, che presentandosi il Re à quei confini, s'havrebbe fatto vedere gran commotione, e sicuramente si farebbe una vigorosa guerra à gl'Ottomani" (Tiepolo, *loc. cit.*, c. 37). Gîndul regelui Vladislav IV în legătură cu ridicarea tuturor celor trei state de la Dunărea de Jos la ivirea sa și a oștilor sale a fost înregistrat chiar și de istoricul oficial al Veneției pentru această epocă, el însuși ambasador al Serenissimei în Franța în răstimpul 1644—1648, Battista Nani: „Dilatando poi le speranze, stimaua di tenere tanta autorità co'Principi di Transiluania, di Valachia, e di Moldauia, che all'apparire della persona sua, e dell'insegne, sareberro per arrolarsi nel suo partito, e che scosso il giogo de'Barbari, intiere

provincie potrebbero restituirsi all'Impero Christiano" (*Historia della Republica Veneta*, t. II, Veneţia, 1679, p. 92; vezi şi versiunea franceză a lucrării: Battiste Nani, *Histoire de la République de Venise*, seconde partie, t. I, Amsterdam, 1702, p. 124). Acest izvor, deşi publicat, nu a fost pînă acum folosit în istoriografia noastră în discuţia despre implicarea spaţiului carpato-danubian în proiectul de „cruciadă" al regelui polon.

12. Data audienţei, după Albrycht Stanislaw Radziwill, *Memoriale rerum gestarum in Polonia (1632—1656)*, t. III (1640—1647), ed. Adam Przyboś şi Roman Zelewski, Wroclaw etc., 1972, p. 238).

13. Vezi Scarlat Callimachi, *Din cărţi vechi (Pagini privitoare la istoria românilor)*, [Bucureşti], 1946, p. 94.

14. Raportul lui Tiepolo, *loc. cit.*, c. 91—92.

15. Textul citat, ca şi alte menţiuni din raportul lui Tiepolo, aduc o probă hotărîtoare în favoarea tezei susţinute de Maria Holban (*Autour de Parcevich*, în „Revue des études sud-est européennes", t. VII (1969), 4, p. 613—646), în polemica sa cu savantul bulgar Ivan Duicev (studiul acestuia, tipărit mai întîi în limba bulgară, intitulat *Petăr Parcevici şi încercările de eliberare ale popoarelor balcanice de sub stăpînirea turcească*, a cunoscut ulterior şi o ediţie românească, în culegerea *Relaţii bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII—XIX)*, vol. I, Bucureşti, 1971, p. 151—185), în jurul rolului pe care l-ar fi jucat clericul catolic Petru Parčević (1612—1674) în stabilirea legăturii tainice dintre Matei Basarab şi regele Vladislav IV în anul 1647.

În altă ordine de idei, crezul politic al lui Matei Basarab — „ura lui împotriva turcilor şi dorinţa de a dezrobi pe creştini de sub jugul păgînilor" — era cunoscut la curtea regală a Poloniei încă din 1636, după întoarcerea de la Poartă a marelui sol Jerzy Krasinski, care, traversînd la ducere Ţara Românească, a putut afla gîndul domnului român (P. P. Panaitescu, *Călători poloni în ţările române*, Bucureşti, 1930, p. 31; *Călători străini despre ţările române*, vol. V, Bucureşti, 1973, p. 121). Tot atunci, în primăvara lui 1636, cel dintîi sol al lui Matei Basarab — paharnicul Marcu — se găsea la curtea regelui Vladislav IV (Ilie Corfus, *Noi informaţii despre români în vechi ediţii polone de documente*, în „Revista de istorie", t. 31 (1978), 3, p. 494; vezi şi Ion Sîrbu, *Mateiu-Vodă Băsărabăs auswärtige Beziehungen (1632—1654)*, Leipzig, 1899, p. 79).

16. Raportul lui Tiepolo, *loc. cit.*, c. 47. Ambasadorul veneţian a comunicat întîia oară aceste date despre colaborarea concretă a Ţării Româneşti şi Moldovei prin depeşa lui din Varşovia, din 24 aprilie 1646, folosită de Wiktor Czermak, *op. cit.*, p. 89. La 28 aprilie 1646, însuşi regele Vladislav IV îl anunţa, tot din Varşovia, pe cardinalul Mattei că: „Moldoveanul şi Munteanul vor pleca la ţărmul Dunării, sprijiniţi de către noi şi numeroase oşti" (*Ibidem*, p. 88). Concomitent, în cursul aceleiaşi primăveri, au început să circule în întreaga Europă veşti „sigure" despre coaliţia înjghebată în jurul regelui polon, în enumerarea puterilor angajate nelipsind menţionarea „principilor Transilvaniei şi Moldovei", ca de pildă într-un raport din Viena, din 2 iunie 1646 (Virginia Vasiliu, *Miscellanea di piccole notizie riguardanti la storia*

romena dei secoli XVI e XVII, în „Diplomatarium Italicum", I, Roma, 1925, p. 243). Aceste vești au fost difuzate cu precădere, sau numai confirmate — ca în cazul citat —, de diplomații sosiți de pretutindeni să asiste la ceremoniile prilejuite de nunta regelui Vladislav IV.

17. Raportul lui Tiepolo, *loc. cit.* Albrycht Stanislaw Radziwill, *op. cit.*, III, p. 251 consemnează desemnarea nepotului său pentru misiunea pe lîngă domnul Moldovei sub data 23 mai 1646. Potrivit acestui izvor, Janusz Radziwill trebuia să-l decidă pe socrul său, Vasile Lupu, să intre în acțiune chiar înainte ca regele polon să declare oficial război Porții. Pentru scrisoarea trimisă lui Rákóczy de la Varșovia în aceeași lună mai 1646 și poziția lui de atunci față de proiectata coaliție, vezi *Actes et documents...*, nr. CXC, p. 366—367.

18. Raportul lui Tiepolo, *loc. cit.*, c. 48. O copie a unei scrisori sosite din Polonia la Viena, cu data 12 mai 1646, confirmă că regele dorea să fie la 1 august 1646 la Camenița, în fruntea oștilor sale. Se aprecia cu aceeași ocazie că forțele creștine vor fi deosebit de însemnate, „stante che si sono collegati con la Majestà Sua li Moscoviti, Cosacchi, il Moldavo, il Valacho et il Transilvano, di modo che con quest'unione si puo sperare grandissimi progressi" (I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, *Documente politice (1526—1788)*, București, 1914, nr. CXXX, p. 121—122). Planul inițial prevedea, după cît se pare, ca oștile polone să ierneze în Moldova și Țara Românească, abia în anul următor — 1647 — ofensiva contra Imperiului otoman urmînd să depășească linia Dunării. Iar, „în cazul unui rezultat fericit", se spera la curtea din Varșovia că „principele Transilvaniei nu va vroi nici el să stea deoparte" (scrisoare din 18 iunie 1646, trimisă din Varșovia Electorului de Brandenburg, la N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria romînilor*, I, București, 1895, p. 199).

19. Raportul lui Tiepolo, *loc. cit.*, c. 47. Vezi și Wiktor Czermak, *op. cit.*, p. 150—151.

20. Hurmuzaki, *Documente...*, IV-2, nr. DCXLII, p. 549—550.

21. I. Hudiță, *Histoire des relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVIIe siècle (1635—1683)*, Paris, 1927, p. 143—144, nota 5.

22. Vezi, de pildă, chiar remarcile lui Battista Nani, care, din poziția lui de ambasador la curtea Franței, a putut evalua la justa lor consistență promisiunile lui Mazarin, precum și atitudinea celorlalte puteri din apusul Europei (*Histoire de la République de Venise...*, p. 67 și 97—98; vezi și Stefano Andretta, *op. cit.*, p. 62, nota 1).

23. Miron Costin afirmă că, după întoarcerea lui în Moldova, pentru cîtăva vreme „eram pururea în casă eu la Iordachie visternicul" (Cantacuzino), care a făcut parte din sfatul domnesc al lui Vasile Lupu în toată perioada de care ne ocupăm (*Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1958, p. 140).

24. Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 125. P. P. Panaitescu a fost cel dintîi care și-a exprimat mirarea cu privire la originea informațiilor deținute de cronicarul moldovean: „Mai greu ne putem explica lipsa unui izvor scris... mai ales pentru știrile precise ce le dă cronicarul moldovean asupra efecti-

velor de oaste și a ajutoarelor în bani ce toate țările făgăduiră regelui polon Wladislaw IV pentru proiectata sa expediție împotriva turcilor" (*Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, în „Analele Acad. Rom.", *Mem. Secț. Ist.*, Seria III, t. IV, București, 1925, p. 242). Una dintre informațiile lui Costin pe care o putem verifica parțial este aceasta: „Deci întîi Hișpanul o sumă de bani i-au orînduit la crăiia lui de la Neapoli, că să rudiia Vladislav cu împăratul nemțăscu și cu craiul Hișpanii, fiindu feciori dentr-o nepoată împăratului nemțăscu" (ed. cit., p. 126). Într-adevăr, Andrea Valiero (*op. cit.*, I, p. 34) ne spune că, în scopul obținerii de fonduri, Veneția a solicitat atît pe papă, cît și pe regele Spaniei; iar legătura cu acesta din urmă a fost stabilită prin trimiterea de către viceregele Siciliei a dominicanului Giovanni da Lucca. Banii urmau firește a fi destinați regelui Poloniei, pentru „diversiunea" — *alguna diversion* — ce trebuia să o facă la hotarele sale cu Imperiul otoman, așa după cum îi comunica, la 18 martie 1646, din Neapole, lui Filip IV al Spaniei, Rodrigo Ponce de Leon, duce de Arcos și vicerege (*Elementa ad fontium editiones*, XXI, Roma, 1970, nr. 103, p. 102). Este așadar sigur că unul din firele proiectatei coaliții a trecut prin Neapole, adică întocmai cum a știut Miron Costin. Indirect avem astfel măsura preciziei informațiilor de care au beneficiat Vasile Lupu și sfetnicii lui (vezi și nota precedentă).

25. Neagoe Popea, *Memoriile lui Kemény Iános (Traducerea și adnotarea pasagiilor privitoare la români)*, București, 1900, p. 39.

26. Ne gîndim aici și la faptul că Matei Basarab a întreținut de timpuriu relații directe cu curtea imperială habsburgică, de unde a nădăjduit mereu să obțină ajutor contra turcilor (I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 74, 79—81 și 181—184).

27. Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. DCXL, p. 546. A existat, într-adevăr, o ambasadă trimisă în Persia, dar de către regele Vladislav IV; ea a părăsit Varșovia în 2 octombrie 1646, fiind înzestrată și cu scrisori din partea lui Tiepolo (E. Šmurlo, *Le Saint-Siège et l'Orient orthodoxe russe (1609—1654)*, Praga, 1928, p. 180 și 185 ale anexelor).

28. *Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România în veacurile XV — începutul celui de al XVIII-lea (Documente și materiale)*, II (1633—1673), Moscova, 1968, nr. 53, p. 185.

29. Ötvös Ágoston, *Rejtelmes levelek elsö Rákóczy György korából*, Cluj, 1848, nr. XLVIII, p. 151. Un sol rus se afla la Oradea în pragul lunii mai 1646 (Ștefan Meteș, *Domni și boieri din țările române în orașul Cluj și românii din Cluj*, Cluj, 1935, p. 64).

30. Neagoe Popea, *op. cit.*, loc. cit.; Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. DCXLIV, p. 552—553.

31. Hurmuzaki, *Documente*, XV-2, nr. MMCXXXVIII, p. 1149—1150 și nr. MMCXLIII, p. 1153—1154; *Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat*, II, nr. 1885, 1888 și 1894, p. 370—372; *Ibidem, Supliment I*, nr. 663—664, p. 219. În 14 iunie, din Suceava, Vasile Lupu îl vestea, entuziasmat, pe regele polon despre victoria flotei venețiene, în 26 mai, „la strîmtorile Helespontului" (I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României...*,

nr. 87, p. 153—154). Radziwill a sosit la Suceava în 4 iulie 1646, aşa cum rezultă chiar dintr-o scrisoare otomană a lui vodă Lupu, editată însă greşit sub anul „1653" (T. Gemil, *Relaţiile ţărilor române cu Poarta otomană în documente turceşti (1601—1712)*, Bucureşti, 1984, nr. 128, p. 292). Domnul găsea de cuviinţă să-i anunţe totodată pe turci despre pregătirile polone: „...au adus în oraşul Liov muniţiile şi tunurile şi celelalte lucruri de mare trebuinţă şi au cerut ajutor de la regele moscovit" (*Ibidem*, p. 292—293); tot aşa cum, în aprilie, el comunica unui dregător otoman ştirea morţii hatmanului Koniecpolski — în „19 martie"! —, precum şi, mai ales, date despre un iminent atac ruso-cazac în zona Azovului (*Ibidem*, nr. 117, p. 265). Trebuie observat că această corespondenţă nu dezvăluia turcilor nimic în afară de ceea ce ei ar fi putut afla şi din alte surse. Vasile vodă era înştiinţat, pe cînd se găsea la Suceava, de pîrcălabii săi de Lăpuşna şi Orhei, că turcii din Cetatea Albă şi din Tighina se pregăteau să facă incursiuni de pradă în Moldova, sub cuvînt că el s-ar fi răzvrătit (Mustafa A. Mehmed, *Documente turceşti privind istoria României*, I, Bucureşti, 1976, nr. 181, p. 186—187, cu atribuire cronologică greşită). Această presiune la hotare l-a silit desigur să se prefacă în continuare în slujitor devotat al Porţii...

32. Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 121. Asupra naturii exacte a mesajului purtat de Radziwill, vezi mai sus nota 17.

33. Cronica lui Daniel Nekesch-Schuller, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, IV, Braşov, 1903, p. 230. Vezi şi Adolf Armbruster, *Dacoromano-Saxonica (Cronicari români despre saşi — Românii în cronica săsească)*, Bucureşti, 1980, p. 241, nota 219.

34. *Monumenta Comitialia Regni Transsylvaniae*, vol. X (1637—1648), Budapesta, 1884, p. 88—90. Pentru prezenţa lui Rákóczy la Satu Mare, începînd din 10 iunie 1646, v. Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei (1608—1665)*, Bucureşti, 1965, p. 129—130.

35. La 10 august 1646 un raport de la Poartă vorbea de bănuielile stîrnite acolo de vizita lui Radziwill în Moldova, drept pentru care oamenii lui Vasile Lupu s-au grăbit să lanseze zvonul că între ginere şi socru s-ar fi iscat neînţelegeri şi că acesta din urmă „fosse per trattener la figliuola et licentiar il Genero"; altfel spus, s-ar fi produs aproape o ruptură a căsătoriei (Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. DCXLVI, p. 554—555). Tahsin Gemil, *Ţările române...*, p. 124, crede, fără temei, în intenţia lui Vasile Lupu de a-şi despărţi fiica de Radziwill şi foloseşte, iarăşi în chip greşit, expresia „cruciadă calvină" antiotomană, pentru a defini propunerile aceluiaşi Radziwill. Nu e greu să ne închipuim ce impresie ar fi provocat la Poartă şi o vizită a lui Janusz Radziwill la curtea domnească de la Tîrgovişte, pentru care nu exista nici măcar pretextul unor obişnuite contacte de familie, ca în cazul celei de la Suceava. De altfel, atenţia cu care turcii urmăreau în acest moment pe principii de la Dunărea de Jos reiese şi din aceea că lui Matei Basarab i-au cerut să comunice informaţii despre rostul prezenţei lui Rákóczy la Satu Mare (M. A. Mehmed, *op. cit.*, I, nr. 176, p. 179—180).

36. Neagoe Popea, *op. cit.*, loc. cit.

37. Vezi mai sus nota 34.

38. Vezi mai sus nota 36.

39. *Monumenta Comitialia Regni Transsylvaniae,* X, nr. LXV, p. 442—451.

40. *Ibidem,* p. 447—448. Teza polonă despre un „condominiu", exercitat împreună cu turcii nu numai asupra Moldovei, ci și a Țării Românești, și-a găsit ecoul și în raportul lui Giovanni Tiepolo din 23 august 1647: „Tali apunto sono le conventioni tra il Re e la Porta, che Moldauia e Vallacchia non possano esser riddotte in Provincie, ne possa il Turco sostituir persona in questi Principati, che non piaccia à Sua Maestà e che non le giuri fede, quanto a lui stesso" (*loc. cit.*, c. 91). Ceva mai devreme, însă, același Tiepolo enumera doar pe domnul Moldovei printre cei patru principi vasali ai coroanei polone, recunoscînd că, față de ceilalți, el are o situație specială, deoarece „corresponde li suoi tributi al Turco e lo riconosce principalmente per Signore" *(Ibidem)*.

41. N. Iorga, *La place des Roumains dans l'histoire universelle,* Bucarest, 1930, p. 271.

42. *Ibidem.* În relația sa concluzivă din 1641 asupra misiunii îndeplinite la Poartă, bailul Alvise Contarini a definit în chip precis semnificația achitării anuale a acestei sume lui Rákóczy: „. . . gli viene assignato per ogni anno seimila reali di pensione *per assisterlo in occasione che alla Porta tentassero deporlo*" (S. n. — Șt. A.; vezi N. Barozzi și G. Berchet, *Le relazioni degli stati europei lette al Senato dagli ambasciatori veneti nel secolo decimosettimo, Turchia,* volume unico, parte I, Veneția, 1871, p. 392).

43. Pentru reglementarea din 1635 a raporturilor transilvano-muntene în legătură cu această chestiune, vezi Costin Feneșan, *Două acte domnești privind păstorii ardeleni în Țara Românească,* în vol. *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu,* Cluj, 1974, p. 113—114.

44. *Mon. Com. Regni Transsylvaniae,* X, p. 446.

45. Raportul lui Tiepolo, *loc. cit.*, c. 68.

46. Acest angajament al principelui transilvănean a fost comunicat la Veneția, în decembrie 1646, de contele Magni: „Il Transilvano offerisce e promette di tener con un conforto di 25 m. combattenti devertite l'armi che sotto il comando del Bassà di Buda stanno colà seco confinanti" (Virginia Vasiliu, *op. cit.*, p. 244).

47. Raportul lui Tiepolo, *loc. cit.*, c. 63. Deplasarea regelui Vladislav IV de la Varșovia la Cracovia în cursul lunii iunie 1646, consemnată de ambasadorul venețian, este semnalată și în scrisoarea unui dregător otoman, Ibrahim aga, în care înștiința Poarta că „regele Poloniei însuși, pornind din localitatea Varșovia — unde stă în persoană —, a venit cu oaste mare în localitatea numită Cracovia; și că, toată oastea sa se adună acolo, pentru că, apoi, ei intenționează să se îndrepte asupra cetăților Tighina și Cetatea Albă" (T. Gemil, *Relațiile țărilor române . . .*, nr. 118, p. 267).

48. *Relațiile istorice . . .*, II, nr. 25, p. 91. Vezi și *Călători străini . . .*, V, p. 625 (rezumat).

49. Hurmuzaki, *Documente,* IV-2, nr. DCXLIV, p. 552—553.

50. Vezi mai jos nota 55.

51. Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 121—122. În 24 august, la Poartă se știa că domnul moldovean a amînat plata tributului, ceea ce l-a făcut pe marele vizir să interpreteze astfel semnul: „prin marea lui legătură cu Polonia ar avea de gînd să primejduiască această împărăție" (N. Iorga, *Studii și documente*, XXIII, București, 1913, nr. CCXI, p. 214—216).

52. Ivan Dujčev, *Avvisi di Ragusa (Documenti sull'impero turco nel sec. XVII e sulla guerra di Candia)*, Roma, 1935, nr. LXXVI, p. 73—74; emisarii Porții au plecat, se pare, către Moldova în ajunul datei de 10 septembrie (N. Iorga, *Studii și documente*, XXIII, nr. CCXII, p. 216).

53. Ivan Dujčev, *op. cit.*, nr. LXXXV, p. 89—91.

54. Asupra modului cum s-au desfășurat lucrările Dietei, vezi Wiktor Czermak, *op. cit.*, p. 222—241.

55. Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. DCXLVII, p. 555. Așa cum a interpretat această solie și T. Gemil, *Țările române*..., p. 124—125, a fost vorba foarte probabil de o tentativă, la limită, a lui Matei Basarab de a-l convinge pe domnul moldovean să nu abandoneze proiectul de „cruciadă" și să nu dea curs cererii turcești de mediere.

56. Raportul lui Tiepolo, *loc. cit.*, c. 75. Autorii trimiterii soliei polone la Poartă au fost deci hatmanul Nicolae Potocki și cancelarul Jerzy Ossolinski.

57. N. Iorga, *Studii și doc.*, XXIII, nr. CCXIV, p. 217—219. V. și mai sus nota 53.

58. Hurmuzaki, *Documente*, VIII, nr. DCCXXX, p. 515—516.

59. Raportul lui Tiepolo, *loc. cit.*, c. 92. Vezi și Dora d'Istria, *Gli Albanesi in Rumenia, Storia dei principi Ghika, nei secoli XVII, XVIII e XIX*, Firenze, 1873, p. 7.

60. Ivan Dujčev, *op. cit.*, nr. LXXXI, p. 84—85.

61. Cf. părerea lui T. Gemil, *op. cit.*, p. 123—124, care, după ce apreciază că „în primăvara anului 1646" Vasile Lupu „a devenit principalul animator al marii acțiuni antiotomane" (p. 122), ajunge la concluzia că a respins „categoric" propunerile purtate de Radziwill. După noi, cotitura din atitudinea reală a domnului moldovean față de proiectul polon a avut loc ceva mai tîrziu, către sfîrșitul verii anului 1646. Cronologia lui T. Gemil diferă de a noastră deoarece domnia sa datează greșit dieta polonă în „august" 1646. Documentul pe care se bizuie, un raport venețian de la Poartă din 8 sept. 1646, pomenește într-adevăr de o „dietă" ce fusese reunită în Polonia, dar cuvîntul este folosit impropriu, fiind vorba de fapt de conferința senatorilor de la Cracovia, din luna iunie.

62. Raportul lui Tiepolo, *loc. cit.*, c. 70. În plus, regele a trebuit să-și reducă gărzile de la 7 000 la 1 200 de soldați. O parte din mercenari au fost cedați suedezilor, iar alții principelui transilvănean, „con patto di restitutione ad ogni sua richiesta", așa după cum îi spunea însuși Vladislav IV lui Tiepolo, în cursul unei audiențe de la sfîrșitul anului 1646 (*Ibidem*, c. 75).

63. Virginia Vasiliu, *op. cit.*, p. 244. Ideea acestei solii *in extremis*, pentru obținerea unor ajutoare consistente de la papă, principii italieni și Veneția, a avut-o Valeriano Magni, capelanul regelui Vladislav IV și fratele lui Fran-

cesco (Georgius Cygan, *Vita prima Valeriani Magni a Nicolao de Lucca et Ludovico de Salice descripta,* în „Collectanea Franciscana“, 45/3—4, Roma, 1975, p. 235).

64. Ivan Dujčev, *op. cit.*, nr. XCIV, p. 104.

65. Această măsură a fost luată deoarece Poarta revenise asupra unei scăderi anterioare a tributului Transilvaniei, iar Gheorghe Rákoczy a refuzat să plătească adaosul de 5 000 de țechini (*Ibidem,* nr. LXXVI, nr. LXXXI și nr. LXXXV).

66. *Ibidem,* nr. XCV, p. 107 (28 iunie 1647).

67. Pasaj cifrat, dintr-un raport de la Poartă, din 20 august 1646, al lui Ștefan Szalánci (Szilágy Sándor, *Levelek és okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetései történetéhez,* Budapesta, 1883, nr. 6, p. 863—865). Vezi și Andrei Corbea, *Imaginea țărilor române în „Theatrum Europeum,* în „Anuarul Instit. de Ist. și Arheologie A. D. Xenopol“, t. XX, Iași, 1983, p. 413.

68. Așa ne explicăm ivirea, în primăvara anului 1647, a zvonului despre intenția Porții pentru o eventuală modificare a statutului politic al Moldovei și Țării Românești, prin transformarea lor în „pașalîcuri“ (Cf. opinia lui T. Gemil, *op. cit.*, p. 127).

69. Apud Wiktor Czermak, *op. cit.*, p. 289. Către 15 iulie, la Poartă se luau măsuri de trimitere de ajutoare „spre Cafa și hotarele Tartariei“ (N. Iorga, *St. și doc.* XXIII, nr. CCX, p. 214).

70. *Ibidem.* Zvonurile de la Poartă, care puneau în legătură insuccesele otomane în Mediterana cu pregătirile polone pentru o ligă creștină și cu intenția împăratului Ferdinand III de a încheia iute pacea în războiul de Treizeci de ani, spre a avea mîinile libere pentru o ulterioară colaborare cu polonii, au fost înregistrate, într-un raport din 30 iunie 1646 (st. v.), și de ambasadorul britanic la Constantinopol, Sir Thomas Bendysh: „. . . My drogman, Mr. Draperye ⟨=Giorgio Droperis, greco-levantin în serviciul ambasadei⟩ brought me some rumors from the town saying that the Grand Signor's ill success against the Venetians has given his ennemy, the Polish King Vladislav, hopes of supplanting him by creating a Christian Lega. It is also sayed that the Emperor Ferdinand will conclude soonly the peace and probably cooperate with the Poles. I don't know how to understand all these . . .“ (Public Record Offices State Papers, *Turkey,* dos. 97/16, f. 253 v⁰; actul ne-a fost comunicat de colegul Paul Cernovodeanu, căruia îi mulțumim și pe această cale).

71. Domenico Caccamo, *Osservatori italiani della crisi polacca a metà del Seicento. La Relazione di S. Cefali e le Replicazioni di C. Masini,* în „Archivio Storico Italiano“, an. CXXXII (1974), II—IV, Florența, 1976, p. 309—370 (în special p. 334).

72. Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 126—127; Don Alberto Vimina Bellunese (=Michele Bianchi), *Historia delle guerre civili di Polonia,* Veneția, 1671, p. 174—175; Pierre Chevalier, *Histoire de la guerre des Cosaques contre la Pologne,* Paris, 1859, p. 61—62 (ediția princeps a apărut la Paris în 1663 și a fost dedicată contelui de Brégy).

73. B. F. Porchnev, *Les rapports politiques de l'Europe Occidentale et de l'Europe Orientale à l'époque de la Guerre de trente ans*, în „XIe Congrès International des Sciences Historiques“, Stockholm, 21—28 Août 1960, *Rapports*, IV, Histoire Moderne, Göteborg—Stockholm—Uppsala, p. 159—161.

74. Francisc Pall, *Date inedite privitoare la legăturile culturale italo-române din mijlocul veacului al XVII-lea*, în „Studii Italiene“, VI, București, 1940, p. 23; vezi și D. Găzdaru, *Studii istorico-filologice*, vol. I (supratitlu: *Omagiu Profesorului D. Găzdaru. Miscellanea din studiile sale inedite sau rare)*, doc. nr. XL, p. 162—163 (la 29 decembrie 1644, De Propaganda Fide a hotărît ca o copie a Simbolului atanasian să fie tipărită atît în greacă, cît și în latină și să fie trimisă domnului Țării Românești).

75. Francisc Pall, *O vizită în Țara Românească în anul 1644 (relatare inedită a lui Bakšić)*, în „Studii și materiale de istorie medie“, VIII, București, 1975, p. 219—227.

76. *Ibidem*, p. 221 și 224. Sensul acestor întrebări poate fi mai lesne pătruns dacă ținem seamă și de discuțiile avute de același Matei Basarab, cîțiva ani mai devreme, prin 1636, cu misionarul catolic Angelo Petricca da Sonnino: „... detto principe più volte mi diceva come puol essere che li principe christiani qualche volta non habbiano compassione de tanti christiani, che sono sotto la tirrania del Turco, e non li venga pensiere di vendicar tant'ingiurie, che questi Turchi fanno a Christo Redentore“ (E. Dalleggio d'Alessio, *Quelques relations de Fra Angelo Petricca da Sonnino vicaire patriarcal de Constantinople (1637—1639)*, în „Echos d'Orient“, t. XXXVII (1938), 189—190, p. 171; vezi și *Călători străini*..., V, p. 59).

77. Francisc Pall, *O vizită*..., p. 222: „... io non vi tengo come Arcivescovo privato, se non come Nuntio Apostolico“. Pentru a putea explica această interpretare dată de Matei vodă calității oaspetelui său trebuie să facem apel la o altă mărturie, din martie 1644, în legătură cu convorbirile purtate la curtea munteană în toamna precedentă de episcopul catolic Nicolae Krasicki. Cităm: „... Replicò il principe al vesc⟨ov⟩o per il pericolo, che si corre da Turchi, procura⟨rs⟩i dal Papa di Roma, che ui mandi da me non come vesc⟨ov⟩o ma sotto altro Titolo, di Nonzio o Miss⟨ionari⟩o Apost⟨olico⟩“ (D. Găzdaru, *O ipoteză filologică și date inedite despre episcopia catolică a Argeșului*, în „Buletinul Bibliotecii Române“, Serie nouă, vol. II (VI), Freiburg i. Br., 1969/1970, p. 106). Așadar, domnul se temea să nu fie suspectat de turci de legături religioase cu Roma (vezi și mai jos, nota 97).

78. Alexandru Elian, *Cuvînt înainte* la *Mărturisirea de credință a Bisericii Ortodoxe — 1642*, București, 1981, p. 13—14.

79. *Ibidem*, p. 73.

80. *Ibidem*, p. 74—75.

81. Cesare Baronio, *Annales ecclesiastici*, t. IX, 1601, col. 692—693; pentru alte date despre circulația simbolului „Atanasian“ în cultura românească veche, vezi studiul lui Nestor Vornicescu, *Simbolul Quicumque numit și „Atanasian“*, în vol. său: *Primele scrieri patristice în literatura noastră* (sec. IV—XVI), Craiova, 1984, p. 433—462.

82. Avem în vedere aici bunele relații dintre Petru Movilă și Matei Basarab, atestate sigur cel puțin pînă în 1642 (P. P. Panaitescu, *O carte necunoscută a lui Petru Movilă dedicată lui Matei Basarab*, în vol. *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 295—301).

83. Încă din septembrie 1638, Udriște Năsturel, sfetnicul cel mai de credință al lui Matei Basarab, a purtat la Tîrgoviște aprinse discuții cu Rafael Levaković — sosit în misiune din partea Congregației De Propaganda Fide — despre diferențele dintre Bisericile ortodoxă și catolică, insistîndu-se cel mai mult tocmai asupra controversei despre purcederea duhului sfînt. La cererea lui Udriște Năsturel, formulată acum, Levaković va scrie un tratat, intitulat *De sancti Spiritus processione* (1644) (Vezi D. Găzdaru, *Misiunea culturală a lui Rafael Levaković pe lîngă Matei Basarab. Prietenia lui cu Udriște Năsturel*, în *Studii istorico-filologice*, I, p. 119 și 123—130). Ulterior, prin 1648, același Udriște Năsturel era considerat la Roma „... fauorito del Prencipe di Valachia, et molto affetionato al Rito nostro" (*Ibidem*, nr. LI, p. 167).

84. Pentru difuzarea ei pe calea tiparului, vezi: D. Găzdaru, *Misiunea culturală....*, p. 132 (a fost tradusă în ungurește în 1604 și reeditată la Viena în 1624 de cardinalul Péter Pázmány; altă reeditare, tot la Viena, în 1638); Virgil Cândea, *Umanismul lui Udriște Năsturel și agonia slavonismului cultural în Țara Românească*, în volumul său *Rațiunea dominantă*, Cluj-Napoca, 1979, p. 59, n. 90 (semnalează zece ediții ale cărții, între anii 1599—1647). Vezi și Răzvan Theodorescu, *Gusturi și atitudini baroce la români în secolul al XVII-lea. Note liminare (I)*, în „Studii și cercetări de istoria artei", Seria *Artă Plastică*, t. 29 (1982), p. 41, n. 25, care atrage atenția că opusculul respectiv, către anul 1665, încă mai constituia lectura preferată a unui Gian Lorenzo Bernini.

85. Aurelian Sacerdoțeanu, *Predosloviile cărților românești*, I (1508—1647), București, 1938, p. 114; *Literatura română veche (1402—1647)*, II, București, 1969, p. 278 (text tradus de G. Mihăilă).

86. Avem în vedere acest pasaj din predoslovie: „Dar cînd prin voința lui Dumnezeu, înțelepciunea ta insuflată de el, se uni pe vecie cu inima și cugetul meu, Dumnezeu a vroit printr-un semn ca această floricică de aur să fie dăruită lumei în cuvînt sfînt slovenesc ... " (A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, loc. cit.). Cf. punctul de vedere al lui Virgil Cândea, *Semnificația politică a unui act de cultură feudală*, în „Studii", an. XVI (1963), 3, p. 653, după care traducerea cărții *Imitatio Christi* a fost un act „inutil", „un simplu joc erudit". Nu împărtășim deloc această interpretare.

87. A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 116. Pentru datarea călătoriei lui Varlaam la Tîrgoviște, vezi mai jos nota 94.

88. P. P. Panaitescu, *Influența polonă...*, p. 156; vezi și, mai nou, Dan Horia Mazilu, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, București, 1976, p. 93—102 (capitolul *Contactul cu Contrareforma*, intitulat astfel pentru a ilustra legătura „cu mișcarea de idei care avusese și continua să aibă o pondere considerabilă în țările din vestul Europei").

89. Deosebit de prețioasă în acest sens ni se pare observația lui P. P. Pa-

naitescu, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila archevêque de Kiev dans les Principautés roumaines*, extras din „Mélanges de l'École Roumaine en France", V (1926), p. 45, conform căreia *Imitatio Christi* ar fi slujit anterior lui Petru Movilă însuși, la compunerea unei lucrări tipărite la Kiev, în 1632.

90. Credem totuși că cel mai aproape de adevăr trebuie să fie unghiul de vedere propus relativ de curînd de Ambroise Jobert, *De Luther à Mohila, La Pologne dans la crise de la Chrétienté (1517—1648)*, Paris, 1974, p. 395—398, după care Petru Movilă a gîndit și acționat în spirit irenic. Textul analizat de A. Jobert pentru demonstrația sa a fost publicat de A. G. Welykyj, *Un progetto anonimo di Pietro Mohyla sull'unione delle chiese nell'anno 1645*, în „Mélanges Eugène Tisserant", vol. III, *Orient Chrétien*, Deuxième partie, Città del Vaticano, 1964, p. 451—473. Aici întîlnim ceea ce ar putea fi numită „deviza" lui Movilă: „Unire și unitate sînt lucruri cu totul diferite" (*Unio et unitas sunt maxime diversa;* p. 467). După Movilă, „unitatea exclude dualitatea", în vreme ce „unirea vrea să împreune două elemente fără să le distrugă" *(Ibidem)*. Ca urmare, el respingea modalitatea de apropiere de Roma adoptată la sinodul de la Brest, din 1595, și își arăta preferința pentru unirea de la Florența. Pe de altă parte, așa cum s-a observat (A. Jobert, *op. cit.*, p. 371), încă din 1640, în *Expositio fidei*..., Petru Movilă a redus de fapt punctele de divergență între Biserica ortodoxă și cea catolică la două: purcederea Sfîntului Duh și primatul papei.

91. Ștefan S. Gorovei, *Petru Movilă. Contribuții*, în „Mitrop. Mold. și Sucevei", an. LVII (1981), 10—12, p. 714—715. Vezi și P. P. Panaitescu, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila*..., p. 15: „Pierre Mogila parait avoir eu des plans politiques plus vastes: il songeait à la libération de ses compatriotes et des autres chrétiens soumis aux Turcs. Dans le «Petit Catéchisme», publié à Kiev en 1645, il y a un passage où il est dit que tout chrétien orthodoxe est tenu à prier Dieu «de délivrer tous les chrétiens de l'esclavage des païens». La version polonaise du même catéchisme, publiée antérieurement par Pierre Mogila lui-même, est encore plus explicite à ce sujet: il est question de «l'esclavage païen des Turcs»". Adăugăm că în sfaturile pentru fratele său Moise, din 1631, același Petru Movilă scria: „Pentru libertatea patriei și a supușilor tăi să lupți bărbătește..." (Damian P. Bogdan, *Les enseignements de Pierre Movilă adressès à son frère Moise Movilă*, extras din „Cyrillomethodianum", I, Salonic, 1971, p. 20 și 24; G. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, p. 192 și 195).

92. G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 197—228 (textul cuvîntării rostite la Iași cu acest prilej, „parte în limba polonă, parte în limba română").

93. Și în 1650, cînd Vasile Lupu a încheiat alianța sa cu Bogdan Hmelnițki, îndreptată contra Poloniei, „tratativele s-au purtat prin mijlocirea călugărilor de la Kiev" (P. P. Panaitescu, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila*..., p. 77). Actul contemporan care conține această mărturie constituie o probă indirectă asupra marelui rol jucat în perioada anterioară, cînd încă Petru Movilă trăia, de cercurile eclesiastice, în primul rînd de centrul de la Kiev, pentru contactele politice din răsăritul Europei.

94. Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, X, București, 1938, nr. 95, p. 163—164 (raport din Iași, cu data 28 ianuarie 1644, care fixează termenul *post quem* al misiunii de împăciuire a mitropolitului Varlaam).

95. B. F. Porșnev, *op. cit.*, p. 143—153. Același autor are meritul de a fi pus în lumină orientarea „cripto-calvină" a patriarhului Filaret Nichitici, care a acționat în această problemă de comun acord cu Chiril Lukaris (*Ibidem*, p. 155—157).

96. Pentru confruntarea dintre grupările pro-catolică și pro-calvină din cadrul Patriarhatului ecumenic, dar mai ales pentru personalitatea lui Chiril Lukaris, vezi Steven Runciman, *The Great Church in Captivity. A study of the Patriarchate of Constantinople from the eve of the Turkish conquest to the Greek war of independence*, Cambridge, 1968, p. 232—237 și 259—288.

97. Vezi Virgil Cândea, *Umanismul românesc*, în vol. *Rațiunea dominantă*, cit., p. 13 (cu exemple concrete asupra intoleranței turcilor față de orice contacte ortodoxo-catolice și controlului direct al sultanului asupra comunității ortodoxe). Vezi și Aurel Decei, *Istoria imperiului otoman pînă la 1656*, București, 1978, p. 381 (în 1639 catolicii din Constantinopol „n-au obținut permisiunea să reconstruiască o biserică din cartierul Galata, distrusă de un incendiu, în pofida intercesiunilor ambasadorilor venețieni și francezi"; în schimb, o biserică greco-ortodoxă din Brusa, dărîmată de fanatici musulmani, a putut fi reconstruită).

98. D. Găzdaru, *O ipoteză filologică*..., p. 106.

99. Vezi, de pildă, încercarea boierilor greci refugiați peste hotar de a-l răsturna în anul 1635, de care am amintit în capitolul anterior.

100. La 18 octombrie 1636, Francesco Ingoli, secretarul atît de activ și bine informat al Congregației De Propaganda Fide putea scrie următoarele despre situația în care se găsea Patriarhatul ecumenic: „Nefericită Biserică, care în curînd nu va mai avea nici adevărați patriarhi, nici episcopi, pentru că toți sînt făcuți și vor fi făcuți de sultan" (E. Šmurlo, *Le Saint-Siège et l'Orient orthodoxe russe (1609—1654)*, Praga, 1928, p. 131—132 din anexe; A. Jobert, *op. cit.*, p. 371). La fel, în proiectul anonim din 1645, atribuit — credem — pe bună dreptate lui Petru Movilă, se amîna problema discutării chestiunii primatului papal, deoarece patriarhul din Constantinopol aflîndu-se sub jugul păgînilor, nu putea deocamdată să-și expună liber părerea; unirea cu Roma trebuia făcută deci pentru moment doar de cei ce se bucurau de libertate (A. G. Welykyi, *op. cit.*, p. 472). Această distincție este deosebit de semnificativă, deoarece explică prea bine de ce biserica românească a mers, sub îndrumarea mitropolitului Varlaam în primul rînd, pe drumul autonomiei. Evoluția ei de-sine-stătătoare a fost sesizată în 1652, în *Îndreptarea legii*, de Daniil Panoneanul, care, glosînd pe marginea interpolației din *Sintagma lui Matei Vlastares* cu privire la dependența mitropoliilor românești de Ohrida, observa: „Află-se scris în pravila a lui Mathei Vlastari cum și Moldovlahia au fost supusă ohrideanului; iară acum nice ohrideanilor se

pleacă, nice țarigrădeanului, și nu știm de unde au luat această puteare" (*Îndreptarea legii. 1652*, București, 1962, p. 365).

101. Dan Simonescu și Damian P. Bogdan, *Începuturile culturale ale domniei lui Matei Basarab*, extras din „Biserica Ortodoxă Română", an. 56 (1938), 11—12, p. 11 și 15. Același program va fi confirmat de Matei Basarab în 1637, cu ocazia convorbirilor purtate cu Franco Markanić. Pe lîngă Țara Românească — a spus el atunci —, cărțile tipărite trebuiau să satisfacă nevoile din „molte altre provincie, come sono la Moldavia, Russia, Bulgaria, Servia, Rascia, Herzegovina, la maggior parte di Tracia e di Macedonia insino al monte santo" (E. Fermendžin, *Acta Bulgariae Ecclesiastica*, în *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, vol. XVIII, Zagreb, 1887, p. 47). În *Psaltirea* slavonă din 1637, reeditată și în 1638, Matei Basarab se adresează „bulgarilor, sîrbilor, ungrovlahilor, moldovlahilor și celorlalți" (A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, I, p. 72). Vezi și D. Găzdaru, *Misiunea culturală a lui Rafael Levaković...*, p. 102.

102. P. P. Panaitescu, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila...*, p. 62—68.

103. *Călători străini despre țările române*, V, p. 225.

104. Data incendiului, după Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 712.

105. În frunte cu Meletios Sirigos (P. P. Panaitescu, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila...*, p. 76). Faptul că în 1646 dascălii kievieni „au fost izgoniți din mănăstire și în locul lor au fost aduși dascăli din țara grecească" este evocat într-un act al lui Gheorghe Ștefan vodă, din 2 aprilie 1656 (*Relațiile istorice...*, II, nr. 90, p. 280; altă ediție, la T. Codrescu, *Uricarul*, III, 1853, p. 279—280. Critica izvorului: N. C. Enescu, *Autenticitatea documentului dat de Gheorghe Ștefan Vodă la 2 aprilie 1656, privind dania domnitorului Vasile Lupu pentru Școala de la mănăstirea Trei Ierarhi*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", an. XL (1964), nr. 5—6, p. 229—245).

106. Paul de Alep a notat că, în ultima parte a domniei lui, Vasile Lupu „își alcătuise întreaga suită din greci", ceea ce a stîrnit „ura clocotitoare" a „boierilor din Moldova", de care a profitat, în 1653, Gheorghe Ștefan (*Călători străini despre țările române*, VI, București, 1976, p. 75 și 77—78). Zece ani mai devreme, cînd s-a discutat în sfatul domnesc oportunitatea căsătoriei fiicei mai mari a domnului în Polonia, „partida grecească" a marilor boieri a fost contra ei, însă, în schimb, „partida pămîntenilor", în cap cu Grigore Ureche și Toderașco Ianovici, a sprijinit ideea, obținînd cîștig de cauză (T. Gemil, *op. cit.*, p. 116—117, pe baza informațiilor deținute de Miron Costin).

107. Fr. Pall, *Les relations de Basile Lupu avec l'Orient ortodoxe et particulièrement avec le Patriarcat de Constantinople*, în „Balcania", VIII, București, 1945, doc. nr. XVIII, p. 126.

108. Vezi și Răzvan Theodorescu, *Manierism și „prim baroc" post-bizantin între Polonia și Stambul: cazul moldav (1600—1650)*, în „Studii și cercetări de ist. artei", Seria *Artă Plastică*, t. 28 (1981), p. 79—85 și 85—92, studiu în care, prin intermediul monumentelor — biserica Sf. Sava (1625), biserica Trei Ierarhi

(1639) şi biserica fostei mănăstiri Golia (1650—1653), toate din Iaşi — sînt ilustrate trei momente artistice diferite, corespunzînd primele două unei „deschideri" mentale spre Stambul, în vreme ce al treilea aduce „împămîntenirea unei arhitecturi de expresie occidentală".

109. Formula aparţine lui Virgil Cândea, *Umanismul lui Udrişte Năsturel...*, p. 40. Oarecum tributar acestei perspective este şi Răzvan Theodorescu, cînd vede în Matei Basarab un „caz aparte" în raport cu iniţiativele mentale ale lumii româneşti contemporane lui (*Gusturi şi atitudini baroce la români...* (II), în „Studii şi cercet. de istoria artei", Seria *Artă Plastică*, t. 30 (1983), p. 9). O încercare de revenire şi de nuanţare a opiniei respective ne întîmpină, însă, în comunicarea aceluiaşi, *Epoca lui Matei Basarab, răscruce a vechii culturi româneşti*, tipărită în „Revista de Istorie", t. 35 (1982), 12, p. 1330—1338.

110. Vezi, mai ales, P. Chihaia, *Tradiţii răsăritene şi influenţe occidentale în Ţara Românească*, München, 1983, p. 130—157 (în special p. 146).

111. *Mărturisirea ortodoxă* a oferit o „dezlegare" oficială, am putea spune, pentru deschiderea mentală, pe multiple planuri, către Europa. Este poate cel mai semnificativ act conştient, de opţiune, din întreg secolul XVII, care aşază de fapt lumea românească, în ansamblul ei, în epoca modernă. Acelaşi moment de ruptură deliberată de tradiţia bizantină ne îndeamnă să acordăm un credit limitat permanenţei ideii imperiale bizantine pe pămînt românesc, teză cultivată destul de insistent în ultima vreme.

112. Vezi Victor Papacostea, *Civilizaţie românească şi civilizaţie balcanică*, Bucureşti, 1983, p. 247—282.

113. *Ibidem*, p. 274. Pantelimon Ligaridis fusese de fapt invitat la Iaşi, la colegiul de la Trei Ierarhi. Oprirea lui în Ţara Românească, în noiembrie 1646, trebuie pusă — credem — în legătură cu izgonirea „echipei" de dascăli kievieni, în mijlocul cărora ar fi trebuit să activeze, din capitala Moldovei.

114. Pentru perioada şederii lui la Constantinopol şi conflictul cu patriarhul Partenie II, de orientare „calvinolatră", vezi *Ibidem*, p. 267—268.

115. Vezi mai nou în problema acestei cronici: Cătălina Velculescu, *Continuitate şi salt în transmiterea variantelor „Letopiseţului Cantacuzinesc"*, în „Revista de istorie şi teorie literară", t. 25 (1976), 1, p. 51—63; Ştefan Andreescu, *Din nou despre prima cronică a Ţării Româneşti*, în „B.O.R.", an. C (1982), 9—10, p. 853—867.

116. *Călători străini...*, V, p. 225; P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă...*, p. 155—168.

117. Idem, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila...*, p. 9—13.

118. Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc şi tîlcuirea numelor din 1649*, ed. Grigorie Creţu, Bucureşti, 1900, p. 15—16.

119. A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, I, p. 94.

Capitolul VI

MOŞTENIREA POLITICĂ A LUI MIHAI VITEAZUL LA MIJLOCUL VEACULUI XVII

Pentru a încerca o interpretare plauzibilă a titlului de „stăpîn şi voievod" al „ţărilor dacice", folosit în 1643 în legătură cu numele lui Matei Basarab, trebuie neîndoielnic să aprofundăm relaţia dintre demersul lui politic şi ideologic, pe de o parte, şi amintirea faptei marelui înaintaş de la răscrucea veacurilor XVI—XVII, pe de alta. Este vrednic de amintit că, exact în acelaşi moment, adică în 1642—1643, pe ferecătura din argint bătut a unui manuscris în limba greacă, un *Evangheliar* dăruit de Matei vodă şi soţia lui, doamna Elina, patriarhiei de la Ierusalim, o inscripţie, tot grecească, îl indica pe domn drept „voievod al Daciei, Ungrovlahia". Dacă pe ferecătura manuscrisului grecesc de la Ierusalim „Dacia" este limpede identificată cu Ţara Românească, în schimb pluralul utilizat în *Antologhionul* slavonesc devine cu atît mai enigmatic şi se cere explicat[1].

Există o sumă de indicii despre prestigiul de care se bucura imaginea lui Mihai Viteazul în mintea lui vodă Matei, a cărui adolescenţă se consumase de fapt sub semnul viforoaselor vremi ale eroului de la Călugăreni[2]. Nu întîmplător, deci, vom citi în cronica internă a Ţării Româneşti că, printre ctitoriile lui Matei Basarab, s-a numărat şi „o biserică la pod la Călugăreni"[3]. Acelaşi izvor ne spune că, în lupta decisivă de la Plumbuita, din octombrie 1632, „hasna lui Matei vodă au fost arhanghel Mihail"[4], fapt care, laolaltă cu conferirea hramului Sfinţilor arhangheli mai multor mănăstiri — chiar şi Arnotei, hărăzită a-i fi lăcaş de veci! —, ne vădeşte o preferinţă specială a domnului faţă de cel ce a purtat acest nume şi de patronul său. În pisania de la Brebu (27 iunie 1650) se subliniază, poate nu fără rost, că „Arhistratigul Mihail şi Gavril şi Ozriil şi Rafail" sînt „cei patru stăpînitori de rînduri ostăşeşti"[5]. Dar semnificaţia de excepţie atribuită uneori, în mentalitatea epocii, invocării arhanghelului Mihail ne este limpede dezvăluită de o icoană din 1651, zugrăvită de un meşter „din Ţara Muntenească", în care sfîntul este pus, nici mai mult, nici mai puţin, decît să-l răpună pe . . . „împăratul păgîn"[6]!

Să părăsim, însă, domeniul simbolurilor şi să trecem la analiza raporturilor lui Matei vodă cu singurul urmaş, în linie masculină,

al lui Mihai Viteazul. O primă urmă a acestor legături o putem distinge într-un fragment din relaţia ambasadorului veneţian Giovanni Grimani, alcătuită la Viena în 22 ianuarie 1638, text care totodată defineşte în chip remarcabil una din trăsăturile fundamentale ale politicii tainice a lui Matei Basarab. De aceea vom şi reproduce în întregime pasajul respectiv: „Matei Basarab, principe al Ţării Româneşti, deşi nu are fii şi este bătrîn, trăieşte foarte dispus ca înainte de a muri să facă un serviciu deosebit creştinătăţii. Acesta e din sîngele acelui vestit Mihai voievod şi ar putea face foarte mari incursiuni pînă la mare şi gurile Dunării şi ar urma desigur orice mişcare care ar fi făcută de împărat; se menţine în acel principat de vreo şapte ani, cu puţină mulţumire, ba chiar împotriva voinţei turcilor; însă fără intrarea în luptă a unor principi mai mari, ştie bine că războiul nu este potrivit pentru el, din care ⟨cauză⟩ stă gata mereu să se salveze prin fugă, cînd această soluţie i s-ar impune..." *(Matthio Bassarabà, Prencipe di Valacchia, sebene non hà figliuoli et e uecchio, uiue dispostissimo prima che muora di far qualche segnalato seruigio alla Christianità. Questo è del sangue di quel famoso Michiel Vaiuoda, che potrebbe fare grandissime scorrerie sino al mare, e foci del Danubio, e seguirebbe egli certo ogni mossa, che fosse fatta dall'Imperatore; mantenendosi in quel Principato da sette anni incirca con poca sodisfattione, anzi contra uolontà de Turchi: ma senza la rottura de Prencipi maggiori, ben conosce, che la Guerra non fà per lui, onde stà sempre sù la dispo⟨si⟩tione di saluarsi con la fuga, quando questo partito li bisognasse...).*[7]

Ne aflăm, negreşit, în prezenţa unei expuneri concentrate a datelor despre Matei Basarab ajunse în posesia cercurilor politice de la curtea imperială habsburgică după cele dintîi contacte diplomatice directe, iniţiate de domnul Ţării Româneşti. Merită să desprindem din acest text punctul de vedere al lui Matei Basarab că, deşi este gata să se ridice cu armele oricînd contra turcilor — atitudine cunoscută nouă, de altminteri, dintr-o serie întreagă de alte izvoare —, totuşi nu o va face niciodată de unul singur, ci numai în cadrul operaţiunilor unei coaliţii creştine, din care să facă parte puteri mai însemnate decît a lui. Este vorba de un autentic principiu, care a guvernat politica externă secretă a domnului român în tot lungul răstimp cît s-a aflat la cîrma Ţării Româneşti. În el putem vedea, fără doar şi poate, un element central al tradiţiei constituite pe temeiul experienţei lui Mihai Viteazul.[8]

În acelaşi text discutat acum reţine atenţia şi afirmaţia că Matei Basarab ar fi fost „del sangue di quel famoso Michiel Vaiuoda", lucru, cum ştim bine, neadevărat.[9] Credem, în ce ne priveşte, că în realitate avem de-a face cu un ecou deformat al intenţiei voievodului de a-l înfia pe Mihai Pătraşcu, nepotul de fiu al lui Mihai

Viteazul, adăpostit și crescut pe lîngă curtea imperială habsburgică. Pare deci probabil că din capul locului, din 1635, cînd emisarii lui vodă Matei au cercetat întîia oară curtea de la Viena[10], ei au luat legătura cu familia gloriosului său predecesor și au vădit sus-amintita decizie. Ulterior, în 1640, cu prilejul unei noi solii la împăratul Ferdinand al III-lea, a fost consemnată în chip explicit, pentru prima dată, hotărîrea domnului de la Tîrgoviște în privința lui Mihai Pătrașcu. Solul lui Matei Basarab, raguzanul Marco Vladcovici, după ce a transmis mesajul scris, a cerut prin viu grai, în numele stăpînului său, protecție pentru odrasla domnească, în termenii următori: „... Iar pe fiul văduvei, Mihail Pătrașcu, îl recomandă majestății sale cu toată umilința, lucru despre care ⟨Matei Basarab⟩ nu zice nimic în scrisoare, nici despre altele, însărcinîndu-l pe el ⟨solul muntean⟩ să facă representare cu grai viu. Causa e că scrisoarea ar fi putut să cadă în mîinile oamenilor rău voitori. Roagă deci pe majestatea sa, să-l aibă grațios în vedere. Căci numitul voivod neavînd copii, nu are pe nimeni rudă mai apropiată decît dînsul, care îi ține loc de fiu și de succesor, lăsîndu-l drept dovadă de fidelitate la curtea majestății sale, în serviciul și sub ocrotirea majestății sale. Iar pe acesta nu numai voivodul el singur, ci toată țara îl dorește urmaș, ca pe fiul patriei“.[11] Sînt cuvinte deosebit de impresionante, iar vălul de mister cu care Matei Basarab a ținut să-și acopere intenția era perfect îndreptățit, dat fiind că rostirea publică a numelui lui Mihai Pătrașcu în legătură cu succesiunea la tronul Țării Românești ar fi însemnat actualizarea pripită a unui extraordinar program politic — refacerea „Daciei“ lui Mihai Viteazul. De altfel, faptul că Mihai Pătrașcu însuși era de timpuriu conștient de ideea pe care o întrupa reiese din încercarea pe care a făcut-o încă în martie 1635 — așadar cînd nu avea decît aproximativ 16 ani! — de a obține recunoașterea oficială, din partea unei diete ungaro-habsburgice, a calității lui de pretendent la stăpînirea Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei.[12] Este evident, pe de altă parte, că aducerea unui asemenea personaj în Țara Românească nu putea avea loc oricînd și oricum. Mai ales în ochii turcilor, sosirea lui în preajma scaunului domnesc din care cîrmuise bunicul său prea vestit ar fi echivalat cu o fățișă și foarte gravă provocare, cu atît mai mult cu cît crescuse și fusese educat sub oblăduirea habsburgică, ceea ce făcea din el automat un inamic al Porții.[13]

De acum încolo datele despre legăturile lui Matei Basarab cu Mihai Pătrașcu și familia lui se înmulțesc.[14] Un moment însemnat al acestor legături l-a constituit întoarcerea în Țara Românească, în toamna anului 1640 a mamei lui Mihai Pătrașcu, Ana, fiica fostului domn Radu Șerban, împreună cu sora lui, Elina. Foarte curînd, Matei vodă și sfatul domnesc vor alege și vor întări stăpînirea Elinei peste o parte din satele rămase de la bunicul ei, Mihai Viteazul.[15]

Pentru Doamna Ana, văduva lui Nicolae Pătraşcu, Matei Basarab va fi mereu „frater meus charissimus“[16], iar pe de altă parte Mihai Pătraşcu se va socoti şi va acţiona ca reprezentantul autorizat al aceluiaşi pentru rezolvarea afacerilor munteneşti din teritoriile habsburgice.[17] Ultimele ştiri despre el din „perioada habsburgică“ îl atestă, la hotarul anilor 1652—1653, gata de plecare spre Ţara Românească, cu încuviinţarea împăratului Ferdinand III.[18] Pe Mihai Pătraşcu îl vom regăsi apoi, la 8 martie 1654, la Cehrin, pe lîngă hatmanul cazacilor zaporojeni, anunţînd pe un înalt consilier al împăratului habsburg că a primit din partea lui Bogdan Hmelniţki promisiunea de ajutor pentru ocuparea tronului Ţării Româneşti, numaidecît după isprăvirea conflictului cu Polonia, *aut medio pacis, vel armorum*.[19] Trecerea lui Mihai Pătraşcu la cazaci, în chiar ajunul morţii lui Matei Basarab (9 aprilie 1654 st. v.), a rămas pînă astăzi insuficient explicată, ca de altfel şi cererea lui din Viena, la 21 august 1648, reînnoită la 20 februarie 1650, de a lua în căsătorie pe sora ţarului Alexei Mihailovici şi de a fi primit în slujba acestuia din urmă.[20]

Pentru a putea judeca în chip potrivit iniţiative şi mişcări atît de surprinzătoare credem că trebuie să plecăm de la premisa că nepotul de fiu al lui Mihai Viteazul a acţionat tot timpul în răsăritul Europei ca instrument al politicii habsburgice, dar şi cu consimţămîntul lui Matei Basarab. Sub acest din urmă aspect este deosebit de semnificativ că însuşi Matei vodă a sprijinit cererea susamintită, confirmînd ţarului printr-o scrisoare din 1649 că îl socoate pe Mihai Pătraşcu ca pe fiul şi succesorul său în scaunul domnesc al Ţării Româneşti[21]. Cadrul în care au a fi plasate aceste elemente ni-l oferă din capul locului o acuzaţie înfăţişată sultanului Mehmed IV de o solie suedeză sosită la Poartă în cursul anului 1657, curînd după moartea împăratului Ferdinand III de Habsburg: „Răposatul împărat al Germaniei nu de alta a făcut să se uneltească cu cei de credinţa moscoviţilor, ci pentru că ⟨ţarul⟩ nu se gîndeşte şi zoreşte la altceva decît la eliberarea, cum el spune, a grecilor, sîrbilor, bulgarilor şi celorlalţi care sînt de rit grec ⟨ortodox⟩, cu subjugarea maiestăţii voastre“[22]. A existat deci, conform acestui izvor, în ultima fază a domniei împăratului Ferdinand III, un proiect secret habsburgic de stimulare în răsăritul Europei a creării unei coaliţii ortodoxe, în frunte cu Moscova, îndreptate împotriva Imperiului otoman. O asemenea iniţiativă este cu atît mai credibilă, cu cît, pe faţă, aşa cum mărturisesc observatorii veneţieni la curtea imperială — cei mai direct interesaţi în a-i vedea pe Habsburgi angajaţi într-o confruntare cu Poarta, care să le uşureze situaţia în Mediterana orientală, unde războiul Candiei continua din plin —, împăratul nu a vrut cu nici un chip să provoace o ruptură cu Poarta, nici după încheierea păcii Westfalice (1648)[23].

A doua scrisoare a lui Mihai Pătrașcu către țar, din 20 februarie 1650 — al cărei text, tradus din latină în rusă, ni s-a păstrat și din care vedem că pretendentul nu omitea să evoce în chip de recomandare personalitatea bunicului său, „voievodul Mihail de bună amintire" —, a fost cea dusă în Rusia de o delegație de clerici de la mănăstirea Lepavina din Croația, compusă din arhimandritul Visarion, chelarul Ioanichie și preotul Spiridon. Aceștia au plecat din Viena către sfîrșitul lunii februarie, avînd la mînă un salv-conduct imperial. Au străbătut atît Țara Românească, cît și Moldova, de unde au plecat spre Kiev la jumătatea lunii august. Apoi, la 13 septembrie au sosit la Putivli, la hotarele rusești, unde au declarat că, pe lîngă pomenita scrisoare către țar, sînt și purtătorii unei alteia, trimisă de Mihai Pătrașcu patriarhului Iosif al Moscovei. Ulterior, la 30 septembrie 1650, cei trei au ajuns la Moscova și au fost supuși unui interogatoriu la Posolski Prikaz. Cu acest prilej, ei au comunicat că au fost însărcinați să transmită pe cale orală din partea lui Mihai Pătrașcu — dovadă a grijii pentru ocrotirea mesajului! — următoarele: „Și de aceea vrea el să-l slujească pe măria-sa, pentru ca lui, prin milostivirea împărătească, să i se acorde scaunul său natural, al țărilor Muntenească și Moldovenească și Ungurească ⟨=Transilvania⟩, care este moșia lui"[24]. Avem de-a face cu o mărturie de o excepțională însemnătate, deoarece, mai întîi, confirmă indirect supraviețuirea proiectului „dacic" la curtea domnească a Țării Românești, atestat pînă acum doar de mențiunea din *Antologhionul* slavonesc de la Cîmpulung (1643). Apoi, aceeași mărturie — neluată în seamă pînă astăzi de istoricii noștri! — împreună cu întreg jocul politic în care a fost amestecat Mihai Pătrașcu în anii din preajma mijlocului veacului, sînt în măsură, după opinia noastră, să lumineze originea evoluțiilor dramatice din Țara Românească sub domnia lui Mihnea III Radu (1658—1659).

Ar mai fi de adăugat că purtătorii mesajului și scrisorilor lui Mihai Pătrașcu au informat autoritățile rusești și despre relațiile pașnice ale împăratului Ferdinand III cu Franța și Suedia și, în mod special, despre reînnoirea păcii cu Imperiul otoman. Ulterior, ei au primit un nou salv-conduct, de astă dată rusesc (31 ianuarie 1651), ceea ce pare a dovedi — așa cum au remarcat cercetătorii sovietici — că Moscova era „interesată în rezultatul călătoriei lor"[25]. Pe de altă parte, este vrednic de subliniat că un mijlocitor de seamă în tratativele cu privire la căsătoria lui Mihai Pătrașcu și la trecerea lui din slujba împăratului german în cea a țarului a fost tot om al bisericii, un înalt ierarh al Orientului ortodox, patriarhul Paisie al Ierusalimului[26]. Urmărind activitatea lui politică, pe cea a colaboratorului său apropiat, chiotul Pantelimon Ligaridis, precum și pe a starețului Arsenie Suhanov, tainicul emisar al Moscovei în Ucraina, țările române și Orientul ortodox, vom avea posibilitatea să consta-

tăm că măcar o parte din demersurile diplomatice și evenimentele din răstimpul 1648—1659, unul dintre cele mai frămîntate din istoria Europei răsăritene în întreg secolul XVII, pot și trebuie să fie înțelese unitar, într-o strînsă înlănțuire.

Mai înainte se cuvine, însă, să mai facem o precizare. Matei Basarab a stabilit pentru prima oară un contact direct cu țarul Rusiei la 18 februarie 1645, printr-o solie specială trimisă la Mihail Feodorovici, tatăl lui Alexei, ale cărui dorințe și rugăciuni erau — spunea el — spre „folosul credinței pravoslavnice din toată lumea". Solul lui vodă Matei explica prin viu grai că misiunea sa a fost posibilă datorită împăcării dintre stăpînul său și domnul Moldovei, Vasile Lupu, anterior drumurile moldovenești fiind închise[27]. Este deosebit de semnificativ că, în paralel, tot în prima jumătate a anului 1645, Vasile Lupu, care întreținea de cîtăva vreme strînse raporturi diplomatice cu Rusia, a găsit nimerit momentul să propună de-a dreptul o alianță a Moldovei și Țării Românești cu Moscova contra turcilor[28]. Propunerea a fost, desigur, o consecință tocmai a proaspetei concilieri a celor doi domni din țările românești extracarpatice, care a marcat concomitent încheierea procesului reorientării politicii externe a lui Vasile Lupu, de la o atitudine pro-otomană, la una favorabilă coalizării cu puterile creștine împotriva Porții. Or, atacurile tătarilor din Crimeea, dezlănțuite încă în 1644 la hotarele rusești, de care domnul Moldovei era perfect informat, păreau să anunțe atunci un război între Moscova și Imperiul otoman[29]. A intervenit, însă, moartea țarului Mihail Feodorovici, în vara lui 1645, iar ulterior, după eșecul proiectului de ligă al regelui polon Vladislav IV, două ambasade rusești, venite la Constantinopol în decembrie 1646 și martie 1647, vor face ca pacea dintre cele două puteri să fie reînnoită, nu fără ajutorul lui Vasile Lupu, acum preocupat de relaxarea încordării în apropierea hotarelor sale. În sfîrșit, în noiembrie 1647, flota turcească și întăririle concentrate în jurul Azovului încă din anul precedent vor fi retrase[30].

Evoluțiile politice din răsăritul Europei au fost profund înrîurite, începînd din anul 1648, de răzvrătirea cazacilor zaporojeni, sub conducerea hatmanului Bogdan Hmelnițki, împotriva coroanei polone[31]. Alianța cazacilor cu tătarii din Crimeea, în condițiile în care Poarta era imobilizată, pe lîngă războiul cu Veneția, și de tulburările care au însoțit uciderea sultanului Ibrahim și înlocuirea cu fiul său minor Mehmed IV (8 august 1648), a creat de fapt o nouă grupare de forțe, pe cît de autonomă, pe atît de periculoasă pentru stabilitatea politică din spațiul carpato-danubian. Inițial, moartea regelui polon Vladislav IV (20 mai 1648) a actualizat proiectul sprijinirii candidaturii principelui transilvănean Gheorghe Rákóczy I, proiect făurit de calvinul Janusz Radzivill, la care a aderat temporar socrul său Vasile Lupu și pentru care curtea transilvăneană a înțeles să stabilească

și legături cu Bogdan Hmelnițki[32]. Moartea lui Gheorghe Rákóczy I la 11 octombrie 1648 și alegerea pe tronul polon, în toamna aceluiași an, a lui Jan Casimir, au schimbat sensibil datele problemei. Dacă tînărul Rákóczy va spera în continuare că, mai ales cu ajutorul cazacilor, va izbuti să atingă într-un tîrziu țelul lăsat moștenire de părintele său, Vasile vodă Lupu va adopta o linie politică hotărît favorabilă noului rege al Poloniei, în conflictul acestuia cu coaliția tătaro-cazacă. Cea dintîi manifestare concretă a acestei atitudini a constituit-o atacarea, pe la sfîrșitul lunii octombrie sau în noiembrie 1648, la Brătuleni, pe Prut, a unui mare detașament tătar, care se înapoia din Polonia, cu prăzi și robi, unde, alături de forțele cazace, participase la asediul cetății Lvov.[33]

O mențiune aparte, în contextul acestor repezi desfășurări, merită opțiunea lui Matei Basarab. Se pare că, în luna august a aceluiași an, principele Gheorghe Rákóczy I, care, spre a-și pregăti terenul pentru ocuparea tronului vacant de la Varșovia, era gata pe atunci să meargă cu oaste în ajutorul Poloniei, a cerut și colaborarea lui Matei vodă la acest efort militar. Domnul Țării Românești a refuzat însă, declarînd că „el nu vrea să facă astfel de certuri“[34]. Ulterior, toamna tîrziu, cînd tătarii se întorceau din expediția în Polonia, același Matei s-a mulțumit să concentreze la Galați o oaste de 12 000 de oameni.[35] Nu credem ca atitudinea lui de expectativă să fie lipsită de tîlc. Obiectivul primordial al domnului nu era, desigur, acela de a-și măcina forțele intervenind în luptele dintre creștini. În plus, și lucrul acesta trebuie reținut cu precădere, în preajma zilei de 8 iulie 1648, „în cetate în Tărgoviște“ se afla patriarhul Paisie al Ierusalimului, care tocmai se pregătea pentru o lungă călătorie, prin Moldova și Ucraina, la Moscova.[36] Scopul tainic al acestei călătorii — punerea bazelor unei ligi ortodoxe îndreptate împotriva Imperiului otoman — era perfect cunoscut domnului român, așa cum reiese din relația despre drumul lui Paisie în Rusia. Așadar, rezerva lui Matei Basarab față de o angajare contra cazacilor, de partea Poloniei, apare deplin explicabilă.

Odată sosit la Moscova, la 27 ianuarie 1649, patriarhul Paisie a putut comunica faptul că de curînd domnul Țării Românești a fost pe punctul să scuture stăpînirea turcească: „el era cît pe aci să adune o oaste și a vrut să pustiască toate orașele turcești de pe lîngă Dunăre; iar turcul i-a trimis caftan și sabie și i-a poruncit să fie ca pînă acum“.[37] Avem de-a face neîndoielnic cu o referire la momentul de tensiune politică din vara anului 1646, în legătură cu proiectul de cruciadă al regelui polon Vladislav IV, care era încheiat într-adevăr cînd Poarta, în septembrie 1646, a luat și prevăzătoarea măsură de a confirma în scaunele domnești atît pe Matei Basarab, cît și pe Vasile Lupu.[38] Dar această referire ne vădește totodată, indirect, na-

tura convorbirilor purtate la Tîrgoviște de Matei Basarab cu Paisie al Ierusalimului.

Pe cînd încă se găsea la Kiev, patriarhul Paisie a aflat că, la cererea regelui Jan Casimir, între Polonia și coaliția tătaro-cazacă fusese perfectat un armistițiu, pe toată durata iernii 1648—1649. El a transmis totodată la Moscova că a auzit de la Hmelnițki că ei, cazacii, „o să se împace cu polonii" și, apoi, „împreună cu tătarii din Crimeea, vor merge cu o mulțime de oameni asupra turcului peste țările moldoveană și munteană, și domnul moldovean și cel muntean vor fi cu ei; iar dacă domnul Moldovei și domnul Munteniei nu vor merge cu ei împotriva turcului, atunci vor fi strîmtorați de cazaci și de tătari".[39] Și în altă parte a aceleiași relații, din care am extras citatul abia reprodus, patriarhul Paisie repetă că, încă în primăvara anului 1649, Bogdan Hmelnițki, cu colaborarea tătarilor, care „s-au depărtat de turc", dar și asociindu-și pe poloni, ar fi avut intenția să atace Imperiul otoman, profitînd de succesele venețiene din Mediterana orientală, precum și de disensiunile interne, de la Poartă.[40] În consecință, Paisie a pledat atît direct, la curtea țarului, cît și ulterior, prin intermediul emisarului moscovit, starețul Arsenie Suhanov, care l-a însoțit pe drumul de înapoiere, pentru o apropiere între cazaci și Rusia, evident, în scopul creării unui puternic front ortodox. Pentru ilustrarea acestei idei, vom alege și reproduce o singură frază, scoasă de astă dată din relația despre călătoria lui Arsenie Suhanov în Ucraina și țările române, din anii 1649—1650: „Și patriarhul aceleași vorbe îi spusese de multe ori lui Arsenie și se întreba de ce oare țarul nu vrea să primească pe cazaci?"[41]

Cum se știe, evenimentele anului 1649 au luat alt curs decît cel prevăzut și dorit de Paisie al Ierusalimului. Din februarie datează cel dintîi contact diplomatic dintre hatmanul cazacilor zaporojeni și Poartă, iar aproximativ trei luni mai tîrziu el începea, alături de tătarii din Crimeea, o nouă campanie contra Poloniei, isprăvită victorios, și care a dus la semnarea tratatului de la Zborov (8 august 1649).[42] Odată cu potolirea, fie și temporară, a stării de război polono-cazace au renăscut, însă, numaidecît și speranțele în legătură cu o apropiată acțiune concertată împotriva turcilor. Așa se explică de ce patriarhul Paisie a simțit nevoia să-l trimită din Moldova înapoi, la Moscova, pe Arsenie Suhanov, care la 11 decembrie 1649 a comunicat la Posolski Prikaz un mesaj de cel mai mare interes. Acesta era în legătură cu veștile anterioare pe care Paisie al Ierusalimului le făcuse să parvină la curtea țarului, conform cărora un om al său din Constantinopol aflase că sultanul, pe lîngă expedierea la hanul Crimeii a unui caftan și a unei săbii, a poruncit ca tătarii să se pregătească pentru o campanie contra Rusiei.[43] Arsenie Suhanov a fost însărcinat să aducă la cunoștința țarului că, în replică la acest proiect, domnii Moldovei și Țării Românești, împreună cu

cazacii zaporojeni, au căzut la învoială să meargă împotriva Constantinopolului. Patriarhul Paisie îl sfătuia pe ţar să acorde domnilor români sprijin, anume în timp ce aceştia vor ataca pe turci pe uscat, ruşii să-i atace pe mare „măcar şi cu o oaste mică". Şi Suhanov adăuga de la el: „Acum puterea turcilor slăbeşte, pentru că îi bat veneţienii; spun toţi creştinii că ei ar vrea să vadă Oraşul împărătesc sub stăpînirea ţarului Alexei"[44]... Odată mai mult se vădeşte astfel cu toată limpezimea spiritul în care a lucrat, în cursul călătoriei lui în ţările române, în Ucraina şi Rusia, patriarhul Paisie al Ierusalimului![45]

Nu vom stărui prea mult asupra evoluţiilor ulterioare, prea bine cunoscute, decît spre a desprinde, pe cît posibil, poziţia particulară faţă de evenimente a lui Matei Basarab. Temerile timpurii ale lui Vasile Lupu cu privire la politica de profit personal dusă de hatmanul cazacilor s-au verificat pe deplin în august—septembrie 1650, cu ocazia invaziei pustiitoare a tătarilor şi cazacilor, care s-a abătut atunci asupra Moldovei, cu scopul de a-l îndepărta de Polonia şi a-l aduce în strictă obedienţă faţă de Bogdan Hmelniţki.[46] Este vrednic de observat, totuşi, că această invazie a fost limitată la Moldova, fără a atinge hotarele Ţării Româneşti. Or, o ştire din 7 noiembrie 1650 atestă că, potrivit lui Ivan Vîhovski, cancelarul *(pisar)* oastei cazace, între Bogdan Hmelniţki şi Matei vodă Basarab exista deja la acea dată un pact, un tratat în toată regula, întărit prin jurăminte reciproce, menit să-i facă să se ajute „în toate împrejurările".[47] Să nu uităm că în tot cursul anului 1650 în Ţara Românească a zăbovit patriarhul Paisie al Ierusalimului. Este deci de presupus că apropierea politică dintre cei doi cîrmuitori a fost în primul rînd opera lui.[48]

Care era sensul pe care Matei Basarab îl atribuia alianţei lui cu cazacii rezultă din analiza mesajului purtat de un sol al lui, sosit la Bogdan Hmelniţki în primăvara — „postul cel mare" — anului 1651. Încă din decembrie 1650 Poarta luase act oficial de cererea de supunere faţă de ea a hatmanului cazacilor, care se pregătea astfel ca, împreună cu forţele hanului din Crimeea, să rupă tratatul de la Zborov şi să înceapă o nouă campanie împotriva Poloniei.[49] Solul lui Matei Basarab la hatman a avut tocmai misiunea să sondeze intenţiile acestuia cu privire la direcţia autentică spre care avea a fi dirijat efortul său militar. Astfel, domnul român l-a anunţat că dacă va avea nevoie de ajutorul său, el are gata o oaste de 50 000 de oameni şi „în ce parte şi cîtă o să-i poruncească, fie în ⟨ţara⟩ Ungurească ⟨=Transilvania⟩, fie în ⟨ţara⟩ Moldovei, el va şi trimite".[50] Cu alte cuvinte, Matei Basarab nu era dispus să colaboreze cu Bogdan Hmelniţki decît în limitele spaţiului carpato-danubian şi anume în contextul iniţierii, în sfîrşit, a operaţiunilor militare antiotomane, a căror etapă prealabilă trebuia s-o constituie, cum se vede, în-

locuirea lui Gheorghe Rákóczy II sau a lui Vasile Lupu. În răspunsul său, hatmanul cazacilor, fără să dezvăluie obiectivul campaniei anului 1651, nu a făcut decît să se plîngă de conduita lui Vasile Lupu, care — silit de împrejurările din august-septembrie 1650 — promisese să dea în căsătorie lui Timuş Hmelniţki pe fiica sa Ruxanda, dar apoi a amînat mereu această — nedorită! — alianţă matrimonială; iar, mai departe, l-a întrebat pe domnul Ţării Româneşti dacă măcar în privinţa relaţiilor cu el poate să nu aibă îndoieli.[51]

Ostilităţile polono-cazace, inaugurate de fapt încă din februarie 1651, au dus în final, cum se ştie, la zdrobirea forţelor lui Bogdan Hmelniţki în bătălia de la Beresteczko (30 iunie 1651), precum şi la un nou tratat de pace, cel de la Biala Cerkiew (18 septembrie 1651), în urma căruia era restaurată suveranitatea Poloniei asupra Ucrainei.[52] Cînd interpretăm ştirea de mai sus trebuie să ţinem seamă de stadiul relaţiilor lui Matei Basarab cu ceilalţi doi cîrmuitori, din Transilvania şi Moldova. De pildă, legăturile cu Gheorghe Rákóczy II au debutat foarte greu. Abia la 18 februarie 1650 o solie a domnului muntean, aflată la Braşov, încheia un tratat preliminar cu principele transilvănean, în virtutea căruia tratatele precedente, perfectate cu părintele său, erau socotite rămase în vigoare. Dar a trebuit să mai treacă încă un an pentru a putea fi semnate acte care să însemneze o autentică alianţă defensivă transilvano-munteană, „nemine excepto sive Turcae, sive Tartari, vel alterius cujuscunque nationis et gentis existant.“ Refacerea alianţei a fost privită, însă, cu scepticism de unii membri ai nobilimii transilvănene, ca Ioan Kemény, care apreciau că: „Confederaţia noastră cu românii . . . va fi tot spre pericolul nostru, căci atît noi, cît şi ei suntem slabi, pentru a ne putea apăra reciproc împotriva popoarelor mai puternice.“ Este justă observaţia că Matei vodă a dorit această alianţă în momentul cînd, la începutul anului 1650, el a fost chemat la Poartă, la fel de altminteri precum Vasile Lupu al Moldovei (Eugene Pavlesco, *Georges II Rákóczy prince de Transylvanie (1648—1660)*, Iaşi, 1924, p. 40). În schimb, proiectele politice ale lui Rákóczy continuau să fie legate de o „axă“ cu Bogdan Hmelniţki, care, tot în 1650, îşi lua faţă de el angajamentul să nu atace Moldova sau Ţara Românească, atîta vreme cît domnii acestora vor menţine bune relaţii cu principele transilvănean.[53] Între timp, Poarta, după cît se pare, ceruse domnilor de la răsărit şi miazăzi de Carpaţi să-l sprijine pe hatmanul cazacilor cu cîte un corp de oaste de cîte 10 000 de oameni fiecare.[54] Vasile vodă al Moldovei, căruia din 24 decembrie 1650 i se acordase şi indigenatul polon[55], nu numai că nu a executat acest ordin al Porţii, dar a trimis chiar un detaşament în ajutorul polonilor şi, în plus, le-a creat facilităţi de aprovizionare. Cît priveşte pe Matei Basarab, el s-a abţinut doar de la orice fel de implicare în desfăşurarea conflictului — cu excepţia unor măsuri defensive[56] —, ceea ce con-

firmă odată mai mult că, din perspectiva lui, raporturile cu cazacii nu puteau evolua decît într-un unic sens — cel antiotoman; altminteri, ele rămîneau „înghețate“ la nivelul declarațiilor de bune intenții reciproce...

De curînd, colegul Andrei Pippidi a atras atenția asupra unui alt izvor, care are darul să întregească datele despre concepția ce a prezidat politica răsăriteană a bătrînului domn muntean, în ultimii săi ani de viață. Este vorba de un crîmpei din dedicația către țarul Alexei Mihailovici, datată în 1656, din fruntea *Hresmologhion*-ului — „Cartea profețiilor“ — lui Paisie Ligaridis: „Chiar Matei Basarab, cînd a auzit că marele împărat Alexei și-a condus el însuși oastea în luptă și că Zenovie, hatmanul cazacilor, i s-a închinat, și cînd a aflat de multele cetăți pe care le-a cucerit de la leși, a strigat: — Acum știu că asemenea isprăvi ale lui Alexie sînt inspirate de Dumnezeu însuși!“ [57] Este limpede că aici sînt amestecate fapte care s-au întîmplat după moartea lui Matei vodă (9/19 aprilie 1654) — coaliția ruso-cazacă a început să opereze contra Poloniei abia din vara aceluiași an[58] —, cu o reacție pe care o considerăm autentică și pe care domnul de la Tîrgoviște a putut s-o aibă, în chiar ajunul dispariției sale, la sosirea celor dintîi vești despre hotărîrea radei de la Pereiaslav, din 8 ianuarie 1654.[59] Această reacție se înscrie, de altfel, într-un larg curent de opinie, înregistrat și de un alt contemporan, Albrycht Stanislaw Radziwill. În septembrie 1654, acesta nota marea teamă din Lituania, cauzată de zvonul că oștile ruso-cazace, așa cum ar fi convenit țarul și Bogdan Hmelnițki, vor ataca mai întîi Brest Litovsk și Cracovia, cu obiectivul final ca, după ocuparea Poloniei, să elibereze Grecia de sub dominația otomană *(ac postea occupata Polonia Greciam a servitute Turcica liberare)*.[60]

Pe de altă parte, în exegeza izvorului de mai sus trebuie să ținem seamă de faptul că Pantelimon Ligaridis a fost nu numai un inițiat în tainele politicii lui Matei Basarab, din poziția lui privilegiată de predicator al curții domnești pe care a deținut-o, ci și un apropiat colaborator al patriarhului Paisie al Ierusalimului. Legăturile dintre cei doi oameni ai Bisericii trebuie că s-au stabilit în vara anului 1648, cu prilejul trecerii prin Țara Românească spre Moldova a patriarhului. Ulterior, ele s-au consolidat cînd, în cursul anului 1650, acesta a poposit mai îndelung pe lîngă curtea din Tîrgoviște.[61] Așa se face că în anul următor, Paisie al Ierusalimului a plecat spre Orient însoțit atît de Arsenie Suhanov, emisarul secret al Moscovei, cît și de Ligaridis. Acesta din urmă, la 16 noiembrie 1651, la Ierusalim, a fost făcut călugăr ortodox, schimbîndu-și numele în Paisie și fiind plasat sub supravegherea spirituală a lui Suhanov, pentru ca apoi, la 14 septembrie 1652 să devină mitropolit de Gaza.[62] Raporturile strînse cu Paisie al Ierusalimului și cu Arsenie Suhanov ne obligă să-l socotim pe Ligaridis perfect familiarizat cu

proiectul de ligă ortodoxă semnalat, inclusiv cu elementele legate de problema pretendentului Mihai Pătrașcu.

Ivirea nepotului lui Mihai Viteazul în orizontul politic al spațiului carpato-danubian la începutul anului 1654 a fost receptată în chip diferit de mediile oficiale din cele trei state. Gheorghe Rákóczy II, principele Transilvaniei, s-a grăbit să ceară, în luna februarie, informații asupra trecerii lui Mihai Pătrașcu la cazaci în Polonia, pe unde credea că aceasta s-a efectuat.[63] Totodată, el s-a adresat pentru explicații și curții imperiale habsburgice, iar la 2 aprilie 1654 împăratul Ferdinand III a dat instrucțiuni să i se răspundă că nu a avut și nu are nici un tratat cu cazacii, că Mihai Pătrașcu nu mai este în slujba sa și că tot ce știe despre el este că a plecat, cu îngăduința lui, la rudele din Țara Românească.[64] Pe de altă parte, solii lui Rákóczy l-au acuzat și la Poartă pe împăratul Ferdinand III că l-ar fi trimis pe Mihai Pătrașcu la cazaci ca să atace Transilvania.

La 5 iulie 1654, din Constantinopol, rezidentul german Simon Reniger raporta că a fost nevoit, la rîndul lui, să dea o dezmințire, susținînd că pretendentul a părăsit Viena în urmă cu aproximativ doi ani și că de atunci împăratul nu mai vrea să audă și să știe nimic despre el.[65] Este bine de precizat numaidecît că „dezavuarea" lui Mihai Pătrașcu de către Habsburgi trebuie privită cu maximă circumspecție. El însuși, prin scrisoarea din 8 martie 1654, din Cehrin, nu făcea altceva decît să reia legăturile cu autoritățile imperiale[66], după o oarecare întrerupere, motivată doar de faptul că nu a avut la îndemînă nici o ocazie spre a putea comunica știri despre mișcările lui. Făgăduia totodată că, după ocuparea scaunului domnesc al Țării Românești, va sluji necontenit cu credință nu numai pe împărat, ci și pe... papă! Dacă ar fi existat anume vești favorabile de la curtea imperială ce i-ar fi trebuit împărtășite *(aliquorum bonorum novorum ex partibus illis)*, el solicita să-i fie transmise tocmai prin intermediul rezidentului german de la Constantinopol. Este de presupus, de asemenea, că față de hatmanul Bogdan Hmelnițki pretendentul muntean s-a prevalat și de protecția imperială. Așa se explică, credem, în bună măsură onorurile cu care a fost primit la Cehrin *(nos omni debito honore excepit)*, precum și faptul că i-a fost hărăzit ca loc de reședință și pentru întreținere *(pro sustentatione nostra)* un tîrg de lîngă Nipru *(unam civitatem seu oppidum penes Boristhenem fluvium)*.[67]

O neliniște cel puțin tot atît de mare a produs prezența lui Mihai Pătrașcu la cazaci și la curtea lui Gheorghe vodă Ștefan. Acesta putea fi sigur că are în Bogdan Hmelnițki un dușman implacabil, din pricina evenimentelor din 1653, în cursul cărora și-a pierdut viața însuși fiul hatmanului și ginerele lui Vasile Lupu, Timuș Hmelnițki. Cu referire la atitudinea cazacilor față de Gheorghe Rákóczy II, al cărui ajutor a dus în principal la răsturnarea lui Vasile Lupu, în-

tr-un raport transilvănean din Tîrgoviște, cu data de 30 august 1655, se va scrie: „... eu am aflat sigur că ⟨ei⟩ niciodată nu vor uita de moartea lui Timuș și de pieirea cazacilor la Suceava și la podul de lîngă Soroca, ci vor ține ⟨minte⟩; Smil are grijă de aceasta“[68]. Același gînd va fi stăruit necontenit și în mintea lui Gheorghe Ștefan, care, în pofida somației țarului de a se alătura coaliției ruso-cazace, primită în martie 1654[69], va prefera să-i ajute prin toate mijloacele — diplomatice și chiar militare — pe poloni.[70]

Prima reacție cunoscută a lui Gheorghe vodă Ștefan în legătură cu Mihai Pătrașcu este din 9 aprilie 1654. El se ocupa mai întîi, în scrisoarea cu această dată trimisă din Iași în Polonia, lui Stanislav Potocki, de problema lui Vasile Lupu, care, aflat pe atunci în Crimeea, ar fi plănuit „să năvălească în țările noastre cu hoarda“. Domnul moldovean nu se temea însă prea mult, „avînd ligă bună cu domnul Munteniei și cu principele Transilvaniei“ (vestea despre stingerea din viață a lui Matei Basarab nu avusese cum să parvină deocamdată în Moldova!). Apoi, Gheorghe Ștefan adăuga: „Aici, pe lîngă Hmelnițki se află și un nepot de fiu al lui Mihai, fost cîndva domn, care fugind printr-o învoială oarecare de la împăratul creștin, tinde, cu puterea țarului Moscovei și a lui Hmelnițki, la domnia Munteniei, ca la o domnie a sa de moștenire, și toate acestea din pricina lui Vasile domnul“[71]. Mult mai interesantă este, însă, o altă scrisoare a lui Gheorghe Ștefan, din 2 octombrie 1654, alcătuită tot în Iași și avînd același destinatar. Înainte de a-i examina conținutul trebuie precizat că, între timp, Vasile Lupu fusese trimis de hanul Crimeii, Islam Ghirai III, care-i era favorabil, la Constantinopol, unde sosise pe calea mării încă de la 10/20 iunie[72]. În scrisoarea pomenită, Gheorghe vodă Ștefan vorbește mai întîi de o înțelegere între Bogdan Hmelnițki și noul domn al Țării Românești, Constantin Șerban, în privința „nepotului de soră“ al acestuia din urmă, „pe nume Mihai“, mai înainte trăitor pe lîngă împăratul creștin, iar acum stabilit în preajma lui Hmelnițki, la Cehrin. Ei ar fi vrut s-o căsătorească pe Ruxanda, fiica lui Vasile Lupu și văduva lui Timuș Hmelnițki, cu Mihai Pătrașcu. Ulterior, solii lor la sultan ar fi trebuit să insiste pentru reinstalarea lui Vasile Lupu în scaunul Moldovei. Următoarea etapă a aceluiași plan ar fi constituit-o trecerea lui Vasile Lupu la cîrma Transilvaniei, cea a Moldovei urmînd să fie preluată de Mihai Pătrașcu. Bineînțeles, această a doua etapă a planului avea a se realiza împotriva voinței Porții. Însuși Gheorghe Ștefan se arăta sigur și sublinia, la capătul scrisorii de care ne ocupăm, că Mihai Pătrașcu, întocmai „ca odinioară Mihai, domnul Țării Românești“, bunicul său, va pricinui o „grozavă răscoală“ contra turcilor *(Owo zgola, iako niegdys Michal Hospodar Multanski, wuy tego Michała, straszna rebellia Turczynowi, tak y ten teraz wszytkim nam grozic obiecuie)*. Acesta era deci obiectivul final al planului, pe care

Gheorghe Ștefan l-a putut reconstitui, printre altele, și datorită interceptării unei scrisori a lui Mihai Pătrașcu, redactate „lîngă Czerncow“ (probabil Czernihów, Czernikovia) și adresate mamei lui, doamna Ana[73].

În ce măsură erau oare justificate temerile lui Gheorghe vodă Ștefan al Moldovei? În primul rînd, este perfect adevărat că Mihai Pătrașcu era „nepot de soră“ al noului domn al Țării Românești: Doamna Ana și Constantin vodă Șerban erau și unul și celălalt copii ai lui Radu vodă Șerban, deși ultimul dintr-o legătură nelegitimă[74]. Ținînd seamă de această înrudire, putem da crezare afirmațiilor despre un sprijin secret al lui Constantin Șerban pentru nepotul lui Mihai Viteazul, pe care le cunoaștem și dintr-un raport al rezidentului german la Poartă, S. Reniger, cu data 25 iunie 1654. Acesta se făcea, de fapt, ecoul spuselor solilor transilvăneni, care i s-au plîns de slăbirea alianței dintre Transilvania și Țara Românească după moartea lui Matei Basarab. Succesorul lui preferă să întrețină relații prietenești cu cazacii, „a trimis mereu bani, cai frumoși și alte lucruri trebuincioase“ voievodului adăpostit la ei, adică lui Mihai Pătrașcu, deși știa prea bine că acesta se străduiește „cu ajutorul cazacilor“ să cucerească Transilvania. Reniger consemnează apoi și el proiectul căsătoriei lui Mihai Pătrașcu cu „fiica lui Lupu“, văduva lui Timuș Hmelnițki[75].

Nu par a fi fost lipsite de temei, pe de altă parte, nici temerile lui Gheorghe Ștefan cu privire la o atitudine favorabilă a lui Constantin vodă Șerban față de fostul domn moldovean, Vasile Lupu. Ni s-a păstrat o scrisoare a acestuia, întocmită curînd după sosirea la Constantinopol, mai exact la 20 iunie (st. v.) 1654, în care descrie fratelui său Gheorghe, fost hatman, aflat în prizonierat, în puterea lui Gheorghe Rákóczy II, felul cum a fost întîmpinat de autoritățile otomane — marele vizir Mehmed pașa Derviș „foarte ne-au primit cu bine“! —, precum și contactele cu oamenii săi de la Poartă („... de la toți prietenii avem socotință“). Drept urmare, el se vădea optimist în privința obținerii eliberării lui Gheorghe Coci și îi recomanda ca numaidecît după aceea să treacă în Țara Românească: „Deci vină în Țara Muntenească, la dumnealui la Constantin vodă, că dumnealui *ni este ca un fiu*. Deci de-acolo vei veni cu oameni de-a dumisale aici în Țarigrad“ (S. n. — *Șt. A.)*[76]. Credem că o atît de timpurie legătură între Vasile Lupu și proaspătul domn al Țării Românești — Constantin Șerban fusese înălțat în scaunul domnesc de la Tîrgoviște cu nici măcar trei luni mai devreme! — a fost rezultatul, cel puțin în parte, al celui dintîi act politic al urmașului lui Matei Basarab. Este vorba de intervenția sa pentru salvarea vieților fraților Toma și Iordache Cantacuzino, foști „stîlpi“ ai domniei lui Vasile Lupu — ultimul chiar l-a însoțit în prima fază a pribegiei, la cazaci, de unde s-a întors „de bună voia, ca un miel spre giun-

gheré"![77] prinși și închiși de Gheorghe vodă Ștefan în curțile sale de la Buciulești. Autorul real al acestui demers diplomatic, încununat de succes, a fost, însă, fratele din Țara Românească al Cantacuzinilor moldoveni, Constantin postelnicul. Așa cum a precizat un interpolator al lui Ion Neculce, între noul domn al Țării Românești și Constantin Cantacuzino existau strînse legături de rudenie, bine cunoscute în epocă: „... acest Costantin Vodă era cumnat lui Costantin stolnicul ⟨sic!⟩ Cantacozino"[78]. Într-adevăr, în vremea lui Matei Basarab, marele postelnic Constantin Cantacuzino se însurase cu o altă fiică a lui Radu vodă Șerban, Elina. Merită amintit în treacăt că în casa postelnicului a zăbovit, după întoarcerea în țară, un răstimp de doi-trei ani — pînă în vara lui 1644 — doamna Ana, mama lui Mihai Pătrașcu, care, deci, la rîndul ei, era cumnată a lui Constantin Cantacuzino[79]. Oricum, intervenția lui Constantin vodă Șerban în favoarea Cantacuzinilor moldoveni oferă un temei în plus ideii că și Mihai Pătrașcu s-a putut bucura de sprijinul aceluiași, tot din pricina înrudirii apropiate.

În sfîrșit, dispunem de cel puțin o mărturie asupra contactelor diplomatice directe dintre curtea de la Tîrgoviște și cazaci în perioada imediat următoare începerii domniei lui Constantin Șerban. La 19 iulie 1654, Ivan Vîhovski putea anunța că la cazaci „... a venit solul domnului muntean Constantin, făgăduind credința țării Muntenești față de marele stăpînitor măria-sa împărătească, și a spus să-l primească și că ar dori tot binele măriei sale împărătești și s-ar uni cu binecredinciosul țar creștin, dacă n-ar fi fost strîmtorat între tătari, turci, unguri și moldoveni"[80]. Este mai mult ca sigur că acest sol muntean a fost unul dintre cei prin care se va fi stabilit legătura cu Mihai Pătrașcu.

Cum se știe, după un moment de încordare, cauzat de aflarea veștilor despre încheierea alianței dintre Ucraina și Rusia, Poarta a consimțit să reia relațiile cu Bogdan Hmelnițki, pe care l-a socotit în continuare ca vasal al ei. Dublul joc al hatmanului, așa cum s-a observat cu drept cuvînt, nu a fost altceva decît expresia dorinței de a dobîndi un statut de autonomie pentru Ucraina[81]. Dar, în aceste condiții, cauza lui Mihai Pătrașcu rămînea total la discreția acestei politici de „balans", în care prioritățile nu erau în chip evident cele ale cruciadei ortodoxe. Noi știri în legătură cu pretendentul muntean ne vor întîmpina de abia în vara anului 1655, după înăbușirea teribilei răscoale a seimenilor din Țara Românească. La 23 iulie, de pildă, un raport din Constantinopol al trimisului transilvănean pomenea de unele afirmații făcute în particular de un sol cazac la Poartă: „Vor vedea cei doi voievozi ⟨Gheorghe Ștefan și Constantin Șerban⟩, dacă va da Dumnezeu să obțină ⟨Bogdan Hmelnițki⟩ victorie asupra polonilor, că la reîntoarcere — precum au răspuns și lotrilor ⟨răzvrătiții din Țara Românească⟩[82], ceea ce a scris și măria

ta — vor pune în Moldova voievod pe Mihai, care ține cu hatmanul, iar apoi vor găsi un voievod și pentru Țara Românească. Deși au speranță în privința lui Constantin că este cu ei, dar ce folos dacă nu este un bun voievod, nu este de loc strașnic, și nici minte ageră n-are, și multe altele"[83]. Vedem astfel că și acum intervenția cazacilor în țările române era amînată în funcție de obținerea unui rezultat decisiv în confruntarea cu Polonia. Textul de mai sus, deși confirmă existența relațiilor dintre Hmelnițki și vodă Constantin al Țării Românești, vădește totodată supărarea primului din pricina distrugerii corpurilor de seimeni, care, așa cum ni se spune ceva mai înainte, dacă ar fi ajuns pe mîna lui, „ar fi știut el să-i folosească". Constantin Șerban s-a dovedit deci nedestoinic deoarece nu s-a priceput doar „să-i țină în frîu"![84]

Al doilea act din această perioadă în care este pomenit Mihai Pătrașcu este din 4 august 1655 și provine de la Ioan Boros, comandantul detașamentului transilvănean rămas în Țara Românească pentru protecția lui Constantin vodă Șerban, după înăbușirea răscoalei seimenilor[85]. El răspundea din Tîrgoviște unei scrisori a stăpînului său Gheorghe Rákóczy II, comentînd știrile tot mai insistente, care începuseră să circule și la curtea domnească munteană de „o săptămînă și jumătate", despre o iminentă campanie a cazacilor în spațiul carpato-danubian. Un sol muntean, „Stroie" — probabil marele logofăt Stroe Leurdeanu —, tocmai se întorsese de la Gheorghe vodă Ștefan, unde fusese primit cu cuvinte aspre: „Pe tine te-a trimis la mine în solie voievodul Constantin, aceasta este oare buna înțelegere între mine și voievodul Constantin, că acum ⟨nu demult⟩ am încheiat o bună înțelegere și am jurat, ⟨iar⟩ pe de altă parte din pricina uneltirilor lui Constantin vodă, Mihai vine asupra mea cu cazacii să mă alunge din țara mea?" Ioan Boros să arăta temător de o eventuală acomodare a lui Mihai Pătrașcu, după dobîndirea tronului Moldovei, cu Poarta: „. . . mă îngrijorează . . . că ⟨vor⟩ să aducă în Moldova ca voievod pe Mihai, pentru că turcul face totul pentru bani (numai să-i fie ⟨Mihai⟩ cu credință). Astfel, dacă voievodul Mihai ar deveni voievodul Moldovei, ⟨aceasta⟩ ar aduce în viitor pagube Camenițel și nu ar fi nici spre binele Transilvaniei. Aici însă acest lucru zău că nu se ține ca o taină, ba se mai spune că la Rașkov sînt în tabără 10 000 de cazaci"[86]. Prin urmare, constatăm încă odată că așezarea lui Mihai Pătrașcu în vecinătatea hotarelor Transilvaniei, fie și cu acordul ulterior al Porții — după părerea noastră, foarte improbabil! — ar fi atras după sine inevitabil mari primejdii pentru stabilitatea politică a principatului dinlăuntrul arcului carpatic. Aceasta era, de fapt, concepția curții familiei Rákóczy despre programul politic al nepotului lui Mihai Viteazul, din care nu putea lipsi în nici un caz Transilvania!

Temerile lui Gheorghe Rákóczy II erau alimentate de altminteri şi de Gheorghe vodă Ştefan, care, nemijlocit ameninţat de cazaci şi de pretendentul muntean, ţinea să-şi asigure, din spate, un sprijin statornic şi eficient. Ni s-a păstrat o scrisoare a lui, deosebit de interesantă, redactată la Iaşi în 10 august 1655 şi adresată tocmai principelui transilvănean, care dovedeşte şi că, în plus, domnul Moldovei nu era deloc străin de proiectul de cruciadă făurit de patriarhul Paisie al Ierusalimului. Vodă Gheorghe Ştefan îşi începea mesajul cu ştirea că a sosit la el o solie a hatmanului Bogdan Hmelniţki, care, însă, nu i-a adus „decît numai urări de bine" şi a declarat că se îndreaptă spre Ţara Românească. Şi domnul moldovean se întreba neliniştit: „Oare de ce se grăbesc la măria-sa ⟨=Constantin⟩, ce misiune specială au, căci ştim că nu merg acolo numai cu misiunea cu care au venit aici. Să ne creadă măria-ta că ei vin într-o altă chestiune, căci este cu ei şi acel călugăr umblat şi isteţ, despre care am scris în zilele trecute măriei tale că a venit în solie la voievozii ruşi şi la hatmanul căzăcesc de la suedezi şi că împreună cu voievodul Mihai a umblat în corturile demnitarilor ruşi. Acest călugăr mai este numit şi arhimandrit şi în aceste ţări nu există un om mai isteţ şi mai priceput şi acesta a făcut să se încaiere aceste ţări. Precum am mai scris măriei tale că de la ţarul moscovit a plecat la patriarhul din Ierusalim, de acolo la greci şi la Poartă, iar de acolo la sîrbi şi bosnieci. Umblînd şi în Suedia, de acolo a venit la cazaci. Am aflat cu siguranţă că vrea să ducă pe toţi creştinii la o înţelegere. Iată că acuma pleacă de aici în Ţara Românească, iar de acolo la Poartă. Acesta are o misiune foarte mare, dar ne miră ce înţelegeri poate să aibă cu voievodul Constantin, şi însuşi voievodul Constantin ce ar putea să facă spre binele acestor ţări. Să ne creadă măria-ta că umblă într-o chestiune rea". Altfel spus, arhimandritul Daniil, călugăr grec în slujba lui Hmelniţki, care va reveni la Iaşi atît în 1656, cît şi în 1657, nu putea unelti cu Constantin vodă Şerban decît împotriva cîrmuitorilor din Moldova şi Transilvania . . .[87].

În continuarea scrisorii sale, Gheorghe Ştefan adăuga, în altă ordine de idei, că: „Am aflat unde umblă şi mintea voievodului Constantin, care, fiind în înţelegere cu acel voievod Mihai, ţine la el". Un spion al lui, venit şi el împreună cu solia amintită, ar fi auzit pe membrii acesteia spunînd: „cazacii nu au nici un plan faţă de ţara noastră ⟨Moldova⟩ . . . ci scopul lor este ca după ce vor reuşi să învingă pe poloni, înţelegîndu-se şi cu nemţii, să-l aducă în principatul Transilvaniei pe voievodul Mihai". Era deci fluturată în faţa ochilor lui Rákóczy ameninţarea cleştelui habsburgo-cazac, de care acesta, cum am văzut, era de altminteri deplin conştient[88].

Alte amănunte despre solia cazacă sosită la Tîrgovişte se pot desprinde din raportul lui Ioan Boros, cu data 21 august 1655. Solul principal ar fi cerut domnului muntean să dea însoţitori arhimandri-

tului nenumit — „preotului lui Smil“ —, care să meargă cu el „pînă dincolo de Dunăre, ca să poată să se ducă la Constantinopol la patriarh, condus de un grec isteț și împreună cu acesta“. Acest grec, observă Ioan Boros, „are de două ori atîta experiență“ ca arhimandritul. Ei, așa cum îi spusese omul voievodului Gheorghe Ștefan, care îi condusese pînă la Tîrgoviște, împreună „au umblat în taină atît în Bosnia, ⟨cît⟩ și în toată Turcia, în ⟨țara⟩ bulgarilor și a sîrbilor, ⟨invitînd populația⟩ să depună jurămînt de credință față de hatmanul cazacilor și țarul muscălesc“[89]. Foarte interesantă este precizarea din aceeași scrisoare asupra semnelor de mare respect pe care le arăta la curte față de grec Constantin Cantacuzino: „. . . am văzut și azi că postelnicul Constantin ținea mîna grecului, îi săruta mîna și mi l-a recomandat ce om bun de omenie și de minte ascuțită este el“[90]. Cu alt prilej, la 30 august, într-un *post-scriptum*, Ioan Boros va mai adăuga în legătură cu același episod: „Eu am fost de față cînd s-a dat răspunsul ⟨soliei⟩ cazacilor, dar au fost primiți și sloboziți cu un răspuns foarte neînsemnat. La toate ⟨au fost de față⟩ marele vornic ⟨Gheorghe Băleanu⟩, marele comis ⟨Radu Mihalcea Cîndescu⟩ și iarăși Barbu ⟨marele clucer Barbu Poenaru⟩, boieri de țară, iar ceilalți toți greci. Am observat că atît unii, cît și alții, chiar și voievodul, nu s-au arătat cu voie rea față de grec și de popă. Ce au hotărît în taină eu nu pot ști, căci nu o dată și nu de două ori am văzut că au fost la ei grecii de aici“[91]. Asemenea mărturii sînt de natură să ne întărească în convingerea că vodă Constantin Șerban a fost într-adevăr implicat în proiectul de cruciadă ortodoxă greco-moscovit, ale cărui baze fuseseră puse în 1648—1649 de Paisie al Ierusalimului și de care își legase speranțele, în ultimă instanță, Matei Basarab. Acest proiect avea în vedere, cum era și firesc, o ridicare a populațiilor creștine din Balcani contra stăpînirii otomane, care trebuia să coincidă cu ofensiva ruso-cazacă de la miazănoapte.

Turcii înșiși, după ce au ajuns în posesia unor repetate confirmări asupra existenței proiectului[92], au trecut la unele măsuri, dintre care una ne interesează aici cu precădere. La 31 martie 1657 a fost spînzurat, la Constantinopol, în mijlocul orașului, patriarhul ecumenic Partenie III, acuzat că întreține tainice legături cu țarul Rusiei. Sursele europene susțin că aceste raporturi, care i-au cauzat căderea, ar fi fost mijlocite de domnii români, Constantin Șerban și Gheorghe Ștefan, ceea ce ar fi sporit nemulțumirea Porții contra lor[93]. Mult mai nuanțat este, în schimb, un izvor otoman, cronica lui Mustafa Naima, care pomenește doar de implicarea domnului Țării Românești. Turcii ar fi surprins o scrisoare a patriarhului către Constantin vodă Șerban, „îndemnîndu-l la tulburări și dezordine“. În scrisoare s-ar fi spus: „A rămas puțin pînă la terminarea musulmanismului. Strigătul pentru credința creștină va cuprinde, iarăși, lumea. Potrivit cu aceasta, să vă pregătiți, căci, în curînd, toate ținu-

turile *(vilâyet)* vor trebui să încapă în mîinile creştinilor, şi purtătorii de cruci şi posesorii de clopote ⟨creştinii⟩ trebuie să fie stăpînii tuturor ţărilor... Dumnezeu cel preînalt să ne ajute!"[94] Cronica lui Naima coroborează aşadar celelalte informaţii despre adeziunea lui Constantin Şerban şi a curţii lui, în cadrul căreia un rol politic proeminent l-a jucat Constantin Cantacuzino, la proiectul discutat.

Mihai Pătraşcu, care ar fi trebuit să fie cel dintîi beneficiar al punerii în practică a acestui proiect, s-a stins brusc din viaţă în septembrie 1655[95]. Multă vreme atribuită ciumei, această dispariţie timpurie pare a fi avut alt motiv. O piatră de mormînt cu inscripţie deteriorată, descoperită la mănăstirea Comana, de lîngă Bucureşti, în 1971—1972, atestă că el, „tînăr încă", a fost „tăiat de moldoveani"[96]. În interpretarea acestei mărturii trebuie să ţinem seamă de zvonurile despre o apropiată acţiune a cazacilor în spaţiul românesc, care au circulat intens atît la răsărit, cît şi la miazăzi de Carpaţi începînd cu luna iulie 1655. Aceleaşi zvonuri, răspîndite de astă dată din Polonia, erau înregistrate şi la curtea imperială habsburgică de ambasadorul venețian Battista Nani. „Sînt deja două săptămîni" — scria el la 18 septembrie dogelui — „de cînd am anunţat despre zvonurile din Polonia că s-ar putea ca Hmelniţki să înceapă expediţia în Ţara Românească şi în Moldova în numele ţarului"[97]. Nu este deci deloc exclus ca, la înapoierea soliei căzăceşti de la Tîrgovişte, a cărei prezenţă aici îl alarmase atît pe Gheorghe Ştefan, Mihai Pătraşcu să-şi fi încercat norocul cu armele, trecînd hotarul Moldovei. Domnul de la Iaşi era, însă, cum am văzut, prevenit de posibilitatea unui atac de la răsărit şi, desigur, îşi luase măsurile adecvate de apărare. Pare aşadar probabil ca pretendentul muntean să-şi fi găsit sfîrşitul în cursul unei lupte nefericite cu oştile lui Gheorghe vodă Ştefan. El a fost urmărit pînă la capăt de faima bunicului său, al cărui model a vrut, dincolo de orice îndoială, să-l imite. Veneţianul Battista Nani, în chiar scrisoarea mai sus menţionată, arăta că unul din pretendenţii care aveau să vină cu sprijin de la cazaci era „... Mihai, descendent din altul cu acelaşi nume, vestit principe al aceleiaşi provincii" (Ţara Românească)[98].

Prezenţa lui Mihai Pătraşcu în vecinătatea ţărilor române, precum şi proiectul de cruciadă în contextul căruia el a fost menit să purceadă la luarea în stăpînire a Daciei, refăcută odinioară de sabia lui Mihai Viteazul, dar apoi iarăşi destrămată, s-au repercutat asupra unor împrejurări de istorie românească, rămase pînă astăzi, după părerea noastră, prea puţin sau de-a dreptul greşit explicate. Mai întîi ne gîndim la binecunoscutul tratat al lui Gheorghe vodă Ştefan cu ţarul Alexei Mihailovici, încheiat în 1656, act diplomatic ale cărui origini sînt insuficient limpezite[99].

În actul de răspuns la închinarea domnului moldovean, cu data 29 iunie 1656, ţarul Rusiei nu a omis să sublinieze că a acceptat-o

„uitînd de jignirile voastre vechi și de adunările cu dușmanii noștri leși"[100]. Iar diaconul Paul de Alep, aflat la Moscova în suita patriarhului Macarie al Antiohiei cînd acolo a sosit delegația moldoveană, compusă din mitropolitul Ghedeon și din logofătul Grigore Neaniul, a consemnat și el că: „În vremea aceea țarul era tare mîniat împotriva lui ⟨Gheorghe⟩ Ștefan pentru că acesta trimisese de mai multe ori ajutor polonilor împotriva cazacilor"[101]. Dacă ne luăm osteneala să comparăm aceste mărturii cu termenii somației rusești din februarie 1654, prin care li se comunica domnilor români că hatmanul Bogdan Hmelnițki a intrat „în supușenie veșnică" față de țar „de răul prigonirii credinței pravoslavnice creștine și al asupririlor" și li se cerea, în temeiul faptului că „sînteți cu noi de aceeași credință pravoslavnică creștină de lege grecească", să colaboreze cu proaspăta coaliție ruso-cazacă împotriva regelui polon, care vroia „să risipească dreptcredincioasele biserici creștine și să nimicească credința creștină"[102], constatăm că, de fapt, Gheorghe vodă Ștefan s-a lăsat prea puțin impresionat de ideea unității lumii ortodoxe, astfel propusă spre concretizare. Atunci ce l-a determinat la cotitura din 16 martie 1656, cînd a formulat cele zece puncte ale tratatului său cu țarul Moscovei?

Tot la 29 iunie 1656 țarul Alexei Mihailovici scria și hatmanului Bogdan Hmelnițki, anunțîndu-l despre primirea închinării domnului Moldovei, dar cu precizarea deosebit de interesantă că pentru Gheorghe Ștefan au intervenit și stăruit pe lîngă el nu mai puțin de doi înalți ierarhi ai Orientului ortodox: „Și tot despre el, Ștefan voievod, ne-a scris nouă, marelui domn, patriarhul Ierusalimului, Paisie, iar în Moscova ne-a rugat pe noi, mare domn, patriarhul Antiohiei, Macarie, ca noi, mare domn, să-l miluim să îndeplinim rugămintea lui, a lui Ștefan voievod"[103]. Reține numaidecît atenția numele lui Paisie al Ierusalimului, deoarece am văzut că Gheorghe vodă Ștefan era perfect la curent cu participarea acestuia la proiectul de cruciadă ortodoxă și de ridicare la luptă a neamurilor creștine din Balcani. Scrisorile lui Paisie al Ierusalimului către țarul Alexei Mihailovici în favoarea lui Gheorghe Ștefan, fiindcă a fost vorba nu de una, ci de două scrisori, s-au păstrat și este de maximă însemnătate faptul că ele sînt datate *la începutul lunii august 1655*, adică atunci cînd Mihai Pătrașcu mai trăia, iar domnul de la Iași trecea prin momente de grea cumpănă, în așteptarea unui atac de la răsărit. În prima dintre scrisori, patriarhul Paisie îl ruga pe țar să aibă încredere în domnul Moldovei Gheorghe Ștefan și să-i accepte supunerea; în cealaltă, din 8 august, patriarhul Ierusalimului îi scria lui Alexei Mihailovici că i-a ajuns la cunoștință că „împărăția-ta a binevoit să lupte pentru pămîntul Moldovei și să o cuprindă", dar el îi cere să nu îngăduie vărsarea „sîngelui dreptcredincios creștin" și să se bizuie pe actualul voievod al Moldovei[104]. Este limpede

că Gheorghe vodă Ștefan s-a adresat lui Paisie al Ierusalimului — cel mai tîrziu la sfîrșitul primăverii anului 1655 —, în calitatea acestuia de principal făuritor al proiectului de cruciadă greco-moscovit, pentru a obține o garanție serioasă a sentimentelor sale pro-creștine și a contracara astfel planul de eliminare a lui de la cîrma Moldovei de către Mihai Pătrașcu în colaborare cu cazacii lui Hmelnițki[105]. Așa se explică prevederea, clauza antiotomană, din tratatul din 1656: „Și cînd va binevoi împărăția-ta să trimiți asupra păgînilor, și noi datori sîntem a fi gata să mergem cu ostașii tăi împărătești asupra păgînilor"[106]. La originea faimosului tratat al lui Gheorghe Ștefan s-a aflat așadar o viziune politică absolut pragmatică, el a izvorît din interese strict personale, pe măsura celor care au dirijat manevrele dibace ale unui Bogdan Hmelnițki între Poartă și Moscova! Evident, menținerea hotărîrii domnului moldovean de a încheia, totuși, tratatul și după dispariția lui Mihai Pătrașcu necesită explicații suplimentare. O obsesie permanentă a lui Gheorghe Ștefan a fost ostilitatea cercurilor grecești de la Constantinopol, pe care, nu fără temei, le vedea uneltind pentru o reîntoarcere în Moldova a lui Vasile Lupu, cel în ochii căruia el a rămas pînă la capăt un uzurpator[107]. Mai trebuie, de asemenea, să ținem seamă de faptul că, după o perioadă de ezitare, la începutul anului 1656 principele Gheorghe Rákóczy II, optînd pînă la urmă pentru alianța cu Suedia contra Poloniei, și-a reînnoit propunerile de colaborare cu cazacii, întîmpinate bineînțeles cu cea mai mare bunăvoință de Bogdan Hmelnițki[108]. Este sigur că sensul acestor tratative transilvano-cazace nu a scăpat domnului de la Iași, el fiind nevoit să se pregătească din timp a se alinia noii grupări de forțe. Acesta îl putem socoti motivul imediat al tratatului lui cu Rusia, dar el a intervenit pe un teren deja preparat, așa cum ne-am străduit să arătăm ceva mai sus.

Cea mai de seamă consecință a reconstituirii proiectului de cruciadă patronat de patriarhul Paisie al Ierusalimului este, însă, aceea că ne îngăduie să interpretăm în chip cu adevărat coerent și plauzibil faptele din surprinzătoarea domnie în Țara Românească a lui Mihnea III Radu. Acesta, cum se știe, a fost desemnat de Poartă pentru scaunul domnesc al Țării Românești în ianuarie 1658, în cadrul efortului pe care marele vizir Mehmed Köprülü îl inițiase în scopul reinstaurării controlului otoman asupra spațiului carpato-danubian. De mai bine de un sfert de secol, din 1632, cînd Matei aga din Brîncoveni, cu arma în mînă, apucase frînele puterii, Poarta nu mai izbutise să încalce unul din drepturile fundamentale ale statului românesc de la miazăzi — semn caracteristic al autonomiei politice! — alegerea liberă a domnilor. Într-adevăr, atît Matei Basarab, cît și succesorul său imediat, Constantin Șerban, au fost aleși din interior, de adunări ale Stărilor din Țara Românească, abia ulterior făcîndu-se apel la încuviințarea sultanului[109]. Evenimentele din 1653, mai cu

seamă bătălia de la Finta, au atras odată mai mult atenția autorităților otomane asupra potențialului militar refăcut nu numai al Țării Românești, ci și al Moldovei, grație lungilor domnii ale lui Matei Basarab și Vasile Lupu. Așezarea definitivă a lui Gheorghe Ștefan de către oștile transilvano-muntene — cu sprijin polon — pe tronul lui Vasile Lupu, în vara și toamna anului 1653, a fost efectuată împotriva ordinului expres al Porții de a nu năvăli în Moldova[110]. Turcii l-au recunoscut totuși pe noul domn, dar, așa cum ne spune un izvor contemporan, aceasta a fost socotită doar o măsură provizorie, în așteptarea momentului prielnic în care să poată fi înlăturat și înlocuit „cu vreun succesor luat dintre supușii greci ai sultanului"[111]. Avem aici, lucru neobservat pînă astăzi, prima mărturie asupra originii schimbărilor politice pe care Poarta va încerca să le opereze în țările române abia cîțiva ani mai tîrziu, în 1658, sub energica ocîrmuire a celui dintîi vizir din familia Köprülü.

Cît privește pe *Civân bey* (=adolescent, om tînăr) — viitorul Mihnea III Radu —, numele lui a fost rostit la Poartă în calitate de pretendent la tronul Țării Românești încă din 1655[112]. Dositei al Ierusalimului este cel care ne dezvăluie că, după mazilirea lui Constantin vodă Șerban, marele vizir Mehmed Köprülü a optat pentru el deoarece alegerea noului domn dintre boierii munteni nu era în interesul Porții, întrucît „unii ca aceștia se ridicau adesea contra împărăției"[113]. Indiferent de chestiunea originii lui[114] — grec sadea sau fiu al lui Radu vodă Mihnea —, e sigur că noul domn, care „mai mult de 20 de ani primise o creștere aleasă printre pajii lui Koca Ken'an pașa"[115], reprezenta în concepția Porții ceea ce vor fi fanarioții peste numai jumătate de secol. Avem de-a face, cu alte cuvinte, cu cea dintîi încercare a Imperiului otoman de a introduce o modificare majoră în raporturile cu statele autonome de la Dunărea de Jos, menită a-i asigura un control mult mai strîns asupra lor.

Ținînd seamă, pe de altă parte, de condițiile în care și-a făcut intrarea în Țara Românească Mihnea III Radu, pe urmele turcilor și tătarilor, care o pustiiseră teribil, înțelegem ușor perplexitatea istoricilor față de metamorfoza ulterioară, dar într-un interval extrem de scurt, a favoritului Porții. Este meritul lui Al. Ciorănescu, care i-a studiat biografia și personalitatea pe o bază documentară masiv înnoită[116], de a-i fi conturat un portret politic în care logica acțiunilor sale nu mai pare atît de stranie, mai ales dacă se ia în considerare faptul că și-a manifestat intenția secretă de a se răzvrăti contra turcilor mult mai de timpuriu decît se credea, încă din toamna anului 1655[117]. Totuși, nici Al. Ciorănescu nu și-a putut stăpîni mirarea față de chipul fidel în care Mihnea III Radu, după mai bine de jumătate de secol de la dispariția lui Mihai Viteazul, a încercat să-i imite faptele[118]. Istoricului i-au lipsit în mod evident reperele pentru a stabili o relație cu un demers ideologic și politic mult mai apro-

piat cronologic de momentul analizat de el. Or, după părerea noastră, domnia lui Mihnea III Radu, încununată de războiul său împotriva Porții din toamna anului 1659, nu constituie altceva decît, folosind o expresie devenită loc comun, „vîrful unui *iceberg*". Ea este consecința vizibilă a proiectului de cruciadă făurit în ultimii ani ai domniei lui Matei Basarab de Paisie al Ierusalimului, în care un loc de seamă ar fi trebuit să-l joace însuși nepotul lui Mihai Viteazul. Din această perspectivă vom reaminti acum doar cîteva din elementele caracteristice ale efortului de reînviere a „modelului" Mihai Viteazul sub Mihnea III Radu, pentru ca apoi să încercăm să oferim și o probă materială în sprijinul tezei propuse de noi.

Cel dintîi gest semnificativ, în ordinea care ne interesează, a avut loc cu prilejul încoronării, la 30 mai/9 iunie 1658, celebrată cu fast imperial bizantin de patriarhul Macarie al Antiohiei la București. Cu această ocazie, ne spune Paul de Alep, domnul l-a rugat pe patriarh „să-i schimbe numele Mihnea în Mihai"[119]. Iar chiar în ajun, la 5 iunie (st. n.), el trimitea în prima sa solie în Occident, la Viena, Veneția și Roma, pe franciscanul Gabriel Thomassy, cu misiunea de a anunța că este gata să treacă Dunărea cu 30 000 de oșteni, și, cu ajutorul neamurilor creștine de acolo, pe care le știa pregătite de răscoală, nu numai să pustiască ținuturile otomane, ci să meargă „pînă la zidurile Constantinopolului"[120]. Demn de relevat este că, în paralel, în această perioadă a domniei lui, cînd marele său credit politic la Poartă era aproape neștirbit, „noul" Mihai a încercat, așa cum amintește Galeazzo Gualdo Priorato, să obțină de la sultan „ca... lui singur să-i încredințeze toate trei provinciile ⟨adică, pe lîngă Țara Românească, și Transilvania și Moldova⟩, promițînd să plătească prompt tributul anual"[121]. Există, într-adevăr, cel puțin două mărturii documentare, datate 21 aprilie și, respectiv, 5 septembrie 1659, conform cărora Mihnea III Radu a căutat să obțină încuviințarea Porții pentru a-și extinde autoritatea fie asupra Moldovei și Transilvaniei, fie măcar asupra celei din urmă[122]. Firește, putem lesne recunoaște în aceste demersuri ideea Daciei reconstituite a lui Mihai Viteazul[123], care avea a-și pune ulterior resursele în slujba vechiului țel al eliberării de sub dominația Imperiului otoman a sud-estului european și chiar al restaurării împărăției bizantine[124].

A doua solie a lui Mihnea III Radu la curțile apusene a pornit la drum în toiul evenimentelor dramatice care au inaugurat ostilitățile dintre Țara Românească și Imperiul otoman. Solul, de astă dată Grigore de la Chiprovaț, tot un călugăr franciscan, era în măsură să descrie la Viena chipul în care, la 4/14 septembrie 1659, după un „scenariu" evocînd hotărît vremea lui Mihai Viteazul — domnul a invitat la un banchet, la curtea domnească din Tîrgoviște, pe comandantul gărzii turcești și pe principalii săi colaboratori, care au fost

apoi atacaţi prin surprindere şi ucişi! —, au fost suprimaţi cei 2 000 de oşteni turci aflători atunci în oraşul de reşedinţă[125]. Concomitent era complet distrus şi un corp de oaste otoman, în frunte cu paşa de Silistra, care înainta spre Tîrgovişte cu intenţia — la timp comunicată de iscoadele lui Mihnea III Radu — de a opera schimbarea domnului, care, după cît se pare, sfîrşise prin a pierde complet încrederea Porţii. Detaşamente ale oastei muntene au atacat apoi raialele Giurgiu şi Brăila[126], în vreme ce o delegaţie a domnului şi a tuturor Stărilor din Ţara Românească se îndrepta spre Transilvania, unde, la Tîrgul Mureş, dieta reunită de proaspăt restauratul principe Gheorghe Rákóczy II, consimţea în primele zile ale lui octombrie să încheie un tratat de alianţă oficial[127]. Următorul pas l-a constituit trimiterea în Moldova, cu un consistent ajutor militar, a fostului domn muntean Constantin Şerban, care, într-adevăr, în pragul lunii noiembrie a izbutit să ocupe tronul de la Iaşi[128]. Menirea acestuia din urmă era nu numai de a introduce Moldova în confederaţia antiotomană, ci şi de a deschide drumul pentru un eventual sprijin din răsărit, de la cazaci[129].

Eşecul drastic şi, în plus, deosebit de rapid al acestei noi „uniuni dacice" a confirmat în chip exemplar valabilitatea principiului care a guvernat întreaga politică externă a lui Matei Basarab — pentru o ridicare cu şanse de succes contra Porţii nu erau suficiente doar forţele locale, chiar dacă Imperiul otoman era angajat şi pe un alt front, cum era cazul acum cu războiul de uzură cu Veneţia. Or, în afara alianţei cu Gheorghe Rákóczy II, mişcarea pornită în toamna anului 1659 din Ţara Românească nu a beneficiat, cu excepţia unor mai mult sau mai puţin vagi promisiuni, de nici un concurs din partea vreunei puteri creştine continentale majore.[130] Deosebit de semnificativă ni se pare, în acest context, desolidarizarea unui larg grup de mari boieri ai Ţării Româneşti, printre care şi postelnicul Constantin Cantacuzino, de politica lui Mihnea III Radu, pe care iniţial au socotit-o probabil o provocare a unui instrument docil al Porţii, iar mai apoi au criticat-o ca fiind cu totul nechibzuită.[131]

Cînd analizăm cauzele eşecului încercării lui Mihnea III Radu trebuie, însă, să ţinem seamă şi de profilul spiritual al personajului. Evlia Celebi ne spune că, înainte de domnie, „îi mersese vestea de cunoscător al limbilor persană şi elină, de caligraf, poet, de om distins şi instruit"[132]. Iar Mustafa Naima afirmă că „citea şi scria cărţi în arabă, persană şi turcă"[133]. Dar cel mai sugestiv portret, raportat la chipul în care a fost privit de boierii români, rămîne, netăgăduit, cel schiţat de Miron Costin, care are meritul de a ne vădi şi la ce fel de „produs" a dus amestecul dintre cultură şi politică, în cazul specific al lui Mihnea III Radu: „... om fără de nice o frică spre Dumnedzău, fără nice un temeiu, tiran direptu fantastic, adecă buiguitoriu în gînduri, au pus gîndu să să hăi-

nească pre turci".[134] Or, acest „buiguitoriu în gînduri" a fost neîndoielnic sensibil la prezicerile cu care se îndeletnicea un alt mare învățat, pe care-l regăsim în preajma lui: Paisie Ligaridis, mitropolitul de Gaza.[135] El ocupa acum, din nou, la curtea domnească a Țării Românești o poziție de vază — era nici mai mult, nici mai puțin decît „duhovnicul, predicatorul și teologul" lui Mihnea III Radu.[136] Cum vedem, o poziție similară celei deținute cu un deceniu mai devreme, la curtea lui Matei Basarab, care i-a consimțit de timpuriu să fie un inițiat în tainele politicii domnești a Țării Românești. În persoana lui Paisie Ligaridis sîntem îndemnați să identificăm pe autorul „din umbră" al tentativei neizbutite din anul 1659[137]. Și aceasta cu atît mai mult cu cît, ceva mai tîrziu, în cursul celebrului său conflict cu patriarhul Nicon al Moscovei, acesta din urmă l-a acuzat formal că a fost autorul tulburărilor din „Moldova" (sic!)[138]. Credem că aici avem de-a face cu o confuzie, pe care o întîlnim, uneori, și în alte documente rusești din epocă, între „Țara Moldovei" și „Țara Munteniei"[139]. Este deci de presupus, după părerea noastră, că mitropolitul de Gaza a fost cel ce a comunicat lui Mihnea III Radu datele despre istoria proiectului de cruciadă, inclusiv asupra rolului ce ar fi trebuit să-l joace nepotul lui Mihai Viteazul în punerea în aplicare a acestuia.

Nu ne putem opri să observăm, în încheiere, că, exact în momentul în care Mihnea III Radu înălța sabia, năzuind să se asemuiască gloriosului domn, al cărui ultim descendent bărbătesc dispăruse de curînd, la Poartă era reafirmat cu hotărîre, prin vocea marelui vizir Mehmed Köprülü, un principiu politic tradițional, care țintea să împiedice orice formă de apropiere a statelor românești de la Dunărea de Jos. În locul lui Mihnea III Radu, răzvrătit acum, fusese desemnat ca succesor Gheorghe Ghica, domnul din Moldova. În schimb, rămînea deschisă problema noului domn ce trebuia pus la Iași. Tocmai această chestiune este discutată într-o scrisoare a lui Mehmed Köprülü către hanul din Crimeea, Mehmed Ghirai IV, alcătuită foarte probabil în noiembrie 1659. Marele vizir arăta că Gheorghe Ghica „are un fiu" (Grigore Ghica), care ar fi putut fi numit în scaunul moldovenesc, „însă" — adăuga el numaidecît — „nu este ascuns înțelepciunii hănești cît este de nefolositor Imperiului cînd două țări sînt sub un singur om". De aceea, pînă la urmă sorții au căzut asupra lui Ștefan, fiul lui Vasile Lupu, pomenit și el de altminteri în aceeași scrisoare drept un al doilea candidat posibil[140]. Așadar, nici măcar unirea dinastică a țărilor românești extracarpatice în beneficiul unei familii socotite credincioase Porții nu mai era tolerabilă, în condițiile în care, la capătul lungilor domnii ale lui Matei Basarab și Vasile Lupu — cu „continuările" reprezentate de domniile urmașilor lor imediați —, dar și a celor doi Rákóczy în Transilvania, spațiul carpato-danubian scă-

pase practic aproape complet de sub controlul politic al Imperiului otoman. Repetatele expediții otomano-tătare îndreptate timp de cîțiva ani, începînd din 1658, împotriva Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei oferă dovada palpabilă asupra acestei evoluții, extrem de periculoase pentru interesele Porții nu numai la miazănoapte de Dunăre, ci și în Balcani.

*

O informație culeasă dintr-un raport asupra misiunii iezuite din Moldova în anii 1652—1653 are darul să ne introducă în atmosfera frămîntărilor ideologice din sînul lumii ortodoxe, care, în fond, au stat mereu la baza orientărilor politice. Aflăm astfel din acest document că, în 1652, pentru o pagubă suferită la viile sale de la Cotnari, marele vornic al Țării de Jos, Toma Cantacuzino, l-a bănuit și a pus „să-l lege" pe parohul iezuit de acolo. Toma Cantacuzino, ni se spune în treacăt, era „un boier grec dintre cei mai de seamă din țară, *dușmanul cel mai înverșunat al bisericii noastre și cu deosebire al Societății noastre*" (s. n. — Șt. A.)[141]. Întîlnim aici exprimată, de fapt, opțiunea multora dintre elementele grecității post-bizantine care, la jumătatea veacului XVII, dețineau pîrghiile puterii sau jucau un anume rol în viața societății din statele românești extracarpatice. Pentru toate aceste elemente, ca și — deopotrivă — pentru mulți dintre ierarhii ortodocși de sub stăpînirea turcească, așa cum observa Hélène Ahrweiler, „dacă . . . un proiect unificator al lumii ortodoxe trebuia să apară, acesta nu putea să privească decît Constantinopolul, a cărui moștenire devine iute patrimoniul lumii ortodoxe, fără legătură cu Roma"[142]. În mentalitatea unei bune părți a grecității post-bizantine a rămas în chip evident înrădăcinat clișeul *Constantinopolis — Antirômè* și de aceea ideea eliberării de sub dominația otomană cu prețul reconcilierii cu catolicismul era hotărît și permanent respinsă. În aceeași optică, desigur că Moscova nu putea fi în nici un caz o „a Treia Romă", ci cel mult și doar temporar un „nou Constantinopol", al cărui rost nu putea fi decît să ajute la restaurarea lui *Constantinopolis Aeterna*[143]. Cînd studiem problema unității țărilor române la mijlocul secolului XVII trebuie neapărat să folosim și perspectiva pe care ne-o oferă evoluțiile în legătură cu „Marea Idee" — restaurarea împărăției bizantine — de care ea a fost nu rareori strîns dependentă.

Confruntarea ideologică dintre cercurile eclesiastice grecești și cele rusești în privința rolului de îndrumătoare ale Ortodoxiei pe care doreau să și-l asume fiecare este perfect pusă în lumină de controversele teologice purtate de Arsenie Suhanov în 1650, la Tîrgoviște. Pe drumul dintre Iași și Tîrgoviște, la 30 martie 1650, Suhanov a făcut un popas la o mănăstire din Vaslui, metoh al mă-

năstirii Zografu de la Muntele Athos[144]. Acolo, de la stareț, a aflat despre un incident petrecut nu demult la mănăstirea Hilandar, care s-a soldat cu arderea cărților tipărite la Moscova, condamnate ca eretice de soborul egumenilor de la Athos, în covîrșitoare majoritate greci. Motivul, sau mai bine zis pretextul, l-a constituit faptul că aceste cărți erau sfințite prin semnul crucii de tip moscovit[145]. Poziția degetelor la închinare a fost de altfel subiectul celei dintîi controverse teologice de la Tîrgoviște, care a avut loc „în trapeza patriarhului Paisie" (al Ierusalimului) — atunci oaspete al reședinței domnești — la 24 aprilie 1650 (st.v.). Ne interesează aici mai mult cele întîmplate după încheierea polemicii propriu-zise, cînd, în absența patriarhului Paisie, discuția a deviat, grecii din suita lui întrebîndu-l pe Arsenie: „De unde au primit rușii credința? Au nu doar de la greci?" Și, din nou, mai precis: „Au primit sau nu rușii botezul de la greci?" Nu vom insista asupra replicii lui Suhanov. De ajuns să spunem că, în final, el a susținut că rușii și grecii au primit botezul „în același timp", de la apostolul Andrei[146]. Cu alte cuvinte, el a refuzat grecilor orice întîietate, pe temeiul acestui argument, care va reapare de altminteri și la capătul celei de a doua controverse, dedicată în fapt diferențelor de cronologie dintre cărțile grecești și cele rusești (9 mai 1650 st.v.). De astă dată, Arsenie Suhanov va afirma răspicat, în confruntare directă cu patriarhul Paisie: „Voi, grecii, nu sînteți deloc izvor de credință pentru noi toți, ci izvorul și dătătorul credinței e însuși Hristos Dumnezeu". Iar, ceva mai tîrziu, va adăuga următoarea remarcă sarcastică: „Împăratul turc este mai aproape de voi decît noi rușii, și voi nu puteți să-l adăpați cu izvorul vostru și să-l aduceți la credință"[147]. Este locul să ne amintim aici de reflecția lui Matei al Mirelor, cărturarul grec care, cu mai bine de trei decenii mai devreme, descriind una din cele dintîi mișcări antigrecești, declanșate în Țara Românească de instituirea „regimului prefanariot", îi îndemna pe români „... să nu mai desprețuiască pe greci, ci să-i respecte și să-i iubească ca pre un neam sfînt, binecuvîntat, binecredincios și de toți onorat; căci grecii dădură lumii filosofia, literele, artele și teologia; credința creștinească ei o primiră și o răspîndiră între toate popoarele; ei v-au botezat în legea ortodoxă, și acuma să-i ucideți, nu e păcat de Dumnezeu?"[148] Iată deci formulată limpede și exact în același mod justificarea ideologică a preponderenței pe plan local, în Țara Românească, dobîndite pas cu pas de greci pînă la urcarea în scaunul domnesc a lui Matei Basarab nu numai în viața bisericească, ci și sub raport economic și politic...

În timpul șederii lui la Tîrgoviște, Arsenie Suhanov va primi o confirmare și noi amănunte asupra incidentului de la Athos, amintit mai sus. La 11 mai 1650 (st.v.) „didascalul" Grigore „Rusin" (ucrainean), care „locuia" la mitropolitul Ștefan al Țării Românești

(1648—1653; c. 1656—1668), i-a relatat o discuţie ce avusese loc între mitropolit şi Daniil, arhiepiscopul Ohridei. Venind vorba despre polemica lui Suhanov cu grecii, Daniil a observat că atunci cînd va călca pe pămînt turcesc, călugărului rus „i se vor rupe acele coarne“, întocmai după cum, la Muntele Athos, un stareţ a fost obligat să se dezică de atitudinea lui faţă de chestiunea poziţiei degetelor la semnul crucii; a adăugat apoi că a fost el însuşi, Daniil, cel ce l-a judecat şi condamnat pe stareţul Damaschin, poruncind totodată arderea cărţilor moscovite[149]. Evenimentul de la Athos va reprezenta astfel tema centrală a celei de-a treia controverse despre credinţă, purtate de Arsenie Suhanov la Tîrgovişte în 3 iunie 1650 (st.v.). O zi mai devreme, patriarhul Paisie, chemîndu-l după utrenie pe Suhanov, l-a întrebat despre amănuntele pe care le cunoştea în legătură cu cele întîmplate la Athos. În cursul acestei discuţii prealabile, el şi-a vădit dezacordul cu gestul arderii cărţilor tipărite la Moscova — „nu i-a lăudat pe cei de la Athos pentru fapta lor“ — şi a susţinut conciliator că dacă în vreuna din acele cărţi s-ar fi strecurat o erezie era suficient să se şteargă locul cu pricina şi nu să se ardă toată cartea. Este vădit că Paisie al Ierusalimului încerca astfel să evite interpretarea acţiunii de la Athos ca un afront global faţă de centrul ortodox de la Moscova. Oricum, patriarhul Paisie l-a pus apoi pe egumenul Amfilohie, care se vede că a fost martor ocular, să descrie în amănunt chipul în care s-a desfăşurat soborul egumenilor athoniţi, care l-a judecat pe stareţul Damaschin. Acesta nu numai că a fost nevoit să pună pe foc el însuşi cărţile, dar după aceea a fost şi dat pe mîna turcilor, care l-au ţinut „în fiare“, pînă a putut să se răscumpere. După Amfilohie, cauza reală a evenimentului a fost „mîndria grecilor şi ura lor faţă de slavi“; fiindcă stareţul Damaschin era sîrb şi nu grec! În toiul aprinsei „şedinţe“ din ziua următoare, Arsenie Suhanov a ajuns pînă la a-i acuza pe greci de influenţe catolice şi s-a slujit în acest scop de o tipăritură luată de la „didascalul“ Malahie, din suita patriarhului Paisie, în care simbolul de credinţă avea adaosul „filioque“. În consecinţă, el a exclamat: „Voi spuneţi că ale voastre cărţi greceşti sînt tipărite pentru voi de către grecii voştri ortodocşi din Veneţia şi din Anglia. Iată o carte tipărită la Veneţia; în ea apare principala erezie romană. Aceste cărţi trebuia să le ardeţi şi nu cărţile moscovite“[150]. Merită să mai reţinem că incidentul de la Athos se petrecuse recent, deoarece în contextul aceleiaşi dezbateri a fost evocată o scrisoare de la Muntele Athos cu privire la el trimisă mitropolitului Ştefan al Ţării Româneşti, care şi-a început păstoria în mai 1648[151]. Scrisoarea a fost chiar adusă de la mitropolit patriarhului Paisie, care l-a pus pe Pantelimon Ligaridis s-o traducă în „limba grecească simplă“, din care apoi a fost tălmăcită şi în ruseşte[152]. De altfel, încă în 1649, de sub teascurile tipografiei

de la Tîrgoviște ieșea o carte slavonească, un *Triod-Penticostar*, dedicată de doamna Elina, soția lui Matei Basarab, sub patronajul căreia a apărut, tocmai „părintelui Damaschin, prea alesului mărturisitor al întregului munte Athos cel cu nume sfînt și tuturor celor ce sînt din sfințitul sobor sîrbesc"[153]. Avem așadar dovada legăturii directe dintre starețul de la Hilandar, căpetenia comunității spirituale sîrbești de la Athos, și curtea domnească de la Tîrgoviște. Este sigur că tipărirea acestei cărți deloc banală, o antologie imnografică de peste 900 de pagini, conținînd „alături de creațiile lui Iosif din Studion cîteva dintre cele mai valoroase compuneri ale imnografilor bizantini"[154], s-a făcut la cererea expresă a starețului Damaschin, pe care Amfilohie îl caracteriza drept „un bărbat plin de duh și de învățătură"[155]. Inițiativa imprimării *Triodului-Penticostar* slavonesc din 1649 s-a înscris în chip evident, pe de altă parte, în programul oficial al curții lui Matei Basarab, aplicat ferm începînd din 1635, de revigorare spirituală a lumii ortodoxe de limbă slavă[156].

Nu vom mai insista asupra altor aspecte atinse în cursul controversei din 3 iunie, cum ar fi de pildă deosebirile în privința oficierii botezului (la greci, cei botezați erau stropiți cu apă sfințită, în vreme ce la ruși erau cufundați în apă)[157]. Vom spune doar că încă de pe acum Arsenie Suhanov, plasîndu-se într-un unghi de vedere strict pragmatic, s-a străduit să sublinieze decăderea accentuată a ortodoxiei grecești prin comparație cu starea înfloritoare a ortodoxiei rusești. Astfel, atrăgînd atenția asupra existenței în Rusia a unei întregi ierarhii — patriarh, mitropoliți, episcopi —, care păstorea eparhii pline de biserici și mănăstiri, el punea în paralel această situație cu cea a patriarhilor greci de sub stăpînirea turcească, care nu mai aveau la dispoziție decît cîte o singură biserică și nici un suport ierarhic[158]. Asemenea comparații vor deveni mai frecvente în timpul celei de-a patra și ultime controverse de la Tîrgoviște, din 6 iunie 1650 (st.v.). Atunci, disprețuitor, Suhanov va azvîrli grecilor și următoarea frază: „. . . pentru învățătura elină nici tipar nu aveți, și vi se tipăresc cărțile în Veneția și Anglia, și scriere elină vă duceți să învățați la Roma și Veneția"[159]. A susținut, în plus, că rușii se pot lipsi de patriarhii greci, așa cum odinioară „grecii au dat la o parte pe papă", fiindcă acum „unicul împărat prea cucernic" se află la Moscova, iar el, în loc de papă l-a așezat pe patriarh, și în loc de patru patriarhi orientali a rînduit patru mitropoliți. Poziția lui Suhanov reiese și mai limpede cînd rostește cuvintele: „. . . acum la noi este capul Ortodoxiei și este țarul prea cucernic"[160]. După părerea lui, grecii au ajuns supușii păgînilor din pricina orgoliului lor nemăsurat[161].

În fond, ceea ce ilustrează din plin controversele de la Tîrgoviște este fenomenul destrămării iremediabile a conceptului de „na-

ţiune ortodoxă“, aplicabil lumii medievale est-europene[162]. Conflictul de la Athos nu este decît în aparenţă unul de natură teologică. În realitate se confruntă două comunităţi etnice din cadrul aceleiaşi confesiuni, cea sîrbă şi cea greacă. Dar, în aceste condiţii, este legitim să ne întrebăm în ce punct ajunseseră românii, la mijlocul veacului XVII, pe drumul de la conştiinţa de „naţiune ortodoxă“ la cea de „naţiune română“. Or, în momentul în care la Tîrgovişte se desfăşurau polemicile mai sus evocate, mitropolitul Ştefan al Ţării Româneşti, care s-a ţinut departe de ele, fără a le ignora bineînţeles conţinutul, alegea să purceadă la introducerea limbii române chiar în *cultul* ortodox. Astfel, la 3 iunie 1651 apărea la Tîrgovişte, sub îngrijirea lui, cartea *Mystirio sau Sacrament,* care cuprindea primele două taine — botezul şi mirungerea — din cele şapte[163], cu rugăciunile în slavoneşte, dar, pe lîngă rînduielile tipiconale, şi cu exorcismele botezului tălmăcite în româneşte[164]. Faţă de ireductibila rivalitate dintre lumea ortodoxă greacă şi cea slavă, el găsea doar suficient să precizeze în predoslovie că textele „adunate întraceastî Cărţulie“ sînt „dă pre molitvenicul grecesc şi slovenesc amîndoaî înfăţişate“. La fel, cu ocazia imprimării cărţii *Pogribania preoţilor,* încheiată la 25 noiembrie 1650, tot la Tîrgovişte şi tot „cu voia şi cu blagosloveniia“ mitropolitului Ştefan, însă cu „cheltuiala“ ierodiaconului Mihail, în predoslovia în limba română întîlnim precizarea edificatoare: „... m-am nevoit de-am alăturat izvodul slovenesc lîngă cel grecesc, şi cu oameni cărturari buni şi înţelepţi am tocmit“[165]. Dilema mitropolitului Ştefan şi rezolvarea ei finală — echidistanţa faţă de cele două limbi „sfinte“ ale Ortodoxiei, slavona şi greaca, prin alegerea şi încurajarea limbii române — se întrevăd în chip surprinzător, dar nu mai puţin elocvent, la propria lui ctitorie din 1664—1665, biserica de lemn din Pîetreni. Acolo, două dintre inscripţii, socotite a avea un caracter deosebit de solemn, anume pisania şi inscripţia portretului ctitoricesc, sînt în slavonă. Dar, pe icoana hramului, zugrăvită împreună cu celelalte trei mari icoane de la tîmplă în anul imediat următor, inscripţia este în româneşte, vădind că: „Aceste sf⟨i⟩nte icoane dinpreună şi biserica făcutu-le-au mitropolitul chir Ştefan, 7174 ⟨1665—1666⟩“. Şi, în sfîrşit, pe aceeaşi icoană figurează şi sfîntul melod Cosma, însă ... cu inscripţie grecească[166]. Toate acestea par şovăieli, dar trebuie privite ca şovăieli inerente încheierii unui lung proces, cel al devenirii unei *naţiuni,* în sensul modern al cuvîntului. Or, punctul final al procesului — şi cel mai greu de atins! — a fost tocmai introducerea completă şi definitivă a limbii române în serviciul religios, moment care se conturează începînd cu mijlocul veacului XVII[167].

Lui Alphonse Dupront îi aparţine fericita expresie „cruciada de după cruciade“, folosită pentru a caracteriza o atitudine mentală

de „lungă durată“ a lumii creștine europene, care s-a prelungit pînă foarte tîrziu, în pragul lumii contemporane[168]. În strînsă legătură cu acest concept al cruciadei tîrzii, tot el a făcut pătrunzătoarea remarcă, după care „Otomanul, într-o mare măsură, a făcut Europa“! În această perspectivă, respingerea păgînului „se afirmă ca formă psihică a unei conștiințe europene“[169]. Extrapolînd, credem că putem spune și noi că impactul otoman la Dunărea de Jos a grăbit făurirea unei conștiințe naționale românești, în pofida menținerii hotarelor statelor medievale. O primă probă o întîlnim în pictura exterioară a bisericilor moldovenești din vremea lui Petru Rareș, anume în scena *Judecății de Apoi*. Cum se știe, în pictura bizantină grupurile de păcătoși reprezentate în această scenă erau invariabil fariseii și evreii, adică, „prin extensie, toată umanitatea păcătoasă sau popoarele necredincioase“[170]. În schimb, în Moldova, începînd cu biserica de la Probota, zugrăvită în 1532[171], în aceeași scenă, pe lîngă evrei figurează turci, tătari, armeni, arabi etc., situație ce se repetă în pictura de la Humor (1535)[172]. Ulterior, la Moldovița (1537), imaginea este îmbogățită prin introducerea unui grup de regi și de prințese în costume de aparat, precum și a unui grup de „latini“ (catolici). În sfîrșit, la Voroneț (1547), unde dispar „latinii“, îi regăsim, întocmai ca la Probota, pe „arabi“, prin care trebuie să-i înțelegem pe „negri“, deoarece au chipurile și mîinile zugrăvite în maron închis[173]. Niciodată în grupurile de păcătoși nu sînt reprezentați moldovenii, ceea ce, prin comparație cu iconografia rusească, dar și cu cea sud-dunăreană contemporană — unde se continuă tradiția bizantină —, a dus la concluzia că *Judecățile de Apoi* moldovenești constituie o inovație și „îmbracă de la început un caracter de act politic, națiunile reprezentate nefiind altele decît cele care se aflau în luptă deschisă sau latentă cu moldovenii din epocă“[174]. După noi, ideea că la religii diferite corespund neamuri diferite a adus o însemnată modificare de mentalitate, care a pregătit în chip substanțial marele pas spre conștiința națională modernă a românilor. Un al doilea pas pe același drum l-a format diferențierea în sînul aceleiași confesiuni. Chiar în pictura din nordul Moldovei îi vedem pe armeni, considerați ca „disidenți“ ai Ortodoxiei, puși în rîndul păcătoșilor, altfel spus cu același titlu de inamici ai moldovenilor precum musulmanii și catolicii[175]. Iar ceva mai tîrziu, la începutul secolului XVII, tensiunea creată de penetrația elementelor grecești în viața statelor românești extracarpatice va contribui și ea din plin la cristalizarea identității naționale românești, căci astfel era demitizată însăși imaginea purtătorilor direcți ai tradiției dispărutului Bizanț[176].

Marele istoric al artei bizantine André Grabar, care a analizat la rîndul lui scena *Judecății de Apoi* din pictura post-bizantină, în fața frescelor moldovenești, în care toți străinii sînt înfățișați rea-

list, atît în privința fizicului, cît și a costumelor, coafurilor și gesturilor tipice, nu s-a putut abține să observe că prin aceasta dispunem de „un semn al apropierii timpurilor moderne". După căderea Constantinopolului în 1453, „... toate neamurile din Europa răsăriteană au fost constrînse să intre în relații directe cu popoare pe care ele nu le cunoșteau înainte decît prin intermediul Bizanțului, și așa au putut să-și dea seama de diversitatea acestor popoare, care le atingeau"[177]. Implicit, am adăuga noi, zguduirea profundă produsă de dispariția împărăției bizantine și presiunea extraordinară la hotarele de miazăzi a Islamului au amorsat la români procesul luării de cunoștință asupra individualității proprii, odată cu destrămarea imaginii convenționale asupra lumii exterioare Ortodoxiei, lăsate moștenire de Bizanț.

Ideea de cruciadă, la care românii au aderat de timpuriu, a avut necontenit de înfruntat rezistențe pe plan religios, în măsura în care, în diverse împrejurări, s-a avut în vedere colaborarea cu puteri catolice. Astfel, nu întîmplător, în 1519, cînd își trimitea la Roma solul, spre a oferi papei Leon X și bisericii romane alianța sa perpetuă în lupta contra turcilor, Neagoe Basarab al Țării Românești găsea potrivit ca, în prealabil, să solicite lui Manuil din Corint, marele retor al Patriarhiei din Constantinopol, lămuriri asupra diferențelor dintre catolici și ortodocși[178]. Iar, peste mai bine de un secol, proiectul de cruciadă catolică al regelui Vladislav IV al Poloniei a fost susținut, în lumea ortodoxă, de mișcarea teologică promovată de Petru Movilă, care țintea neutralizarea punctelor de discordie ce-i despărțeau pe ortodocși de catolici[179]. Este, însă, important de subliniat că, de fiecare dată cînd s-a preconizat apropierea religioasă de Roma a lumii românești, menită să atragă după sine sprijinul statelor catolice în vederea eliberării de sub dominația otomană, a ieșit la iveală și chiar a fost speculată ideea ascendenței romane a românilor, ea însăși de fapt expresie a conștiinței permanente, păstrate la nivel popular, asupra acestei origini[180].

Cît de strîns era legată chestiunea religioasă de cea etnică, în cazul special al românilor, se poate vedea limpede într-un text de sfîrșit de ev mediu, cum este așa-numita *Cronică moldo-rusă,* databilă la începutul secolului XVI[181]. Pentru autorul acestei cronici, românii provin din „romanii vechi", adică din cei ce au refuzat să se rupă de ortodoxie și au continuat să trăiască „în credința grecească în Roma veche". În schimb, catolicii sînt „romanii noi", ei au trecut de la ortodoxie „la legea latină" — de aceea în cronică li se spune și „latinii", la fel ca pe frescele din vremea lui vodă Rareș —, urmîndu-l pe papa Formosus, și au „întemeiat o cetate nouă și au numit-o Roma Nouă". Chemați în ajutor de „Vladislav craiul", care „după orînduiala crăiască era latin", dar „în taină" era ortodox, „romanii noi și romanii vechi s-au adunat împreună și

au venit în Ungaria", unde „i-au bătut pe tătari". Între timp, Roma veche a fost dărîmată, iar femeile și copiii de acolo au fost siliți să treacă la legea latină. Romanii vechi, deci, „s-au închinat craiului Vladislav rugîndu-l să nu-i împingă la legea latină și să le dea pămînt pentru trai. Iar craiul Vladislav i-a primit cu bună voie și le-a dat pămînt în Maramureș între rîurile Mureș și Tisa, locul numit Criș și aici s-au așezat și s-au adunat romanii". Apoi, din Maramureș a plecat la vînătoare, „peste munții înalți", pe urma unui bour, Dragoș „cu drujina lui", ajungînd astfel „la marginea ținuturilor în care rătăceau tătarii" și unde va întemeia Moldova[182]. Avem de-a face neîndoielnic cu o încercare naivă, tipică mentalității cărturărești medievale, de a explica, pe temeiul tradiției populare despre originea romană a românilor, cum de românii sînt ortodocși și nu împărtășesc credința „latină", precum cei ce locuiau atunci în Roma, avîndu-l în frunte pe papă.

Pe un asemenea teren, în care originea romană a românilor se constituia ca o punte dinainte pregătită, este firesc să întîlnim mereu emisari catolici care, în secolele XVI—XVII, după stagii mai lungi sau mai scurte la curțile domnești din țările române, se vădeau convinși, în rapoartele și memoriile lor, de iminenta unire a românilor ortodocși cu Roma[183]. Erau desigur doar iluzii, cauzate de o slabă percepție a realităților locului, mult mai complexe decît la prima vedere. Totuși, nu se poate nega o anume predispoziție a unor centre politice românești de a favoriza împăcarea religioasă cu Roma, în momentele în care ele îmbrățișau hotărît ideea cruciadei. Aceasta pare să fi fost tocmai atmosfera de la curtea lui Matei Basarab și de aceea nu trebuie deloc să ne mire că acolo, în 1650, Arsenie Suhanov îi putea întîlni pe „didascalul" Pantelimon Ligaridis și pe Gavril Vlasie, mitropolit de Naupacta, oameni „de o înaltă știință", dar cu care el a refuzat să polemizeze, deoarece erau educați în lumea catolică[184]. Față de intransigența ortodoxă a boierului Toma Cantacuzino sau a cutărui prelat grec din preajma lui Bogdan Hmelnițki, pentru care catolicismul trebuia mai întîi îngenunchiat, ca să vină rîndul apoi și Imperiului otoman[185], un Pantelimon Ligaridis reprezenta concepția a ceea ce putem numi aripa „moderată" a grecității post-bizantine, adeptă înainte de toate a refacerii unității confesionale dintre ortodocși și catolici. Este de presupus că în anumite puncte, dată fiind poziția de vază pe care a ocupat-o la curtea domnească a Țării Românești, gîndirea și aspirațiile lui Ligaridis coincideau cu cele ale vîrfurilor politice locale. Spunem aceasta pornind chiar de la prudența manifestată de Ligaridis în raport cu aprinsa confruntare dintre conaționalii săi, grecii din jurul patriarhului Paisie, și rusul ortodox care era Arsenie Suhanov. Astfel, de pildă, chemat de Paisie al Ierusalimului și rugat să caute în scrierile sfinților dovezi despre dreptatea grecilor în

chestiunea semnului crucii, el a refuzat sec, cu cuvintele: „nu se poate găsi astfel de dovadă“![186]. Bineînțeles, aici era vorba de o abținere de la amestecul în certurile din sînul aceleiași confesiuni, dintre un partizan fervent al ideii celei de „a treia Rome“ (Moscova) și grupul celor care respingeau cu încăpățînare o asemenea posibilitate, pledînd pentru valoarea neștirbită de simbol al ortodoxiei a Constantinopolului, „a doua Romă“.

Dispunem, însă, de un text de altă natură al lui Ligaridis, care credem că oferă o mărturie demnă de toată luarea aminte asupra perspectivei lui de gîndire în legătură cu raporturile dintre catolicism și ortodoxie. La oracolul 24 din scrierea lui de căpetenie, *Hresmologhionul,* el purcede la o instructivă comparație între Roma și Constantinopol, cu bogate referiri la afirmațiile altor autori despre semnificația existenței unei Rome „vechi“ și a unei Rome „noi“. Spicuim cele ce urmează: „... De aici vulturul cu două capete a devenit simbolul pentru una și cealaltă Romă unite într-un imperiu. De aceea nu sînt alături de Codinus cînd spune că stăpînirea vechii Rome a încetat cînd Noua Romă a fost înălțată, pentru că ele nu sînt deosebite, ci una și aceeași, așa precum o maică și fiica nu sînt străine, ci sînt la fel de înrudite mereu între ele. Și dacă Sozomen crede că Noua Romă este mai frumoasă decît cea veche, dimpotrivă Suidas susține că vechea Romă este mai frumoasă decît cea nouă. Însă ele se întrec una cu cealaltă, atît în frumusețe, cît și în cinstire“[187]. Nu ne îndoim că pilduitorul semn de egalitate pe care cărturarul grec se străduiește să-l pună între Constantinopol și Roma oglindește însăși concepția irenică a altor cărturari, de astă dată români, precum un Udriște Năsturel, cumnatul lui Matei Basarab. Să nu uităm nici o clipă că Ligaridis și-a redactat *Hresmologhionul* la capătul mai multor ani de ședere în Țara Românească, unde a fost direct implicat în viața culturală și politică din ultimii ani de domnie ai lui vodă Matei[188]. Drept urmare sîntem îndrituiți să tragem încheierea că ideile i-au fost înrîurite și modelate prin participarea la dialogul spiritual promovat de curtea din Tîrgoviște[189].

Adoptînd perspectiva sugerată de comparația de mai sus putem înțelege mai ușor cum politica secretă de cruciadă a Țării Românești la mijlocul secolului XVII a fost prea puțin înrîurită — sau deloc! — de fanatismele religioase. Obiectivul prioritar a rămas mereu unul și același, scuturarea stăpînirii turcești, și așa se explică de ce, după eșuarea proiectului de cruciadă catolic, venețiano-polon, din anii 1645—1647, curtea lui Matei Basarab a aderat cu aceeași iuțeală la proiectul făurit de Paisie al Ierusalimului, care se bizuia pe forța Rusiei ortodoxe și a Ucrainei.

Încercarea noastră de a desluși procesul de formare a națiunii române prin prisma evoluției ideii de cruciadă și a confruntărilor

în jurul acestei idei din lumea ortodoxă se înscrie într-o problematică istoriografică mereu actuală. Astfel, de curînd, istoricul polon Jerzy Topolski a propus cinci tipuri de procese pentru evoluția realităților naționale europene, de la sfîrșitul evului mediu pînă în plină epocă modernă. Potrivit acestei clasificări, care are meritul că nu mai absolutizează dogmatic factorul economic, românii s-ar înscrie în „modelul" III, care apare cînd o națiune în formare „nu are (sau nu are pentru un anume răstimp) propriul său stat și este situată între frontierele altui stat", dar dispune de clasele sale conducătoare și de cultura sa de elită (sînt amintiți, alături de români, cu titlu de exemplu, și portughezii, ungurii și bulgarii). În ce ne privește, însă, credem că pentru situația românilor este mai adecvat „modelul" II conceput de J. Topolski, anume cel în care o națiune în curs de formare nu este unificată într-un singur stat și, cel puțin în majoritate, nu este oprimată (Moldova și Țara Românească au existat necontenit ca state autonome, doar românii transilvăneni fiind de fapt supuși persecuțiilor naționale). În aceste cazuri, factorul principal în procesul de formare a națiunii este socotit a fi „lupta politică pentru unitate națională" și, în parte, de asemenea, „lupta pentru eliberarea de sub dominația străină". Dezvoltarea economică a luat parte la acest proces în măsura în care a contribuit la închegarea unității economice a întregii națiuni[190].

Dar studierea acestor proiecte de cruciadă, mai cu seamă a ultimului, ne mai arată un lucru. La vechea tradiție a politicii de cruciadă s-a adăugat o alta, recentă, care i-a fost subsumată, aceea a Daciei reconstituite, după chipul cum acționase Mihai Viteazul. Că acest concept stă pus sub semnul vremurilor noi, al epocii moderne, ne-o dovedește iarăși atenuarea sensibilă a obstacolului religios, poate cel mai caracteristic simptom al depășirii mentalității medievale. Ne gîndim acum la un pasaj din cronica lui Miron Costin. Anume, el afirmă, din auzite, că în anul 1657, cînd, contra voinței Porții, principele Gheorghe Rákóczy II inițiase campania contra Poloniei, „... pusése gîndu Chiupriuliul ⟨marele vizir Mehmed Köprülü⟩ să aducă pre Vasilie vodă ⟨Lupu⟩ den Edicula, de unde era închis, să-l puie crai la Ardeal în locul lui Racoție". Și, în continuare, urmează reflecția cronicarului: „... care lucru nu știu cum ar hi putut fi pentru lége, iară putérea ce nu lucreadză?"[191]. Ne interesează aici numai ultima frază. Pe Miron Costin nu-l miră de fapt ideea numirii lui Vasile Lupu la cîrma Transilvaniei, nu i se pare deloc absurdă sau imposibil de realizat. Însă, cu un reflex întîrziat de om medieval, se îndoiește cumva de succesul final al întreprinderii: Vasile Lupu era un principe ortodox, iar clasa cîrmuitoare din Transilvania aparținea altor religii. Totuși, numaidecît, tot el, de astă dată în spirit curat modern, se corectează: *„iară putérea ce nu lucreadză?"*[192] Programul politic al lui Mihai Pătrașcu,

care prevedea explicit refacerea Daciei în cadrul unui masiv efort de cruciadă, datează tocmai din anii la care se referă Miron Costin. El încheie un secol de transformări în spațiul carpato-danubian, răstimp în care, în primul rînd, de la ideea medievală a colaborării pe temei de cruciadă a forțelor din Țara Românească, Moldova și Transilvania, se ajunge, în mediul politic românesc, la ideea unirii însăși a celor trei state, în virtutea precedentului creat de Mihai Viteazul și cu același scop — eliberarea de sub dominația Porții. Ea, această din urmă idee, aparține însă mentalității moderne și corespunde încheierii procesului cristalizării ideii de națiune română, distinctă de celelalte națiuni din lumea ortodoxă est și sud-est europeană.

Martie 1983 — mai 1987

NOTE

1. Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, t. I, București, 1903, p. 133—134; A. Sacerdoțeanu, *Predosloviile cărților românești*, I, București, 1938, p. 94. Acest titlu apare în a doua predoslovie a *Antologhionului* slavonesc de la Cîmpulung, carte la a cărei tipărire s-a lucrat în răstimpul 13 decembrie 1642—11 octombrie 1643. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIV, partea I, Buc., 1915, nr. CCXXXIII, p. 133; Marcu Beza, *Urme românești în răsăritul ortodox*, ed. a II-a, Buc., 1937, p. 111.

2. Cel dintîi act cunoscut în care este menționat „Matei postelnicul" din Brîncoveni datează din 2 februarie 1598; în același an, la 6 iunie, este înregistrată prima tranzacție încheiată de el (*Documenta Romaniae Historica, B*, Țara Românească, vol. XI, București, 1975, nr. 273, p. 362—363 și nr. 298, p. 398; vezi și nr. 289, p. 386—387).

3. *Istoria Țării Românești (1290—1690). Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 106.

4. *Ibidem*, p. 102 (*hasna*=folos, ajutor). Discuția asupra acestei mențiuni, la Cătălina Velculescu, *Chipuri din legende (Eustathie Plachida, Mihail)*, în „Revista de Istorie și Teorie Literară", an. XXXII (1984), nr. 3, p. 33—34.

5. Vezi textul pisaniei la N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XV, București, 1908, p. 44—45. Alegerea acestui hram este un reflex al popularității de care s-au bucurat la noi unele legende biblice apocrife, de tipul „Întrebările Sf. Epifanie și răspunsurile Sf. Andrei" sau „Despre puterile cerești și cum a fost creiat omul" (Ecaterina Șt. Piscupescu, *Literatura slavă din Principatele Române în veacul al XV-lea*, București, 1939, p. 82—84).

6. N. Iorga, *Veche artă moldovenească în ținutul Neamțului*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", an. XXXII (1939), fasc. 99, ian.-mart., p. 13 (foto) și p. 14 (inscripție); comentarii la Maria Golescu, *Icoana din Văleni, Piatra Neamț și alte reprezentări ale Arhanghelului Mihail*, în „Buletinul Muzeului Militar Național", IV (1940—1941), nr. 7—8, p. 38—41. „Împăratul păgîn" pare a fi mai degrabă, după părerea noastră, o ipostază a lui Satanail, din legendele mai sus semnalate. Pe de altă parte, în chiar epoca de care ne ocupăm era decorată cu fresce biserica mănăstirii Plăviceni, a cărei construcție s-a isprăvit la 20 mai 1648 și căreia i-a fost atribuit tot hramul Sf. Arhanghel Mihail. În interiorul acestei biserici, ctitorul, marele vor-

nic Dragomir — sfetnic de credință al lui Matei vodă — a pus să fie zugrăvit un întreg ciclu (șapte scene!) din legenda arhanghelului Mihail (Cornelia Pillat, *Pictura murală în epoca lui Matei Basarab*, București, 1980, p. 58 și fig. 65—71 de la p. 56—57; Cătălina Velculescu, *op. cit.*, p. 34—35).

7. Joseph Fiedler, *Die Relationen der Botschafter Venedigs über Deutschland und Österreich in Siebzehnten Jahrhundert*, Bd. I, Viena, 1866, p. 231 (=*Fontes Rerum Austriacarum*, II, *Diplomataria*, Bd. XXVI). În istoriografia noastră, acest izvor a fost parțial folosit și numai de Ion Sîrbu, în monografia sa: *Mateiu-Vodă Băsărabăs auswärtige Beziehungen (1632—1654)*, Leipzig, 1899, p. 355.

8. Neținînd seamă de acest reper ideologic, unii istorici s-au arătat nedumeriți de aparenta pasivitate a lui Matei Basarab față de problema otomană, mergînd pînă la a interpreta grăbit formularul stereotip al unor scrisori ale sale adresate sultanului drept semn al „decăderii autorității domnești" în raport cu Poarta (Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI—XVIII*, București, 1983, p. 232).

9. Se poate vorbi de o înrudire a lui Matei Basarab cu descendenții lui Mihai Viteazul, dar nu cu el însuși. Această legătură s-a stabilit abia în 1618, prin căsătoria lui Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai vodă, cu Ana, fiica fostului domn Radu Șerban. Acesta din urmă, ca și Matei din Brîncoveni, era un scoborîtor, prin femei, al familiei boierilor Craiovești (Ioan C. Filitti, *Craioveștii*, în „Convorbiri Literare", an. 54 (1922) nr. 3, tabloul genealogic anexat între p. 224—225; Ștefan Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, București, 1965, tabloul genealogic de la sfîrșitul cărții).

10. I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 74—75.

11. Am folosit tălmăcirea lui I. Slavici, *Familia lui Mihai Viteazul*, în „Vatra", an. I (1894), nr. 13, p. 387; textul original, în limba latină, în Hurmuzaki, *Documente*..., vol. IV, partea 1, București, 1882, nr. DLXXXIII, p. 655.

12. A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IX, București, 1937, nr. 265, p. 342. Comentarii la: M. Ciuntu, *Pretendenți domnești în sec. XVII*, [București], 1940, p. 63; Damian Todiță, *Pătrașcu cel Tînăr, fiul lui Mihai Viteazul*, București, 1982, p. 103.

13. În chiar opinia curții habsburgice, exprimată în 1643, se prevedea din partea turcilor o hotărîtă opoziție față de o eventuală încercare de a obține recunoașterea, pe cale pașnică, a lui Mihai Pătrașcu drept succesor al lui Matei vodă la tronul Țării Românești (Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, nr. DCII, p. 678; vezi și nr. DXCIX, p. 676).

14. Pentru ele, vezi M. Ciuntu, *op. cit.*, p. 61—69; Damian Todiță, *op. cit.*, p. 106—119.

15. Vezi N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, București, 1902, p. LVIII—LIX; Ion Donat, *Satele lui Mihai Viteazul*, în „Studii și materiale de istorie medie", vol. IV, București, 1960, p. 498.

16. A. Veress, *op. cit.*, X, București, 1938, nr. 48, p. 82—83.

17. Așa cum rezultă, de pildă, din cererea lui Mihai Pătrașcu adresată

din Bratislava, la 1 decembrie 1646, împăratului Ferdinand III pentru scutirea de vamă a mărfurilor cumpărate pe seama lui Matei Basarab la Nürnberg, Viena etc. (*Ibidem*, nr. 117, p. 193—194).

18. *Ibidem*, nr. 165, p. 252—253 și nr. 167, p. 254.

19. Elena Eftimiu, *Relațiuni ceho-române în trecut*, în „Revista Istorică" an. XVII (1931), nr. 10—12, p. 296—297 (autoarea a identificat greșit pe semnatarul actului — *Michael Vaivoda Transalpinae Valachiae haereditarius* — cu „Mihnea Radu" (p. 294).

20. După știința noastră, singurul care s-a ocupat în treacăt și într-un alt context de această propunere de căsătorie a fost G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse (din cele mai vechi timpuri pînă la mijlocul secolului al XIX-lea)*, București, 1962, p. 64, nota 1.

21. Comunicare a prof. Damaschin Mioc, care a putut consulta originalul documentului, păstrat la Moscova; un rezumat, din care rezultă că Matei Basarab îl recomanda țarului pe „fiul lui Mihail", aflat în slujba împăratului Ferdinand, și-l ruga să-l primească sub ocrotirea sa și să-l căsătorească la Moscova în legea ortodoxă, la Biblioteca Academiei R. S. România, *ms. rom. 326*, f. 4 v. (Solul lui Matei vodă care a purtat această scrisoare a fost Ivan Petrov). Țarul Alexei Mihailovici i-a răspuns lui Matei Basarab la 16 iunie 1649 (*Ibidem*).

22. *Elementa ad fontium editiones*, t. XIV, Roma, 1965, nr. 43, p. 50. Vezi și Eudoxiu de Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, vol. III, București, 1900, p. 291—293 (acuzația transilvăneană similară). Acuzațiile suedeză și transilvăneană par a-și găsi unul din temeiurile directe în acțiunea de mediere habsburgică pentru încheierea războiului dintre Polonia și Rusia, executată printr-un schimb de ambasade cu Moscova la începutul verii lui 1655, despre care știm totuși, deocamdată, prea puțin (Ivan Dujcev, *Avvisi di Ragusa. Documenti sull'impero turco nel sec. XVII e sulla guerra di Candia*, Roma, 1935, nr. CLVI, p. 193; L. V. Zaborovschi, *Rosiia, Rech' Pospolitaia i Shvetsiia v seredine XVII v.*, Moscova, 1981, p. 134).

23. În relația lui din 25 februarie 1654, la capătul misiunii pe lîngă curtea imperială habsburgică, ambasadorul venețian Girolamo Giustiniani scria: „Non ostante però l'interesse che hà l'Imperatore in ueder continuata la guerra della Republica col Turco, niente dimeno non è da sperarne aiuto essentiale, perche non ardisce somministrarlo, e per non irritar i Turchi, e non per dar causa à lor di rottura" (J. Fiedler, *op. cit.*, I, p. 386; vezi și vol. II, Viena, 1867, p. 23—25 și 38). La 1 iulie 1649, Johann Schmid, ambasadorul imperial la Constantinopol, izbutise să prelungească tratatul de pace de la Zsitvatorok pentru încă o perioadă de douăzeci de ani.

24. St. M. Dimitrijević, *Gradža za Srpsku istoriji iz Ruskih arhiva i biblioteka*, în „Spomenik", LIII, Sarajevo, 1922, p. 173; *Istoricheskie sviazi narodov SSSR i Rumynii v XV — nachale XVIII v. Documenty i materialy v trekh tomakh — Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România în veacurile XV — începutul celui de al XVIII-lea. Documente și materiale în trei volume*, vol. II, Moscova, 1968, p. 379, nota 154. La 12 august 1650 această

delegație se găsea deja la Iași, unde Vasile Lupu a emis un hrisov prin care dăruia „sfintei mănăstiri numită de la Lipovina, din pămîntul Vretaniei în ținutul țării Croației", cu hramul Intrarea în biserică a Fecioarei Maria, „din an în an cîte 5 000 de aspri, iar fraților care vor veni după ei cîte 500 de aspri de cheltuială" (Ilie Bărbulescu, *O danie a lui Vasile Lupu mănăstirii Lepavina din Croația și vechile legături ale principatelor române cu Croația*, în „Revista pentru Istorie, Archeologie și Filologie", vol. IX, București, 1903, p. 85—88).

25. St. M. Dimitrijević, *op. cit.*, p. 172—173; *Relațiile istorice...*, l.c.

26. În scrisoarea lui din 20 februarie 1650, al cărei text l-am putut consulta în copie (Biblioteca Academiei R. S. România, *ms. rom. 326*, f. 2—4), Mihai Pătrașcu arăta că primul său demers, din 1648, a fost făcut nu numai pe lîngă țar, ci și pe lîngă patriarhul Paisie al Ierusalimului, despre care știa că se afla la Moscova. Solul pretendentului, Ivan Bogdan, a sosit la hotarele rusești, la Putivli, și apoi la Moscova, abia la 10 mai și — respectiv — 27 mai 1649 (*Relațiile istorice...*, l.c.)

27. *Relațiile istorice...*, II, nr. 37, p. 140—142 și p. 368, nota 109. O încercare anterioară a lui Matei Basarab de a stabili o legătură cu țarul datează din 1 decembrie 1638 (*Ibidem*, nr. 7, p. 29—32; comentarii la Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 98—99).

28. N. A. Mohov, *Ocherki istorii moldavsko-russko-ukrainskih sviazei (s drevneișih vremen do nachale XIX v.)*, Chișinău, 1961, p. 92. Știrea a fost semnalată la noi de Florin Constantiniu, *De la Mihai Viteazul la Fanarioți: observații asupra politicii externe românești*, în „Studii și materiale de istorie medie", vol. VIII, București, 1975, p. 125 (propunerea de alianță a lui Vasile Lupu a *precedat*, însă, înjghebarea proiectului de cruciadă al regelui polon Vladislav IV).

29. Vezi, de pildă, scrisoarea lui Vasile Lupu din 20 octombrie 1644, în care îl avertiza pe țarul Mihail Feodorovici că încă și după primul lor atac, care se consumase, „tătarii au într-adevăr a merge în marginile Moscovei", așa cum abia îl informaseră oamenii săi întorși din Crimeea (*Relațiile istorice...*, II, nr. 36, p. 138—139).

30. Vezi, mai ales, Ion Sîrbu, *op. cit.*, p. 245—246; de adăugat corespondența lui Vasile Lupu pentru medierea păcii ruso-otomane, publicată în *Relațiile istorice*, II, nr. 53, p. 184; nr. 58, p. 199; nr. 59, p. 202 și nr. 65, p. 213.

31. Vezi clasica monografie a lui N. Kostomarov, *Bogdan Kmel'nitskii*, 3 vol., S. Petersburg, 1870, în seria îngrijită de Đ. E. Kojancikova: *Istoricheskie monografii i issledovaniia Nikolaia Kostomarova*, t. IX—XI. Vezi și cu totul recenta sinteză *Istoriia Ukraïns'koi SSR*, t. 3, Kiev, 1983, p. 13—79.

32. Neagoe Popea, *Memoriile lui Kemény Iános (Traducerea și adnotarea pasagiilor privitoare la români)*, București, 1900, p. 33 și 45—46. Răspunsul lui Hmelnițki, din 17 noiembrie 1648, în *Relațiile istorice*, II, nr. 66, p. 214—215.

33. Potrivit raportului lui Isaia Ostafiev, din 11 ianuarie 1649, tătarii au fost în număr de 10 000, iar corpul de oaste moldovenesc trimis de Vasile Lupu contra lor a avut 4 000 de oameni; din același izvor rezultă că, anterior,

domnul Moldovei a depus eforturi diplomatice pentru a-i scoate pe tătarii din Crimeea din alianţa cu Bogdan Hmelniţki şi a-i împiedica să invadeze Polonia (*Vossoedinenie Ukrainy s Rossiei*, t. II (1648—1651), Moscova, 1954, nr. 48, p. 124). Vezi şi Tahsin Gemil, *Ţările române în contextul politic internaţional (1621—1672)*, Bucureşti, 1979, p. 133—136, care publică extrase din scrisori ale hanului Islam Ghirai, conform cărora invazia tătară în Moldova, în 1650, a urmărit să răzbune tocmai cele întîmplate la Brătuleni (dar trebuie corectată datarea „în 1649" — vezi p. 138 — a acestei biruinţe moldoveneşti!). Acelaşi eveniment, fără menţionarea datei, este înregistrat şi de Miron Costin, *Letopiseţul ţării Moldovei de la Aron vodă încoace*, în *Opere*, ed. critică de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 130—131. Datarea luptei în toamna anului 1648 este confirmată şi de un raport veneţian din Pera, alcătuit la 20 ianuarie 1649 (Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. DCLXVII, p. 569; vezi şi N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. IV, Buc., 1902, nr. LXXII—LXXIII, p. 236—238).

34. *Vossoedinenie Ukrainy s Rossiei*, II, p. 125. Actul consemnează în plus că această cerere a lui Gheorghe Rákóczy I a fost transmisă domnului muntean şi în pofida refuzului nobililor transilvăneni de a-l susţine în planurile sale polone, ceea ce pînă la urmă ar fi dus chiar la otrăvirea lui.

35. *Ibidem*, p. 124.

36. Arh. Stat. Bucureşti, *M-rea Polovragi*, XVI/5; citat de Ştefan Andreescu, *Data zidirii Polovragilor*, în „Mitropolia Olteniei", an. XV (1963), nr. 11—12, p. 924. La 27 iulie 1648, patriarhul cerceta mănăstirea Căldăruşani, înălţată de Matei vodă cu zece ani înainte (Hurmuzaki, *Documente*, XIV-1, nr. CCLXXII, p. 194—195).

37. *Vossoedinenie Ukrainy s Rossiei*, II, nr. 46, p. 94.

38. Raport din Constantinopol, cu data 12 septembrie 1646, la E. de Hurmuzaki, *Fragmente*..., III, p. 186.

39. *Vossoedinenie*..., II, p. 94.

40. *Ibidem*, p. 92.

41. Gheorghe G. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, 1947, p. 56. Pentru rolul lui Paisie al Ierusalimului în apropierea Ucrainei de Rusia, vezi şi *Istoriia Ukrains'koi SSR*, vol. 3, p. 36.

42. Clauzele păcii de la Zborov, la Pierre Chevalier, *Histoire de la guerre des cosaques contre la Pologne*, Paris, 1859, p. 97—101; vezi şi *Istoriia Ukrains'koi SSR*, vol. 3, p. 40—41.

43. *Vossoedinenie*..., II, nr. 127, p. 294 (act din 7 dec. 1649).

44. Serghei Belokurov, *Arsenii Suhanov*, Moscova, 1891, p. 197 (extras din „Chteniia Imperatorskom Obschestve istorii i drevnostei rosiiskikh pri Moskovskom universitete", t. 56, nr. 1—2). Suhanov a plecat din Iaşi în preajma zilei de 4 noiembrie 1649, aşa cum atestă o scrisoare a patriarhului Paisie astfel datată (*Ibidem*, p. LXII a anexelor). Vezi şi Silviu Dragomir, *Contribuţii privitoare la relaţiile Bisericii româneşti cu Rusia în veacul XVII*, în „Analele Academiei Române", *Memoriile Secţiunii Istorice*, Seria II, t. XXXIV, Bucureşti, 1911, p. 1092—1093.

45. Dacă poziția lui Matei Basarab, ferm antiotomană, nu suscită întrebări, în schimb consimțămîntul lui Vasile Lupu pentru trimiterea mesajului discutat, în toamna lui 1649, necesită unele explicații. Mai întîi trebuie să ținem seamă de faptul că în august el izbutise să facă să fie eliberată și să se întoarcă în Moldova fiica sa Ruxanda, care pînă atunci fusese ținută ostatică la Poartă (Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. DCLXV, p. 571 și nr. DCLXXI, p. 572). Pe de altă parte, pacea de la Zborov agrava brusc pericolul ca tătarii, coalizați cu cazacii, să încerce să răzbune atacul de la Brătuleni, din anul precedent. Miron Costin este cel care ne spune că Vasile Lupu „după acéia faptă, să păziia foarte cu grije și la împărățiie și la curtea hanului" (ed. cit., p. 131). Îngrijorarea domnului era de altminteri deplin justificată, dacă avem în vedere că tătarii au vrut numaidecît, la capătul anului 1648, să se năpustească asupra Moldovei, dar au fost opriți de Hmelnițki, care le-a cerut doar să aștepte pînă la încheierea confruntării cu Polonia (*Vossoedinenie*..., II, p. 124). Or, și patriarhul Paisie era la curent cu conflictul moldo-tătar, ba chiar știa că vodă Vasile se teme totuși mai mult de cazaci decît de tătari (*Ibidem*, nr. 46, p. 94). Adăugăm că, la 10 iulie 1649, din tabăra lituaniană pleca la regele polon fostul hatman Costin, care era în măsură să transmită acest mesaj: „...dacă măria-sa regele ar ajunge mai curînd cu oastea aici, la Camenița, atunci amîndoi domnii ⟨Vasile Lupu și Matei Basarab⟩ și-ar uni oștile cu măria-sa și i-ar ajuta în mod sincer nu numai împotriva acestor trădători răsculați ⟨cazacii⟩, ci și împotriva tătarilor, apoi și în contra turcilor. Căci doamne ferește de o nereușită a noastră, ei rămîn în cea mai mare teamă și primejdie" (Ilie Corfus, *Noutăți despre tatăl lui Miron Costin*, în „Revista de Istorie", t. 32 (1979), nr. 4, p. 727—728). Decizia lui Vasile Lupu de a profita de prezența lui Paisie la Iași și de a opta pentru actualizarea proiectului acestuia de ligă antiotomană, la care să participe atît Rusia, cît și cazacii (ce ar fi antrenat cu ei și pe tătarii din Crimeea!) pare deci a se fi întemeiat tocmai pe nevoia de a anihila pericolul unui atac tătaro-cazac, în condițiile în care Polonia fusese practic scoasă din luptă.

46. După cît se pare, expediția din Moldova a avut loc dacă nu cu acordul expres, cel puțin cu îngăduința tacită a Porții (T. Gemil, *op. cit.*, p. 137—138). La izvoarele utilizate în discuția asupra acestui moment trebuie adăugat și raportul rusesc din 7 noiembrie 1650 (*Relațiile istorice*..., II, nr. 71, p. 225—228; textul integral al actului, în *Vossoedinenie*..., II, nr. 189, p. 455—464).

47. *Vossoedinenie*..., II, p. 461. Acest tratat pare a fi fost încheiat cu ocazia trecerii din Transilvania în Țara Românească, după 19 februarie 1650, a unei solii a cazacilor („Történelmi Tár", 1888, p. 293). La 16 martie următor, la Alba Iulia se știa că ea fusese primită de Matei Basarab și sfetnicii săi cu cele mai mari onoruri. Totodată s-a aflat din Țara Românească faptul că: „Patriarcha Hierosolymitanus... se haec certo ab ipso Cosacorum Generali intelexisse Cossacos approbata pace contentos esse: ipsorum legatos magnis et honoribus et muneribus a rege aliisque Poloniae proceribus fuisse affectos:

quin ipsis injunctum, magnaque a Venetis praestanda promissa, ut quantocyus Turcam cum 1000 navibus invadant: eosque in eo totos esse, Tartaris non reluctantibus sed clam approbantibus" (*Ibidem*, p. 298—299; vezi și I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 277—278). Această poziție optimistă a patriarhului Paisie în legătură cu apropiata întoarcere a forțelor cazacilor contra Imperiului otoman trebuie că a influențat hotărîrea lui Matei vodă de a perfecta actul său de alianță cu Bogdan Hmelnițki.

48. În cursul șederii în Țara Românească, Paisie al Ierusalimului a semnat mai multe „cărți" patriarhicești, în legătură cu diverse pricini locale, din care ne sînt cunoscute cele din intervalul 25 aprilie—29 sept. 1650. Iona Travelski, însoțitor al lui Arsenie Suhanov, atestă că a fost silit să stea în Țara Românească „doi ani împreună cu patriarhul" (Paisie), deoarece acesta „a zăbovit de teama turcilor, pentru că se temea de patriarhul de Țarigrad, deoarece între dînșii era mare vrajbă" (*Călători străini despre țările române*, vol. V, București, 1973, p. 415). În aprilie 1651, la Iași, lui Arsenie Suhanov, proaspăt revenit dintr-o a doua misiune pe lîngă țar, i s-a comunicat despre Paisie al Ierusalimului, încă aflător în Țara Românească, că: „Se spune că va pleca, dar noi nu credem că va merge, cît timp va trăi patriarhul Partenie de Constantinopol" (*Ibidem*, p. 410). Or, patriarhul ecumenic Partenie „cel Tînăr" și-a găsit sfîrșitul la 10/20 mai 1651, sugrumat și aruncat în mare de turci, la intervenția domnilor români (E. de Hurmuzaki, *Fragmente...*, III, p. 202—203; Ioan V. Dură, *Știri despre țările române în „Istoria patriarhilor Ierusalimului" a patriarhului Dositei al Ierusalimului*, în „Studii Teologice", Seria II, an. XXVIII (1976), nr. 1—2, p. 124). Amintim aici că Paisie al Ierusalimului, fost egumen al mănăstirii moldovenești de la Galata, fusese înălțat în 1645 la treapta patriarhală tocmai datorită lui Vasile Lupu (N. Iorga, *Byzance après Byzance*, ed. A.I.E.S.E.E., Bucarest, 1971, p. 179).

49. T. Gemil, *op. cit.*, p. 137; Chantal Lemercier-Quelquejay, *Les relations entre la Porte ottomane et les Cosaques Zaporogues au milieu du XVIIe siècle. Une lettre inédite de Bogdan Hmelnickij au Padichah Ottoman*, în „Cahiers du Monde Russe et Soviétique", XI (1970), nr. 3, p. 455. Încă din februarie 1649, cu ocazia primului contact diplomatic al lui Hmelnițki cu Poarta, în Polonia se nota zvonul că, în schimbul ocupării și cedării regatului polon către sultan, acesta ar fi cerut *pro praemio* să i se acorde Țara Românească și Moldova (Albrycht Stanislaw Radziwill, *Memoriale rerum gestarum in Polonia (1632—1656)*, ed. Adam Przyboś și Roman Zelewski, t. IV (1648—1656), Wroclaw, Warszawa etc., 1974, p. 116).

50. *Akty otnosiashchiesia k istorii Iuzhnoi i Zapadnoi Rosii, sobrannye i izdannye Arkheograficheskoiu Komissieiu*, t. III (1638—1657), Sanktpeterburg, 1861, nr. 320, p. 455. Efectivul de „50—60 de mii de oameni" pentru oastea Țării Românești, probabil cel mai mare atins în cursul secolului XVII, este confirmat și de o altă știre, din 1650, cînd un martor ocular a asistat la o trecere în revistă poruncită de vodă Matei (E. de Hurmuzaki, *Fragmente...*, III, p. 191—192). La rîndul lui, în 1653, Paul de Alep nota: „Am fost uimiți

de mulţimea ostaşilor din Ţara Românească, de diferite neamuri" (*Călători străini despre ţările române*, vol. VI, Bucureşti, 1976, p. 109).

51. Altă ediţie a actului *Vossoedinenie*..., III, Moscova, 1954, nr. 34, p. 80. Urme ale acestui schimb de solii sînt înregistrate, în mai 1651, în jurnalul de drum al lui Iohann Mayer, emisar suedez la tătari: „Mai spunea ⟨marele serdar moldovean Ştefan⟩ că Hmelniţki ar fi trimis la domnul Ţării Româneşti, şi l-ar fi chemat în ajutor, dar că n-ar fi primit decît un răspuns foarte neclar" (*Călători străini*..., V, p. 450).

52. Clauzele noului tratat de pace, la Pierre Chevalier, *op. cit.*, p. 180—185. Vezi şi *Istoriia Ukrains'koi SSR*, vol. 3, p. 46—49.

53. *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae*, XI, Budapesta, 1886, nr. V şi nr. XII, p. 68—69 şi 133—134; A. Veress, *Documente*..., X, nr. 135, p. 217—218; *Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria*, XXIII, Budapesta, 1874, nr. XIX şi XXXVII, p. 27—28 şi 61—62; N. Iorga, *Studii şi documente*..., IV, nr. XXXVIII, p. 28—29; Hurmuzaki, *Documente*..., V-1, Bucureşti, 1885, nr. II, p. 2.

54. *Vossoedinenie*..., III, nr. 23, p. 61—62 şi nr. 25, p. 65; E. de Hurmuzaki, *Fragmente*..., III, p. 200. Asupra poruncii date tătarilor în acelaşi sens, vezi Chantal Lemercier-Quelquejay, *op. cit.*, p. 455.

55. Vezi, mai nou, C. Rezachevici, *Privilegii de indigenat polon acordate locuitorilor din ţările române*, în „Revista de Istorie", t. 28 (1975), nr. 7, p. 1097.

56. În mai 1651, în fruntea a 15 000 de oameni, îşi fixase tabăra la Cetatea de Floci, de unde urmărea mişcările tătarilor şi, desigur, pe cele ale paşei de Silistra (*Călători străini*..., V, p. 449; vezi şi E. de Hurmuzaki, *Fragmente*..., III, p. 208). Pentru poziţia lui Vasile Lupu, vezi T. Gemil, *op. cit.*, p. 140.

57. Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 86—87, care, la rîndul lui, s-a folosit de lucrarea lui Harry T. Hionides, *Paisius Ligarides*, New York, 1972, p. 96 („Zenovie"=Bogdan Hmelniţki).

58. Vezi *Istoriia Ukrains'koi SSR*, vol. 3, p. 81—82.

59. Totuşi ne grăbim să remarcăm că există şi mărturii cu totul contrare acestei interpretări. Paul de Alep, care în martie 1654 se găsea la curtea Ţării Româneşti, a asistat la sosirea veştii că „ţarul moscoviţilor îi trimite un sol cu mari daruri" lui Matei vodă. Acesta, însă, „a trimis îndată porunca să-l întoarcă din drum spunînd: «Să nu mă faceţi să-l văd la faţă», căci într-adevăr el ura nespus de mult neamul cazacilor şi al moscoviţilor". Pe de altă parte, conform aceluiaşi izvor, ca urmare a înfrîngerii lui Vasile Lupu şi a lui Timuş Hmelniţki în anul precedent, „⟨Bogdan⟩ Hmelniţki şi cazacii nutreau o mare duşmănie faţă de Matei; şi cînd a trimis înapoi pe solul Moscovei, această ură a crescut şi mai mult" (*Călători străini*..., VI, p. 131). Într-adevăr, potrivit unui raport rusesc, solul Gavril Feodorovici Samarin, purtător al unei scrisori a ţarului către Matei Basarab prin care îi aducea la cunoştinţă intrarea sub ascultarea sa a Ucrainei şi îi cerea colaborarea contra Poloniei (*Vossoedinenie*..., III, nr. 233, p. 543—544), a plecat din Mol-

dova „în săptămîna mare, joi“ — 23 martie 1654 — „...în țara Munteniei; și cum a venit el, zice, la hotarul muntenesc, și că, zice, l-au întîmpinat mulți munteni, dar în țara Munteniei nu l-au primit și i-au poruncit să se întoarcă înapoi“ (*Relațiile istorice...*, II, nr. 82, p. 255). În schimb, exact în același moment părăsea Iașii în drum spre Moscova patriarhul Gavrilo Raici al sîrbilor (*Ibidem*, p. 254), care sosise în Țara Românească, la invitația lui Matei Basarab, încă din toamna precedentă și a cărui prezență este atestată la Tîrgoviște atît la 6 decembrie 1653, cît și la 6 ianuarie 1654 (*Călători străini...*, VI, p. 107 și 116). Această invitație din partea domnului muntean a avut un scop pur politic, el dorind să-l folosească pe înaltul ierarh sîrb drept mijlocitor al împăcării cu hatmanul Bogdan Hmelnițki. Inițial, cînd l-a chemat pe Gavrilo Raici, „voievodul nu știa că hatmanul, zaporojenii și toată Rusia Mică s-au supus Moscovei“; ulterior, însă, așa cum declara mitropolitul Arsenie de Trebinje, în februarie 1654, la Putivli, cînd s-a aflat de această închinare, „a încetat și primejdia din partea lor“ (St. Dimitrijević, *Odnošaja Pečskih patrijarha s Rusijom u XVII veku*, în „Glas srpske kraljevske Akademije“, LVIII (1900), drugi razred, 37, p. 236). În același sens merită semnalat și faptul că, după lupta de la Finta (17/27 mai 1653), tot Matei Basarab ar fi dat poruncă oștilor sale pornite în urmărirea inamicilor înfrînți „de a nu atinge afară de teritoriul Munteniei pe nici un cazac, ci să se mărginească numai a-l urmări pe Lupu pînă la hotarele Poloniei și a căuta să-l prindă viu ori mort“ (E. de Hurmuzaki, *Fragmente...*, III, p. 236—237).

60. Albrycht Stanislaw Radziwill, *op. cit.*, IV, p. 318.

61. La Tîrgoviște, la 24 aprilie și 9 mai 1650, cu ocazia primelor două controverse teologice susținute acolo de Arsenie Suhanov, patriarhul Paisie al Ierusalimului l-a invitat și pe „didascalul“ Pantelimon Ligaridis să se pronunțe, în calitate de expert (Serghei Belokurov, *op. cit.*, p. 215—216 și 218; vezi și p. 222).

62. Pentru viața și opera lui Ligaridis — după 1650 — am putut consulta următoarele lucrări: Émile Legrand, *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par de grecs au dixseptième siècle*, t. IV, Paris, 1896, p. 8—61; Cyril Mango, *The Homilies of Photius Patriarch of Constantinople*, Cambridge, Massachusetts, 1958, p. 12—17; Harry T. Hionides, *op. cit., passim*. Vezi și contribuția lui Al. Elian, citată de Gheorghe I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1980, p. 253—255.

63. Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone (Secolul al XVII-lea)*, București, 1983, nr. 140, p. 218—219. Același text a fost publicat anterior de Miron Korduba, în *Fontes Historiae Ukraino-Russicae (Ruthenicae)*, t. XII, Lvov, 1911, nr. 341, p. 286.

64. Hurmuzaki, *Documente...*, V—1, nr. XXXI, p. 23.

65. Miron Korduba, *op. cit.*, nr. 393, p. 324.

66. Destinatarul scrisorii lui Mihai Pătrașcu nu era altul decît Wenzel Eusebius Fürst von Lobkowic, unul dintre cei mai de vază miniștri ai curții habsburgice, care, în calitate de „Presidente di guerra“, deci consilier în pro-

blemele de război, a reținut mereu atenția ambasadorilor venețieni. Iată, de pildă, portretul politic pe care i-l făcea, la 25 februarie 1654, Girolamo Giustiniani: „... Hà gran parte nel Consiglio, più per ragion d'offitio, che di confidenza ò credito con Sua Maestà. E soggetto d'ingegno più tosto grande, che buono; dissimulato; ambitioso; presume di se; cerca d'ingannare; applica al negotio, più per imbrogliarlo, che per ben dirigerlo; si lascia gonffiar dall'adulatione, la spende, e la piglia" (J. Fiedler, *op. cit.*, I. p. 401; pentru același personaj, vezi și relațiile venețiene din 1558 și 1661, în *Ibidem*, II. Bd., Wien, 1867).

67. Vezi mai sus nota 19.

68. Lidia Demény, L. Demény, N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoală populară?*, București, 1968, anexa nr. LXXVIII, p. 286 („Șmil" = Bogdan Hmelnițki; mai departe acest volum va fi citat prescurtat: *Răscoala seimenilor...*)

69. Textul scrisorii țarului către Gheorghe Ștefan, din 7 febr. 1654, în *Vossoedinenie...*, III, nr. 234, p. 545—546. Solul rus traversase Nistrul încă înainte de 30 martie, iar la 15 aprilie domnul moldovean era în măsură să anunțe că a difuzat o copie a scrisorii în Polonia, iar originalul însuși l-a trimis la Poartă (Ilie Corfus, *op. cit.*, nr. 150, p. 232 și nr. 153, p. 236).

70. Pentru un prim ajutor militar dat polonilor, vezi actele publicate recent de Ilie Corfus, *op. cit.*, nr. 154, p. 238, nr. 155, p. 239 și nr. 157, p. 241. Ca urmare a denunțării de către Gheorghe Ștefan a alianței ruso-cazace, solii cazaci la Poartă au fost întemnițați (Peter Bartl, *Der Kosakenstaat und das Osmanische Reich im 17. und in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts*, în „Südost-Forschungen", Bd. XXXIII (1974), p. 176).

71. Ilie Corfus, *op. cit.* nr. 152, p. 234.

72. E. de Hurmuzaki, *Fragmente...*, III, p. 267.

73. Miron Korduba, *op. cit.*, nr. 403, p. 331—332. Pentru soarta faimei lui Mihai Viteazul este instructiv de confruntat această scrisoare domnească, cu un crîmpei dintr-o istorie a sultanilor otomani, alcătuită, după opinia lui N. Iorga, tot sub Gheorghe vodă Ștefan și, poate, chiar de Nicolae (Milescu): „În dzilele acestui înpărat ⟨sultanul Mehmed III⟩ au fostu Mihai Vodă cel vestitu, Domnul muntenescu, și au venit de-au luat Giurgevul, și au agiunsu pănă la Nicopolis, și au biruit pre turci de tot, și atăta au supus putiarea lui Mehmetu, cătu toț dzicia că iaste conceniia turcilor" (N. Iorga, *Încă două povestiri istorice românești*, în *Studii și documente...*, IX, București, 1905, p. 203).

74. N. Iorga, *Mama lui Constantin vodă Basarab*, în „Convorbiri Literare", an. XXXV (1901), p. 810—812, vezi și N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1971, p. 158.

75. E. de Hurmuzaki, *Fragmente...*, III, p. 269; Miron Korduba, *op. cit.*, nr. 389, p. 320.

76. N. Iorga, *Scrisori de boieri — Scrisori de domni*, ed. III-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 262—263.

77. Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 169.

78. Pentru întreg acest episod, vezi C. Rezachevici, *Un alt „cuvînt" al lui Neculce confirmat de documente din veacul al XVII-lea și cîteva relatări în legătură cu „istoriile" sale*, în „Revista de Istorie", t. 27 (1974), nr. 4, p. 567—584 (interpolația citată figurează în *ms. rom nr. 254* de la Biblioteca Academiei R. S. România). Pentru Dumitrașco „Ușurelul" sînt de adăugat și datele documentare din actele pe care le-am publicat, împreună cu Dan Pleșia, încă din 1965 („Glasul Bisericii", XXIV, nr. 11—12, anexele III, p. 1 147, V și VI, p. 1 149—1 150).

79. Zapis din 25 iunie 1644 al Elenei, fiica lui Nicolae Pătrașcu și „nepoata lui Mihai Voevod": „Deci, pînă ce am fost șezînd la o casă cu dumnealui unchiu-meu, pan Costantin Vel Postelnic, doi, trei ani, nu mi-au zis dumnealui nimic..." (N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor de Banul Mihai Contacuzino*, București, 1902, p. 54).

80. *Relațiile istorice...*, II, nr. 83, p. 257; vezi și I. Nistor, *Contribuțiuni la relațiunile dintre Moldova și Ucraina în veacul al XVII-lea*, în „Analele Academiei Române", *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, t. XIII (1932—1933), nr. XXIII, p. 205.

81. Chantal Lemercier-Quelquejay, *op. cit.*, p. 458—459; asupra legăturilor lui Bogdan Hmelnițki cu Poarta, vezi, în plus, și studiile lui Jan Rypka, citate de Mihail Dan, *Știri privitoare la istoria țărilor române în cronicile ucrainene*, în „Studii și materiale de istorie medie", II, București, 1957, p. 235, n. 5.

82. Vezi L. Demény-Meșcova, *Relațiile seimenilor cu cazacii lui Bogdan Hmelnițki în timpul răscoalei populare din 1655 în Țara Românească*, în vol. *Studii privind relațiile româno-ruse*, III, București, 1963, p. 3—17.

83. *Răscoala seimenilor...*, anexa nr. LIV, p. 253.

84. *Ibidem*. Pentru solul cazac, sosit la Constantinopol la începutul lunii iunie 1655 și care l-a vizitat pe Vasile Lupu în închisoarea celor Șapte Turnuri, vezi E. de Hurmuzaki, *Fragmente...*, III, p. 288.

85. Avea și însărcinarea să-l supravegheze pe Constantin Șerban. A sfîrșit prin a fi otrăvit de boieri, în primăvara anului următor (Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei (1608—1665)*, București, 1965, p. 185).

86. *Răscoala seimenilor...*, anexa nr. LXII, p. 260. Asupra amenințării deschise a lui Hmelnițki cu o năvală în Moldova, în momentul cînd se apropiase de Camenița, în Podolia, vezi E. de Hurmuzaki, *Fragmente...*, III, p. 285—286. Ea s-a produs, deci, în iulie 1655.

87. *Răscoala seimenilor...*, anexa nr. LXVI, p. 269. În mai 1654 Daniil se găsea într-adevăr la Constantinopol, iar apoi, în septembrie, se îndrepta spre Suedia (L. V. Zaborovschi, *op. cit.*, p. 58). Despre biografia lui, vezi și elementele culese de N. Iorga, în *Prefața* la vol. X, București, 1897, al colecției de documente Hurmuzaki (p. IV—V).

88. *Răscoala seimenilor...*, loc. cit. Rezidentul imperial la Constantinopol, Simon Reniger, evocînd într-un raport al său relațiile încordate dintre Constantin Șerban și Gheorghe Rákóczy II în ajunul izbucnirii răscoalei seime-

nilor, includea printre motive „...și bănuiala că domnul Munteniei e învoit cu planul împăratului de a-l ajuta pe Pătrașcu, odraslă din viță de voievozi, să cucerească cu ajutorul cazacilor Ardealul" (E. de Hurmuzaki, *Fragmente*..., III, p. 278).

89. *Răscoala seimenilor*..., anexa nr. LXXII, p. 276—277. Acest izvor a fost comentat anterior de Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 210.

90. *Răscoala seimenilor*..., p. 278.

91. *Ibidem*, anexa nr. LXXVIII, p. 287.

92. De pildă, la 24 mai 1655, un sol polon la Poartă preda marelui vizir o scrisoare, în care cererea de ajutor din partea turcilor era astfel justificată: „Marele duce de Moscova a devenit prin cîteva victorii mici atît de îngîmfat și prezumpțios, încît a declarat în auzul tuturor, că vrea să scape pe toți grecii de sub jugul turcesc și să reînființeze împărăția bizantină; în vederea acestui scop a și trimis în Turcia mulți preoți și călugări grecești ⟨=ortodocși⟩ ca misionari, ca să răzvrătească pe greci ⟨=neamurile ortodoxe⟩ și să stîrnească o răscoală generală, care va trebui să izbucnească în momentul, cînd oștirile moscovite se vor apropia de hotarele Turciei, ceea ce e cu atît mai ușor și mai probabil, cu cît cazacii le vor lăsa moscoviților deschis drumul spre Nistru" (E. de Hurmuzaki, *Fragmente*..., III, p. 287). La 6 ianuarie 1658, în ambianța curții regale polone se înregistrau următoarele: „Nous avons des avis de Constantinople, que le Turc a chargé le khan de toutes les affaires du septentrion, et s'est mis en tête que son empire ne pouvait être détruit que par la monarchie de Moscovie, à cause de l'amitié que les Grecs de ses États ont pour le czar, et lesquels sont en bien plus grand nombre que les Turcs dans les provinces de l'Europe" (*Lettres de Pierre des Noyers, secrétaire de la reine de Pologne Marie-Louise de Gonzague*, Berlin, 1859, nr. CXXXVI, p. 371).

93. Hurmuzaki, *Documente*..., supl. I, vol. I, Buc., 1886, nr. CCCLV, p. 243—244; Idem, *Fragmente*..., III, p. 290—291; vezi și Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 211, n. 347.

94. M. Guboglu, *op. cit.*, p. 720—721; *Cronici turcești*..., III. p. 109—110 (A. Pippidi, *op. cit.*, loc. cit., deși a folosit sursa otomană, nu a remarcat diferența față de relatările europene). Cînd analizăm cauzele acestei reacții violente a Porții trebuie să avem în vedere și alte repere. Astfel, la 26 iunie 1656 flota otomană a suferit în Dardanele o foarte gravă înfrîngere din partea celei venețiene. Pe de altă parte, la începutul lunii ianuarie 1657 împăratul Ferdinand III a inițiat o mediere a păcii între poloni și cazaci, trimițîndu-l cu acest scop în solie la hatmanul Bogdan Hmelnițki pe clericul de origine bulgară Petăr Parcevici (Hurmuzaki, *Documente*..., V—1, nr. XLIX și L, p. 37—38; reconstituirea acestei misiuni, la Ivan Duicev, *Petăr Parcevici și încercările de eliberare ale popoarelor balcanice de sub stăpînirea turcească*, în vol. *Relații romåno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII—XIX)*, I, București, 1971, p. 167—176). În ajunul plecării din Viena, arhiepiscopul de Marcianopol a fost rugat de ambasadorul venețian Battista Nani să-l îndemne pe hatman să-i atace pe turci, ceea ce acesta a primit cu entuziasm (Miron

Korduba, *op. cit.*, nr. 518, p. 433—434; actul nu a fost cunoscut de Ivan Duicev, care astfel a fost nevoit să presupună doar că Parcevici va fi acţionat, în cursul misiunii lui, şi pentru „eliberarea popoarelor asuprite şi dependente" de Imperiul otoman — p. 176). Aşadar, diplomaţia veneţiană a încercat din nou, ca şi cîţiva ani mai devreme, la începutul mişcării lui Bogdan Hmelniţki, să dirijeze forţele cazacilor împotriva Porţii. Or, o asemenea eventualitate nu trebuie că a scăpat din vedere autorităţilor otomane, care au avut cunoştinţă şi de tratativele de pace polono-ruseşti, atribuite tot medierii habsburgice (E. de Hurmuzaki, *Fragmente*..., III, p. 290), încheiate prin acordul de la Vilno (24 octombrie 1656).

95. Ştirea a sosit la Poartă în octombrie 1655 (E. de Hurmuzaki, *Fragmente*..., III, p. 286); totuşi, pe la 22 octombrie, ea încă nu parvenise în Transilvania, cînd, în instrucţiunile pentru solul trimis de acolo în Polonia, Mihai Pătraşcu este indicat ca fiind în viaţă. Cazacii „...îl ţineau pregătit, ba chiar îl purtau cu ei, pe Mihai vodă", în scopul înlăturării lui Gheorghe Ştefan din scaunul Moldovei şi, de aceea, principele transilvănean se scuza faţă de poloni că nu le poate expedia ajutoarele cerute (*Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria*, XXIII, nr. CXLVI, p. 244; vezi şi E. Pavlesco, *op. cit.*, p. 73—74).

96. Sergiu Iosipescu, *Note istorice asupra fortificaţiei de la Comana*, în „Ilfov — File de istorie", Bucureşti, 1978, p. 201—203.

97. Hurmuzaki, *Documente*..., IX-1, Bucureşti, 1897, nr. CXVII, p. 66—67. Pentru operaţiunile militare întreprinse de cazaci în vara anului 1655, vezi *Istoriia Ukrains'koi SSR*, 3, p. 83—84.

98. Vezi nota precedentă.

99. Vezi, în primul rînd, studiul lui Dimitrie G. Ionescu, *Tratatul încheiat de Gheorghe Ştefan cu ruşii în 1656 (Contribuţii la cunoaşterea legăturilor noastre politice cu Rusia)*, în „Revista Istorică Română", III (1933), fasc. II—III, p. 234—247. După ştiinţa noastră, singura încercare serioasă de a interpreta amînarea timp de doi ani a semnării acestui tratat de către Gheorghe Ştefan a fost făcută de Mihail P. Dan, în „Anuarul Institutului de Istorie Naţională", t. X (1945), p. 470—473.

100. *Relaţiile istorice*..., II, nr. 93, p. 288.

101. *Călători străini*..., VI, p. 305.

102. *Relaţiile istorice*..., II, nr. 78, p. 242—243.

103. *Ibidem*, nr. 95, p. 293.

104. *Ibidem*, p. 395, n. 204; vezi şi Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 1 093. Intervenţia pe lîngă ţar a lui Paisie al Ierusalimului este menţionată şi de Paul de Alep: „El a uneltit să se prezinte ţarului o scrisoare de la Patriarhul Ierusalimului, ca mărturie că el ⟨Gheorghe Ştefan⟩ i se înclină făcînd act de supunere din tot sufletul şi cu deplină sinceritate" (*Călători străini*..., VI, p. 305).

105. S-a păstrat la Ierusalim un aghiazmatar de argint şi aur, dăruit în 1656 de Gheorghe vodă Ştefan (reproduceri foto la Virgil Cândea, Constantin

Simionescu, *Prezențe culturale românești (Istanbul, Ierusalim, Paros, Patmos, Sinai, Alep)*, București, 1982).

106. *Relațiile istorice*..., II, p. 278.

107. Vezi Const. A. Stoide, *Date noi cu privire la relațiile de după 1653 dintre Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol", t. XII (1975), p. 171—176. Chemat la Poartă în 1657, Gheorghe Ștefan s-a temut să meargă deoarece avea acolo „atîțe pîrîși greci, cărora să luase tot ce avea la începutul domniei lui și mulți au și perit, că au fostu la începutul domniei aceștiia mare jacuri a oameni streini, ales a greci, de oamenii lui" (Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 180).

108. E. Pavlesco, *op. cit.*, p. 75—76; vezi și *Relațiile istorice*..., II, nr. 91, p. 281—283 (scrisoarea din 10 aprilie 1656 a lui Bogdan Hmelnițki trimisă lui I. Kemény). Este de observat, în plus, că la 22 sau 23 noiembrie 1655 fusese încheiat, lîngă Ozirna, un nou acord între Hmelnițki și hanul tătarilor din Crimeea, la care hatmanul se referea într-o scrisoare din 5 februarie 1656 către regele polon (A. B. Pernal, *Six Unpublished Letters of Bohdan Khmel'nyts'kyi (1656—1657)*, în „Harvard Ukrainian Sudies", vol. VI, 2/1982, p. 223).

109. Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea Stărilor în principatele române*, Évry, 1977, p. 122—125 și 130—131.

110. E. de Hurmuzaki, *Fragmente*..., III, p. 257. Vezi și T. Codrescu, *Uricariul*, vol. III, Iași, 1853, nr. XXI, p. 95—96.

111. E. de Hurmuzaki, *op. cit.*, loc. cit.

112. Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 211, n. 350.

113. Ioan V. Dură, *op. cit.*, p. 126.

114. Vezi discuția la Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III (Mihail Radu), 1658—1659*, București, 1936, p. 40—45 (extras din „Buletinul Comisiei Istorice a României", XIV, 1935).

115. Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 760.

116. Vezi Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la domnia lui Mikail Radu (1658—1659), culese mai cu seamă din archivele Veneției*, București, 1934 (extras din „B.C.I.R.", XIII, 1934).

117. Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III*. ..., p. 46—47.

118. Și pentru Ciorănescu episodul Mihnea III Radu rămîne o „curioasă domnie" (*Ibidem*, p. 64). Modelul lui Mihai Viteazul i-ar fi fost oferit, după același autor, „de poemele grecești ce-i fuseseră închinate", precum și de înșiși turcii, care „încă îl vor mai fi pomenit cîteodată" (*Ibidem*, p. 63).

119. *Călători străini*..., VI, p. 263—264. Pentru semnificația ceremoniei, vezi N. Iorga, *Două contribuții de istorie bisericească a românilor, II. Sinodul din Tîrgoviște în 1659*, în „Analele Academiei Române", *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria II, t. XXXVIII (1915—1916), București, 1916, p. 468—469; Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III*..., p. 59—62 (în special p. 60, unde se ocupă de schimbarea numelui domnului).

120. Al. Ciorănescu, *Documente*..., nr. I, p. 10; nr. XII, p. 19 și nr. XIX, p. 28. P. P. Panaitescu (*Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 191) a

semnalat în treacăt un nou izvor, care are meritul de a surprinde gradul în care mişcarea propusă de domnul Ţării Româneşti a corespuns unui alt vast proiect veneţian de nimicire a Imperiului otoman. Este verificată astfel intuiţia lui Al. Ciorănescu despre legătura dintre răscoala din Ţara Românească şi evenimentele din Asia Mică, chiar dacă între ele a existat un decalaj (*Domnia lui Mihnea III*..., p. 68).

121. Galeazzo Gualdo Priorato, *Historia di Leopoldo Cesare, continente le cose più memorabili successe in Europa, dal 1656 sino al 1670*, t. I, Viena, 1670, p. 452; izvor semnalat de N. Iorga, *Două comunicaţii la Academia Română: I. Mihnea (cel Rău) şi uciderea boierilor munteni*, în „Revista Istorică", V (1919), nr. 8—10, p. 168—169.

122. Dora d'Istria, *Gli Albanesi in Rumenia. Storia dei principi Ghika nei secoli XVII, XVIII e XIX*, Firenze, 1873, p. 25, nota 2 (=E. de Hurmuzaki, *Fragmente*..., III, p. 308—309; Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 211, nota 353 a încercat, fără temei, să modifice în „1658" anul din data acestui raport al lui S. Reniger şi, în plus, l-a atribuit greşit bailului veneţian din Constantinopol). Al doilea act a fost publicat de Al. Ciorănescu, *Documente*..., nr. CLXXVI, p. 120—121.

123. Şi Mihai Viteazul, aşa cum atestă un act otoman din 1598/1599, nu demult publicat în rezumat (T. Gökbilgin, *Documents on Otoman—Wallachian Relations during the Reign of Michael the Brave*, în „East European Quarterly", VII/3, Fall 1973, nr. VII, p. 333), chiar după încheierea primei faze a luptelor sale cu turcii, a reluat contactele cu Poarta şi a încercat să se auto-prezinte drept un vasal credincios şi ascultător; în realitate, însă, aşa cum au conchis autorităţile otomane, el era „un om şiret, necinstit şi un autentic ipocrit" şi, ca atare, nu se puteau bizui pe demonstraţiile lui. Este vrednic de remarcat că aceeaşi atitudine o va avea Mihai vodă şi după ce se va înstăpîni, pe rînd, peste Transilvania şi Moldova, pentru a căpăta, fie şi numai din partea Porţii, o primă recunoaştere internaţională a noului stat pe care îl întemeiase (Valerian Popovici, *Mihai Vodă Viteazul şi turcii în anii 1600—1601*, în „Cercetări Istorice", an. X—XII (1934—1936), Iaşi, 1936, nr. 1, p. 156—176 şi nr. 2, p. 3—25). Documentul sus-amintit explică de ce orice demers diplomatic din această fază culminantă a acţiunii politice a lui Mihai Viteazul era considerat aprioric suspect la Poartă. Turcii pătrunseseră de timpuriu ostilitatea ireductibilă faţă de ei a domnului român.

124. Cf. D. Cernovodeanu, *Ştiinţa şi arta heraldică în România*, Bucureşti, 1977, p. 59; în legătură cu „ambiţiile aşa zicînd imperiale" ale lui Mihnea III Radu — „cu totul nepotrivite cu realităţile de fapt" — a fost pusă şi de către Al. Elian convocarea sinodului de la Tîrgovişte, din ianuarie 1659 (*Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol şi cu celelalte biserici ortodoxe (De la întemeiere pînă la 1800)*, în „Biserica Ortodoxă Română", an. LXXVII (1959), nr. 7—10, p. 922—923). Pentru obiectivul final al alianţei din 1659 între Mihnea, Rákóczy şi Constantin Şerban — trecerea Dunării, în Imperiul otoman, unde „ar începe lucruri mai mari împotriva turcilor" —, vezi Liviu Borcea, *Unitatea de acţiune antiotomană a ţărilor*

române în anii 1658—1660 oglindită în cronica transilvăneanului Ioan Szalardi, în culegerea *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național (cercetare și valorificare)*, I, Rîmnicu-Vîlcea, 1980, p. 364.

125. F. Pribram, *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe (Dispacci di Germania)*, II Abth., I Bd., Wien, 1901, p. 319, Pentru datarea episodului, vezi „Revista Istorică Română", vol. XIV, fasc. IV, 1944, p. 510 și vol. XVI, fasc. II, 1946, p. 187—188. Asupra asemănării cu „scena din 1594", vezi N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, *Monarhii*, București, 1938, p. 233.

126. Vezi și Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III*..., p. 129 și 134—136 (au mai fost asediate și arse cetățile Orșova, Nicopole și Rusciuc; atacul asupra Hîrșovei a fost, însă, un insucces).

127. *Ibidem*, p. 142—143, 153—154.

128. *Ibidem*, p. 143—144, 154—155 și 158—159.

129. Al. Ciorănescu, *Documente*..., nr. CLXXXVIII, p. 127. La 29 noiembrie 1659 sosea la Moscova o solie moldoveană, care purta scrisori atît de la noul domn, Constantin Șerban, cît și de la principele transilvănean Gheorghe Rákóczy II (Idem, *Domnia lui Mihnea III*. ..., p. 159, n. 4). Mesajul acestuia din urmă, prin care solicita ajutor de la țar contra turcilor pentru proaspăta confederație moldo-munteano-transilvană, poartă data 1 noiembrie 1659 și a fost editat în *Relațiile istorice*..., II, nr. 103, p. 313—314. Pentru istoria ideii unității țărilor române este interesant de notat că, după scurta lui domnie în Moldova, fostul domn al Țării Românești Constantin Șerban se putea intitula în 1660, pribeag fiind, „...domn și voievod al țării Moldovei și al Munteniei" (*Ibidem*, nr. 105, p. 318 și 320). Cu privire la a doua lui tentativă de a ocupa scaunul de la Iași, cu sprijin de la cazaci, din ianuarie—februarie 1661, vezi C. I. Andreescu și C. A. Stoide, *Ștefăniță Lupu, domn al Moldovei (1659—1661)*, București, 1938, p. 57—64; D. Constantinescu, *„Cînd s-a ridicat Constantin Șerban Voievod"*..., în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", an. XLIV (1968), nr. 1—2, p. 85—87.

130. Veneția, în schimb, a trimis o flotă la intrarea Dardanelelor încă de la sfîrșitul primăverii anului 1659 și a obținut acolo alte două victorii în dauna flotei otomane (Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III*..., p. 146).

131. N. Iorga, *Două comunicații la Academia Română: I. Mihnea (cel Rău) și uciderea boierilor munteni*..., p. 162—170; Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III*..., p. 55—56 (motivul suplimentar al animozității dintre domn și boieri ar fi fost îngăduința dată satelor de rumâni ale boierilor „hicleni" — judecați și condamnați — de a se răscumpăra direct de la domn). Vezi și răspunsul „boierilor de taină", din 1658, consemnat de cronica țării, în legătură cu ideea răscoalei contra Porții: „...noi sîntem o țară mică și făr de oameni, neputincioasă și făr de ajutor de nici o parte. Iar turcii sînt puternici, mari și biruiesc toată lumea, de la Răsărit pîn la Apus" (*Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. cit. p. 133).

132. *Călători străini*..., VI, p. 467.

133. Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 760. Paul de Alep adaugă că el „vorbea cu solii poloni și maghiari în limba lor, fără ajutorul nici unui tălmaci";

confirmă că știa turca și persana, dar și greaca, pe lîngă „limba română, limba lui de baștină“ (*Călători străini*..., VI, p. 265).

134. Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 186.

135. În *Hresmologhion*, Paisie Ligaridis se vădea sigur că eliberarea Constantinopolului va avea loc printr-un efort combinat al puterilor creștine (Harry T. Hionides, *op. cit.*, p. 140). Prevestirile cu privire la sfîrșitul apropiat al Imperiului otoman erau „monedă curentă“ în epocă. Iată, de pildă, o mărturie despre această stare de spirit comună în răsăritul european, culeasă dintr-o scrisoare redactată în Polonia, la 25 iunie 1659: „On écrit de Constantinople, qu'un neveu d'Assan bassa poursuit l'oeuvre de son oncle, et qu'il a déjà des nombreux partisans. Il semble que l'empire ottoman soit arrivé à sa période. A propos de quoi je vous prie de me dire si vous n'avez jamais vu un petit livre italien intitulé *Catastrofe del mondo*, qui parle de la fin de cet empire selon les règles de l'astrologie. J'en ai deux, et je vous en enverrai un“ (*Lettres de Pierre des Noyers*..., nr. CCXIV, p. 526).

136. *Monumenta Ucrainae Historica*, t. III, Roma, 1966, nr. 168, p. 299; Émile Legrand, *op. cit.*, p. 60.

137. Se poate chiar stabili o instructivă paralelă între oportunismul confesional al lui Ligaridis și „deschiderile“ către Roma ale stăpînului său. Știm astăzi, în plus, că, în 1658, la curtea lui Mihnea III Radu se discuta, în prezența principelui, despre chestiunea primatului papal, cu rezultate favorabile pentru propaganda catolică (Francisc Pall, *Noi mărturii inedite despre călătoriile patriarhului Macarie al Antiohiei în țările române*, în „Biserica Ortodoxă Română“, an XCIV (1976), nr. 3—4, p. 344 și 346). Ligaridis însuși, în anul următor, anunța Congregația De Propaganda Fide că: „. . . in un sinodo fatto da quel prencipe ⟨=sinodul de la Tîrgoviște din ian. 1659⟩ si era adoprato assai fruttuosamente per introdurre boni costumi nella chiesa loro, benchè non si fusse parlato dell'unione della Chiesa Romana, perchè le circostanze non lo permettevano senza cagionar confusione e disordine“ (*Mon. Ucrainae Historica*, III, loc. cit.). Așadar, „umbra“ mitropolitului de Gaza se profilează și în spatele opțiunii secrete, pe plan religios, a domnului muntean.

138. Harry T. Hionides, *op. cit.*, p. 69 (acuzație din 1663).

139. Vezi, de pildă, actul rusesc din 11 ian. 1649, în care Vasile Lupu este indicat drept domn al „Munteniei“! (*Vossoedinenie*..., II, p. 124). Alte exemple de confuzii similare, la I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 295, n. 1.

140. Text publicat în traducere de Andrei Antalffy, în „Buletinul Comisiei Istorice a României“, vol. XIII, București, 1934, p. 12. Din perioada cînd Mihnea III Radu nu ieșise pe față de sub ascultarea Porții, anume din 18 noiembrie 1658, ni s-a păstrat tratatul încheiat de el cu Gheorghe Ghica al Moldovei, act de „excepțională însemnătate“ (N. Iorga), deoarece ne vădește pentru prima oară pe ce bază erau stabilite relațiile politice dintre Țara Românească și Moldova la mijlocul veacului XVII (Actul, redactat în limba română, a fost publicat mai întîi în „Magazin Istoric pentru Dacia“, t. II, București, 1846, p. 181—186; retipărit de N. Iorga, în „Analele Academiei Române“, *M.S.I.*, t. XXXVI, București, 1913, p. 537—540).

141. *Călători străini despre țările române*, V, p. 504.

142. Hélène Ahrweiler, *Constantinople Seconde Rome: le tournant de 1204*, în culegerea de studii *Roma, Costantinopoli, Mosca*, Napoli, 1983, p. 314 (vol. I din seria „Da Roma alla Terza Roma (Documenti e studi)").

143. *Ibidem*, p. 313—315.

144. Probabil este vorba de mănăstirea cu hramul Sf. Gheorghe, numită chiar mănăstirea Zografu, de lîngă Vaslui, înălțată în 1630—1631 (N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 902). Trebuie spus, însă, că și în orașul Vaslui era, începînd din 1628, un alt metoh al mănăstirii Zografu de la Athos, anume mănăstirea Precista (*Ibidem*, p. 901).

145. Serghei Belokurov, *op. cit.*, p. 201—203. Arsenie Suhanov a sosit la Tîrgoviște în ziua de 9 aprilie 1650 (st. v.).

146. *Ibidem*, p. 214—215. La această primă controversă a asistat, printre alții, și Meletie al Proilavului (Brăilei). Pentru el erau cunoscute pînă acum doar două mențiuni, din 1644 și 1653 (D. Russo, *Lista mitropoliților Proilavului*, în *Studii istorice greco-române (Opere postume)*, t. I, București, 1939, p. 258).

147. Serghei Belokurov, *op. cit.*, p. 219—220.

148. Vezi Al. Papiu-Ilarian, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, t. I, București, 1862, p. 335. Comentarii pe marginea aceluiași izvor, la Ștefan Andreescu, *Un episod al relațiilor moldo-muntene în timpul lui Matei Basarab*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol", t. XX (1983), p. 431.

149. Serghei Belokurov, *op. cit.*, p. 220. Asupra călătoriei lui Suhanov la Muntele Athos, în cursul anului 1654, vezi: Michel Lascaris, *Arsène Suchanov et les manuscrits de l'Athos. Un nouveau document (10 juin 1654)*, în „Byzantion", t. XXVIII (1958), p. 544—545.

150. Serghei Belokurov, *op. cit.*, p. 220—222.

151. Niculae Șerbănescu, *Mitropoliții Ungrovlahiei*, în „B.O.R.", an. LXXVII (1959), nr. 7—10, p. 775—776; Mircea Păcurariu, *Listele cronologice ale ierarhilor Bisericii ortodoxe române"*, extras din „B.O.R.", XCIII (1975), p. 7.

152. Serghei Belokurov, *op. cit.*, p. 222.

153. O nouă tălmăcire din slavonă în română a acestui text, precum și a întregii predoslovii, atribuite lui Udriște Năsturel, la Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă*, Cluj-Napoca, 1979, p. 71 ș. u.

154. *Ibidem*, p. 56 (Virgil Cândea, care s-a preocupat intens de semnificația eruditei predoslovii a acestei cărți, nu a putut afla nici o dată despre personalitatea lui Damaschin, căruia îi era dedicată!).

155. Serghei Belokurov, *op. cit.*, p. 221. Chiar din felul cum începe predoslovia reiese că a fost vorba de o solicitare din partea lui Damaschin: „Și încă se vede că se cer lucruri îndrăznețe, de către un bărbat care făgăduiește nu puțină jertfire, și avînd putere pe care o deține nu fără vrerea lui Dumnezeu...".

156. Vezi Dan Simonescu și Damian P. Bogdan, *Începuturile culturale*

ale domniei lui Matei Basarab, extras din „B.O.R.", an. 56 (1938), nr. 11—12 p. 15; Aurelian Sacerdoţeanu, *Predoslovìile cărţilor româneşti*, I (1508—1647), p. 72. Asupra originilor acestei opţiuni culturale, vezi, mai nou, Ştefan Andreescu, *Un episod...*, p. 427—431; vezi şi mai sus, cap. V.

157. Serghei Belokurov, *op. cit.*, p. 223 şi 225. S-a atins şi problema rebotezării la Moscova a celor ce fuseseră botezaţi în alte arii ale ortodoxiei, mai exact a ortodocşilor din Polonia, trataţi la fel precum „romanii" (catolicii). Pentru rădăcinile medievale ale controversei dintre catolicism şi ortodoxie în privinţa săvîrşirii tainei botezului şi situaţia din spaţiul românesc, vezi Şerban Papacostea, *Întregiri la cunoaşterea vieţii bisericeşti a românilor în evul mediu (secolul XIV)*, în „B.O.R.", an. XCIX (1981), nr. 1—2, p. 113—114.

158. Serghei Belokurov, *op. cit.*, p. 224.

159. *Ibidem*, p. 226.

160. *Ibidem*, p. 225—226.

161. *Ibidem*, p. 227. „Trufia" grecilor, ca motiv al căderii lor sub turci, este un „clişeu" pe care-l întîlnim şi în relatarea lui Ivan Peresvetov, de pildă, care-l pune în gura lui Petru vodă Rareş (*Călători străini...*, I, Bucureşti, 1968, p. 457, 460, 461).

162. Vezi Constantin I. Andreescu, *Despre o naţionalitate ortodoxă*, în „B.O.R.", an. LII (1934), nr. 9—10, p. 588—623, în special p. 608: „Naţionalitatea religioasă formată probabil pentru cruciată şi pentru eliberarea de sub musulmani sau de sub catolici...". În ce ne priveşte folosim acest concept în chip oarecum diferit, extinzîndu-l şi la perioada cînd Bizanţul mai exista, dar unitatea lumii ortodoxe nu mai era asigurată decît prin Biserică şi pentru Biserică.

163. I. Bianu şi N. Hodoş, *Bibliografia românească veche*, t. I, Bucureşti, 1903, nr. 59, p. 78—183, în special p. 182.

164. Vezi Virgil Cândea, *Raţiunea dominantă...*, p. 64—65.

165. *B. R. V.*, I. nr. 57, p. 177.

166. Radu Creţeanu, *Un egumen al Tismanei: Mitropolitul Ştefan I al Ungrovlahiei*, în „Mitropolia Olteniei", an. XXIX (1977), nr. 1—3, p. 131 şi 134. Vezi şi Virgil Drăghiceanu, *Un epitaf al mitropolitului Ştefan din anul 1652* (sic! — 1662), în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", an. XXII (1929), p. 33 (inscripţie în româneşte).

167. Cf. opinia lui P. P. Panaitescu, *Începuturile literaturii în limba română*, în volumul său *Interpretări româneşti (Studii de istorie economică şi socială)*, [Bucureşti], 1947, p. 236—239, care plasează ceva mai tîrziu, la sfîrşitul aceluiaşi veac, începutul fenomenului. Totuşi, acelaşi autor a remarcat că „cea mai veche dovadă" despre faptul că liturghia se cînta în româneşte aparţine vremii lui Vasile Lupu (*Ibidem*, p. 237). Anume, Paul de Alep, în anul 1653, a notat că, în timpul liturghiei slujite la mănăstirea Galata de patriarhul Macarie al Antiohiei, în prezenţa domnului, copiii de casă de la curte, care stăteau în picioare în cele două abside, „de o parte cîntau în greceşte, de cealaltă cîntau în româneşte" (*Călători străini...*, VI, p. 63).

168. Titlul postfeței la ediția lucrării lui Paul Alphandéry, *La Chrétienté et l'idée de croisade*, vol. II, Paris, 1959, p. 273—289; vezi și Fernand Braudel, *Ecrits sur l'histoire*, Paris, 1969, p. 52.

169. A. Dupront, *Unité des chretiens et unité de l'Europe dans la période moderne*, Moscou, 1970, p. 6—7 (raport la al XIII-lea Congres internațional de Științe Istorice, Moscova, 16—23 august 1970).

170. Vezi Miltos Garidis, *La représentation des „nations" dans la peinture post-byzantine*, în „Byzantion", t. XXXIX (1969), Bruxelles, 1970, p. 90.

171. Sorin Ulea, *Portretul funerar al lui Ion — un fiu necunoscut al lui Petru Rareș — și datarea ansamblului de pictură de la Probota*, în „Studii și cercetări de istoria artei", t. 6 (1959), nr. 1, p. 69.

172. Cu excepția arabilor, care aici nu mai sînt figurați.

173. Miltos Garidis, *op. cit.*, p. 92. Pentru o interpretare de ansamblu a semnificației *Judecăților de Apoi* din Moldova secolului XVI, în care „marea problemă este Credința", vezi Paul Henry, *Monumentele din Moldova de Nord (De la origini pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea)*, București, 1984, p. 224.

174. Miltos Garidis, *op. cit.*, p. 98—99. Cf. A. Grabar, *La représentation des „peuples" dans les images du Jugement Dernier, en Europe Orientale*, în „Byzantion", t. L (1980), 1, Bruxelles, 1980, p. 190—191. Este deosebit de sugestivă o confruntare a acestor reprezentări picturale cu un crîmpei dintr-un hrisov din 13 martie 1533, dăruit de Petru Rareș mănăstirii Hilandar de la Muntele Athos: „Iar dacă va binevoi Domnul Dumnezeu ... și va face milă cu noi, *ca să ne mîntuiască din mîinile neamurilor străine*, nu numai aceste mai sus scrise vom da, ci și mai multe" (*Documente privind Istoria României, A, Moldova*, veac. XVI, vol. I, nr. 323, p. 357). Acest text strict contemporan confirmă, credem, interpretarea lui Miltos Garidis asupra semnificației grupurilor de păcătoși din *Judecățile de Apoi* moldovenești.

175. Pentru prigoana religioasă dezlănțuită în Moldova sub Ștefan Rareș și continuată în întîia domnie a lui Alexandru Lăpușneanu, care i-a lovit nu numai pe armeni, ci și pe protestanți și catolici, și care a fost urmarea trecerii la islamism a lui Iliaș Rareș (1551), vezi Șerban Papacostea, *Moldova în epoca Reformei. Contribuție la istoria societății moldovenești în veacul al XVI-lea*, în „Studii" — Revistă de Istorie, XI (1958), nr. 4, p. 66, 68 și 70. Motivația acestei prigoane este perfect oglindită într-o reflecție a ambasadorului venețian Giovanni Michiel în legătură cu problema sfîșierii religioase din Franța contemporană: „... este lucru știut, confirmat de atîtea exemple, că schimbările de religie aduc întotdeauna schimbări politice" (C. Antoniade, *Les Ambassadeurs de Venise au XVIe siècle*, Madrid, 1984, p. 173).

176. Constantin I. Andreescu, *op. cit.*, p. 617—618: „reacțiunea în contra influenței grecești ... a dat o mai mare putere ideei de naționalitate, bazate pe etnicitate".

177. A. Grabar, *op. cit.*, p. 187—188. Vezi și Idem, *Un graffite slave sur la façade d'une église de Bucovine*, în „Revue des Études Slaves", t. XXIII (1947), p. 93—94 și 100.

178. Petre Ş. Năsturel, *Manuil din Corint către Neagoe Basarab*, în „România Literară", an. II (1969), nr. 51, p. 13 (datează consultaţia cerută de Neagoe Basarab între 1517—1519).

179. Vezi mai sus cap V.

180. Chiar cu ocazia conciliului de la Lateran, convocat şi pentru iniţierea unei noi cruciade contra otomanilor, pentru care îşi va oferi colaborarea Neagoe Basarab (v. mai sus n. 178), episcopul Jan Laski va evoca, la 5 aprilie 1514, tradiţia despre originea romană a românilor: „Căci spun că sînt ostaşi de cîndva ai romanilor, trimişi contra sciţilor, ca să apere Panonia, şi de aceea în cea mai mare parte au limba italiană, dar ritul le e rutean" (N. Iorga, *Dovezi despre conştiinţa originei românilor*, în „Analele Academiei Române", *Memoriile Secţiunii Istorice*, Seria III, t. XVII, Bucureşti, 1935/1936, p. 261—262).

181. Vezi analiza lui P. P. Panaitescu, *Contribution à l'histoire de la littérature de chancellerie dans le Sud-Est de l'Europe*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes", t. V (1967), nr. 1—2, p. 33—37.

182. P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române...*, p. 158—160. Se poate stabili o instructivă paralelă între tradiţia consemnată de Ian Laski (vezi nota 180) şi cea conţinută de *Cronica moldo-rusă:* în ambele cazuri în esenţă ni se spune acelaşi lucru, anume că românii sînt descendenţi ai ostaşilor romani, trimişi să apere Ungaria (=Panonia) de tătari (=sciţi). Confruntarea dintre cele două izvoare îngăduie, credem, să se determine ce constituia în realitate tradiţia despre originea romană în Moldova de la răscrucea secolelor XV—XVI.

183. Vezi, recent, Cesare Alzati, *Terra romena tra Oriente e Occidente. Chiese ed etnie nel tardo '500*, Milano, 1981, p. 153—155, 272—315 (cu observaţiile din recenzia lui Andrei Pippidi, în „Revue Roumaine d'Histoire", t. XXIV (1985), nr. 1—2, p. 167—168).

184. Serghei Belokurov, *op. cit.*, p. 218.

185. Pierre Chevalier, *Histoire de la guerre des Cosaques...*, ed. cit., p. 157: după lupta de la Beresteczko, polonii au găsit în tabăra cazacilor obiectele unui prelat grec ucis, „... qui se disoit l'Archeuesque de Corinthe, et residoit pres de Kmielniski de la part du Patriarche; c'estoit un de ceux qui entretenoit le plus le feu de la reuolte parmy les Cosaques et les Russes, et qui s'estoit le plus opposé à l'accommodement" (cu polonii).

186. Serghei Belokurov, *op. cit.*, p. 215—216.

187. Harry T. Hionides, *Paisius Ligarides...*, p. 137. Pentru discuţiile şi literatura în jurul confruntării de prestigiu între Roma şi Constantinopol, vezi, de pildă, studiile lui Johannes Irmscher, *„Nuova Roma" o „Seconda Roma". Renovatio o translatio?*, în vol. *Roma, Costantinopoli, Mosca*, cit., p. 233—240 şi Gilbert Dagron, *Representations de l'ancienne et de la nouvelle Rome dans les sources byzantines des VIIe—XIIe siècles*, în acelaşi volum, p. 295—306.

188. „Cartea Profeţiilor" exista în mod sigur în 1656, devreme ce, în răstimpul şederii patriarhului Macarie al Antiohiei în Ţara Românească s-au

putut efectua după ea două copii manuscrise (Paul de Alep menţionează faptul în cadrul descrierii celui de-al doilea popas al patriarhului în Ţara Românească, din anii 1656—1658: *Călători străini...*, VI, p. 186). Cuprinsul cărţii, Ligaridis „l-a adunat din toate ţările şi de la mai mulţi autori" (*Ibidem,* loc. cit.), dar e foarte probabil că redactarea ei a fost realizată în Ţara Românească, unde el a avut răgazul s-o facă. Pentru datarea scrierii, „terminată în 1656" (Al. Elian), vezi şi Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, ed cit., p. 254.

189. Este cunoscută colaborarea lui Ligaridis la pregătirea *Îndreptării Legii,* a cărei imprimare s-a încheiat în 20 martie 1652, alături de Ignatie Petriţis, „dascali desăvîrşit amîndoi de la Hio" (*Îndreptarea Legii. 1652,* Editura Academiei, [Bucureşti, 1962], p. 34). Or, cei doi făceau parte din cercul de cărturari din preajma lui Udrişte Năsturel, cumnatul şi primul sfetnic al lui vodă Matei. Suhanov, de pildă, în însemnările lui, pomeneşte de un dialog între Ligaridis şi Teodor „Rusin", un „student" al lui Udrişte (Serghei Belokurov, *op. cit.*, p. 216).

190. Tezele lui J. Topolski sînt rezumate şi adoptate de Andrzej G. Grabski, *Nation et conscience nationale. Observations sur la structure des processus de la formation des nations modernes en Europe Centrale,* în vol. *Developpement de la conscience nationale en Europe Centrale,* Poznań, 1982, p. 10—11). O linie de gîndire similară a vădit la noi, într-o formă incipientă, Mihai Berza (*Pentru o istorie a vechii culturi româneşti,* Buc., 1985, p. 52).

191. Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 178.

192. Tocmai aceste cuvinte au fost omise de P. P. Panaitescu, în exegeza pe care a încercat-o asupra pasajului, cu scopul de a demonstra cît mai convingător că pînă tîrziu, în veacul XVIII, la noi a predominat un separatism, care excludea ideea politică a unui stat unitar românesc (*De ce au fost Ţara Românească şi Moldova ţări separate?,* în volumul său *Interpretări româneşti...*, p. 144).

CUPRINS

Lector: MARIETA CROICU
Tehnoredactor: CORNEL CRISTESCU

Bun de tipar: 16.X.1989. *Apărut:* 1989.
Comanda nr. 2216.
Coli de tipar: 17,75.

Tiparul executat sub comanda nr. 514/1988,
la Întreprinderea Poligrafică „Crișana",
Oradea, str. Leontin Sălăjan nr. 105
Republica Socialistă România

Informat, profund analitic și riguros, lucrarea pune în evidență modul în care a rodit moștenirea politică a celui dintîi unificator al românilor — Mihai Viteazul — în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Ceea ce avea să devină „cheia de boltă" a gîndirii politice românești — unirea românilor în cadrul statului național unitar — este reconstituit în geneza sa istorică pe temeiul documentelor și într-o nouă perspectivă.

EDITURA ALBATROS

ISBN 973-24-0006-4

Lei 18